

EEN MENSLIEVENDE EN NATIONALE TAAK

Oorlog, kolonialisme en het Rode Kruis in Nederlandsch-Indië 1870-1950

Leo van Bergen

Aspekt (Soesterberg, 2004)

Voorwoord

Inleiding

I Oorlog (1870-1910)

De stichting van het NIRK

Het NRK en Indië

Het Nederlandsch-Indisch Roode Kruis

De hulp in praktijk

De aard van de koloniale oorlogen

Geen ambulances, maar wat dan?

Versterking van het moreel

Het einde van de strijd?

De waardering van de krijgsmacht

II 'Vrede' (1910-1942)

De Eerste Wereldoorlog en de voorbereiding op een aanval door een buitenlandse vijand

Het vredeswerk

De oorlogsvoorbereiding

De muiterij op De Zeven Provinciën

De NIRK-congressen eind jaren dertig

III Oorlog (1942-1950)

1 De Tweede Wereldoorlog

De kampen

Het Centraal-Comité wordt ontbonden

Het CICR

De afdeling Soerabaia

De afdeling Malang

2 Dekolonisatie en politionele acties

Inleiding

Het Informatiebureau Indië

De evacuatie vanuit het binnenland

De repatriëring vanuit Indië

De oprichting van de Oost-Indië Kamer

De hulpverlening van de Missie-NRK

De hulpverlening van het NIRK / Nerkai

De demilitarisering van het Rode Kruis

Fricties in hulpverleningsland

Neutrale hulp?

Medische hulp als pacificatiemiddel

Protest tegen het politiek-militair gebruik van medische hulp

De afhandeling

Conclusie

Voorwoord

Het volgende relaas over met name het Nederlandsch-Indisch Roode Kruis (NIRK) is ontstaan uit een samenvoeging, bewerking en uitbreiding van een aantal eerder geschreven stukken over de geschiedenis van de militair-humanitaire hulpverlening in Nederlandsch-Indië/Indonesië in het algemeen en van dat NIRK in het bijzonder.¹ Die stukken zijn op hun beurt gebaseerd op de gepubliceerde verslagen van het centraal comité van het in 1870 opgerichte NIRK en op gegevens ontleend aan paragrafen in de handelingen van het drie jaar oudere Nederlandsche Roode Kruis (NRK), die de afdeling in de archipel behandelen. Zeer interessant zijn ook de geneeskundige verslagen van diverse militaire expedities in de archipel, zoals het zeer omvangrijke 'Verslag der Verrichtingen van den Geneeskundigen Dienst bij de Eerste Expeditie tegen het Rijk van Atjeh'. Overige informatie is verkregen uit diverse archieven. Hierbij is spijtig genoeg niet het omvangrijke archief van het NIRK zelf, dat kort na de soevereiniteitsoverdracht spoorloos is verdwenen.² Dit heeft tot gevolg dat met name over de tijd tussen de Duitse bezetting van Nederland en het einde van de Japanse bezetting van Nederlandsch-Indië slechts weinig met enige mate van zekerheid kan worden gezegd, en over de tijd van de twee maanden durende strijd na de landing van de Japanners zelfs in het geheel niets. Hierin vermocht ook krantenonderzoek geen verandering te brengen.

De bestaande literatuur over dit onderwerp is schaars. Boeken en artikelen over (koloniale) oorlogvoering plegen in de regel weinig tot niets te zeggen over de geneeskundige verzorging, laat staan die door het Rode Kruis, en geschiedwerken over het Rode Kruis concentreren zich veelal op nationale verenigingen of de slagvelden in Europa en Amerika. De hulpverlening in koloniale oorlogen valt veelal buiten het bestek. Natuurlijk zijn er wel – met name in en over Groot-Brittannië – de nodige werken over 'kolonialisme en geneeskunde' geschreven. Hun insteek varieerde van de opvatting dat daar ook geneeskundig, via 'in ieder geval geneeskundig' iets groots werd verricht, tot – vanaf de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw – kritiek op de medische inschakeling in en ondersteuning van het koloniale systeem.³ Deze werken behandelen echter niet alleen zelden de Nederlandse situatie, maar ook beperken zij zich veelal tot de rol van de officiële

civiele en/of militaire geneeskunde. Zij beschouwen zelden de rol van humanitaire instanties als het Rode Kruis, een vereniging die oorspronkelijk werd opgezet om in tijd van oorlog hulp te verlenen aan soldaten ongeacht de landsaard.

De vrijwel voortdurende strijd in Nederlandsch-Indië vormde voor het NRK een der twee praktijksituaties in de tijd van ontstaan in de jaren zestig van de negentiende eeuw tot aan de soevereiniteitsoverdracht. Aanvankelijk werd die strijd gevoerd ter vestiging en bestendiging van het gezag, en na de oorlog tegen Japan tegen een algehele aanval daarop. De jaren 1940-1945 in Nederland zelf vormen uiteraard de andere. Met name de periode tot ongeveer 1910 is een periode van vrijwel constante oorlogvoering geweest, niet alleen te Atjeh, maar ook in andere delen van de archipel. De strijd werd rond 1870 ingezet, dus ongeveer tegelijkertijd met de stichting van het NIRK, en was niet los te zien van de in diezelfde tijd ingezette economische expansie. Die is op haar beurt niet los te zien van de opening van het Suez-kanaal in 1869. Door het openen van dat kanaal werd immers de scheepvaartroute verlegd naar het noorden van de archipel, langs het in 1824 neutraal verklaarde Atjeh. Nederland was al een aardig eind naar Noord-Sumatra opgedrongen en het was dan ook in militair-strategisch en economisch-politiek opzicht niet meer dan logisch dat het ook de ogen op dat noorden zelf zou laten vallen. Door het met Groot-Brittannië in 1871 gesloten Sumatra-contract kreeg het de handen vrij.

De strijd zou zeker dertig jaar duren, diverse expedities en enkele officieel oorlog genoemde periodes omvatten, ten koste gaan van de Indische baten, de carrière van een enkel militair of politiek leider breken en aan Nederlandse zijde het leven nemen van ongeveer dertienduizend Europese of inheemse soldaten, van wie er meer dan tienduizend aan ziekte overleden. Hier moeten dan nog tienduizenden dode dwangarbeiders van het KNIL aan worden toegevoegd evenals zo'n zeventigduizend Atjehers. In totaal zal de strijd in veertig jaar tijd ongeveer honderdduizend mensen het leven hebben gekost. Een half miljoen mensen raakte gewond. De daadwerkelijke gevechtshandelingen begonnen in 1873. Toen trok generaal J.H.R. Köhler met zes oorlogsschepen op naar Atjeh, met ongeveer 3500 man onder wie duizend dwangarbeiders.⁴

Ook de periode nadat Nederland de strijd die decennia duurde, voor beslecht had verklaard, moet echter nog een tijd van oorlog worden genoemd volgens Paul van 't Veer, schrijver van het boek *De Atjeh-oorlog*. Het was hooguit een tijd van 'vrede' tussen aanhalingstekens, zelfs als men ook in een koloniale situatie een periode zonder uitoefening

van massaal georganiseerd geweld als 'vrede' aan wil duiden. Zijns inziens eindigde de vierde Atjeh-oorlog, begonnen in 1898, pas in 1942. Alle oorlogen tegen Atjeh bij elkaar (1873, 1874-1880, 1884-1896, en zoals gezegd 1898-1942) zijn hierdoor, aldus Van 't Veer, wat lengte betreft met de tachtigjarige oorlog te vergelijken. Wat dodental betreft stellen zij deze vanzelfsprekend ver in de schaduw.⁵ Toch laat ook Van 't Veer de tijd van 'gevestigd, soeverein gezag' ingaan na de generaalsjaren van Van Heutsz. Wat restte waren van tijd tot tijd opflakkerende opstanden, die het gezag op zich niet meer in gevaar brachten. Ook H.W. van den Doel zegt in feite dat praten over 'het einde van de strijd' niet correct is, al drukt hij zich wat voorzichtiger uit. Hij plaatst het einde van de echte oorlog ergens tussen 1908 en 1912. In het eerste jaar sneuvelden nog 28 Nederlanders tegen 855 Atjehers, en in het laatste nog maar vijf Nederlanders tegen 142 Atjehers. 'Geheel rustig zou het in Noord-Sumatra echter nooit worden.'⁶ Dit neemt niet weg dat wel duidelijk sprake was van een afname van de strijd. Hierdoor vond het Rode Kruis in de archipel de tijd zich te gaan toeleggen op de te verlenen hulp bij een eventuele strijd tegen een buitenlandse vijand, waarbij als gevolg van de overwinning op Rusland in 1905 en de daaropvolgende territoriale uitbreidingen, ook Japan in het vizier kwam.⁷

Enkele dagen nadat twee atoombommen een plotsklaps einde aan de strijd in Zuid-Oost Azië maakten, zonder dat de Indonesische archipel door Amerikaanse of Britse, laat staan Nederlandse troepen was heroverd, riepen de Indonesische nationalistenvan Soekarno en Hatta de onafhankelijke *Republik Indonesia* uit. Het door de Japanse nederlaag ontstane machtsvacuüm gaf hen de gelegenheid op Java en Sumatra een eigen bestuursapparaat op te zetten. Maar in plaats van het begin van een eigen staat, bleek de onafhankelijkheidsverklaring de opmaat voor vijf jaren van bloedvergieten, beginnend met de *bersiap*-tijd, een periode van hard, anti-Europees en met name anti-Nederlands geweld, uitgeoefend door de *pemoeda's*, met Japanse wapens uitgeruste, extremistische Indonesische jongeren. Die vijf jaren eindigden uiteindelijk met het vertrek van de Nederlanders uit de voormalige kolonie, vooralsnog met uitzondering van Nieuw-Guinea, en betekenden na tachtig jaren dus ook het einde van het inmiddels in Nederlandse Rode Kruis, afdeling Indonesië (Nerkai) omgedoopte NIRK. De volgende geschiedschrijving van het NIRK is slechts een gedeeltelijke, zelfs als aangevoerd wordt dat iedere geschiedschrijving uit de aard der zaak een gedeeltelijke is. Zo zal er bijvoorbeeld weinig aandacht zijn voor de financiën van de organisatie of voor de mensen die van de opeenvolgende besturen deel hebben uitgemaakt. Het is met andere woorden

een weinig interne geschiedschrijving. De rode draad is de rol die het Rode Kruis in Indië speelde met betrekking tot het koloniale stelsel en de daaropvolgende periode van dekolonisatie. Aan de hand van deze organisatie zal gepoogd worden na te gaan of, en zo ja: hoe, medische hulpverlening werd ingezet of zich al dan niet moedwillig liet inzetten om andere dan strikt medische doeleinden te bereiken. Oftewel, bekeken zal worden of en hoe medische hulpverlening een middel is geweest om met name politiek-militaire doelen naderbij te brengen en te bestendigen.

Inleiding

Toen Henry Dunant in juni 1859 voor zakelijke transacties naar Italië toog, was hij bij toeval getuige van de slag bij Solferino, uitgevochten tussen de Fransen en de Oostenrijkers. Of beter: hij was getuige van de volkomen tekortschietende hulpverlening aan de gewonden van die slag. Tezamen met wat buurtbewoonsters improviseerde hij een verbandplaats. Enkele jaren later schreef hij zijn ervaringen en inzichten over oorlog en geneeskundige hulp neer in het boekje *Un souvenir de Solferino*. In dat boek stelde hij ondermeer voor dat alle landen zouden moeten overgaan tot de vorming van organisaties van vrijwillige hulpverlening, omdat de officiële militair geneeskundige diensten van de legers het werk nooit alleen af zouden kunnen. Als de door velen als een soort natuurverschijnsel beschouwde en dus niet te voorkomen oorlog dan niet zou kunnen worden afgeschaft – wat misschien niet toen al, maar zeker later Dunants echte wens was – dan zou hij toch op een meer humane wijze moeten worden gestreden. Hij ging daarom begin jaren zestig van de negentiende eeuw over tot de vorming van een comité bestaand uit vijf Geneefse notabelen, waaruit hijzelf vanwege zijn afwijkende, meer progressieve ideeën over oorlog en mensenrechten, al snel zou verdwijnen. Dat comité zou in 1864 de eerste Geneefse Conventie opzetten waarin de bescherming van gewonden, artsen en verpleegkundigen in tijd van oorlog werd vastgelegd, en de landen opriep nationale verenigingen tot het verlenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden op te zetten.

Ondanks het vertrek van Dunant – of juist mede daardoor – sloeg zijn idee aan. Waar eerdere, eendere pogingen tot uitgebreidere hulpverlening in tijd van oorlog waren mislukt, gaven nu de belligerente naties van Europa snel (Pruisen/Duitsland) of slechts een ietsje minder snel (Frankrijk, Groot-Brittannië) gehoor aan zijn oproep. Met een meer doorleefd gevoel van humaniteit had dat echter weinig uit te staan. Het was tot de militaire en politieke autoriteiten doorgedrongen dat vrijwillige hulpverlening een welkome, en bovenal goedkope aanvulling op de militaire geneeskunde zou kunnen zijn. En die medische zorg was weer noodzakelijk om de enorme sterfte aan ziekte – met de daarmee gepaard gaande verzwakking van de gevechtskracht – een halt toe te roepen. Bovendien waren door het toenemend appel op de nationale gevoelens van de soldaten oude, gevechtskracht ondermijnende zaken als desertie tot een aanvaardbaar peil teruggedrongen. Dus kon nu de

aandacht op andere oorzaken van verlies van gevechtskracht worden gericht. Dat dit nationalistisch appel aansloeg was weer het gevolg daarvan dat door de langzaam maar zeker vrijwel overal ingevoerde dienstplicht de legers minder en minder uit huursoldaten, maar uit 'jongens van het eigen volk' gingen bestaan. Nadeel daarvan was dat het thuisfront een goede verzorging van die 'eigen jongens' eiste. Als van de staat de zonen het leger in moesten, dan moest die staat er ook voor zorgen dat ze niet nodeloos zouden sterven of lijden. Een vrijwillige hulpverlening was met andere woorden het antwoord zowel op behoeftes van de staat zelf als een antwoord op eisen van het volk. Het gaf de staat de mogelijkheid militair-politieke wensen met een humanitair sausje te overgieten.⁸

Nederland vormt hiervan een goed voorbeeld. Hier werd in tegenstelling tot andere landen het Rode Kruis niet uit particulier initiatief geboren. Het werd in de zomer van 1867 in het leven geroepen door een Koninklijk Besluit van Willem III, na influistering door zijn conservatieve minister van Oorlog, J.A. van den Bosch. En ook veel van de anderen die aan de oorsprong van het NRK hebben gestaan hadden daarbij zagezegd de militaire belangen niet uit het oog verloren.⁹

Het overkoepelende Comité van Vijf, na enige tijd in *Comité Internationale de la Croix Rouge* omgedoopt, werd dus al snel gevolgd door dochterorganisaties op nationale leest geschoeid zoals het Duitse of het Franse Rode Kruis. Dit gaf een probleem. Immers de crux van het Rode Kruis, en de bedoeling van Dunant, was dat gewonde soldaten zonder aanzien des persoons zouden worden behandeld. Een gewonde soldaat was niet langer een vijandelijk soldaat. De vraag was echter of een dergelijke menselijkheid door alle artsen en verpleegkundigen, werkzaam in een nationale organisatie, in verhitte oorlogsdagen zou kunnen worden opgebracht? Zouden niet ook de Rode-Kruisartsen, zeker als de ambulances zouden worden overladen met zieken en gewonden, de voorkeur aan behandeling van de 'eigen' gewonden geven? De oplossing was simpel. Als ieder land een Rode-Kruisorganisatie had zouden die nationale organisaties apart gezien wellicht meer gewonden van het eigen leger verzorgen, maar de Rode-Kruisfamilie als geheel zou wel degelijk haar werk neutraal verrichten.

Het gaat het kader van dit boek te buiten om na te gaan hoe dit op de Europese velden werkte als de Rode-Kruisartsen inderdaad niet zozeer hun medisch-humanitaire als wel hun nationale gevoelens volgden. Waar het hier om gaat is de vraag hoe die door Dunant gewenste en ook in het Rode-Kruisvaandel opgenomen neutraliteit tot uitdrukking kwam bij

oorlogen waar slechts één der strijdenden over een Rode-Kruisorganisatie beschikte, in oorlogen waar slechts één der partijen van Geneefs recht had gehoord, in oorlogen ook die niet op de overzichtelijke en bloedige slagvelden van de tot de tanden bewapende christelijk-beschaafde Europese volken werden uitgevochten. In oorlogen dus tegen volkeren die volgens de heersende opvattingen als minder- of op zijn minst niet als gelijkwaardig werden gezien, oorlogen zoals die van Nederland in Nederlandsch-Indië of Indonesië, beginnend in de jaren zeventig van de negentiende eeuw en eindigend in 1949 met de overdracht van de soevereiniteit aan de Indonesische regering onder Soekarno.

Oorlog (1870-1910)

De stichting van het NIRK

Naar aanleiding van de Frans-Duitse oorlog en de daarin door het NRK verleende hulp, en op voorstel van gouverneur-generaal P. Mijer werd in 1870 - zeven jaar na het Internationale Rode Kruis en drie jaar na het NRK - het NIRK opgericht, als Centraal Comité van het Bataviaasch Comité van de Vereeniging tot Hulp aan Zieke en Gekwetste Soldaten in Tijd van Oorlog. De leden werden benoemd door de gouverneur-generaal. Hij had begrepen, zo werd in het eerste *Verslag der Verrigtingen van het Centraal Comité in Nederlandsch-Indië van de Nederlandsche Vereeniging tot het Verleenen van Hulp aan Zieke en Gewonde Krijgsliden in tijd van Oorlog* geschreven, 'dat aan Nederlandsch Indie de gelegenheid niet langer mogt ontbreken om, in het verleenen van hulp, het goede voorbeeld door Nederland gegeven, te volgen. Zijne Excellentie, bekend met den weldadigen zin, waardoor Nederlandsch Indie zich steeds had onderscheiden, als daarop een beroep gedaan werd, opperde daarom het denkbeeld der vorming in het land onzer inwoning van eene afdeling van het Roode Kruis.'¹⁰ Daarmee greep hij de mogelijkheid aan die reeds was neergeschreven in het Koninklijk Besluit van 19 juli 1867, waarmee het NRK in het leven was geroepen, om NRK-afdelingen in de koloniën op te richten.¹¹

Op 8 oktober 1870 werd de eerste algemene vergadering geopend door J.F.R.S. van den Bossche, lid van de Raad van Nederlandsch-Indië, die tezamen met mevrouw W.L.C. Nieuwenhuizen, de echtgenote van de vice-president van diezelfde raad, van Mijer de opdracht had gekregen zijn wens tot uitvoer te brengen.

Het is mij aangenaam u welkom te heeten in de eerste vergadering in Indie belegd, met het menschlievend doel in tijd van oorlog het lot van den gekwetsten en zieken krijgsman, *onverschillig tot welke nationaliteit hij behoort*, te helpen verzachten; in tijd van vrede alles voor te bereiden om daarvoor steeds gereed te zijn.¹² [curs. LvB]

Omwille van de beknoptheid werd dit eerste comité het Bataviaasch Comité van het Roode Kruis genoemd. Het stelde zich onder het Haagse hoofdcmité van het NRK.¹³ Eventuele andere afdelingen konden zich eveneens rechtstreeks onder het NRK stellen, maar aan het

vormen van een onderafdeling van het comité te Batavia werd de voorkeur gegeven. Korte tijd later werd dit dan ook verplicht,¹⁴ 'met het oog op het voornemen, om, zoodra daartoe aanleiding mogt bestaan en de nood in Europa [de Frans-Duitse oorlog. LvB] mogt zijn geweken, hetzelfde [hulp aan zieke en gewonde soldaten. LvB] te doen voor het land onzer inwoning'.¹⁵ Toen de statuten werden opgesteld was overigens de wens tot beknoptheid blijkbaar enigszins op de achtergrond geraakt, gezien de naam waarmee in ieder geval officieel het NIRK werd aangeduid: Centraal Comité in Nederlandsch-Indië van de Nederlandsche Vereeniging tot het Verleenen van Hulp aan Zieke en Gewonde Krijgslieden in Tijd van Oorlog.¹⁶

Aan het centraal-comité te Batavia (cc-NIRK) werden spoedig comité's toegevoegd in bijvoorbeeld Semarang, Soerabaia, Soerakarta en Makassar. Vooral na het ontbranden van de strijd op Atjeh in 1873 werd het ene na het andere comité opgericht. Dit met de bedoeling een zo groot mogelijke spreiding over de archipel te bewerkstelligen. Immers:

Wij mogen thans slechts oorlog hebben te voeren met Atjeh; wij mogen niet alleen daarmede rekening houden maar dienen ook bedacht te zijn op de mogelijkheid van vijandelijkheden elders.¹⁷

Bovendien waren deze comité's noodzakelijk om na het einde van de oorlog tegen Atjeh te kunnen voldoen aan de tweede eis voor elke Rode-Kruisvereniging: de voorbereiding op de oorlogstaak in tijd van vrede. Daarom bleef het streven het aantal comité's dusdanig uit te breiden dat het gehele eilandenrijk zou worden omvat.¹⁸

Het NIRK zei de moedervereniging financiële hulp toe bij haar ambulancewerk tijdens de Frans-Duitse oorlog, en al werd een cheque van f60.000,- beschikbaar gesteld. In zijn werk *De ontwikkeling van het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië*, bestempelde J.W.F.A. van den Berg de Bruyn, officier van gezondheid 2e klasse en in de jaren dertig van de twintigste eeuw commissaris voor propaganda van het NIRK, het Batavia-comité in de begintijd dan ook als een soort *fund raising committee* voor het NRK, een rol die het op 10 mei 1940 weer zou oppakken.¹⁹ Er was overigens meer opgehaald dan de overgemaakte f60.000,-, maar het NIRK had besloten een derde van de verzamelde fondsen, f30.000,-, achter te houden,²⁰ in verband met eventuele eigen activiteiten. Die eigen activiteiten kwamen inderdaad al snel, eind november 1870.

Een expeditionnaire afdeling moest naar Banjermassing worden gezonden om een opstand te bedwingen, en den 9den December werd de eerste hulp van het Roode Kruis in Indië [...] naar Borneo overgebracht.²¹

Het NRK en Indië

Naar aanleiding van de Frans-Duitse oorlog had zich een discussie ontsponnen over de vraag wat het begrip 'oorlogstijd' voor een nationale Rode-Kruisvereniging betekende. Voor de zogenaamde familie van Rode-Kruisverenigingen was het onmiskenbaar 'een tijd van oorlog', maar Nederland was er niet rechtstreeks bij betrokken. Nu bestond er naast het openbare Koninklijke Besluit van 1867 en de grotendeels daarop gebaseerde statuten van het NRK, ook nog een alleen aan het Haagse hoofdcomité bekend reglement, dat was aanvaard tijdens de hoofdbestuursvergadering van 6 maart 1869. Daarin waren maatregelen vastgelegd die bij een 'plotseling ontstaanden oorlog' elke dag zonder nader overleg konden worden genomen.²² Het hoofdcomité had in dat reglement bepaald dat pas als 'het leger en de vloot, of een van beiden, op voet van oorlog zijn gebracht, en de Ministers van Oorlog en van Marine zich bereid hebben verklaard tot het overleg [met het hoofdbestuur van het NRK. LvB] voorgeschreven bij art. 7 van 's Konings Besluit van 19 juli 1867 nr. 60' het NRK zich bevond 'in staat van oorlogstijd'.²³ De woorden 'in tijd van oorlog' hadden daarmee enkel en alleen betrekking op de 'N' van het NRK, ongeacht de toestand waarin de zusterverenigingen zich bevonden. Pas als de Nederlandse land- en/of zeemacht op voet van oorlog waren gebracht, werden de voorschriften voor vreedetijd vervangen door die voor oorlogstijd.

Indien echter, ondanks alle voorbereiding op de oorlogstaak die in tijd van vrede was voorgeschreven, Nederland nu al direct bij een oorlog betrokken zou raken - waarbij men tijdens de discussie niet aan Atjeh of Borneo, maar aan Frankrijk en Duitsland dacht -, zou de nog jonge vereniging zeker tekortschieten. Ook in dat geval bood bovengenoemd reglement uitkomst. Bepaald was dat wanneer 'ons leger' werkelijk in een oorlog betrokken zou raken, er een proclamatie tot het Nederlandse volk gericht zou worden, waarin het werd uitgenodigd geld, goederen en/of diensten aan te bieden, die dan door het hoofdcomité, in overleg met de ministeries van Oorlog en Marine, konden worden aangewend 'tot leniging van het lijden van gekwetste en zieke krijgslieden in den uitgebroken oorlog'.²⁴

Ten tijde van deze discussie was dus de angst nog overduidelijk aanwezig dat Nederland direct bij de strijd tussen de twee Europese grootmachten betrokken zou raken. Daarom besloot men dat 'niets verhinderde deze bron van hulp reeds nu te openen'. Er werd uitdrukkelijk vermeld dat de aangeboden giften en diensten 'nog niet [...] ten bate zouden komen van de gewapende zonen van het eigen Vaderland'.²⁵ Dat dit uitdrukkelijk werd vermeld is het eerste teken dat het eerder uitgesproken 'ongeacht landsaard' minder ruim opgevat moet worden dan afgaand op de woorden alleen zou kunnen worden gedacht. Desondanks vloeiden de gaven rijkelijk toe, iets wat na aanvang van de strijd in Borneo en de eerste expeditie naar Atjeh (februari tot mei 1873) vanzelfsprekend allesbehalve verminderde. Hierdoor kwam immers een deel der giften wèl ten goede aan de 'gewapende zonen van het eigen Vaderland'. Het was dan ook geen probleem voor het NRK - dat naar aanleiding van de Atjeh-expeditie verklaarde dat 'de tijd van oorlog' was begonnen - om zich van de gulle kant te laten zien, zoals ook het NIRK enkele jaren eerder had gedaan. Dit temeer omdat het hoofdcomité besloot, met het oog op de vanwege het mislukken van de eerste expeditie 'noodzakelijk geworden' tweede expeditie, nogmaals van de in het reglement uit 1869 gegeven mogelijkheden gebruik te maken. Dat dit succesvol zou zijn stond buiten kijf, want:

Het Hoofd-Comité houdt zich overtuigd, dat de liefdadigheid onzer natie, die in den Fransch-Pruisischen oorlog zoo treffend is gebleken, niet zal zwijgen, wanneer het onze eigen landskinderen, *die voor de eer en de regten van ons Vaderland strijden*, betreft.²⁶
[curs. LvB]

In de Handelingen van 1898 (deel XV) werd dit nog eens herhaald, al offerde toen de soldaat in Indië 'zijn gezondheid en zijn leven' niet meer voor de éér en de rechten, maar voor 'Neêrlandsch belangen en rechten in het Oosten'.²⁷

Ondanks de elf geldverslindende ambulances die het NRK in de Frans-Duitse oorlog had ingezet kon het ten tijde van de tweede Atjeh-expeditie (aan het begin van de zomer van 1873) f25.000,- aan het NIRK overmaken, waar de afdeling Rotterdam nog eens f10.000,- bovenop deed.²⁸ Het NIRK was content met de ontvangen som. Zij bewees dat, nadat Indië veel had gedaan voor de slachtoffers van de Frans-Duitse oorlog, Nederland 'zijne zonen' niet vergat, die streden 'voor de handhaving onzer rechten'.²⁹ Ofschoon het hoofdcomité van het NRK betwijfelde of aan dergelijke spullen wel behoefte was, werden behalve geld, ook nog

verband, kleding, 'verkwikkings- en versterkingsmiddelen' gestuurd. De opdracht daartoe was van Koning Willem III persoonlijk afkomstig. Volgens opgaven van W. Hingman, gepensioneerd generaal-majoor der infanterie, werd er tijdens de grote Atjeh-expedities door het NRK meer dan f70.000,- overgemaakt 'ten behoeve der troepen'. De Lombok-expeditie kostte het NRK zo'n f18.000,-.

Ook 'latere krijgsverrichtingen in Indië werden rijkelijk bedacht'. Van den Berg de Bruyn spreekt over meer dan f100.000,- ten tijde van de Atjeh-expedities. In geld en natura tezamen kwam volgens NRK-geschiedschrijver Van der Mandere de steun van het NRK ten tijde van de Atjeh-expedities tot 1888 neer op zo'n f315.000,-³⁰ Het was door dit geld, stelde de algemene vergadering tevreden vast, dat de 'gewonde en zieke krijgers van ons leger en onze vloot, uit Atchin te Padang aangebragt', in het genot werden gesteld 'van de hulp door de vereeniging in Nederland gegeven'.³¹ Evenzo tevreden werd vastgesteld dat de activiteiten die het NIRK ontplooiden, activiteiten waren 'ten behoeve van onze krijgslieden'.³²

Het geld voor het NIRK werd overigens niet alleen door schenkingen verkregen.³³ Zo dichtte P. Haagsma bijvoorbeeld een speciaal *Atchin-lied*. De opbrengst van de verkoop van de getoonzette versie van dit lied - met daarin verzen als: 'Roeit uit dat gebroedsel, verneder die klant' - kwam ten goede aan het Rode-Kruiswerk in de archipel.³⁴ Ook de opbrengst van het boek van luitenant der mariniers W.F. Paehlig, *Eenige bladzijden uit de geschiedenis van den Atjeh-oorlog*, spekte de kas van het Rode Kruis.³⁵ Maar ook als de giften en andere geldelijke opbrengsten niet rijkelijk waren binnengekomen, zou er hulp aan het NIRK zijn verleend. Die hulp werd namelijk niet alleen gevoeld als een plicht voortkomend uit de Rode-Kruisfilosofie, maar ook als een plicht uit 'de band des bloeds waarmede wij zoo innig verknocht zijn aan het Roode Kruis in Neêrlandsch-Indië'.³⁶

Toen aan het begin van de twintigste eeuw het NIRK in geldnood bleek te zitten, was het wederom vanzelfsprekend dat het NRK de dochtervereniging niet aan haar lot zou overlaten, al kon men dan geen beroep doen op de Nederlandse bevolking, die reeds enkele jaren geld doneerde ten behoeve van de Zuid-Afrika-ambulances voor de 'stamverwante' Boeren in hun strijd tegen de Britten. Uit eigen kas maakte het NRK toen f12.000,- over, een som die als lening diende te worden beschouwd. Het NIRK vroeg echter, met het oog op de voortdurende expedities en de daarbij geboden hulp, van de financiële verplichtingen als afdeling te worden ontslagen, en de f12.000,- niet te lenen, maar te schenken. Ten slotte kwam dat geld ten goede aan 'onze soldaten te velde, op wier trouwen toewijding het behoud onzer kostbare

Indische bezittingen, voor een groot deel steunt'. Het hoofdcomité te Den Haag stemde zowel met wens als argumentatie geheel in.³⁷

Dat die intensieve hulp pas bij de tweede expeditie werd aangeboden bezorgde het NRK een reprimande van F.X.J. van Opdorp, arts te Brielle, oud-officier van gezondheid en schrijver van het boekje *Atchin en het Roode Kruis*. Van Opdorp was van mening dat de hulp van het NRK, 'nu het om landgenooten ging', ernstig tekort was geschoten, zeker als men bedacht hoeveel werk er was verzet ten tijde van de Frans-Duitse oorlog. Van de Nederlandse regering kon men verwachten dat zij al het mogelijke deed ter versterking van de krijgsmacht, maar ook mocht men 'eene dergelijke werkzaamheid verwachten van de stichting het Roode Kruis'.³⁸ Dat het hoofdcomité slechts weinig materiaal had verzonden tijdens de eerste expeditie was het gevolg van een misplaatst optimisme dat kenmerkend was voor geheel Nederland en dat ook de oorzaak was geweest van het mislukken van die expeditie. Volgens het hoofdbestuur waren de expeditionnaire troepen reeds van al het nodige voorzien. Van Opdorp, bij wie zeer sterk de verwevenheid van nationalisme en liefdadigheid tot uiting kwam, bestreed dit,³⁹ maar hieruit blijkt wel dat beiden het Rode-Kruismateriaal als onderdeel en aanvulling van de benodigdheden van de krijgsmacht zagen. Het Rode-Kruismateriaal was met andere woorden niet alleen bedoeld om de 'gekwetste en zieke' soldaten te helpen, waarbij reeds duidelijk is dat daarmee louter de aan Nederlandse zijde strijdende soldaten werden bedoeld, maar ook om de gevechtskracht hoog te houden om zodoende het militaire doel te helpen bereiken.

Het Nederlandsch-Indisch Roode Kruis

Laten we nu overgaan tot het NIRK zelf. Ofschoon het in beginsel een afdeling van het NRK was, zoals alle andere afdelingen op Nederlands grondgebied, had het NIRK zowel in theorie als praktijk een speciale status. Nederlandsch-Indië lag immers een halve aardbol van Den Haag verwijderd en verschilde in politiek, militair en klimatologisch opzicht beduidend van Nederland. Dus konden voor het daar werkende hulpcomité ook niet dezelfde regels gelden als voor de hier gevestigde afdelingen, al was het maar omdat de correspondentie geen dagen, maar maanden in beslag nam. Dat de afdelingen in Nederland omringd waren door 'beschaaftde landen' moet bovendien scherp in het oog worden gehouden. Die speciale status van het NIRK leidde in 1873 zelfs tot eigen statuten, die werden aangeboden aan de gouver-

neur-generaal en goedgekeurd door de Indische regering. Wel werd daar bij vermeld dat zij waren opgesteld in de geest van de statuten van de moedervereniging.⁴⁰ Artikel 9 luidde:

In geval van oorlog in de nederlandsche oost-indische bezittingen treedt het *voor de behoeften van de nederlandsche land- en zeemagt* in overleg met den chef van het departement van oorlog en dien van de zeemagt in Nederlandsch-Indië.⁴¹ [curs. LvB]

Van hulp aan tegenstanders in de strijd in Nederlandsch-Indië was dus geen sprake, niet alleen praktisch, zelfs niet theoretisch. Dit kan, en zal in de huidige tijd ook, door velen worden gezien als strijdig met de geest van het Rode Kruis. Het was echter niet in strijd met de letter van de Conventie van Genève uit 1864 of met de statuten van het Internationale Rode Kruis uit 1863. Het oorlogsrecht was namelijk niet van toepassing in koloniale oorlogen, maar enkel en alleen in gewapende strijd tussen leden van de zogenaamde kring van beschaafde landen, bestaande uit Europa, Amerika, Turkije en, vanaf het einde van de negentiende eeuw, Japan.⁴² De discrepantie met de geest van het Rode Kruis werd in die tijd dan ook slechts door een enkeling gevoeld. In ieder geval werden het NRK en het NIRK niet door het overkoepelende en op naleving van de conventie toeziende Comité Internationale de la Croix Rouge (CICR) in Genève bekritiseerd voor het nalaten van hulp aan gewonde tegenstanders in koloniale conflicten. Integendeel, voorzitter Gustave Moynier, na het snelle vertrek van Dunant uit het CICR en Genève decennialang de toonaangevende man binnen het comité, bood de Nederlandse vereniging en haar overzeese afdeling alle mogelijke hulp aan.⁴³

Ook met de statuten van de moedervereniging was het nalaten van hulp aan gewonde autochtonen niet in strijd, al werd artikel 1 van de statuten van het NRK - waarin het onpartijdig verplegen van zieke en gewonde soldaten was vastgelegd - onderschreven en al werd in artikel 7 van het KB van 1867 alleen gesproken over overleg in oorlogstijd met de ministers van Oorlog en Marine over 'de meest doelmatige aanwending van de hulpmiddelen der Vereeniging'. Van 'voor de behoeften van onze krijgsmacht', was in het besluit van Willem III geen sprake. In artikel 4 van de statuten van het NRK staan echter wél de woorden 'voor de behoeften van de land- en zeemacht' te lezen, overeenkomstig de woorden in de NIRK-reglementen. Maar ook zonder dit artikel en ook zonder die schijnbare afwijking van het Koninklijk Besluit, wat natuurlijk een kwestie van interpretatie van de daarin vermelde woorden 'meest doelmatige aanwending' is,⁴⁴ zouden de NIRK-statuten niet met de NRK-statuten in strijd zijn

geweest. Ook al werden namelijk in artikel 2 van de statuten van het NIRK de statuten van de moedervereniging bindend verklaard, datzelfde artikel eindigde met de zinsnede: 'behoudens de wijzigingen, die op grond van art. 7 [van het NRK. LvB] in de hieronder volgende artikelen zijn aangegeven'.⁴⁵ Hetzelfde geldt voor artikel 25 van de in 1877 opgestelde *Algemeene regeling der werkzaamheden van de Nederlandsche Vereeniging tot het Verleenen van Hulp aan Zieke en Gewonde Krijgslieden in Tijd van Oorlog*. Dit artikel bepaalde dat het hoofdcomité besliste of en in hoeverre hulp zou worden verleend indien 'in de koloniën of in de bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen zich gedeelten van de land- of zeemagt op voet van oorlog' bevonden, maar ook nu 'met inachtneming der overeenkomsten, bedoeld in art. 7 van hare statuten'.⁴⁶

Het betreffende artikel 7 luidde:

Afdeelingen in de koloniën en buitenlandsche bezittingen van het rijk regelen hare betrekkingen tot de vereeniging door bijzondere overeenkomsten met het Hoofdbestuur.

Dit hield ondermeer in dat het in de praktijk toch het NIRK zelf was dat de hulp bij oorlog in Indië (of in de 'bezittingen' van andere Europese mogendheden) regelde en in geval van oorlog in Europa zelf mocht bepalen of en zo ja hoe het hulp verleende.⁴⁷ Dit in tegenstelling tot de afdelingen in Nederland, die in tijd van oorlog verplicht waren de aanwijzingen van het hoofdcomité te volgen.

De geschiedschrijver van het NIRK H. Bakker, voormalig officier van gezondheid van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch leger (KNIL) en in later jaren legercommissaris van het NRK, kwam op grond van deze bijzondere bepalingen tot de slotsom dat de band tussen het NIRK en het NRK voornamelijk 'zoo niet uitsluitend' van morele aard was.⁴⁸ Ook Ch.F. Haje, de schrijver van *Een Gedenkzuil der Negentiende Eeuw*, een boek over het Internationale Rode Kruis in het algemeen en Henry Dunant in het bijzonder, komt tot een dergelijke gevolgtrekking. De band was enkel 'zedelijk', want het NIRK was zelfstandig in bestuur en geldbeheer.⁴⁹ In de *Handelingen* van het NRK staat zelfs te lezen dat het NIRK, met het bestuur waarvan 'het Hoofdcomité voortdurend in de beste verstandhouding verkeerde', geheel zelfstandig was.⁵⁰ Van een gehéle zelfstandigheid van het NIRK kon echter geen sprake zijn, gezien de nog te bespreken leidinggevende rol van de militair geneeskundige dienst (MGD). Maar ook indien men 'geheel zelfstandig ten opzichte van de Nederlandse vereniging' bedoelde, is dit mijns inziens niet cor-

rect. Er was wel degelijk sprake van een band tussen het NRK en het NIRK, een band - of-
schoon zeer zeker lossen dan die tussen het hoofdcomité en de Nederlandse afdelingen -
sterker dan een louter morele en niet slechts vanwege de aangegeven 'band des bloeds'.

Zowel in de eerste als in de laatste statuten van het NIRK is in artikel 1 sprake van de
band met de moedervereniging. In 1870 heette het dat in Nederlandsch-Indië een comité
werd opgericht 'teneinde het doel der vereeniging [het NRK. LvB] in art. 1 harer statuten
omschreven, te helpen bereiken, in de eerste plaats, in de Nederlandsch-Oost Indische bezit-
tingen'.⁵¹ In 1939 stond zelfs letterlijk dat het NIRK 'een onderdeel van de te 's Gravenhage
gevestigde vereeniging' was.⁵² Ook artikel 2 van de statuten-1939, - het NIRK houdt op te
bestaan indien het NRK ophoudt te bestaan - behelst een sterke aanwijzing in de door mij
veronderstelde richting,⁵³ een richting die ook in een publicatie van het NIRK zelf als de enig
juiste wordt aangeduid. In *Mededeelingen*, het blad van het NIRK in de tweede helft van de
jaren dertig en het begin van de jaren veertig, staat in het februari 1940-nummer te lezen dat
uit de statuten duidelijk blijkt dat het NIRK als een onderdeel van het NRK dient te worden
beschouwd. De auteur wees op artikel 4 van de statuten-1939, waarin stond dat (zie art. 1 van
de statuten uit 1870) 'voor zover de omstandigheden dit mogelijk maken' het NIRK meewerkte
aan het bereiken van het doel van het NRK. Er werd aan herinnerd dat de statuten van het
NRK - behoudens de *toegestane* afwijkingen - bindend waren en dat het NRK de statuten van
het NIRK vaststelde,⁵⁴ al is 'goedkeurde', ondanks dat er af en toe zeker enige wijzigingen in
het concept werden aangebracht, waarschijnlijk een betere omschrijving.

De afhankelijke positie van het NIRK komt ook in de ontstaansgeschiedenis tot uiting.
Het legerbestuur in Nederlandsch-Indië had het liefst een volledig zelfstandig Rode Kruis ge-
zien, terwijl de commandant van de zeemacht, de Raad van Indië alsmede gouverneur-
generaal Mijer van mening waren dat 'de Indische vereeniging wel zelfstandig zou behooren te
zijn, doch niettemin bij de Nederlandsche zou moeten aansluiten'.⁵⁵ Aangezien echter het KB
van 1867 slechts voorzag in één Rode-Kruiscomité op Nederlands grondgebied (art. 2 en 3),
met afdelingen zowel in Nederland als in de overzeese gebiedsdelen, vroeg Mijer minister van
Koloniën De Waal om advies, die Mijers vragen doorspeelde aan het hoofdcomité te Den
Haag. De opvattingen van De Waal zelf gingen in de richting van de in het KB neergelegde
ideeën, met een aan het hoofdcomité ondergeschikt centraal comité te Batavia, met daaraan
weer gehoorzamende onderafdelingen.⁵⁶

Ook het hoofdcomité kon zich met een geheel zelfstandig Nederlandsch-Indisch Rode Kruis niet verenigen. Alleen de internationale band die alle Rode-Kruisverenigingen bond, achtte het niet voldoende voor een Rode-Kruisvereniging in een Nederlandse kolonie. Ook het idee van een zelfstandig comité dat aansluiting zocht bij het hoofdcomité, werd door dat comité afgewezen, simpelweg omdat het zich bij een dergelijke constructie niets kon voorstellen. Het nam dan ook de gedachten van De Waal over: een centraal comité te Batavia met onderafdelingen, ondergeschikt aan het comité te Den Haag 'behoudens de wijzigingen welke de eigenaardige toestand zal vereischen'.⁵⁷

Dat het NRK de statuten van het NIRK goedkeurde houdt in dat het werk in de gordel van smaragd door Den Haag werd onderschreven. Dat het NRK zich volledig met zijn afdeling in Nederlandsch-Indië identificeerde blijkt ook uit het gegeven dat telkens als leden van het NRK spraken over het werk in Nederlandsch-Indië er niet werd gesproken over 'hun', maar over 'ons werk' ten behoeve van 'onze soldaten'.⁵⁸ Tevens valt het te concluderen uit een passage in de *Handelingen* van het NRK, waaruit blijkt dat het NRK het Nederlandse beleid in de koloniën steunde. Uit deze passage komt ook het belang van het onderscheid tussen 'beschaafd' en 'onbeschaafd' voor het Rode-Kruiswerk tot uiting.

[Het Indische Roode Kruis] blijft nimmer in gebreke om, naar zijn beste vermogens en zijn beschikbare, meestal, helaas, beperkte middelen, lafenis, verfrissching en eenig genot of ontspanning te bezorgen aan de mannen wier trouwe plichtsvervulling zoo noodig is tot behoud der schatten, in den loop der eeuwen door Nederland verworven in het Oosten. Stil en rustig vervult het Indische Roode Kruis zijn taak waar de oorlogsomstandigheden, de aard der meestal onbeschaafde volksstammen, kortom het geheele bestel en verloop van een militaire expeditie in Indië het zoo goed als ondoenlijk maken om dáár aan het Roode Kruis een taak te kunnen opdragen of overlaten, als in een Europeeschen oorlog.⁵⁹

Deze steun blijkt bovendien uit de woorden van de voorzitter van het NRK Baron van Hardenbroek van Bergambacht, uitgesproken op de algemene vergadering van 25 september 1896. De uitgaven van het NRK waren in de twee voorafgaande jaren (oorlog in Lombok, hernieuwde strijd op Atjeh) voornamelijk op hulp in de archipel gericht, waar 'leger en vloot met zoo onverzwaakte toewijding zijn bloed offert voor het vaderland. Met daaraan openlijk hulde te bren-

gen, voldoe ik ongetwijfeld aan een onuitgesproken wensch van deze vergadering.⁶⁰ Het hoofdcomité te Den Haag kon het werk in de tropen ook steunen, omdat het naar eigen zeggen slechts op één punt werkelijk van het werk in Nederland afweek. Voor het NIRK kon van voorbereiding op de oorlogstaak in vreedstijd geen sprake zijn, omdat er geen vreedstijd was. Bovendien respecteerde de tegenstander het Rode Kruis niet, waardoor het NIRK niet anders kon dan, 'door medewerking en hulp der militaire doktoren, de expeditionnaire troepen [voorzien] van dingen, die bij hun zwaren arbeid verkwikking brengen en tevens het lot van zieken en gewonden verzachten'.⁶¹

Het NRK ging het NIRK in de meningsvorming over hulp aan gewonde inheemse vijanden zelfs voor. In een rapport opgemaakt eind 1870, waarin de oprichting van het NIRK werd besproken, werd aandacht besteed aan datgene waar het Rode Kruis voor stond. Het eerste punt was de in de Geneefse conventie vastgelegde internationale 'onzijdigheid' van gewonden, artsen, verpleegkundigen en hospitaalmaterieel. Dit werd gevolgd door de opmerking dat dit in Indië 'bij expedities tegen inlanders eene onmogelijkheid was'.⁶²

Het NIRK was en bleef kortom een afdeling van het NRK, ondanks de bijzondere bepalingen. Na een oorlogsverklaring in Nederlandsch-Indië traden niet alleen bij het NIRK, maar ook bij het NRK, de statuten handelend over de tijd van oorlog in werking. De statuten van de moedervereniging waren bindend verklaard. Dus moesten de statuten van het NIRK besproken worden, telkens als die van het NRK waren gewijzigd. Dit wil niet zeggen dat die veranderingen stevast werden overgenomen, maar voor dit niet overnemen was wel toestemming uit Den Haag nodig, zoals ook voor een verandering van de eigen statuten toestemming vereist was.⁶³

De hulp in praktijk

Zoals gezegd moest er in december 1870 voor het eerst worden opgetreden, een optreden dat, zo werd in het verslag van het centraal-comité te Batavia vastgesteld, noodzakelijk was geworden doordat 'de rust in de zuider- en ooster-afdeling van Borneo - waar jarenlang zoo heevig en zoo moedig door de onzen gestreden werd, om een algemeenen volksopstand te fnuiken - opnieuw gestoord was'.⁶⁴ Bij die allereerste hulpverlening kwam meteen het verschil tussen beschaafd en onbeschaafd tot uiting. De verschijning van het Roode Kruis op de archipel moest wel, aldus het NRK, 'voor de beschaving dier volken een gezegende gebeurtenis' zijn, als men bedacht dat bij enkele van de Maleise volkeren het oorlogvoeren 'nog alle

denkbare vormen van onmenselijkheid' aannam.⁶⁵ In deze uiting is een zeker ethisch element te herkennen, dat later vaker gehoord zou worden ten tijde van de ethische politiek, de politiek van ereschuld van het Nederlandse moederland dat Indië niet zou moeten uitbuiten maar opvoeden. En dit element is ook terug te vinden in de '*carrot and stick*'-achtige woorden van luitenant-generaal Van Swieten, opperbevelhebber tijdens de tweede expeditie naar Atjeh, in een telegram aan het centraal-comité uit 1874:

Na onwraakbare bewijzen te hebben gegeven van de superioriteit onzer wapenen en krijgskunde, wensch ik ook blijken te geven van onze hoogere beschaving en beter begrip van humaniteit.⁶⁶

Toen was uit de argumentatie van het NIRK het ethisch element echter reeds verdwenen. Niet om plaats te maken voor medische hulp op gelijkwaardige basis, overeenkomstig de door Dunant tijdens de hulp aan de slachtoffers van de strijd te Solferino 1859 uitgesproken woorden 'Tutti fratelli', 'wij zijn allen broeders', maar om van iedere hulp aan de zieken en gewonden van autochtone, zogenaamd opstandige volken af te zien. (Van opstand kon in feite geen sprake zijn, omdat het Nederlands gezag pas begin twintigste eeuw werd gevestigd.)

De overheersende vraag in die dagen was h^oe er opgetreden moest worden, op welke wijze het Rode Kruis in Nederlandsch-Indië het best aan zijn taak kon voldoen. Volgens Bakker was het bij de oprichting van het NIRK de bedoeling geweest te bekijken wat in Nederlandsch-Indië kon worden gedaan om 'het lijden te verzachten van den Indischen krijgsman *en van onze tegenstanders*', wat in de eerste vergadering van het comité inderdaad te berde is gebracht.⁶⁷ [curs. LvB] In de oproep geld te doneren voor de hulp in Frankrijk, die november 1870 over geheel Nederlandsch-Indië werd verspreid, waren de woorden 'en van onze tegenstanders' echter reeds verdwenen.

De bedoeling is, zoodra de nood der lijdens in Europa geweken is, ook het land onzer inwoning, meer speciaal den indischen krijgsman, te bedenken en maatregelen te nemen, waardoor zijn lot, in of na den strijd, kan verzacht worden.⁶⁸

Voordat de beraadslagingen over deze kwestie waren beëindigd moest er al daadwerkelijk in actie worden gekomen. Er werd toen besloten die taak niet door middel van ambulances - ver-

plaatsbare veldhospitaal - uit te laten voeren, omdat de omstandigheden daar - de wijze waarop er oorlog werd gevoerd, alsmede de gevolgen die die oorlog had - zo hemelsbreed verschilden van Europese toestanden.⁶⁹ Dit is zeker waar. De conventie van Genève was zoals gezegd toegesneden op oorlogen tussen twee Europese landen, op Europees grondgebied. Dit wil zeggen: twee tegenover elkaar staande legers, vaak in min of meer open terrein, met duidelijke fronten. Hiervan was in het oerwoud van Nederlandsch-Indië geen sprake.

Ofschoon de MGD in Indië wel over ambulances beschikte, was het niet bepaald de ideale omgeving voor dit middel van ziekentransport en -verzorging. Dit wordt ook wel bewezen door de gemiddelde snelheid waarmee in Europa respectievelijk in Nederlandsch-Indië opgerukt kon worden: vijf kilometer per uur tegenover nog geen twee kilometer per uur, waarbij die twee ook nog eens vermoeiender waren dan de vijf. Bovendien werkte het regenwoud een guerrilla-tactiek in de hand, in plaats van de open gevechten die Europese oorlogen kenmerkten. Verder werd de oorlog door veel (islamitische) Atjehers als heilig gezien, een religieus element dat in Europese oorlogen nagenoeg afwezig was, hoezeer iedereen ook toen al zei dat God op zijn hand was.⁷⁰ De vraag is dan ook niet of het argument van de afwijkende omstandigheden valide is. Dat is het zeker, ofschoon de MGD zelf natuurlijk wel van ambulances gebruik heeft gemaakt. Deze bleven echter veelal op één punt staan, van waaruit transportmogelijkheden van en naar de troep werden opgezet. Zij waren dus verder van de feitelijke vijandelijkheden opgesteld dan bij Europese oorlogen.⁷¹ De vraag is echter of zonder dit argument wél hulp aan zieke en gewonde tegenstanders zou zijn verleend. Dit nu is zeer twijfelachtig.

Een eerste argument waarom hooguit incidenteel inheemse gewonden zullen zijn geholpen is tevens de tweede reden om geen ambulances te sturen. Zowel volgens de leden van het NRK als het NIRK, was dit zinloos omdat de MGD in Nederlandsch-Indië volledig op zijn taak berekend was.⁷² Zo schreef de geschiedschrijver van het NRK en liberaal pacifist Van der Mandere in 1917 dat het NIRK weliswaar verplicht was het koloniale leger hulp te verlenen, 'maar deze hulp bestaat niet in het bewijzen van bepaalde medische diensten, hetgeen met het oog op de voortdurende oorlogstoerusting van den medischen dienst in het koloniale leger eenigszins overbodig kan heeten.'⁷³ Dat in Europa kritische noten over een dreigende al te grote verstrengeling van het werk van Rode Kruis en MGD steeds gekraakt werden met het benadrukken van het verschil tussen Rode Kruis en MGD - de MGD was er om het moreel en de gevechtskracht van het eigen leger, zowel de gezonden als de zieken en gewonden, op peil

te houden, terwijl het Rode Kruis er was voor de verzorging van zieke en gewonde soldaten van beide partijen - deed in Nederlandsch-Indië blijkbaar niet ter zake. Dat in Indië de geneeskundige eed voor officieren van gezondheid niet bindend was verklaard⁷⁴ bewijst echter, ondanks de vergaande verstrengeling, of beter: ondergeschiktheid van de burgerlijke aan de militair geneeskundige dienst,⁷⁵ dat men zich van de discrepantie tussen het militaire en het geneeskundige werk wel degelijk bewust was.

Het is echter de vraag of inderdaad de MGD wel op zijn taak voorbereid was. In een *Open Brief over de Geneeskundige Dienst in Nederlandsch-Indië* uit 1861 had een officier van gezondheid van het KNIL de abominabele omstandigheden waaronder zijn korps in de Oost moest functioneren uit de doeken gedaan. De betaling was slecht, promotiekansen waren er nauwelijks, het pensioen was karig. Dat het KNIL te weinig officieren van gezondheid had was dan ook volkomen begrijpelijk, vooral als het ongezonde leefklimaat en het gebrek aan erkenning daarbij in ogenschouw werd genomen.

Hij [de officier van gezondheid. LvB] moet met de kolonne medemarcheren, wordt nu naar voren geroepen, dan weer naar achteren, en staat daardoor meerdere vermoeienissen uit dan den geringsten soldaat. 's Avonds na aankomst rust iedereen uit, maar nu moet de officier van gezondheid nog zijne lijders verzorgen. In het gevecht is hij aan hetzelfde gevaar blootgesteld als elk ander, maar niet in de gelegenheid het ridderkruis te verdienen. En toch heeft hij geen geringeren moed getoond.⁷⁶

In het zes jaar later verschenen *De Waarheid omtrent de Militaire Geneeskundigen in Nederlandsch Oost-Indië*, werd dit beeld bevestigd. De dienst was weinig aantrekkelijk en kwantiteits tekorten zouden alleen door voorbij te gaan aan kwaliteitseisen binnen afzienbare termijn kunnen worden opgelost. De dienst was precies sterk genoeg voor vredesdagen, maar elke wijziging van de politieke situatie, hoe gering ook, zou hem in problemen brengen.⁷⁷ Ook een artikel uit 1902 van de officier van gezondheid Neuhaus schetste een ontoereikende militair-medische zorg voor de KNIL-soldaten. Bovendien schreef Neuhaus dat dit tekort al ten tijde van de Atjeh-oorlog bekend was. Er werd toen zelfs een openbare oproep gedaan om zich als militair arts te melden.⁷⁸

Dit lijkt overigens jaren later ook de openbare mening van (een deel van) het NIRK te worden. Van den Berg de Bruyn bijvoorbeeld oordeelde eensluidend in zijn voordracht uit 1935:

Geen geneeskundige dienst, al is deze nog zo goed ingericht, zal ooit in staat blijken om te voldoen aan de behoefte van gewonden en zieken te velde. Steeds zal een beroep moeten worden gedaan op de vrijwillige hulpverlening d.i. hulpverlening van de zijde der burgerij.⁷⁹

NIRK-bestuurslid H.J. Spit merkte vier jaar daarna op dat het Rode Kruis noodzakelijk was omdat de MGD altijd tekortschoot, iets wat het NIRK een jaar eerder al door de officier van gezondheid en cc-NIRK-lid J.Th. Wilkens was voorgehouden.⁸⁰ Wel moet hier bij gezegd worden dat, ondanks het woordje 'altijd', het bij de laatst genoemde voorbeelden (Van den Berg de Bruyn, Spit en Wilkens) onduidelijk is of zij bedoelden dat de MGD echt in alle situaties tekortschoot, of alleen in geval van een aanval van een buitenlandse vijand.

Hoe dan ook: dat de MGD niet voorbereid was op de hem wachtende taak en in de praktijk die taak ook niet of nauwelijks aankon, strookt geheel met het beeld dat in bronnen en literatuur naar voren komt. Daaruit kan geen andere conclusie worden getrokken dan dat de MGD inderdaad allesbehalve voorbereid was op zijn taak tijdens guerrilla-achtige oorlogen met de autochtone bevolking.⁸¹ In de eerste helft van de negentiende eeuw was het animo om bij de MGD in dienst te gaan nagenoeg nihil. Pas toen na 1850 het loon werd verhoogd - wat niet betekende dat op betaaldag ineens wel astronomische bedragen konden worden verwelkomd - steeg het animo van de wat kundigere geneeskundigen om hulp in de archipel te gaan verlenen,⁸² maar ook na 1850 kwam het aantal officieren van gezondheid nooit op voldoende peil, ook niet toen zij driemaal het soldij van gewone officieren kregen uitbetaald.⁸³ Dit had zijn voornaamste oorzaak in de afmattende omstandigheden waaronder de diverse militaire expedities plaatshadden, wat blijkt uit het gegeven dat vijftig procent van de officieren van gezondheid die tussen 1820 en 1860 hun loopbaan begonnen, binnen vijf jaar waren overleden.⁸⁴

De omstandigheden waaraan soldaten en officieren bloot stonden waren zwaar en afmattend. Niet alleen floten hen bij tijd en wijle de kogels om de oren, maar ook stierven zij als gevolg van vermoeidheid. Dysenterie, cholera, typhus, diarree, beriberi, malaria (in de annalen

ook wel onder de namen *febris intermittens* of *febris remittens* terug te vinden) eisten hun tol. Vooral het bestrijden van malaria, de moeraskoorts, was, aldus officier van gezondheid J.J. Kunst, 'een zaak van het hoogste gewicht!' Het was immers een van de voornaamste oorzaken van blijvende ongeschiktheid voor de dienst, zeker bij de uit Europa afkomstige soldaten. Maar bij de soldaten zelf was het waarschijnlijk de cholera die de meeste angst inboezemde, wat duidelijk wordt als wordt bedacht dat velen de naam niet eens durfden uit te spreken en simpelweg over 'de ziekte' spraken. En met een sterftepercentage van de geïnfekteerden van boven de vijftig was die angst ook alleszins begrijpelijk.

Al met al ontkomt men niet aan de conclusie dat velen constant ziek waren. En als ze al niet echt 'ziek' werden genoemd, dan waren ze op zijn minst oververmoeid door de lange voetmarsen over onbegaanbaar terrein en door de aanhoudende regen, die, ondanks de drukkende hitte, constante kou tot gevolg had. Zo bedroeg het ziektepercentage bij een tocht naar Bali in de jaren vijftig meer dan zestig procent en bij een van de afzonderlijke compagnieën liep dat percentage zelfs tegen de negentig procent, aldus officier van gezondheid G. Wassink, die erbij zei dat 'het algemeen bekend' was 'dat eene expeditie in den Oost-Indischen archipel altijd aanmerkelijke verliezen' aan de strijdmacht toebracht.⁸⁵ Tijdens de tweede Atjeh-oorlog stierven zo'n 150 militairen maandelijks aan tropische ziekten; van de 51 mariniers die tussen juli 1874 en maart 1875 overleden, hadden er slechts vijf het leven verloren als gevolg van gevechtshandelingen, en in 1886 mislukte nog een militaire operatie in Atjeh als gevolg van beriberi, een mislukking die overigens in niet geringe mate heeft bijgedragen aan de pogingen de oorzaak van beriberi te achterhalen. Dat het achterhalen van die oorzaak van eminent militair belang werd geacht, wordt duidelijk als wordt bedacht dat in het midden van die jaren tachtig in het koloniale leger van de inheemse militairen meer dan veertig procent en bij de Europese militairen ongeveer een kwart aan de ziekte leed.⁸⁶

Over een expeditie naar het zuiden en oosten van Borneo schreef de militair geneeskundige G. Luchtmans dat er door de vreselijke omstandigheden veel doden en gewonden waren te betreuren. Het 'aantal zieken vooral met koorts, diarhoea en dysenterie nam dagelijks toe; alle officieren leden aan braking, misselijkheid en diarhoea en het was te voorzien dat weldra de geheele kolonne in de ziekte zou deelen, zooals dan ook gebeurde'. En die zieken en gewonden moesten bij elke mars weer mee, wat natuurlijk de gewondendragers – waarvan er vaak minimaal zes nodig waren om één gewonde te kunnen transporteren, wat tot een tekort aan dragers leidde –⁸⁷ de nodige lichamelijke problemen bezorgde. Veelal

moesten ze de last neerleggen, als ze haar al niet gewoon lieten vallen omdat ze zelf in elkaar zakten. Onnodig te vermelden dat dit alles zijn weerslag had op de effectiviteit van de expeditie.⁸⁸ Veel van die expedities mislukten dan ook al voordat er ook maar een menselijke vijand was gezien. De natuur was de vijand. Vaak was het voedsel - toch al eenzijdig en kwantitatief vaak aan de karige kant - bedorven door de inwerking van het vocht. Het water was vaak ondrinkbaar. Het oerwoud, zo dicht dat het geen zonnestraal doorliet, leek schier ondoordringbaar en eindeloos, wat niet bepaald bevorderlijk was voor een opgewekte stemming. Tot overmaat van ramp bleek het schoeisel dikwijls niet tegen de omstandigheden opgewassen, waardoor op blote voeten verder moest worden gemarcheerd. Dit was al geen pretje, maar het werd door de beten van duizenden bosmieren een nog grotere kwelling.

Al deze ontberingen en ziekten zouden ook de officieren van gezondheid treffen, die zich dan ook wel enige malen bedachten alvorens een functie in Nederland voor dienst in het KNIL om te ruilen. Hier kwam nog bij dat de achtereenvolgens aan de Rijkskweekschool in Utrecht en de Amsterdamse Kweekschool opgeleide geneeskundigen - ook na de professionalisering van de MGD in het midden van de negentiende eeuw duurde het nog zo'n vijftig jaar voordat ook academisch geschoolde artsen de wapenrok aantrokken - absoluut niet voorbereid waren op de specifieke medische problemen van oorlogvoering in de jungle, wat overigens niet wil zeggen dat ook het algemene niveau van de niet-academisch opgeleide militair geneeskundigen beneden peil was.⁸⁹ Verder schoot de uitrusting van de MGD vaak tekort door een chronische onderschatting van de tegenstander van de zijde der militaire autoriteiten.⁹⁰ Bovendien waren het aantal artsen en het aantal overig militair geneeskundig personeel die aan de expedities deelnamen, niet bepaald aan de ruime kant. Zo telde een expeditie naar de noordkust van Ceram in de jaren zestig 222 mensen. De geneeskundige afdeling bestond echter slechts uit vijf mensen, onder wie twee Ambonese hospitaalsoldaten, waarvan er ook nog eens, aldus de dienstdoende officier van gezondheid F.S. Pauli, één 'zich het liefst bezig [hield] met het koken van den ziekenkost, terwijl de andere altijd slaperig en lui was.' Van de drie overigen bleef er bij een mars vanuit een thuisbasis altijd één achter om voor de achtergebleven gewonden te zorgen.⁹¹

Een vervolg-expeditie, die ook de zuidkust van Ceram aan zou doen, bestond uit 195 man. Van hen was er één officier van gezondheid 2e klasse, P.W.A. Beijen. Drie van hen stonden als hospitaalsoldaat te boek. Toen zich bij deze strijdmacht nog eens 57 man voeg-

den, bevond zich onder hen één officier van gezondheid 3e klasse. Beijen beschreef 'ontmoeting' met de inheemse vijand:

Gedurende ruim 1,5 uur werd de geheele kolonne door den nu onzichtbaren vijand uit het dicht begroeide bosch beschoten; bij elken nieuwen aanval werd een gedeelte der troepen in het bosch gezonden en dreef dan den vijand op de vlucht, die echter telkens weêr kwam opzetten.⁹²

Ook hij was niet al te zeer te spreken over de kwaliteiten van een deel van het personeel dat hem in de medische nood bij moest staan, personeel dat volgens hem sowieso te gering in aantal was. Het bestond 'in den beginne uit een Amboineeschen korporaal-verbandmeester, een Europeeschen en een Amboineeschen oppasser. De Europeesche oppasser moest ik reeds spoedig als ongeschikt wegens doofheid en onverschilligheid verzoeken voor een Amboineeschen te verwisschen'.⁹³

Het tekort aan medisch personeel is ook af te lezen aan de instructies die het meekreeg als het met een expeditie meeging. Gewonden van wie met enige mate van zekerheid kon worden aangenomen dat zij ondanks alle hulpverlening toch zouden sterven moesten terstond terzijde worden gelegd 'opdat zij, die nog iets van geneeskundige hulp te hopen hebben, niet noodeloos wachten op een geneesheer, die zijne zorgen aan hopelooze gevallen verspilt'. Bovendien werd het tekort versterkt doordat de militair geneeskundigen zich niet konden beperken tot hun medische, genezende taak. Ook moesten zij er scherp op toezien dat geen der soldaten een maling of simulant was. Behalve voor geneesheer moesten zij met andere woorden ook voor politieagent spelen.⁹⁴ Dit gebrek aan artsen en overig medisch personeel wordt ook door Van 't Veer opgemerkt, die het ziet als een van de oorzaken dat tussen inschepping en feitelijk begin van de tweede expeditie tegen Atjeh al zo'n dertienhonderd soldaten door cholera waren uitgeschakeld, wat tien procent van de totale strijdmacht was.⁹⁵

Het argument van de volledig toegeruste MGD is al met al weinig valide, waardoor het ook hier de kop opstekende verschil tussen beschaafd en onbeschaafd overblijft als belangrijkste argument om het medische werk geheel aan de MGD over te laten. De al eerder opgemerkte 'weinig ontwikkelde beschaving van de volken [verdroeg zich niet] met de verzorging door onze ambulances van onze in den strijd gewonde vijanden, daar de geneesheeren,

verplegers en verpleegsters door hen niet als vrienden, maar als vijanden bejegend zouden worden'.⁹⁶ Hingman schreef hierover in 1914 dat 'bij het verzet tegen ons gezag of het verdedigen van hun grond [...] de inboorlingen zoo moorddadig [waren] opgetreden, dat de menschlievende bedoelingen van het Roode Kruis niet tot haar recht konden komen. [...] Onze vijanden zouden [...] zeer gevaarlijk zijn voor doctoren en verplegenden'.⁹⁷

Af en toe leek het er op dat bekendheid met de Geneefse Conventie en met het Rode Kruis zelfs het ijkpunt voor beschaving werd. Kennis en erkenning van de Conventie was een teken van beschaving. De Atjeher kende haar niet, dus was hij onbeschaafd. Zo staat in het *Verslag der Verrichtingen* van 1919: 'Waar hier gestreden werd tegen een vijand, die geen eerbied kon hebben voor het kruisteeken, dat bij beschaafde natiën het liefdewerk beschermt, kon van persoonlijke diensten weinig de rede zijn'.⁹⁸ En Van den Berg de Bruyn zei in de jaren dertig dat bij de tot dan toe gevoerde binnenlandse strijd, men a priori wist, 'dat de vijand, die bestreden werd, zich niet aan de Conventie van Genève stoorde, en dat hij voor het Roode Kruis-teeken geen eerbied had, ja, waarschijnlijk niet eens wist wat het beduidde'.⁹⁹

Dit komt ook duidelijk naar voren in een geneeskundig verslag over de tocht naar Segli in mei 1878. Volgens de anonieme opsteller van het verslag kon men in Europa de gewonden bij een terugtocht met gerust hart achterlaten. Zij waren in de handen van het Rode Kruis of van de vijandelijke MGD even veilig als in de eigen. Achterlaten van gewonden en zelfs van geneuvelden was in Nederlandsch-Indië echter niet mogelijk. Daar was men verplicht een ieder op de terugtocht mee te nemen 'ten einde te beletten dat zij, in handen van den vijand vallende, worden verminkt en geschonden'.¹⁰⁰

Er hadden zich weliswaar bij tijd en wijle vrijwilligers voor medische hulp gemeld, maar die hulp werd door de legerleiding afgewezen. Doordat de tegenstander het Rode Kruis niet erkende, zou het leger de Rode-Kruisposten moeten beschermen en dat was niet mogelijk.¹⁰¹ Dat ook dit te maken had met de zogenaamde onbeschaafdheid wordt duidelijk indien we bedenken dat in die tijd ook in Europa nog regelmatig oorlogen werden gevoerd tussen twee partijen waarvan de ene wel en de ander niet de in 1863 en 1864 gemaakte afspraken betreffende de militaire geneeskunde en de hulp door vrijwilligers verleend, had onderschreven. Voorbeelden zijn de oorlog tussen Pruisen en Oostenrijk aan de ene en Denemarken aan de andere kant (1863), en tussen de twee voormalige bondgenoten in voornoemde oorlog een jaar later. In beide oorlogen was Pruisen de enige partij die de afspraken had aanvaard. Toch werd er in die oorlogen van uitgegaan dat dat land zich wel degelijk aan de Geneefse

regels zou houden, dus inclusief de verpleging van gewonde tegenstanders, wat over het geheel genomen waarschijnlijk ook het geval is geweest. Pas bij de herziening van de Geneefse conventie in 1906 werd ook voor Europese oorlogen afgesproken dat de regels alleen geldig waren indien beide zijden van een conflict deze hadden omhelsd.

Het is zeer onwaarschijnlijk dat het hier geschetste, uitgesproken negatieve beeld van het Indonesische volk niet ook al heerste toen er nog niet daadwerkelijk hulp moest worden verleend. De intentie, door Bakker aangegeven, om ook de nood der tegenstanders te lenigen zal dan ook op haar best een mooi voornemen zijn geweest in een tijd dat er nog niet naar gehandeld hoefde te worden. Volgens diezelfde Bakker echter was desondanks de gedelegeerden¹⁰² bij de tweede Atjeh-expeditie de mededeling op het hart gedrukt, de hulp 'zoo noodig ook uit te strekken tot de zieke en gewonde bannelingen, die als koelies de expeditie vergezellen, alsmede tot onze vijanden, die in onze handen mochten vallen'.¹⁰³ NIRK-gedelegeerde en chef van de Nederlandsch-Indische gouvernementele medische propaganda-dienst in het begin van de jaren twintig, L.S.A.M. Roemer, deelde de mening van Bakker. Volgens hem verleenden de gedelegeerden iedereen hulp, 'irrespective of their being friend or foe, white or brown'.¹⁰⁴

Toch zal van hulp aan gewonde of zieke tegenstanders hooguit incidenteel sprake zijn geweest, wat ook blijkt uit de diverse geneeskundige rapporten die nooit over behandelde tegenstanders reppen. De enige keer dat er bij mijn weten van een dergelijke behandeling sprake is, is in een memoire-achtig opstel van een in KNIL-dienst staande Zwitserse arts, die in een CICR-gedenboek herinneringen ophaalde aan de hulp verleend aan de sultan van Atjeh, die door 'einem bösen Übel der Sitzteile' niet meer aan de strijd kon deelnemen. 'Und siehe da: ein Wunder geschieht - statt ihm in den Hades zu verwünschen, schickt der holländische Kommandant in ritterlichen Edelmut den Schweizer Arzt. [...] Der Sultan geheilt, der Krieg geht weiter bis zu dem für beide Teile annehmbaren Frieden.'¹⁰⁵ Dit vermag het algemene beeld echter niet te verstoren, wat ook opgaat voor de navolgende zinsnede uit het *Verslag der Verrigtingen* van 1876. Men moest bedenken dat, hetgeen aan het NIRK geschonken werd, 'thans wel in de eerste plaats aan de strijders te Atjeh, ten goede komt, doch geenszins uitsluitend voor hen bedoeld is. De ware menschlievendheid kent geen onderscheid'.¹⁰⁶ Zij kende echter wél onderscheid, zoals gezegd het onderscheid tussen beschaafd en onbeschaafd.

Het onderscheid tussen beschaafd en onbeschaafd blijkt duidelijk uit een met instemming in bovenstaand *Verslag der Verrigtingen* aangehaald artikel over het NIRK-werk in het *Militair Tijdschrift*, eveneens van 1876. De hulpmiddelen van het NIRK stonden niet alleen ten dienste van hen die te Atjeh of elders in Nederlandsch-Indië 'voor ons strijden', maar evenzeer 'van vreemde krijgslieden in tijd van oorlog, over de beschaafde wereld'. Het artikel dat werd aangehaald was van de hand van E.B. Kielstra, redacteur van het (*Indisch*) *Militair Tijdschrift*. Hij stelde daarin dat de oprichting van het NIRK te meer nodig was geweest 'wanneer men bedenkt dat de hulpmiddelen van het Roode Kruis niet alleen ten dienste staan van hen, die te Atjeh of elders in Nederland's kolonieën voor ons strijden, maar evenzeer van vreemde krijgslieden, in tijd van oorlog, over de geheele beschaafde wereld.' Enkele regels verderop bewees hij dat hij niet eens dacht aan de mogelijkheid de hulp uit te strekken tot de gewonden van de inheemse tegenstanders, want, ondanks het zelf eerder gemaakte onderscheid, schreef ook hij dat 'de ware menschlievendheid [...] geen grenzen' kende.¹⁰⁷ [curs. LvB]

Ook zonder deze theoretische overweging is het echter de vraag of enige hulp van het NIRK bij de tegenstanders van het Nederlandse leger terechtkwam. De hoeveelheid naar Atjeh verzonden materiaal, was immers volledig op de maat van de behoefte van het eigen leger gesneden.¹⁰⁸ Zo had bijvoorbeeld tijdig voor het vertrek van het KNIL voor de tweede Atjeh-expeditie het centraal comité van het departement van oorlog een volledige opgave ontvangen van de samenstelling van het leger, waardoor het in staat was 'de behoeften te berekenen, waarin van onzentwegen kan worden voorzien'.¹⁰⁹ Ook de van lof voor het NIRK overlopende militair A.J.A. Gerlach, schrijver van diverse boeken over de krijgshandelingen in Nederlandsch-Indië, gaf in 1874 indicaties in deze richting.

Ten gevolge van de rapporten over de practische waarde van de artikelen, door de vereniging toegezonden, ontving het centraal-comité van het legerbestuur een opgave der artikelen die voor den soldaat te velde het meest doelmatig en aangenaam zijn, en naar welke de latere verzendingen met de meeste welwillendheid werden geregeld.¹¹⁰

Ook de volgende woorden van de latere secretaris van het cc-NIRK J.G.A. Ten Siethoff, kunnen in deze zin worden geïnterpreteerd. In een rede tijdens het tweede congres van het NIRK (1938) zei hij:

De belangrijke rol, welke het Indische Roode Kruis op dit door hem [in de jaren 1872-1880. LvB] gekozen terrein vervulde en hoe zulks door de militaire autoriteiten dankbaar werd aanvaard als een gewenschte aanvulling van de zorg, welke het Gouvernement aan de militairen kon bieden, blijkt wel uit het feit, dat al spoedig het Centraal Comité tevoren werd ingelicht, wanneer een nieuwe expeditie kon worden tegemoet gezien, zodat het zich tijdig kon voorbereiden op hetgeen van hem werd verwacht.¹¹¹

Dit citaat wijst er ook op dat het NIRK niet slechts door de vele personele banden, in ieder geval onofficieel als een gouvernementsinstelling kon worden gezien. Om een opgave van goederen waaraan behoefte bestond was overigens door het centraal comité zelf gevraagd.¹¹²

Opmerkelijk is dat ook het werven van koelies voor het transport van materieel van de MGD tijdens de expedities een taak van het NIRK was.¹¹³ Deze taak kon echter alleen vervuld worden door financiële steun van het leger, zelfs al hadden de inheemse werklieden en hun vrouwen kosteloos kledij voor de koelies vervaardigd - volgens het NIRK-bestuur omdat zij wisten dat het Rode Kruis een instelling was die hulp verleende aan zieken en gewonden van allerlei landaard.

Het verlichte legerbestuur zag in, en wij kunnen het daarvoor niet genoeg dankbaar zijn, dat de diensten die onze koelies zouden presteren, ten goede zouden komen *uitsluitend van onze* gewonde en zieke strijders, en het aarzelde daarom geen oogeblik de kosten te brengen ten laste van de oorlogskredieten van de tweede Atjehsche expeditie.¹¹⁴ [curs. LvB]

Het was dus wel waar dat de NIRK-hulp ten bate kwam aan mensen van verschillende landaard, maar dan toch alleen als zij vochten aan Nederlandse zijde. Daardoor kwam die hulp ook de gevechtskracht van het KNIL ten goede – 25. a 30.000 soldaten, van wie ongeveer tienduizend van Europese komaf -, wat de reden vormde voor het legerbestuur de kosten op zich te nemen.¹¹⁵

In 1875 was er opnieuw sprake van het uitzenden van een korps koelies naar het strijdperk. Na overleg van de korte tijd later gesneuvelde generaal Pel met officier van gezondheid en NIRK-gedelegeerde Neeb¹¹⁶ oordeelde de generaal positief. Neeb voegde aan dit oordeel

toe: 'Een zoodanig korps kan niet anders dan heilzaam werken en zal vooral van grote dienst zijn bij het ageeren tegen den vijand.'¹¹⁷

Desondanks ging het plan niet door. De meerderheid van het legerbestuur was van mening dat deze vorm van hulp niet meer nodig was. Het erkende de waarde die het korps in de voorgaande expeditie had gehad, maar was van mening dat er nu over het algemeen voldoende geneeskundig personeel bij de troepen aanwezig was. Een jaar eerder had het korps gezorgd voor bewaking, distributie, debarkering en overbrenging van voorraden naar de hospitaal-schepen. Het zou nu alleen nog voor bewaking kunnen zorgen, wat overbodig was. Uitzending van een korps koelies zou alleen maar tot een verdere toename van 'levende wezens op het oorlogsterrein [leiden] voor wie, behalve voeding, huisvesting noodig is en die ingeval van ziekte, in de hospitalen moeten opgenomen en zoonoodig geëvacueerd worden'.¹¹⁸ Ofschoon enigszins teleurgesteld, eerbiedigde het NIRK de afwijzing. 'Voor ons toch moet het voldoende zijn, het aanbod waarvan hier rede, te hebben gedaan en dus ook hier van ons verlangen, om in alles zooveel doenlijk mede te werken, te hebben doen blijken.'¹¹⁹

De gedelegeerden van het NIRK waren vrijwel altijd officieren van gezondheid, en soms zelfs een niet-medisch militair,¹²⁰ aangewezen door het legerbestuur en benoemd door de gouverneur-generaal. Na verloop van tijd was het niet ongebruikelijk dat het hoofd van de MGD tevens de gedelegeerde van het NIRK was. Dat de gedelegeerden werden benoemd na overleg met de legertop (waarbij de wens kracht van bevel had) werd later zelfs statutair vastgelegd.¹²¹ Zij dienden de hulp te coördineren onder leiding van de bij het onderdeel werkende officier van gezondheid, soms dus onder leiding van zichzelf, waardoor de verstrengeling van Rode Kruis en MGD letterlijk gezicht kreeg.¹²² Dat het officieren van gezondheid waren was voor het NIRK geen probleem. Aan hun door oorlogservaring gerijpte oordeel moest juist grote waarde worden gehecht.¹²³ Dit gold ook voor het niet-medisch personeel van het KNIL. 'Juist omdat het comité niet anders verlangt, dan zooveel mogelijk nut te stichten en hulp te verleen op de meest doelmatige wijze, ook in de toekomst', stelde in 1876 de voorzitter van het centraal comité voor kolonel Schultze tot gedelegeerde te benoemen, een voorstel dat bij acclamatie werd aanvaard.¹²⁴

Normaliter werd, zoals gezegd, de verdeling der goederen overgelaten aan de militaire autoriteiten. Bij de tweede expeditie naar Atjeh in 1873 werd hiervan echter afgeweken in verband met de omvang van die expeditie. Verdeling der goederen was tijdens die expeditie

onderdeel van het werk der gedelegeerden. Het centraal comité waarschuwde hen evenwel dat dit niet tot zelfstandig optreden mocht leiden. Ondergeschiktheid aan de militaire autoriteiten stond voorop en bleef voorop staan.¹²⁵

Een van de officieren van gezondheid aan wie men toen ondergeschikt was, was J. Haga, zelf lid van het NIRK en chef der geneeskundige dienst van het KNIL van 1902 tot 1906. Deze Haga werd op de algemene vergadering van het NRK in 1898 persoonlijk genoemd en geroemd als een van de officieren die het NIRK-werk bijzonder ter harte ging en altijd klaar stond om bij dat werk te helpen.¹²⁶ Haga was echter ook een der geneeskundigen die zogenaamd medisch-wetenschappelijke argumenten aandroegen die ter rechtvaardiging van het koloniaal systeem konden worden gebruikt. Atjehers waren, aldus Haga, niet enkel onbeschaafd, maar ook lichamelijk onderontwikkeld.

Dat de inlander minder reageert op wonden dan de Europeaan is algemeen bekend. Of de lagere organisatie van genen hiervoor het enige moment is of dat er nog andere zaken invloed op uitoefenen moet ik onbeslist laten.¹²⁷

De hulp van het Rode Kruis tijdens de koloniale oorlogen in Nederlandsch-Indië zal zich dus niet tot gewonde tegenstanders hebben uitgestrekt. Die hulp had daarbij niet slechts het versterken van de gevechtskracht tot gevolg, maar was hierop primair gericht. Hierdoor droeg het NIRK gewild een steentje bij aan de vestiging van het Nederlands gezag. Wel moet hierbij de vraag worden gesteld of er wel sprake was van gewonde tegenstanders als direct resultaat van de strijd. Die tegenstander bediende zich immers, zoals gezegd, voornamelijk van een guerrilla-tactiek, en was daardoor veelal voor de KNIL-soldaten een onzichtbare en daarmee behoorlijk onkwetsbare tegenstander. Het wordt kortom tijd iets te zeggen over de aard van de strijd in de archipel.

De aard van de koloniale oorlogen

De eerste Atjeh-oorlog (februari-mei 1873) was slecht voorbereid en dito uitgevoerd. Hij eindigde daardoor in een volslagen militaire mislukking. Meer dan vierhonderd man van het KNIL raakten gewond en bijna zestig anderen sneuvelen, een schrikbarend hoog aantal als men bedenkt dat de divisie uit nog geen vijfhonderd man bestond. Onder de doden bevond zich

generaal Köhler zelf die op 14 april 'doodelijk getroffen [werd] door een kogel, die aan de buitenzijde van den linker arm intrad, tot in de borstholte doordrong en waarschijnlijk daar het hart of een der grote bloedvaten heeft getroffen. Hij was reeds dood, toen de officier van gezondheid Oosterhoff, die zich onverwijd tot hem begaf, bij hem kwam.' Köhler was één van de negen doden die dag. Het totale aantal doden van de gehele strijdmacht liep op tot ongeveer vijfhonderd.¹²⁸

De geneeskundige dienst bestond uit tien artsen, twee apothekers en zo'n honderd man verplegend en ander personeel. In zijn rapport repte het hoofd van de medische dienst, B.E.J.H. Becking, over veel doden en zwaar gewonden door 'stevig onderhouden vuur', wat resulteerde in een 'enorm groot aantal gewonden'. Er werden dan ook 'onophoudelijk [...] gewonden aangedragen', wat problemen bij het vervoer van die gewonden gaf. Ook dit lijvige rapport laat geen andere conclusie toe dan dat er artsen, verpleegkundigen en brancardiers te kort, tijd te kort en gewonden te veel waren. Materiaal was er door de korte duur van de expeditie voldoende, alleen de hoeveelheid gips was niet groot genoeg en bovendien was het van slechte kwaliteit. De mening van Becking dat twee koelies met gemak één gewonde droegen, mag gerust in twijfel worden getrokken.¹²⁹

De uit prestigeoverwegingen noodzakelijke tweede expeditie, die de tweede oorlog inleidde (1874-1880), was veel beter voorbereid en uitgevoerd, maar politiek gezien is ook zij als mislukt te beschouwen en militair gezien hooguit als een Phyrus-overwinning. Weliswaar was de kraton - de zetel van de sultan van Atjeh - veroverd, maar die sultan oefende toen al geen macht meer uit over de diverse plaatselijke hoofden. De aloude tuchtiging werkte niet meer zo goed in een streek waarin ieder dorp was versterkt en iedere man een potentieel guerrilla-strijder, al wil dat allesbehalve zeggen dat zij geheel tot het verleden ging behoren. Het KNIL verloor, mede door de cholera, ongeveer een kwart van zijn totale troepenmacht in nog geen vijf maanden tijd. In zijn werk *De Militair Geneeskundige Verzorging te Atjeh 1873-1904* zegt H. den Hertog zelfs dat het niet overdreven is ook deze expeditie 'niet veel minder dan een ramp te noemen', een oordeel dat Haneveld en Van Royen in hun recente werk over de medische verzorging van de Nederlandse zeemacht in de negentiende eeuw onderschrijven.¹³⁰ Zij betekende dan ook het einde van de loopbaan van kapitein E.C.G. van Daalen, waarvoor zijn toentertijd elfjarige zoontje G.C.E. van Daalen dertig jaar later bloedig wraak zou nemen. Die tocht van Van Daalen in 1904 speelde zich echter in de vierde Atjeh-oorlog af, die een geheel ander karakter droeg dan de tweede en de derde.

In die oorlogen vielen slechts zelden gewonde tegenstanders te betreuren, althans als gevolg van geheel militaire ontmoetingen. Dit had alles te maken met de wijze van krijgsvoe- ring. De zogenaamde opstandelingen voelden zich, in tegenstelling tot de soldaten van het KNIL, in het oerwoud als een vis in het water. De Nederlandse tactiek was dan ook niet zo zeer gericht op militaire, als wel op economische oorlogvoering. Geen 'eerlijk' gevecht, maar ver- woesting van dorpen, akkers en plantages, bepaalde het gezicht van de oorlog. Niet een militaire overwinning, met de daarbij horende doden en gewonden, maar honger heeft in die periode het Nederlands gezag gevestigd.¹³¹ Zo gingen in de tweede Atjeh-oorlog vier- à vijfhonderd kampongs in vlammen op. Atjeh leek soms één grote vuurzee. De bevolking was dood of gevlucht, de gewassen en bomen waren vernietigd.

Het bovenstaande mag echter niet tot het misverstand leiden dat er als direct gevolg van vijandelijk geweervuur géén slachtoffers onder de Atjeh-bevolking vielen. Ter illustratie kunnen de tochten van 'Koning Eenoog', generaal K. van der Heijden, in 1878-1879 dienen, die het bevel van gouverneur-generaal Van Landsberge om tot 'eene voorbeeldeloze tuchtiging' over te gaan, in praktijk bracht. Hij opereerde met een sterke, mobiele colonne die de tegenstander bleef achtervolgen. Het was een kostbare methode – velen sneuvelden, nog meer KNIL-militairen stierven aan ziekte – maar het was militair gezien een succesvolle methode, omdat de tegenstander nog grotere verliezen leed. Bij die tegenstander werd niet gekeken of men van doen had met een soldaat of een burger, al was dat verschil vaak ook niet aanwezig, en werden de meesten ook niet tijdens een echte strijd, een strijd van 'man tegen man', gedood. Ook bij deze tocht gingen honderden kampongs in vlammen op en mede daardoor heeft zij fiks bijgedragen aan de dertigduizend Atjehers die als gevolg van de tweede Atjeh-oorlog het leven lieten. Maar ook deze oorlog gaf noch rust noch een enigszins langdurige politieke oplossing. Met name nachtelijke overvallen waren en bleven schering en inslag. Een derde oorlog bleek noodzakelijk.

De derde Atjeh-oorlog was het hoogtepunt van de tactiek van voor de dagen van Van Heutsz. Zij werd gekenmerkt door stellingen, fort en uitputting. Een oorlog van twaalf jaar wachtlopen, graafwerk, slechte voeding, beriberi, dienstweigering en desertie. Niet bepaald een bij de soldaten populaire oorlog. Het hen voorgespiegelde avontuur bleef uit. Bovendien waren de meesten van hen boerenzonen die door de landbouwcrisis het leger niet als een goede, maar als de minst slechte keuze hadden gezien. De motivatie was kortom niet best. Tot overmaat van ramp werd de beriberi - de opvolger van de overwonnen cholera - verergerd

doordat de 'moderne' artsen de gedachte dat die ziekte het gevolg was van gebrekkige voeding, als onzin bestempelden. Een smetstof moest de oorzaak zijn. Volgens deze opvatting werd behandeld, een behandeling die geen effect sorteerde. Echte strijd gaf deze oorlog weinig te zien en heeft dan ook in die zin weinig bijgedragen aan de 25.000 doden die in de oorlogen in Atjeh tot dan toe aan Nederlandse zijde waren gevallen. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat vijftienduizend van hen dwangarbeiders waren, van wie vaak de helft de diverse expedities niet overleefde.

Dat er maar zo weinig echte strijd tussen de Nederlanders en de Atjehers werd geleverd was het gevolg van een - kortstondig - succesvolle verdeel en heers-politiek van generaal Deijkerhoff. Maar ook deze pacificatie bleek niet bestendig. De gewonnen strijd te Lombok betekende eveneens het opnieuw oplaaien van de strijd te Atjeh. Nu moest, aldus gouverneur-generaal Van der Wijck, ook aan die strijd maar eens een einde komen, een einde aan dat 'chronische gehaspel', dat met de tweede expeditie een aanvang had genomen. De oplossing die toen voor dit gehaspel was aangedragen, de zogenaamde geconcentreerde linie, bestaand uit een zestiental versterkte posten, was allesbehalve een succes.¹³² Vier jaren na het einde van de derde brak dan ook al de vierde oorlog uit die volgens enkelen tot aan de inval van de Japanners zou voortduren. De eerste tien jaar van die in Nederland alom gesteunde vierde oorlog - begonnen als reactie op het zogenaamde verraad van teuku Oemar in maart 1896, maar met als achterliggende oorzaak de oliebelangen van de Koninklijke Nederlandsche Aardolie Maatschappij - zijn de jaren-Van Heutsz, de legerleider en latere gouverneur-generaal. Hij wilde ongeacht de kosten een einde maken aan de oorlog en het Nederlands gezag vestigen. Het werden bloedige jaren, althans: voor de Atjehers. Aan Nederlandse zijde vielen iets meer dan vijfhonderd doden, aan Atjehsche kant maar liefst 22.000.

Van Heutsz, die in 1898 het bevel op zich nam, had de tactiek veranderd. Hij verwachtte heil van gerichte tochten tot diep in het achterland, uitgevoerd door kleine, modern bewapende groepen. Zij moesten de economische oorlogvoering met haar enkele expedities door logge colonnes vervangen, evenals de tactiek van de verschroeide aarde die wel nog was toegepast door de man die de openingsexpeditie van de vierde Atjeh-oorlog had mogen leiden, generaal J.A. Vetter. Van Heutsz wilde militaire acties, uitgevoerd met chirurgische precisie, gecombineerd met een politiek die de harten van de bevolking moest winnen. Al snel bleek deze contra-guerrilla militair gezien het juiste antwoord op de guerrilla van de Atjehers, mede omdat het door de in 1888 in het leven geroepen Koninklijke Paketvaart Maat-

schappij makkelijker was geworden troepen en goederen te transporteren en omdat intussen het repeteergeweer bij de bewapening was gevoegd. Bovendien kreeg men uiteindelijk greep op de beriberi. Maar van de gewenste chirurgische precisie kwam weinig terecht. In plaats van met een scalpel werd de operatie met een bot slagersmes uitgevoerd en resulteerde in een nagenoeg gehele verwoesting en ontvolking van de Groot-Atjeh-vallei. Het meest beruchte, maar allesbehalve enige voorbeeld hiervan is de tocht die de eerdergenoemde G.C.E. van Daalen, van begin februari tot eind mei 1904 door het achterland van Atjeh ondernam. Zijn compagnie bestond uit slechts tweehonderd marechaussees en ongeveer vijfhonderd man overig personeel, waaraan in de loop der maanden nog eens honderdvijftig manschappen werden toegevoegd. Het aantal gesneuvelden bij Van Daalens regiment zelf was gering, maar het doodde 2902 mensen - van wie 1159 vrouwen en kinderen -, wat een kwart tot een derde van de gehele bevolking van de streek was. Deze moordpartij had plaats in ten hoogste veertien gevechtsdagen, met 'krachtmetingen' die vaak slechts enkele uren duurden. Aan het maken van gevangenen of het verplegen van gewonde tegenstanders dacht Van Daalen niet. Niets anders dan de totale uitroeiing stond hem voor ogen.¹³³

Dit karakter van de strijd maakte dat ook in die jaren, toen de strijd eindelijk in Nederlands voordeel beslecht leek te worden, de Atjeh-oorlog nooit echt tot gejuich en tromgeroffel leidde in Nederland, al waren de echte tegenstanders gering in aantal. Onder hen was bijvoorbeeld de eerste Nederlandse vrouwelijke arts Aletta Jacobs. Tijdens de oorlog met Atjeh 'heb ik mijn sympathie voor de Atjehers nooit onder stoelen of banken gestoken en ik heb steeds geweigerd dien oorlog als een door de omstandigheden gerechtvaardigd gebeuren te beschouwen.' Nu was Aletta Jacobs behalve arts ook pacifiste, maar dat kon van haar broer Julius moeilijk worden gezegd. Die was nota bene als officier van gezondheid in Nederlandsch-Indië werkzaam, maar deelde in deze haar visie volkomen. 'Reeds in den tijd toen er geen woorden genoeg waren om den Atjeher, dien "vuilen sloeber", neer te halen en te verguizen, was hij met bewondering voor den heldhaftigen vijand beziel.' Afgaande op de *Herinneringen* van Jacobs was haar broer er diep van overtuigd 'dat de onnoodige oorlog met Atjeh ons land onwaardig was en dat hij alleen om zekere belangen was doorgedreven.'¹³⁴ Bovendien was ook volgens NRK-hoofdbestuurslid en hofpredikant, C.E. van Koetsveld, die oorlog allesbehalve populair bij de Nederlanders. Evenals in Zuid-Afrika vocht hier een volk, 'al is het ook een onbeschaafd en Mohammedaansch volk', voor zijn onafhankelijkheid. In tegenstelling tot Zuid-Afrika echter stond Nederland in de Archipel niet aan de kant van de onderdrukten. Hoezeer

men ook met de oorlog tegen de Atjehers mocht instemmen, en zeker rond de eeuwwisseling deden velen dat, de Rode-Kruisvlag wapperde niet achter de linies van de vrijheidstrijders, maar achter de linies van het op overheersing uit zijnde leger.¹³⁵

Bovendien wapperde de Rode-Kruisvlag niet bij neutrale ambulances, maar bij die van de Nederlandsch-Indische MGD. Dit betekent dat ook als er in de voorgaande Atjeh-oorlogen wél veel gewonde tegenstanders waren geweest, de hulp zich niet tot hen zou hebben uitgestrekt. Dan immers zou de hulpverlening in de jaren rond de eeuwwisseling van karakter hebben moeten veranderen. En het was dit karakter van de hulp van het NIRK ten tijde van de Atjeh-oorlogen, die deels zou kunnen verklaren waarom ook in die periode van voortdurende activiteit, NIRK-afdelingen insliepen en bleven slapen.

De geringe populariteit van de Atjeh-oorlog kwam goed tot uiting ten tijde van de succesvolle strijd op Lombok (1894), die niet los is te zien van de belangen van de KPM.¹³⁶ Hij volgde op een van de grootste en bloedigste nederlagen van het Nederlands-Indische leger en liet juist wel een golf van enthousiasme over Nederland slaan. Voor het NIRK betekende de Lombok-oorlog weer een opleving van de werkzaamheden. Dit laatste betekende dat vergeleken met de strijd in Atjeh in die jaren voor de komst van Van Heutsz de nodige doden en gewonden als gevolg van daadwerkelijke strijd te betreuren vielen. Ook financieel profiteerden zowel het NIRK als het NRK van het Lombok-patriottisme. De verslagen reppen van tonnen goud die toevloeiden en die zorgden voor ondersteuningsfondsen te Soerabaia, Batavia en Den Haag.¹³⁷ Het hoofdcomité van het NRK deelde dan ook volledig in dat enthousiasme, maar plaatste desondanks een kanttekening. De hoofdbestuursleden G.M. Verspijck en P. Templeman van der Hoeven – arts en groot voorstander van onderschikking van het NRK aan de MGD –¹³⁸ stemden op zich in met de grote aandacht en financiële giften ten bate van de KNIL-soldaten te Lombok. Zij achtten dit echter wel onrechtvaardig ten opzichte van de andere onderdelen van het Nederlands-Indisch leger, dat bijvoorbeeld op Atjeh nog steeds een zwaar karwei had af te maken. De soldaten daar deden ‘in zelfopoffering en toewijding niet onder [...] voor hun kameraden op Lombok, maar waarvoor zich nooit op zoo élatante wijze een belangstelling heeft geuit in ons land, als thans voor de troepen op Lombok het geval is’.¹³⁹ Wellicht dat deze geringe waardering in combinatie met de harde omstandigheden verklaart waarom juist de strijd in Atjeh ook de nodige psychische problemen opleverde, al was daar ook al vóór aanvang van die strijd sprake van. Zo hadden militaire hospitalen speciale afdelingen voor psychisch in de knoop geraakte soldaten. De eerste daarvan, in

Weltevreden, dateerde al van 1836. Deze afdeling werd in 1849 gevolgd door een afdeling te Semarang en in 1863 te Soerabaia.¹⁴⁰

Het bestaan van die afdelingen wil echter niet zeggen dat er begrip was voor soldaten die *als gevolg van de strijd* problemen kregen, dat, met andere woorden, oorlog als oorzaak werd gezien. Het waren in de soldaat zelf liggende oorzaken, wellicht in combinatie met andere oorzaken die niet met de oorlog van doen hadden, die tot de problemen leidden. Maar dat ook soldaten en niet alleen burgers psychische problemen konden krijgen was wel bekend en werd onderkend en sommige van die problemen waren zeker ernstig van aard. Zo werd er in 1874 melding gemaakt van een geval van zelfvergiftiging in november 1871,¹⁴¹ en dit zou niet het laatste geval van zelfmoord of poging tot zelfmoord zijn. Dit mag althans worden opgemaakt uit onder andere het artikel van officier van gezondheid J.K. Jacobs, 'Bijdrage tot onze kennis van de Neurasthenia Cerebralis', gepubliceerd in 1893 in het *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*,¹⁴² waarin hij vier gevallen van neurasthenie beschreef, een ziekte die een goed decennium eerder voor het eerste was beschreven door de Amerikaanse neuroloog George M. Beard, met als voornaamste kenmerken een gebrek aan concentratie, misselijkheid, hoofdpijn, vergeetachtigheid en/of chronische vermoeidheid.¹⁴³

De Nederlandse patiënt X, sergeant, was voor de tweede keer in Atjeh, na een eerder verblijf in de jaren zeventig, en vertoonde ernstige suïcidale neigingen. Uit de anamnese bleek dat dit niet, of in ieder geval zeker niet geheel en al, aan de gevechten in het oerwoud te wijten was. Er was namelijk bij diverse familieleden sprake van psychische labiliteit. En van de familieleden bij wie de patiënt niets bijzonders had opgemerkt, werd opgetekend dat hij hen al vroeg in zijn leven uit het oog had verloren en dat dus wellicht daarom van 'hunne eventueele hebbelikheden dan wel neuro- of psychopatische afwijkingen' bij hem weinig bekend was.¹⁴⁴ Bovendien had de patiënt al eerder waanvoorstellingen en waandenkbeelden gehad, zowel tijdens zijn eerste verblijf te Atjeh als in de periode daarna waarin hij bij zijn familie in Nederland verbleef. Een huwelijk en het krijgen van drie kinderen hadden een positieve invloed, al deed een malaria-aanval dat effect bijna weer teniet. Afgezien echter van een lichte melancholie bleef hij gezond tot medio 1891, dus tot de dienst weer riep. Overigens was, zo schreef Jacobs, de oudste van zijn twee dochters wat zwaar op de hand en de andere nerveus en fijngevoelig. Enkele weken na aankomst in Atjeh, mei 1891, ging het mis. Eerst kreeg hij koorts en diarree en enkele dagen later kwam ook de angst weer terug.

Hoe dan ook: volgens Jacobs was het al met al duidelijk dat het hier om een geval van een erfelijke aandoening via moederszijde handelde.¹⁴⁵

Maar patiënt X was zoals gezegd slechts één van de vier gevallen van neurasthenie die Jacobs 'gedurende den betrekkelijk korten tijd' die hij te Atjeh had gewerkt, in behandeling had gehad, die daarbij alle vier suïcidaal waren, en aan wie nog een geval van beginnende krankzinnigheid moest worden toegevoegd.¹⁴⁶ In ieder geval betrof het in alle vier de gevallen van neurasthenie militairen, van wie er zelfs een als 'een uitstekend', 'een degelijk en in alle opzichten flink' officier bekend stond. Het was bij deze officier, zoals ook bij nog een der anderen, niet gelukt een uitvoerige ziektegeschiedenis op te stellen, waarschijnlijk, aldus Jacobs, als gevolg van schaamte daarover dat hij niet meer de verantwoordelijkheid van zijn betrekking aan bleek te kunnen. 'Het eenigste wat ik van hem vernam, was dat een tante van hem in een zwaarmoedige bui suïcidium pleegde.'¹⁴⁷ Ook de derde patiënt was officier en 'nog niet lang geleden in zijn tegenwoordigen rang bevorderd' ondanks dat hij enkele jaren eerder al eens naar Nederland was gestuurd wegens 'overprikkeld zenuwgestel'. Ook dat gebeurde overigens tijdens een verblijf te Atjeh. Hij was nerveus en uitermate wantrouwend en leed naar eigen overtuiging aan een ernstige en op den duur dodelijke hersenziekte. Er werden echter geen lichamelijke afwijkingen vastgesteld. In feite begreep 'geen onzer zijne ziekte'.¹⁴⁸

Geval vier daarentegen was, in ieder geval voor Jacobs, weer volkomen duidelijk. Het 'betrof een zoo van vaders- als moederszijde psychopathisch zwaar belasten lijder'. Hij was zeer hoog opgeleid en zelf weet hij zijn problemen deels aan het vele hersenwerk dat hij al van jongsaf had moeten verrichten. De neurasthene aandoening waaraan hij volgens Jacobs 'reeds sinds lang leed', kwam echter nooit zodanig tot uiting dat hij ongeschikt voor dienst werd verklaard of dat ook maar iemand in zijn omgeving er iets van had gemerkt. 'Nauwelijks was hij evenwel in *Atjeh*, waar hem eene betrekking was opgedragen, waaraan de grootste verantwoordelijkheid was verbonden, of zijne neurasthenie begon zich hoe langer hoe meer te ontwikkelen.' Hij moest uiteindelijk uit de dienst worden ontslagen. Jacobs was ervan overtuigd dat, als dit niet was gebeurd, de patiënt uiteindelijk zelfmoord zou hebben gepleegd.¹⁴⁹ Al kon Jacobs geen exacte cijfers overleggen, het leek er toch al sterk op dat 'het aantal zelfmoorden onder officieren [...] gedurende onze vestiging op *Atjeh* zeer groot is in verhouding tot andere plaatsen'. Zo waren er van 1885 tot 1891 vijftig gevallen van 'morbus mentis' en 64 gevallen van zelfmoord bekend. 'Wanneer we bedenken,

dat onder het cijfer der aan *morbus mentis* behandelenden alleen de gevallen van volkomen krankzinnigheid moeten worden verstaan, en dat onder de zelfmoorden alleen zijn verstaan, die ter begraving zijn opgenomen, dan zijn deze cijfers zeker enorm hoog te noemen.’ En dan waren er nog de zelfmoordpogingen, die ook niet in het cijfer waren opgenomen.

Al met al kon Jacobs niet anders dan het zelfmoordcijfer op Atjeh ‘onrustbarend hoog’ noemen, ook in vergelijking met daaromtrent bekende cijfers van andere strijdkrachten. Zo werd het aantal zelfmoorden in het Brits-Indische koloniale leger op 48 op de 100.000 geschat. Omrekening voor Groot-Atjeh leidde naar het cijfer 188 op 100.000, met uitschieters in 1890 en 1891 met respectievelijk 230 en 272 zelfmoorden. Bovendien moet hierbij worden opgemerkt dat Jacobs uitging van een gemiddelde sterkte van 4800 man, dat wil zeggen dat de zeeposten, de vele dwangarbeiders en de vrouwen en kinderen van de militairen niet waren meegerekend. Door allerlei maatregelen, zoals vroegtijdige evacuatie, en door de veranderde oorlogsvoering was dit cijfer weliswaar drastisch gedaald, maar daarvoor in de plaats was een stijging van het aantal lijdens aan ‘de eene of andere psychopathie’ waarneembaar. Men kon gerust aannemen, aldus Jacobs, dat nergens het aantal psychopaten zo hoog lag als juist in Atjeh.¹⁵⁰

Ondanks dit alles, dat toch wijst in de richting dat de guerrilla-oorlog te Atjeh als ontstaansfactor van neuroses en suïcidale neigingen kan worden genoemd, wilde Jacobs hier niets van weten, al gaf hijzelf aan dat die hevige gevechten in feite de enige factor vormden waarin het leven van de soldaat in Atjeh zich van dat van andere soldaten in de archipel onderscheidde. Sterker: afgezien van die gevechten had hij het zelfs verhoudingsgewijs goed. Echter, omdat er geen materiaal was dat als valide vergelijking met Atjeh kon dienen - geen van de andere gevechten was zo langdurig, zo fel en zo grootschalig geweest - was het ‘moeilijk om op goede gronden aan te nemen, dat de eigenaardige toestand, waaronder de militair op *Atjeh* is geplaatst, in oorzakelijk verband staat met het groot aantal zielsziekten en zelfmoorden onder de soldaten alhier’. Bovendien werd dit volgens hem helemaal onaannemelijk als werd bedacht dat ook soldaten en officieren die nog helemaal niet in een gevecht verwickeld waren geweest, dergelijke klachten ontwikkelden.¹⁵¹ Nee, de oorzaak lag elders. Het was allemaal een gevolg van een gebrek aan wilskracht, en dat was een gevolg van ‘een aangeboren gebrekkige vorming dan wel het in ontwikkeling achterblijven, een atrophie van de psychische centra, d.i. van de zenuwelementen, die deze samenstellen’.¹⁵²

Atjeh was dus niet de oorzaak van de problemen, maar slechts de ongunstige omstandigheid die de wilszwakte aan de oppervlakte bracht, of door de gevechten zelf, of door angst het gevecht aan te moeten gaan, of door ziekte, waarbij met name beriberi een zwakte-ontketenende werking had. Toch bracht dit een probleem met zich mee, want als de gevechten zelf niet de bepalende factor waren waardoor dat gebrek aan wilskracht naar boven kwam, maar een aangeboren zwakte, zoals uit tenminste twee van de vier gevallen zou blijken, dan was het toch vreemd dat Atjeh die zwakte meer naar boven bracht dan andere gevechten. Echter: blijkbaar waren de hevige gevechten toch niet het enige waarmee Atjeh zich van de rest van de archipel onderscheidde, en was er toch iets aan te merken op de verhoudingsgewijs goede verdere omstandigheden waarin de soldaat te Atjeh vertoefde. Het was namelijk volgens Jacobs voornamelijk de derde factor, de ziekte, die er debet aan was dat de aantallen zelfmoord en psychische patiënten in Atjeh beduidend hoger lagen dan in andere gevechtsgebieden. En die ziekte werd veroorzaakt door de mindere voeding. Met de in negatieve zin gewijzigde voedingstoestand, die ook de oorzaak van beriberi vormde, konden bovendien ook andere vormen van 'degeneratie van sommige gedeelten van de hersenen' konden worden verklaard, zoals evenwichtsstoornissen, slapende ledematen, concentratieproblemen en vergeetachtigheid, niet-familiaire epilepsie, lusteloosheid of daarmee samenhangende seksuele problemen, zoals impotentie of zelfs seksuele afkeer, die eveneens in Atjeh weliger tierden dan elders.¹⁵³

Dit was allemaal niet prettig, maar alles heeft zijn zonnige kant. Dat de voeding als voornaamste verklaring voor het ontluiken van het gebrek aan wilskracht en het naar boven komen van aangeboren zenuwzwakte naar voren kon worden gehaald, betekende dat de treurige geneeskundige geschiedenis van Atjeh, met haar hoge aantallen zelfmoorden, psychische problemen en beriberi geen blijvende geschiedenis zou zijn.

Zoodra wij hier voor goed 'gesettelt' zijn, zoodra we onze macht zullen hebben uitgebreid tot in de bergachtige, heuvelrijke binnenlanden van *Noord-Sumatra*, zoodra grondverzet op groote schaal niet meer zal noodig zijn, zoodra we in één woord ons onder betere hygienische voorwaarden zullen hebben gebracht, dan we tot dusverre met name vooral in onze hoofdvestiging te *Kota-Radja* deden, dan zal de *Noordkust van Sumatra* niet ongezonder blijken te zijn, dan andere nederzettingen op dat eiland.¹⁵⁴

Die betere hygiënische omstandigheden volgden weliswaar op het einde van de strijd, maar oorzaak en gevolg moesten goed worden onderscheiden. De betere hygiëne was het gevolg van het beëindigen van de vijandelijkheden en de oorzaak van de betere geestelijke gesteldheid.

Jammer genoeg voor Jacobs bleef het echter niet bij gevallen van neurasthenie. Er werden al spoedig ook diverse gevallen van traumatische neurose gediagnostiseerd en die aandoening was wel het directe gevolg van de gevechtshandelingen.¹⁵⁵ Van simulatie was niet of nauwelijks sprake, aldus officier van gezondheid J.M.E. Kunert, maar wel van aggraving. Daarbij was het echter de vraag of dit uit berekening gebeurde of dat het een der symptomen van de neurose was. Wel lag er een duidelijke verbinding met histerie en wel omdat, aldus Kunert, de verwondingen zeker niet altijd de zwaarte van de neurose konden verklaren. Ook nu dus waren het niet alleen de (gevolgen van de) gevechtshandelingen die als verklaring voor de traumatische neurose naar voren moesten worden gehaald, maar een combinatie van die handelingen met andere psychische factoren.

Ofschoon toch ook vroeger van hier gevallen van traumatische neurose zijn beschreven, zoo waren wij toch in 't begin van de *Atjeh-campagne* nog niet zoo er op bedacht, hebben toen b.v. lang niet zoo nauwkeurig gelet op hysterische stigmata; maar wanneer ik bedenk dat ik thans in korten tijd 12 duidelijke gevallen dier ziekte kan verzamelen, en verder terugdenk aan al de contracturen, verlammingen, zenuwpijnen enz., die wij reeds onder handen hebben gehad, zoo meen ik wel te kunnen zeggen dat meer dan de helft er van op hysterische basis berust. Histerie is dus in ons leger niet zoo zelden.¹⁵⁶

Tekenend daarvoor dat men zich toch wel zorgen maakte over het aantal zenuw- en psychische zieken, was dat er in die tijd voor het eerst aparte ruimte voor hen was vrijgemaakt in een van de statistisch geneeskundige verslagen, en wel die van de strijd tegen Lombok. Opvallend was daarbij dat er vier Europese soldaten neurasthene klachten hadden ontwikkeld en slechts één oorspronkelijke bewoner van Indië. Deze laatste herstelde bovendien, terwijl de vier Europeanen allen naar Europa werden teruggezonden.¹⁵⁷

Kort na het 'einde' van de Atjeh-oorlog kwam de arts J. Scholtens nog eens op het onderwerp terug. Een groot deel van de mannelijke Europese patiënten in het krankzinnigengesticht te Buitenzorg, waar hij werkte, was namelijk van oorsprong militair. Maar, aldus Scholtens, het waren wel merendeels militairen die al vroeg niet de discipline voor het militair bedrijf hadden kunnen opbrengen. Vergrijp na vergrijp, meestal van kleine maar soms ook van grote aard zoals dienstweigering of insubordinatie, ontsierden hun curriculum. Een enkeling was zelfs tot de doodstraf veroordeeld, wat alleen vanwege het vermoeden van geestelijke stoornis in gevangenisstraf was omgezet. Ook daar duurde het echter nog jaren voordat de diagnose krankzinnigheid definitief werd gesteld en hij de gevangenis voor het gesticht kon inruilen. Het was hierdoor bij velen de vraag of de diagnose krankzinnigheid niet veel te laat was gesteld, of die diagnose niet al veel eerder gesteld had kunnen en moeten worden.¹⁵⁸

Ook volgens Scholtens was er van simulatie nauwelijks of geen sprake geweest en bovendien kon ook volgens hem de diagnose nooit met het woord 'simulatie' ophouden omdat simulatie en krankzinnigheid elkaar niet uitsloten. Een krankzinnige kon simuleren omdat hij dat ook zou doen als hij gezond was, en de simulatie kon deel uitmaken van de krankzinnigheid. Dat laatste nu was des te waarschijnlijker omdat, hoezeer het soldatenleven ook tegen kon staan, een langdurig of zelfs levenslang verblijf in een krankzinnigengesticht daar nauwelijks boven te verkiezen was, wat niet bepaald een pluim voor zijn eigen inrichting kan worden genoemd. Dit nam echter niet weg dat nooit uitgesloten kon worden dat simulatie ook van psychische stoornis wel degelijk kon voorkomen en dus moest de arts erop alert blijven de simulant te ontdekken en te ontmaskeren.¹⁵⁹

Geen ambulances, maar wat dan?

Het was volgens het NIRK onmogelijk via ambulances aan de Rode-Kruistaak te voldoen, maar er bleef volgens het centraal comité nog een ruim veld over om 'voor den indischen krijgsman Het Roode Kruis te doen zijn het symbool van den zuiveren menschenmin'.¹⁶⁰ Besloten werd het voorbeeld van enkele burgers te volgen die een twaalfstal jaren eerder aan vertrekkende militairen sigaren en tabak hadden uitgedeeld, die met groot enthousiasme waren begroet.¹⁶¹ Vandaar dat de verstrekking van drank en rookwaren aan de soldaten van het Nederlands-Indisch leger het werkterrein van het NIRK werd. Onder de aan, aldus Becking, 'gezonde en

zieke krijgslieden' verstrekte artikelen waren verder spelletjes, kaarten, en, met name op aandringen van rapporteur officier van gezondheid Van der Weide, boeken. Dit met dien verstande dat de verzendingen niet plaatshadden alvorens het comité 'ter zake [had] geraadpleegd twee onzer militaire deskundige medeleden'.¹⁶²

Bij die spelletjes moet men overigens niet alleen denken aan zaken als domino en kien. Er werden zelfs een keer een biljart en een kegelbaan verzonden.¹⁶³ Ten tijde van de eerste Atjeh-expeditie leverde de afdeling Padang bovendien 'eene groote hoeveelheid ijs' die, aldus Becking, 'vooral eene dankbare erkenning verdient'. Becking stelde dit allemaal ook erg op prijs, al was het bij de drankafdeling beter de madera voortaan achterwege te laten. De soldaten dronken liever jenever en bovendien was madera moeilijker houdbaar. Dus stelde hij voor dat het NIRK de levering van genotmiddelen beperkte tot 'tabak, sigaren, pijpen, eenige gezelschapsspelen, boeken en wat suiker'.¹⁶⁴ Ook dit vormt een deel van de verklaring voor het toch weinig enthousiaste onthaal van het Rode Kruis in Nederlandsch-Indië, al moet men zich van dat enthousiasme in het moederland ook geen al te grote voorstellingen maken. Maar toch. Hoe belangrijk ook, het geven van sigaren en spelletjes sprak minder tot de verbeelding dan het 'echte werk' in de nabijheid van de Europese slagvelden.

Al te verrassend was dit allemaal niet. Reeds kort na de oprichting van het NRK werd in een artikel over de hulp die door de comité's kon worden gegeven, gezegd dat zij eraan moesten denken dat 'de ervaring leerde hoe men in die treurige omstandigheden veel groter behoefte heeft aan voedings- en verkwikkingsmiddelen dan aan pluksel en zwachtels [...] [en] ten behoeve der lijders [zal men] moeten denken aan het noodige schrijfmateriaal en aan onderhoudende lectuur'.¹⁶⁵

Deze artikelen hoefden niet altijd door het NIRK te worden aangeschaft. Vaak werden grote partijen tabak, pijpen, sigaren of wijn door particulieren geschonken. Onder deze dankbaar aanvaarde giften zat ook een partij van driehonderd pijpen, geschonken door een 'menschenvriend'. Achterliggend argument:

Mogen de nog vijandelijke en oproerige volken in onze Archipel weldra tot de erkenning komen, dat niets meer in hun belang dient dan het heilzaam Nederlandsch gezag en de bloedige krijg weldra plaats maken voor de vriendschappelijke vredespijp.¹⁶⁶

Dit duidt er tevens op dat volgens het NRK/NIRK tussen 'mensenvriend' en 'ware vaderlander' geen tegenstelling bestond. Dit blijkt ook uit de aard van de lectuur die naar de troepen werd verzonden. Zo zaten bij een zending van NRK, behalve vijfduizend exemplaren van het geschrift *Het Roode Kruis. Vrede op aarde*, ook zeventien jaargangen van *De Militaire Spectator*, persoonlijk geschonken door bestuurslid Baron van Tuyll van Serooskerken.¹⁶⁷ Zowel Rode-Kruiswerk als militair bedrijf waren noodzakelijk, eervol en nobel. Van enige discrepantie ertussen was geen sprake, wat niet alleen in de aard van de verzending, maar ook uit de inhoud van voornoemde brochure naar voren komt. Volgens de anonieme schrijver zou de vrouw een belangrijke rol in het Rode-Kruiswerk moeten spelen. Zij immers kon niet aan het 'vaderlandslievend gevecht' op het 'veld van eer' deelnemen, maar het Rode Kruis gaf haar de kans toch een 'vaderlands-lievende taak te vervullen, door een liefderijke verzorging te schenken aan hen, die gewond werden, of hun gezondheid verloren bij den strijd voor 't behoud van de onafhankelijkheid van den vaderlandschen bodem, die ook hare liefde waardig is en bezit'.¹⁶⁸

Behalve de bovengenoemde zaken die min of meer ter verpozing en vermaak waren bedoeld, verzond het NIRK ook zaken als thee en zeep, waarbij met name de zending van zeep door de soldaten en (medische) officieren zeer op prijs werd gesteld. J.A. Portengen, arts op de Kosmopoliet III, een van de voor vervoer van zieken en gewonden ingehuurd schepen, bracht tijdens de eerste Atjeh-expeditie in het *Nederlandsch Militair Geneeskundig Archief* 'hulde [...] aan de Vereeniging "Het Roode Kruis" voor de verstrekte ververschingen: hierbij wordt de wenschelijkheid betoogd om vooral in tabak, sigaren, pijpen, gezelschapsspelen, boeken, suiker en zeep te voorzien, aangezien de soldaat deze artikelen in zijn garnizoen uit eigen middelen kan aankopen, terwijl hij die te velde niet kan verkrijgen'.¹⁶⁹ In het *Verslag der Verrigtingen* van 1874 werd genoteerd dat de taak van het NIRK 'verligt [werd] door de welwillendheid, steeds ondervonden van de Militaire en Maritieme Autoriteiten, waarmede wij meermalen uit den aard in aanraking kwamen en wij herhalen daarvoor hier openlijk onze erkentelijkheid. Menig bewijs van belangstellende medewerking [...] en sympathie van die Autoriteiten mogten wij ondervinden; dikwijls ook aanwijzingen waarvan partij werd getrokken'.¹⁷⁰

Voor Becking was deze NIRK-werkopvatting aanleiding op te merken dat verstrekking van zeep aan militairen dermate belangrijk was, dat hij het 'oneigenaardig' – niet vreemd, niet in strijd met de eigen aard - vond dat het NIRK dit werk op zich had genomen. Zeep was im-

mers van groot belang voor de gezondheid van de soldaten, maar op expeditie niet te verkrijgen. Dus was het 'een verplichting van den Staat' er de troepen van te voorzien.¹⁷¹ Dit betekent dus dat in ieder geval in de ogen van Becking er in de archipel geen onderscheid was tussen Rode-Kruishulp en staatshulp. Dit werk is karakteristiek gebleven voor het NIRK gedurende zijn hele bestaan, met uitzondering natuurlijk van de tijd van de Japanse bezetting.¹⁷² Het moge hierbij duidelijk zijn dat de sigaren niet alleen door gewonden werden gerookt en dat de zeep, zoals uit de opmerkingen van Becking al duidelijk was, ook werd gebruikt voor het reinigen van gezonde lijven en leden,¹⁷³ maar daarover later.

Tevens werd er, zowel door het NIRK als door het NRK, geld gereserveerd voor een goede behandeling van zwaar gewonde soldaten van het KNIL, of voor het vervaardigen van kunstledematen, krukken, ziekenstoelen en hulpmiddelen voor het vervoer van zwaar gewonden naar Nederland.¹⁷⁴ Opmerkelijk is dat het NIRK ook zorg droeg voor de aanplant van schaduwrijke, dus verkoeling brengende, bomen en voor de verzending van groente- en bloemzaden.¹⁷⁵

Veel van dit werk werd reeds ondernomen nog voordat de statuten officieel door de gouverneur-generaal waren goedgekeurd, wat pas op 21 oktober 1873 geschiedde.¹⁷⁶ Dit was echter geen probleem. Het NIRK vormde immers een onderdeel van het NRK en handelde geheel in de geest van die vereniging. Hoezeer de omstandigheden in Nederlandsch-Indië ook verschilden met die in Europa, 'onzen werkkring' zo werd geschreven in het *Verslag der Verrichtingen* van 1870-1873, 'is [toch dezelfde] als die der nederlandsche vereeniging, en deze werkkring [kan] alleen vrucht dragen wanneer wij handelen in overleg met de overheden'.¹⁷⁷ Daarom ook werd, zoals in het moederland, al het werk in overleg met de betrokken politieke en militaire autoriteiten verricht, wat niet veel moeilijkheden zal hebben opgeleverd aangezien die ruimschoots in het cc-NIRK vertegenwoordigd waren. Zo was bijvoorbeeld Andrée Wiltens, de voorzitter van het NIRK in de eerste jaren van het bestaan, lid van de Raad van Indië. In 1915 hadden in het elfkoppig comité ondermeer zitting, al dan niet ambtshalve, de vice-president en de secretaris van de Raad van Nederlandsch-Indië, de chef van de geneeskundige dienst der zeemacht, de chef van de MGD, de leger commandant en de chef van het departement van oorlog in Nederlandsch-Indië.¹⁷⁸

Het niet zenden van ambulances betekent geenszins dat er niet geregeld naar gewonden werd omgezien, maar dit gebeurde pas als zij in het militair hospitaal waren gearriveerd. Zo liep op 9 mei 1873 De Kosmopoliet de haven van Batavia binnen, met aan

boord vele zwaar gewonden van de eerste expeditie naar Atjeh. In het *Verslag der Verrigtingen* staat hierover te lezen:

Zoo ooit zindelijkheid, orde, liefderijke en goede zorg speciale en dankbare melding verdienen, dan getuigden daarvoor de drie dekken van de Kosmopoliet, gevoerd door den wakkeren kapitein Dienske, en de tevreden en opgeruimde gezigten van zoo vele zwaar verminkte strijders. De indische militaire geneeskundigen, die op de slagvelden van Atjeh, hunne bedaardheid nimmer verloren en zich ook op de schepen geen rust gunden voor dat de lijders geholpen waren, hebben zich ook nu weder eene duurzame aanspraak verworven op de erkentelijkheid van elke menschenvriend.¹⁷⁹

Dit oordeel over de Kosmopoliet werd echter niet gedeeld door Becking, en hij kreeg min of meer bijval van zijn militair-medische collega P.J. van 't Hooft die schreef dat het schip niet 'in alle opzichten aan de vereischten' beantwoordde. Ieder schip bood, aldus Becking, 'eene slechte gelegenheid tot verpleging van zieken. Het voldoet in geen enkel opzicht aan de eischen eener goede ziekeninrichting.' Hospitaalschepen waren gezien de aard van de oorlogvoering onmisbaar, maar de Kosmopoliet III was hooguit een aardige poging er het beste van te maken.¹⁸⁰ Desalniettemin zou het schip ook tijdens de tweede expeditie dienst doen, maar toen werd het ondermeer terzijde gestaan door een hospitaalschip van de marine zelf, de *Filips van Marnix*. Die schijnt beter voor zijn taak toegerust te zijn geweest, al was ook dat schip van oorsprong een driemastkoopvaarder die pas na de nodige verbouwingen de naam 'hospitaalschip' waardig was.¹⁸¹

Twee dagen later, op 11 mei 1873, nam het comité te Batavia een kijkje in het militair hospitaal aldaar, dat medisch gezien niet al te best bekend stond. Met name de verpleging was slecht. Dit gold in die tijd, met uitzondering van Weltevreden, voor vrijwel alle hospitalen in de archipel. Zij waren er louter op gericht de patiënten zo snel mogelijk weer te ontslaan.¹⁸² Het schouwspel dat de comité-leden in het hospitaal te zien kregen wekte vanzelfsprekend hun medelijden op, maar gelukkig werd het verdriet verzacht door de nog steeds 'opgeruimde gezichten van europeanen, amboinezen, javanen en maturezen, die ongeacht hunne zware wonden eenstemmig verklaarden, dat zij met ongeduld het oogenblik hunner herstelling verwachtten om op nieuw aan de strijd te kunnen deelnemen'.¹⁸³ Zoals de harde omstandigheden al doen vermoeden en zoals de psychische problemen ook aantonen, is het echter

onwaarschijnlijk dat inderdaad alle gewonden lagen te popelen om weer ten strijde te kunnen trekken.¹⁸⁴ Deze realiteit werd echter niet alleen niet erkend door de MGD, maar evenmin door het NIRK. Het werd althans naar buiten toe anders voorgesteld, en het was die onjuiste, openbare voorstelling van zaken die door het NIRK als rechtvaardiging voor de aard van zijn werk werd opgevoerd. Deze uitspraak is daarbij tevens van belang omdat zij nog eens aantoonde hoezeer de taak die het NIRK zich in de Indië had gesteld, vereenzelvigd werd met de Nederlandse, koloniale zaak. De brief van het cc-NIRK aan de zegevierende generaal Pel begin 1875 vormt daarvoor een zoveelste bewijs.

Wij gevoelen behoefte [...] U HoogedelGestrenge onze gelukwenschingen aan te bieden met het schitterend succes, door U in den laatsten tijd vooral, op den vijand behaalt.¹⁸⁵

De verpleging in de hospitalen schoot zoals vermeld ernstig tekort. Eind negentiende, begin twintigste eeuw werd geprobeerd hieraan iets te doen door het inzetten van twee door het NRK opgeleide en door het NIRK betaalde verpleegsters. Met dit experiment had 'de Commandant van het Leger zijne groote ingenomenheid' betoond. Indien de proef naar wens zou verlopen, het legerbestuur tevreden was met 'hetgeen de pleegzusters praesteeren', en de zusters zouden zijn opgewassen tegen het klimaat, dan zou 'het Centraal Comité niets liever doen dan zijn arbeid in deze richting uitbreiden, tot heil van den Indischen militair'.¹⁸⁶

De proef mislukte echter door een combinatie van factoren. Ten eerste waren er meer dan twee verpleegsters nodig om het tekort op te heffen, maar dit was financieel niet haalbaar. Bovendien kregen de cynici, die hadden gezegd dat zo'n experiment met verpleegsters - met de nadruk op 'sters' - in de tropen gedoemd was te mislukken, ogenschijnlijk het gelijk aan hun kant. Eén verpleegster trouwde, de ander werd ziek, en beiden aanvaardden de terugtocht. Hier kwam nog bij dat een tegelijkertijd gestart experiment van Haga met militaire verplegés, naar diens zeggen wél geslaagd was. Hij gaf het NIRK dan ook het advies de verpleegsters-proef af te blazen, waaraan het comité gehoor gaf.¹⁸⁷

Versterking van het moreel

De aard van de activiteiten die het NIRK ontplooipte ten behoeve van de soldaten, werd niet door iedereen binnen de moedervereniging en haar Nederlandse afdelingen kritiekloos toegelicht. Sommigen vroegen zich af of het filantropische werk van het NIRK wel te rijmen viel met de statuten van het NRK. In die statuten werd immers voorgeschreven dat het Rode Kruis voor verpleging moest zorgen, waar officiële hulp tekortschoot. Aan het sturen van tabak, drank, lectuur en spelletjes, vooral als die ook aan de gezonde soldaten werden verstrekt, zal daarbij niemand hebben gedacht.¹⁸⁸

Naast de reeds eerder gegeven argumenten (MGD volledig toegerust; andere omstandigheden) werd als verklaring gegeven dat de gestuurde spullen wel degelijk ten goede kwamen aan vooral het heil der zieke en gewonde soldaten, al moest men daarbij niet zozeer aan het lichamelijk welzijn, als wel aan het 'moreel van den soldaat' denken. De grote waarde daarvan kon 'in tropische gewesten [...] niet genoeg op prijs worden gesteld'.¹⁸⁹ De eerdergenoemde Kielstra kwam hierop in 1876 in het *Militair Tijdschrift* terug.

Het was de zucht tot weldoen, en tevens de zucht, om aan het Indische leger een bewijs te schenken van waardering der wijze, waarop het voortdurend zijn taak vervult, die er toe leidde om [...] in overweging te nemen, in hoever [het Roode Kruis] ook dienstbaar te maken zou zijn aan de belangen van den Indischen soldaat te velde.

Doordat er geen slagvelden met duizenden doden waren en doordat, aldus Kielstra, de MGD op zijn taak was berekend kwam de hulp van het Rode Kruis 'in Indië vooral het moreel van den soldaat ten goede'. Kielstra wees verder op het werk van de veel geprezen NRK-gedelegeerde en erelid G. von Bultzingslöwen, die had begrepen dat ook het voorkomen van ziektes bij het leger tot het Rode-Kruiswerk behoorde.¹⁹⁰ In het *Verslag der Verrigtingen* van 1874 constateerde het NIRK zelf dat het 'in Indie [...] dan op het slagveld zelve, niet die onwaardeerbare diensten als in Europa [mag] kunnen bewijzen; hetgeen het hier voor de gewonden en zieken soldaat doet, hoewel van andren aard, heeft naar onze innige overtuiging, evenzeer groote waarde.' En evenals Kielstra concludeerde het dat 'onze hulp [...] vooral het moreel van den soldaat ten goede [komt] en de grote waarde daarvan in deze tropische gewesten ondervindt zeker bij niemand tegenspraak'.¹⁹¹ Dus, al was het dan geen professionele psychiatrische zorg voor geestelijk door de oorlogservaringen gekwetsten, verleende het NIRK

in zekere zin toch psychische hulp. Deze hulp speelde zich echter niet af op het curatieve, maar op het preventieve vlak.

Ook voor de teruggekeerde, in hospitalen verblijvende soldaten werd vanwege het moreel versterkende effect elke wens vervuld: kegelen, biljarten, schaken,

Men noeme dit geen overdaad, want het leidt tot opbeuring van het moreel. Daartoe kan de Regeering niet alles doen, dat kunnen anderen, en het is ons inziens ook de taak van het Roode Kruis, om op die wijze in den treurigen toestand van den van het oorlogstooneel terugkomenden soldaat zooveel mogelijk verzachting te brengen.¹⁹²

Het NIRK ontving ook donaties van lage officieren, die - hoe gering ook - dankbaar werden aanvaard. Zij werden beschouwd als een edele daad van hulp aan de in Atjeh verblijvende krijgskameraden die in de strijd wellicht gewond of door vermoeidheid aan het ziekbed gekluisterd zouden raken. 'Het bewustzijn dat zij door hunne afwezige kameraden niet worden vergeten, zal voorzeker hun moed verhoogen en hen geduldig het lijden doen dragen, dat veler deel zal zijn.'¹⁹³

Dat het voorkomen van ziekte en het moreel ondersteunen van gezonden onderdeel van de taak van het NIRK was geworden, is zeker deels het gevolg van militaire duk. Van de zijde van de krijgsmacht werd herhaaldelijk waardering uitgesproken voor het werk van de gedelegeerden, die hadden begrepen dat het, naast het helpen van zieken en gewonden, ook de taak van het Rode Kruis was ziekten te voorkomen door alles te doen om het moreel van de gezonden hoog te houden.¹⁹⁴ Het legerbestuur drong er dan ook al snel op aan dit ook officieel tot NIRK-werk te maken, en het niet aan de persoonlijke, incidentele acties van de gedelegeerden over te laten. Reeds in zijn bedankbrief voor het werk van het NIRK naar aanleiding van de strijd in Borneo 1870-1871 wees luitenant-kolonel Schultze - zoals gezegd enkele jaren later zelf gedelegeerde - het centraal-comité erop dat zijns inziens, gezien 'de eigenaardige toestanden waarin men alhier verkeert', ook de gezonden 'in het voorrecht van bedeeeling' moesten worden opgenomen.¹⁹⁵

Deze verzoeken waren niet aan dovemansoren gericht, zodat het werkterrein van het NIRK tijdens de tweede Atjeh-expeditie werd uitgebreid tot de gezonde militairen. Zodoende werd in Nederlandsch-Indië niet alleen het helen van ziekte, maar ook de preventie ervan Rode-Kruiswerk. Het NIRK ging over tot het aanschaffen van genotmiddelen zoals tabak voor

niet-zieke militairen. Hierbij waren de sigaren bestemd voor de Nederlanders of Indo-Europeanen, terwijl aan de inheemse soldaten tabak met strootjes werd uitgereikt. Dit door het NIRK gemaakte verschil was in overeenstemming met het algemeen beleid. Ook de betaling van Europese en inheemse manschappen was, ook bij gelijke rang, verschillend. Daarbij werden de Menadonezen en Ambonezen weer beter betaald dan de overigen, wat met hen toegedichte militaire kwaliteiten samen hing. Bij de voeding werd onderscheid gemaakt tussen Europeanen en Ambonezen aan de ene, en inheemse soldaten, koelies en dwangarbeiders aan de andere zijde.¹⁹⁶

De door het NIRK verstrekte thee en zeep waren zeer welkom, niet zozeer voor de zieken en gewonden, als wel voor de gezonde militairen.¹⁹⁷ Het materiaal dat tijdens de tweede Atjeh-expeditie werd aangeboden aan de schepen die aan de blokkade van Atjeh deelnamen, bestond niet alleen uit tabak en spelen, maar, aldus voorzitter Andrée Wiltens en secretaris Van Delden, ook uit artikelen zoals vers fruit, 'niet alleen geschikt tot verkwikking van zieken, maar, *naar gehoopt wordt en waar het nog meer op aankomt*, ook om ziekten te voorkomen'.¹⁹⁸ [curs. LvB] Hingman schreef in 1914 over deze hulp aan gezonde soldaten:

In dit opzicht heeft het Roode Kruis zeer vele groote diensten bewezen en ongetwijfeld belangrijk medegewerkt tot het onderhouden van een goeden, opgewekten geest onder de menigwerf zwaar beproefde strijders van het Nederlandsch-Indische leger.¹⁹⁹

In 1876 werd het leveren van materiaal aan gezonde militairen van de landmacht gestaakt, omdat die middelen toen konden worden gekocht bij Chinese en Europese handelaren die zich op Atjeh hadden gevestigd. Dit duidt erop dat deze uitbreiding van het Rode-Kruiswerk in de archipel toch niet zonder slag of stoot tot stand is gekomen. Het al dan niet verlenen van hulp aan gezonde militairen heeft natuurlijk enige voeten in de aarde gehad, want, hoezeer men ook het KNIL van dienst wilde zijn, het strookte natuurlijk noch met de eigen statuten, noch met de Rode-Kruisfilosofie, al was die dan op de maat van Europese omstandigheden gesneden. Vanwege deze discrepanties ontving in december 1871 het cc-NIRK een brief van het Haags comité waarin weliswaar begrip voor de bijzondere omstandigheden in de archipel werd uitgesproken, maar er toch op werd aangedrongen de uit Nederland afkomstige fondsen alleen voor hulp aan gewonden en zieken te gebruiken 'met het oog op de beteekenis die in Nederland wordt gehecht aan het doel van het Roode Kruis'. Dit betekende echter niet dat het

hoofdcomité de hulp aan gezonden afkeurde. Door de fondsen uit Nederland voor de gewonden te gebruiken kon immers 'de hulp aan gezonden [...] uit de in Indië verzamelde gelden [...] worden betaald'. Zo zou 'de dubbele taak in Indië' op een voor allen bevredigende wijze kunnen worden geregeld. Het centraal comité liet weten zoveel mogelijk met de Haagse wensen rekening te zullen houden.²⁰⁰

Ook het NIRK zelf, zowel lagere echelons als het centraal comité, stelde echter bij tijd en wijle vraagteken(tje)s bij de door de militaire wensen ontstane praktijk van hulp aan gezonden. Von Bultzingslöwen liet eind februari 1874 weten voort te gaan met het uitdelen van rookartikelen en schrijfbenodigdheden aan gezonden, maar drank en voedsel voor de gewonden te reserveren, omdat hij zo meer in de geest van het Rode Kruis dacht te handelen.²⁰¹ Volgens Von Bultzingslöwen was het de taak van de gedelegeerden die spullen te verstrekken die de soldaat normaliter niet verkrijgen kon. Verder moest hij de gewonde of zieke troostend toespreken, diens grieven aanhoren en hem afleiding verschaffen. Ook was het zijn taak brieven te schrijven aan het thuisfront als de soldaat daartoe zelf niet in staat was. Deze zorg kon mensen het leven redden of de doodstrijd verlichten. '[De oogen van den soldaat] zoeken den man [van het Roode Kruis] die hem in de laatste oogenblikken woorden van troost en moed toesprak, hem zachtkens toefluisterde dat de veldslag gewonnen werd; dat zijn bloed niet vergeefs had gestroomd.'²⁰²

Te Makassar werd een NIRK-afdeling opgericht ten gevolge van de strijd tegen Kraëng Bonto Bonto op Celebes. Niet verbazingwekkend dus dat ook dit comité hulp verleende 'ten behoeve van de troepen'. Opmerkelijk is echter wel dat de door dit comité verstuurde goederen werden vergezeld door een door het centraal comité geuite wens 'deze artikelen ter beschikking [te stellen] van de Militaire Autoriteit, met het verzoek een en ander te willen verstrekken uitsluitend aan zieken en gewonden als meer met het doel der Vereeniging overeenkomende'.²⁰³ Ook het comité te Padang kreeg de boodschap de hulp uitsluitend voor zieken en gewonden te bestemmen, al was dan ditmaal de weinig rooskleurige financiële situatie het achterliggend argument.²⁰⁴

Er is hier duidelijk sprake van een botsing tussen de Rode-Kruisfilosofie en de militaire noodzaak, waarbij de onmogelijkheid naar voren komt de Rode-Kruisideologie na te leven wanneer de Rode-Kruisvereniging zich ondergeschikt had gemaakt - en ondergeschikt had willen maken - aan de wensen van het militair gezag. De goederen werden vrijwillig ter beschikking gesteld van de militaire autoriteiten, die ze gebruikten op de volgens hen voor het

oorlogsdoel meest nuttige wijze. Hierbij zullen die zich waarschijnlijk weinig aan eventuele NIRK-wensen gelegen hebben laten liggen, als die wensen al van die van de MGD zouden verschillen, wat hooguit incidenteel het geval zal zijn geweest.

De chef der geneeskundige dienst bij de tweede Atjeh-expeditie rapporteerde dat 'de menschlievende en doeltreffende handelingen van het Roode Kruis' door niemand onopgemerkt bleven. Zij hadden veel bijgedragen aan 'het *behoud* der gezondheid en [...] een goeden opgewekten geest'.²⁰⁵ [curs. LvB] Officier van gezondheid en NIRK-gedelegeerde De Rook liet zich in eendere termen uit. De gestuurde verfrissende dranken bewezen 'vooral de *uitrukkende* kolonne goede diensten'.²⁰⁶ [curs. LvB]

Er moet al met al geconcludeerd worden dat afgezien van een enkele uitgesproken wens, van protest tegen deze handelwijze geen sprake was. De hulp aan gezonde zeelui werd door het NIRK zelfs volledig gesanctionneerd. Die hulp was immers van een andere orde dan die aan de landmacht. Aangezien de marine zich tot een blokkade beperkte, waren hier nauwelijks gewonden te betreuren. De grote kwaal was de verveling en de onmogelijkheid allerlei artikelen te kunnen aanschaffen die tot de dagelijkse behoeften behoorden. Het dient gezegd dat op de schepen die aan de blokkade deelnamen - en dat was bijna de gehele vloot - de verveling inderdaad mateloos was. De diensttijd duurde drie jaar, die bijna geheel voor de kust van Atjeh werd doorgebracht. Op Java werd al helemaal zelden of nooit aangemeerd, hoogstens werd er eens in een naburige haven aan wal gegaan, in verband met een scheepsreparatie. Dit gold als het toppunt van vertier.

Voorals tijdens de strijd in Noord-Sumatra zagen de matrozen vaak maandenlang weinig anders dan golven en ergens in de verte een vage, maar lokkende kustlijn. Veel soldaten op de schepen leden dan ook aan wat 'het Atjeh' werd genoemd. Langdurige en zware melancholie als gevolg van hitte en, vooral door het langdurige, eentonige patrouilleren langs de kust, verveling.²⁰⁷ De NIRK-gedelegeerden bij de marine adviseerden dan ook om ook op dit terrein werkzaam te zijn. Het was echter de vraag of dit met de statuten in overeenstemming te brengen was. Dat het tot het werkterrein kon behoren stond niet ter discussie, want 'waarom zouden wij als de gelegenheid bestaat, niet behulpzaam willen zijn?' Maar de statuten schreven nu eenmaal 'hulp aan zieke en gewonde strijders' voor en verveling en melancholie waren nu eenmaal van een andere orde dan ziekte en verwonding. Dit wilde volgens het cc-NIRK echter niet zeggen dat daarom 'hulp aan gezonden, zoo lang dit de belangen van het

Roode Kruis niet schaadte' verboden was. De vraag was dus: schaadde dergelijke hulp de belangen van het NIRK?

Wij zullen daaromtrent expliciet antwoorden. Reeds een paar jaar geleden riep onze toenmalige gedelegeerde te Atjeh, de Dirigeerend Officier van Gezondheid F. Perk onze tusschenkomst in tot het inkoopen van tabak voor de gezonden. Toenmaals was de toestand te Atjeh nog geheel anders dan nu; thans treft men er een aantal van Chinese toko's en zijn er ook Europeesche tokohouders, waar men alles kan krijgen; destijds was dit geenszins het geval en daarom hebben wij toen geen bezwaar gemaakt aan het verzoek van onzen Gedelegeerden om tabak ook voor de gezonden te zenden, die hun tegen betaling werd verstrekt. [...] Tegenwoordig is, althans voor de Landmacht te Atjeh, zoo goed als alles te koop, zoodat verdere verstrekkingen derwaarts voor gezondheid niet meer ter sprake komen. Wat de Marine betreft is gedeeltelijk diezelfde redenering van toepassing, [...] maar vele oorlogsschepen verkeerden niet in dat zelfde geval, en de bemanning blijft maanden ergens gestationneerd, zonder in de gelegenheid te zijn zich iets aan te schaffen. Het is met het oog op dezen toestand dat er geen bezwaar werd gemaakt enkele malen de gezonden tegemoet te komen met verstrekkingen tegen betaling, maar het moet uitzondering blijven.²⁰⁸

De hulp aan gezonden werd dus goedgekeurd, maar moest uitzondering blijven. Dit niet alleen vanwege statutaire belemmeringen, maar ook door de vrees dat de regelmatige verzending van artikelen voor gezonde soldaten, die voor de financiën zo broodnodige steun en sympathie van de bevolking in gevaar zou brengen, en dan met name van de handelaren onder die bevolking die niet graag een deel van hun broodwinning verloren zagen gaan door verstrekkingen door het NIRK. Daarom ook moest voor die artikelen wel degelijk worden betaald. Zij kwamen voornamelijk uit schenkingen voort, zodat de fondsen voor de zieken en gewonden bestemd bleven.²⁰⁹

Het lijkt er echter veel op dat al deze overwegingen niet meer waren dan theoretische bochtenwringery om het werk krampachtig binnen de grenzen van de Rode-Kruisideologie te houden, zonder dat er nog sprake was van overeenkomst met de door de gedelegeerden en militair-geneeskundigen geschapen praktijk. Waarschijnlijk heeft het NIRK dan ook na verloop van tijd het hoofd in de schoot geworpen - zonder daar overigens al te bedroefd om te zijn - en

de praktische situatie aanvaard. Een kleine twintig jaar later, tijdens de strijd op Lombok, was verzachting van het lot 'van den validen militair, ja zelfs van den bij de expeditie verbonden dwangarbeider', tot het officiële NIRK-werk gaan behoren en hoefde voor die hulp ook niet meer te worden betaald.²¹⁰ 'De ontberingen op het oorlogsterrein zijn dikwijls zóó groot dat de gaven van het Roode Kruis af en toe *algemeen* moeten worden genoten', aldus het centraal comité in 1894.²¹¹

Dit alles leidt onontkoombaar tot de conclusie dat het NIRK meewerkte aan het op peil houden van de militaire kracht van het KNIL door de zelf gewenste bijdrage aan het hooghouden van het moreel en door de hulp aan gezonden om ziekte te voorkomen. Zo leek het in plaats van op een humanitaire vereniging voor hulp aan zieken en gewonden, meer op een particuliere hulpdienst van de MGD van het Nederlands-Indisch leger.

Het einde van de strijd?

Al had luttele jaren eerder het NIRK nog gemeld op 'onbekrompene wijze' in staat te zijn alle hulp te verlenen, zowel in Atjeh als ook bij de gevechten tegen Kraëng Bonto Bonto op Celebes en de expeditie naar Menado²¹² in 1879 werd verzocht dat de oorlog in Atjeh spoedig ten einde moest zijn, omdat anders het NIRK aanvullende hulp zou moeten vragen aan het NRK. Dat zou zich dan overigens verplicht voelen die hulp ook te geven, en de financiële steun die aldoor was verleend, verder op te schroeven.²¹³

De strijd ter onderwerping van Atjeh duurde weliswaar langer dan verwacht, maar de steun van het NIRK aan het KNIL mocht daar niet onder lijden. Op de algemene vergadering van 23 juli 1879 werd gezegd dat 'de Nederlandsche krijgsman' in het noorden van Sumatra nog altijd hulp nodig had, en dat het NIRK nog steeds met ijver voldeed 'aan zijne verplichtingen om de gewonde en zieke krijgers te helpen, hetzij door ze te verplegen, hetzij door ze verkwikken toe te dienen, of ook door hun aangename lectuur te bezorgen'.²¹⁴ Dit is een van de weinige keren dat in de bronnen van verpleging sprake is, waarbij het onduidelijk is of verpleging in de buurt van het slagveld wordt bedoeld. Er is echter nooit een ambulance gestuurd, en dus kan dit alleen maar betrekking hebben op het werk dat af en toe door gedelegeerden zoals Von Bultzingslöwen werd ondernomen (morele steun, hulp bij het leggen van verbanden) of aan hulp in de op veilige afstand liggende militaire hospitalen. Bovendien was, aldus Ten Siethoff, het verplegen door gedelegeerden, daarin hoogstens bijgestaan door

enkele koelies, eerder als een persoonlijke dienst, dan als Rode-Kruiswerk te betitelen.²¹⁵ Ook NIRK-propagandist Van den Berg de Bruyn is ervan overtuigd dat het praktische werk van het NIRK zich had beperkt tot het verstrekken van artikelen die de ontberingen en het lijden van de soldaten konden verzachten. Hij steunde die werkwijze overigens volledig.

[De vijand] stoorde zich niet aan de Conventie van Genève, had geen eerbied voor het Roode Kruis-teeken, dat bij beschaafde naties het liefdewerk beschermt en diens gevolg hadden persoonlijke diensten te velde door het Roode Kruis niet verleend kunnen worden. Dit laatste zou wèl kunnen en zelfs moeten geschieden in een strijd met *een gelijkbewapenden tegenstander*.²¹⁶ [curs. LvB]

Hiermee bewees Van den Berg de Bruyn een van degenen te zijn die een rechtevenredige relatie tussen beschaving en bewapening zagen.

De vraag om steun van de moedervereniging hoefde echter niet te worden gesteld. Het jaar 1879 bracht een voorlopig einde aan de strijd in Atjeh. Door die 'gunstige ontwikkelingen' kon het NIRK eerst de hulp verminderen, en later, aan het eind van dat jaar, zelfs geheel stopzetten.²¹⁷ Dit had echter een complicatie tot gevolg. De oorlog was weliswaar officieel beëindigd verklaard, maar het verzet ging door. Sommigen vroegen zich af of het NIRK nog wel hulp mocht verlenen omdat de 'tijd van oorlog' op zich voorbij was. Om aan deze twijfel een einde te maken werd aan het hoofdcomité toestemming gevraagd de statuten te wijzigen. Die toestemming werd verleend en overal waar in de oude statuten sprake was van hulp 'in tijd van oorlog' stond vanaf dat moment 'hulp in tijd van oorlog, oproer, verzet en andere omstandigheden die het noodzakelijk doen zijn dat de wapens in de Nederlandsch-Oost-Indische bezittingen worden opgevat'.²¹⁸ Deze formulering is niet meer gewijzigd gedurende het bestaan van het NIRK. Wel werd later, overeenkomstig een statutenwijziging van de moedervereniging in 1917, aan het overleg in tijd van oorlog, oproer en verzet, het verlenen van hulp onder leiding van de MGD nog toegevoegd.²¹⁹ Maar nog meer dan in het moederland zelf, was dat in Nederlandsch-Indië niets anders dan de formalisering van een reeds lang bestaande praktijk.

Met deze statutenwijziging was ook de formele hinderpaal - want meer was het niet, bij de hulp die was verleend in Borneo in 1870-1871 was ook 'slechts' van een opstand sprake

geweest -²²⁰ tot hulp aan alle strijdende compagnieën van het KNIL opgeheven, ongeacht de taak die zij hadden te verrichten.²²¹

De waardering van de krijgsmacht

Het zal geen verwondering wekken dat de hulp die het NIRK verstrekke door de legerleiding over het algemeen zeer op prijs werd gesteld. Als er al kritiek was, had die betrekking op de hoeveelheid en/of de kwaliteit van de aangeleverde producten en niet op het leveren op zich. Opmerkingen van meer principiële aard waren vrijwel afwezig. Zo schreef vice-admiraal Uhlenbeck begin 1871, tot groot genoegen van het Indisch comité, een woord van dank aan het NIRK voor 'zijne verrigtingen in het belang van de marine', bij haar krijgshandelingen in het oosten en zuiden van Borneo. Ook het overleg werd door Uhlenbeck zeer geapprecieerd.²²²

Luitenant-generaal Kroesen - die het NIRK vanaf de oprichting heeft gesteund - schreef eind februari 1871: 'Zeer aangenaam was het mij [...] te vernemen dat het Roode Kruis ook in Indië zijne werkzaamheden had aangevangen en in het belang der indische soldaten had gehandeld.'²²³ Hij wees het comité op artikel 4 van de statuten van de moedervereniging, waarin vermeld stond dat, in geval van oorlog, alleen in overleg met de ministers van Oorlog en Marine kon worden gehandeld. Dit overleg was ook in Nederlandsch-Indië noodzakelijk, aldus de luitenant-generaal. Overleg was zelfs onmisbaar 'omdat alléén de chefs der departementen van oorlog en marine kunnen beslissen, tot hoever de bemoeienis der regeering met de verpleging der zieke en gewonde krijgslieden zich kan en behoort uit te strekken, en waar de partikuliere liefdadigheid eene aanvang kan nemen. [...] Ten slotte blijf ik de belangen der krijgsmagt in Nederlandsch-Indië in uwe hooggewaarde belangstelling aanbevelen'.²²⁴ En naar aanleiding van de hulp gegeven bij de eerste expeditie naar Atjeh gaf officier van gezondheid Becking het departement van oorlog in overweging dank aan het adres van het NIRK uit te spreken, voor de hulp verstrekt ten behoeve van zieke en gezonde militairen.²²⁵

Deze waardering werd bij tijd en wijle in klinkende munt vertaald. Zo besloot de Vereeniging tot Beoefening van de Krijgswetenschap in 1894 f1000,- ter beschikking te stellen van het NIRK, naar aanleiding van 'den heldendood voor het Vaderland' van enkele leden in Atjeh. Deze bijdrage kon dan ten goede komen aan 'onze troepen op Lombok en Atjeh, op welke plaatsen zij reeds meer dan twintig jaar vermoeienissen en gevaren trotseeren'.²²⁶

Op de vergadering van het centraal comité 13 januari 1873, werd dat comité 'even aangenaam als strelend verrast' door de komst van afdelings-commandant De Roy van Zuidewijn en de plaatselijke commandant Veenhuizen. Zij wensten het NIRK van harte geluk 'zoowel namens den legercommandant als namens het geheele leger', met een Franse onderscheiding die het NIRK had ontvangen voor het werk ten behoeve van de slachtoffers van de Frans-Duitse oorlog. Die onderscheiding was geheel verdiend vanwege 'bewezen diensten, waarop het leger hier te lande den grootsten prijs stelde en bleef stellen'. Dat de leden van het comité 'gevoelig waren voor deze uiting van sympathie, zal hier niet behoeven verzekerd te worden'.²²⁷ Verder werden nog dankbetuigingen voor het verrichte werk ontvangen van ondermeer kolonel Van Daalen, na het sneuvelen van Köhler opperbevelhebber te Atjeh, en van kolonel Egter van Wissekerke, de stafchef te Atjeh. Ook Willem III zelf betuigde zijn instemming, wat zeer op prijs werd gesteld. Het comité had een afschrift gekregen van een door Willem III aan NRK-voorzitter Ridder de Stuers gezonden brief, waarin deze dank zei 'voor hetgeen reeds verricht was en Die in Zijne zorg voor de verdedigers der regten van de Kroon en van het Vaderland, bovendien eenige nuttige wenken gaf'.²²⁸

Dat het NIRK verheugd was over de dank die van de zijde van de krijgsmacht werd uitgesproken, bewijst ook het antwoord op een brief van luitenant-generaal Van Swieten,²²⁹ opperbevelhebber ten tijde van de tweede expeditie, een brief waarmee ook het Haagse comité zeer ingenomen was.²³⁰

Met zeer veel genoegen namen wij kennis van den inhoud van Uwer Excellentie's door ons zeer gewaardeerde missive van 17 januarij 1874 en hoogst welkom was ons de betuiging van hare ingenomenheid met de wijze, waarop Het Roode Kruis in Indie werkzaam is meer speciaal in het belang van onzer onder hare bevelen dienende strijders van de land- en zeemagt. [...] Wij bidden de Voorzienigheid dat het Uwer Excellentie en onzen beproefde strijders van de land- en zeemagt gegund moge zijn weldra de op haar en hen rustende zware taak te volbrengen tot heil van onzen geëerbiedigden Koning, van Nederlandsch-Indie en van Nederland.²³¹

Slechts een enkele maal was er sprake van kritiek van fundamentele aard. De eerste keer werd die gespuid door de redactie van het (*Indisch*) *Militair Tijdschrift*, in het bijzonder door redacteur Kielstra, die overigens in het algemeen zeer over het werk van het NIRK te spreken was.

Hij ageerde tegen het gratis verstrekken van goederen aan zieke militairen. Hij was bang dat gratis materiële hulp aan zieken en gewonden - terwijl de MGD ook volgens hem volledig in staat was om voor de gewonden en zieken te zorgen - de soldaten ontevreden zou maken met hetgeen van regeringswege werd ondernomen. Hij was van mening dat het NIRK zich diende te beperken tot het verdrijven van de verveling, door middel van het verstrekken van lectuur en spellen. Alle andere spullen moesten of zelf aangeschaft worden, of slechts tegen betaling worden verstrekt.²³²

Juist omdat de hulp van het NIRK verband moest blijven houden met de omstandigheden waaronder het Rode Kruis in Nederlandsch-Indië kon optreden, meende Kielstra dat ook van de zieke en gewonde soldaten betaling voor de geleverde goederen moest worden geëist. De gewonde soldaat behield immers zijn volledig loon. In de optiek van Kielstra had het Rode Kruis te doen 'waartoe het individu niet bij machte' was en wat 'buiten de bemoeienis der Regeering' viel. Indien nu op sommige plaatsen individuen het werk van het Rode Kruis overnamen - individuen die wel betaling voor hun diensten eisten - zou er een ongelijke situatie ontstaan, die handel binnen het leger tot gevolg zou hebben. Indien nu iedereen, zowel bij de land- als bij de zeemacht, voor de door het NIRK verstrekte goederen moest betalen - 'natuurlijk met uitzondering van versnaperingen en verfrissende dranken, die speciaal voor zieken bestemd zijn' -²³³ zou deze ongewenste situatie worden opgeheven, waarmee 'ook de gezonden in hooge mate gebaat [zouden] zijn'.²³⁴

Het NIRK verzette zich tegen deze zienswijze omdat het zich verre wilde houden van concurrentie met de kleinhandel. Maar dit argument was niet sterk, aldus Kielstra. Volgens hem was het meewerken aan het oprichten van toko's onderdeel van het Rode-Kruiswerk.²³⁵ Behalve dat gratis verstrekking de kleinhandel eveneens benadeelde, ging dit alleen op voor plaatsen waar van kleinhandel sprake was, en dus bijvoorbeeld niet voor de schepen. Juist echter op de schepen, met hun geest- en moreel-dodende verveling, was hulp onontbeerlijk. Deze hulp kon echter niet door een enkeling worden gegeven. Zij viel tevens buiten het terrein van de regering en was dus een taak voor het Rode Kruis. Indien de statuten van het NIRK zich tegen een dergelijke handelwijze verzetten, dan moesten die statuten maar worden veranderd. Dit had als bijkomend voordeel dat de kas van het NIRK behoorlijk gespekt zou worden, waardoor nog meer hulp ten bate van het KNIL kon worden gegeven.²³⁶ Ofschoon het NIRK niet wenste in te gaan op kritiek - omdat die zich veelal zelf zou tegenspreken en omdat er naast enkele kritische veel instemmende geluiden waren gehoord -,²³⁷ is het opvallend dat

de aanbevelingen van Kielstra geheel werden nagevolgd. Alleen het financiële voorstel werd na enkele jaren niet meer nagevolgd.²³⁸

In het begin van de twintigste eeuw kraakte ook 'een officier' een kritische noot. Het is overigens niet uitgesloten dat het hier opnieuw Kielstra betrof. Die ondertekende zijn artikelen uit 1876 en 1877 niet. In het *Verslag der Verrigtingen* werden zij omschreven als zijnde van de hand van 'een officier'. Hoe dan ook: deze officier zag een discrepantie tussen de verpleegkundige aandacht voor de Boeren in Zuid-Afrika (zie volgende hoofdstuk) en het zijns inziens veel geringere medeleven met 'de eigen krijgsman [...] die, onder groote ontberingen, voortdurend goed en bloed toonen over te hebben voor ons eigen vaderland'. Bij de beantwoording van de vraag hoe dit mogelijk en op te lossen was, stak hij ondermeer een beschuldigende vinger uit naar het NIRK, dat er nauwelijks in slaagde voldoende genots- en amusementsmiddelen te leveren om het leven van de soldaten te veraangename. Dit was zijns inziens mede een gevolg van het in één persoon verenigen van de functies van gedelegeerde van het Rode Kruis en chef van de MGD. Dit kon in de praktijk niet anders dan ten koste gaan van het Rode-Kruiswerk.²³⁹ Deze kritiek lijkt gestaafd te worden door H. Bakker, die herinnerde aan de expeditie naar Lombok. Na afloop van die expeditie attendeerde de legerleiding het cc-NIRK erop dat de chef van de geneeskundige dienst het bij een expeditie te druk had om zonder hulp ook zijn taak als gedelegeerde naar behoren te kunnen uitvoeren.²⁴⁰

Bij wijze van uitzondering ging het NIRK nu wel in op de kritiek door 'een officier' gespuid, maar van een inhoudelijke reactie was geen spake. Het centraal comité nam enkel stelling tegen 'het zonder voldoende onderzoek openbaar maken van grieven door personen, die kennelijk niet op de hoogte waren van hetgeen het Centraal Comité in Nederlandsch-Indië verricht en waarom het werkt, gelijk het doet en niet anders'. Een zekere waardering zou meer op haar plaats zijn omdat het NIRK trouw voldeed aan alle door de gedelegeerde opgedragen taken.²⁴¹

De meeste klachten die het NIRK van militaire zijde kreeg waren echter van weinig principiële aard. De koffie was wat bitter en niet opwekkend genoeg; de tabak een ietsje muf en de gestoofde niertjes niet smakelijk.²⁴² Sommige artikelen waren reeds door de regering geleverd,²⁴³ de distributie kon beter²⁴⁴ en ook kwantitatief was het niet altijd voldoende.²⁴⁵ Een mooi voorbeeld van dergelijke kritiek geeft de officier van gezondheid en uitvinder van de raderbaar C. de Mooy, in later jaren erelid van het NRK.

Na het middagmaal werden de vanwege het 'roode kruis' gezondene cigaren rondgedeeld. De spotvogels noemden deze cigaren, clarinet cigaar, om reden zij zoodanig door de worm waren doorknaagd dat men verplicht was om, wilde men daarvan eenig genot hebben, de openingen met de vingertoppen van de beide handen te sluiten.²⁴⁶

Maar over het algemeen was men zeer over de goederen te spreken, te meer omdat zij, zoals majoor Meijer, de leider van de expeditie naar Deli eind 1872, het uitdrukte, eraan bijdroegen 'den goeden geest en vooral de opgewektheid onder den troep gaande te houden'.²⁴⁷

II 'Vrede' (1910-1942)

De Eerste Wereldoorlog en de voorbereiding op een aanval door een buitenlandse vijand

De expeditie naar Flores (1907) maakte een eind aan een eeuw intensieve koloniale oorlogvoering. In de periode tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog waren er geen noemenswaardige militaire activiteiten en dus ook niet van het NIRK.²⁴⁸ Hoogstens werd zo nu en dan geld aan de moedervereniging overgemaakt ter ondersteuning van een Nederlandse ambulance.²⁴⁹ De Eerste Wereldoorlog deed echter de aandacht op de tweede doelstelling van een Rode-Kruisvereniging richten: het voorbereiden van de oorlogstaak bij een aanval door een buitenlandse vijand.²⁵⁰

In de tot nu toe verschenen werken over de geschiedenis van het NIRK komt het beeld naar voren van een vereniging die wakker schrok van het volgens de schrijvers plotsklaps losgebarste geweld, en die zich vervolgens terstond en enigszins in paniek begon af te vragen wat te doen indien iets dergelijks zich in de archipel zou gaan afspelen.²⁵¹ Dit beeld behoeft enige nuancering. Op zijn hoogst heeft het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog het NIRK de urgentie van een dergelijke voorbereiding doen inzien. Een opmerking in de Handelingen van het NRK uit 1912, bewijst dat er wel degelijk al vóór 1914 werd gedebatteerd over voorbereiding op hulp in geval van een buitenlandse aanval, waarbij toentertijd aan veel landen, maar – afgaand althans op het aanwezige bronnenmateriaal – niet aan Japan werd gedacht. In tegenstelling tot anderen in de archipel, werd er in kringen van het Rode Kruis blijkbaar van uitgegaan dat Nederlandsch-Indië alleen werd bedreigd door de andere Europese koloniale grootmachten. Dat ook gevaar kon uitgaan van het Aziatische Japan – volgens velen slechts formeel lid van de kring der geciviliseerden – werd binnen het NIRK pas in het begin van de jaren dertig erkend.

[Thans wordt] overwogen in hoeverre [...] [het NIRK] zich zou kunnen voorbereiden op een oorlog tegen een Europeeschen vijand, en is zij over dit punt in correspondentie met het Legerbestuur, doch uit den aard der zaak is deze briefwisseling geheim en zou zij geen plaats kunnen vinden in een eventueel verslag.²⁵²

In de besprekingen hierover vestigde minister van Koloniën Pleyte er de aandacht op dat transport- en verplegingsdiensten door het NIRK noodzakelijk waren, omdat de MGD - in ieder geval bij een strijd tegen een Europese mogendheid - dat werk nooit en te nimmer alleen aan zou kunnen.²⁵³ Pleyte werd de drijvende kracht achter de reorganisatie van het NIRK. Hij was niet tevreden met de wijze waarop het NIRK aan de Rode-Kruisgedachte vorm gaf.

In Indië [bestaat] slechts in naam een georganiseerde afdeling van het Nederlandsche Roode Kruis, die voor de praktijk en voor het eigenlijke doel der vereeniging, waarvan zij deel uitmaakt, nagenoeg niets beteekent.²⁵⁴

Het NIRK zou zich derhalve meer moeten gaan toeleggen op het vervoer en verplegen van gewonden achter het slagveld. Hoe dit precies gestalte moest krijgen liet Pleyte aan de gouverneur-generaal over. Die immers benoemde de leden van het centraal comité en kon daar behoorlijke invloed op uitoefenen. Pleyte vertrouwde erop dat de gouverneur-generaal de juiste weg vinden zou 'die leiden kan tot een opleven van de vereeniging'.²⁵⁵ Ter ondersteuning van de reorganisatie, die het werk van het NIRK meer in overeenstemming zou brengen met het werk in het KB van 1867 bedoeld, verleende Pleyte voor het eerst subsidie, een bedrag ter grootte van drieduizend gulden.²⁵⁶ Hij haastte zich overigens te verklaren dat zijn kritische kanttekeningen niet betekenden dat hij ontevreden was met het werk dat het NIRK tot dan toe had verricht. Hij dacht slechts dat het NIRK niet gereed zou zijn voor zijn taak in een oorlog met een buitenlandse vijand, waarin immers wél de MGD met transport en verpleging moest worden bijgestaan. Alleen daarom achtte hij de reorganisatie van belang. Met name het in het leven roepen van nieuwe onderafdelingen kon zijn goedkeuring wegdragen.

Van dergelijke afdeelingen verwacht ik toch eene krachtige werkzaamheid op het gebied van het openbaar leven [...] welke in vreedstijd nodig is om de organisatie voor verval en achteruitgang te behoeden en om de beschikking te krijgen over het voor oorlogstijd benodigde personeel en materieel.²⁵⁷

In overleg met het legerbestuur werd het werkterrein vastgesteld, hetgeen 'beschikbaarstelling van de noodige personeele en materiele middelen ter aanvulling van de organisatie

van den militair geneeskundigen dienst voor het transport en de verpleging van zieken en gewonden, die van het gevechtsterrein zijn weggevoerd' behelsde.

Op dit gebied kan het Roode Kruis zeer groote en dankbare diensten bewijzen, mits in vreedstijd worde voorbereid en ontworpen wat in oorlogstijd door Regeering en particulieren in korten tijd moet worden tot stand gebracht.²⁵⁸

Er werden door vrijwilligers bezette ambulances samengesteld en cursussen EHBO en verbandleer gegeven om de MGD in geval van een oorlog met een buitenlandse vijand bij te kunnen staan.²⁵⁹

Voor een goede uitvoering van de nieuwe taak was het NIRK - op dat moment weinig meer dan de elf personen die tezamen het centraal comité te Batavia vormden - echter te zwak. De onderafdelingen moest weer nieuw leven worden ingeblazen en het NIRK diende contribuerende leden te verkrijgen.²⁶⁰ Reorganisatie was onontbeerlijk, ook al omdat het NIRK zich niet kon blijven onttrekken aan het inmiddels door vrijwel alle andere Rode-Kruisverenigingen omhelsde zogenoemde vredeswerk. Toch zou het nog tot de jaren dertig duren voordat dit werk praktisch van de grond kwam, afgezien dan van het werk in de paar Rode-Kruis(poli)klinieken dat het gezicht van het NIRK in de jaren twintig zou bepalen. Om de reorganisatie tot stand te brengen werd een uitvoerige correspondentie met de gouverneur-generaal en de minister van Koloniën gevoerd, met als resultaat de conclusie dat op zoveel mogelijk plaatsen onderafdelingen dan wel correspondentschappen zouden worden gevormd, en dat men er naar zou streven het werk van het NIRK zoveel mogelijk met dat van de moedervereniging in overeenstemming te brengen. In afwachting van de goedkeuring door NRK en gouverneur-generaal van de hiervoor benodigde statuten-wijziging was men alvast begonnen met het opzetten van nieuwe afdelingen. Om dit te vergemakkelijken kregen de diverse gouverneurs het verzoek persoonlijk actie tot oprichting te ondernemen.²⁶¹

Het doel van het NIRK werd verstaan als het zich in vreedstijd 'widen aan zoodanig maatschappelijk werk dat de belangstelling in het streven der Vereeniging levendig gehouden en de bloei bevorderd wordt', en in oorlogstijd als hulpbetoon in de vorm van transport en verpleging van de door de MGD afgevoerde zieken en gewonden 'in de eerste plaats die van het eigen land'.²⁶² Dit mag een, ofschoon sprekende, enigszins overbodige toevoeging genoemd worden, omdat de MGD wellicht zelfs in de enige plaats de eigen gewonden en

zieken naar het achterland zou vervoeren. Het doel in vredestijd was te meer - en eigenlijk vooral - van belang omdat alleen zo de beschikking over voldoende personeel en materieel voor een goede uitvoering van de oorlogstaak kon worden verkregen.²⁶³ (Op de connectie 'werk in vredestijd - NIRK-oorlogstaak' zal verderop nog uitvoerig worden ingegaan.)

De pogingen nieuwe afdelingen in het leven te roepen waren succesvol, maar deze richtten hun energie naar de zin van het Batavia-comité wat al te zeer op het maatschappelijke werk, hoezeer dit ook van belang was voor de oorlogstaak.²⁶⁴ Er werd daarom overgegaan tot het verdelen in eenheden van het voor die taak te leveren personeel en materieel. Zo'n eenheid was onderverdeeld in een transport- en een verpleegcolonne, die in vredestijd deels zelfstandig en deels in legerverband moesten oefenen om overal hulp te verlenen waar deze gebruikt kon worden.²⁶⁵ Dit plan bleek echter al snel te veel van de krachten van zelfs de grotere onderafdelingen te vergen. Er zou worden bekeken of er niet op kleinere eenheden kon worden overgeschakeld.²⁶⁶ Uiteindelijk beschikten echter slechts Batavia en Meester-Cornelis over een Rode-Kruisbrigade.²⁶⁷ Hierbij ging het waarschijnlijk ook nog eens om brigades in afgeslankte vorm. Over het algemeen is van het door drie leden van het centraal comité (de geneeskundige Vogel en de militairen Kersbergen en Van Albada) opgezette plan niets terecht gekomen. Het zou te ingewikkeld en te duur zijn geweest.²⁶⁸

In 1920 werden de nieuwe statuten eindelijk goedgekeurd - wat alles te maken had met de reorganisatie die de moedervereniging zelf op dat moment doormaakte.²⁶⁹

Aangezien in het rapport der Reorganisatiecommissie ook omtrent de verhouding van het Roode Kruis in Ned. Indië tot de Vereeniging in het Moederland, voorstellen gedaan worden, gaf het Hoofdcomité aan het Centraal Comité in overweging met het vaststellen van bepalingen te wachten tot de reorganisatie der Vereeniging zou zijn tot stand gekomen. De voorstellen der Reorganisatiecommissie [verdergaande militarisering van het NRK, hulp onder bevel van de MGD. LvB] bewegen zich in de door Indië gewenschte richting.²⁷⁰

Nieuw was artikel 10 waarin de voorbereiding in vredestijd was neergelegd.

Het centraal comité bevordert zooveel mogelijk dat in vreedetijd alles gedaan wordt wat strekken kan om de afdelingen en hare onderafdelingen voor te bereiden op hetgeen in tijden van oorlog of opstand van haar gevorderd zal worden.²⁷¹

Zoals de woorden 'of opstand' al aangeven, gingen de nieuwe activiteiten niet ten koste van de oude. De hulp aan het KNIL, als het in actie kwam ter onderdrukking van inheems verzet tegen de Nederlandse overheersing, ging gewoon door.²⁷²

De Eerste Wereldoorlog en de bovengeschetste reorganisatie zorgden slechts voor een korte opleving. Tussen 1922 en 1932 werd de geschiedenis van het NIRK alleen te Buitenzorg en Batavia geschreven, wat niet los gezien kan worden van de aanwezigheid van Rode-Kruis(poli)klinieken in die plaatsen.²⁷³ De enige overige activiteit was financiële steun aan andere Rode-Kruisverenigingen, die echter eveneens na enkele jaren, vanwege de economische crisis, drastisch werd beperkt.²⁷⁴

Het vredeswerk

Aan deze 'toestand van zoete rust', zoals Van den Berg de Bruyn het betitelde,²⁷⁵ kwam in 1932 een einde toen pogingen in het werk werden gesteld het vredeswerk ook in Nederlandsch-Indië van de grond te krijgen, tien jaar nadat het NIRK lid van de in 1919 gestichte en primair op hulp aan burgers gerichte Liga van Rode-Kruisverenigingen was geworden. Dat het NIRK de enige afdeling van een nationale organisatie was die zelfstandig lid de Liga was duidt overigens op zijn behoorlijk afwijkende status. Tevens was men tot de conclusie gekomen dat de voorbereiding op de oorlogstaak in geval van een buitenlandse aanval opnieuw een krachtige impuls nodig had, wat nog eens extra duidelijk was geworden met de inval van Japan in Mandsjoerijë, al werd dit in verband met de neutraliteit niet expliciet gezegd.

Tot de jaren twintig had het centraal comité - althans wat het vredeswerk betreft, zie de hulp aan valide militairen - altijd een zeer strikte, starre interpretatie van de statuten gehanteerd: hulp in oorlogstijd, in vreedetijd voorbereiding op die hulp. Al het andere werk was en bleef uit den boze. Toen bijvoorbeeld in de jaren zeventig van de negentiende eeuw afdelingen in Nederland toestemming verkregen hadden hun fondsen ook voor hulp bij rampen te gebruiken, werd dit door het Batavia-comité voor de onderafdelingen verboden. De

financiën en het materieel van het NIRK waren enkel en alleen bestemd voor hulp aan militairen.

De toekomst zal leeren, in hoeverre hier in deze gewesten later daarin verandering zal moeten worden gebracht, ofschoon naar ons inzien, daarvan geen sprake zal kunnen zijn.²⁷⁶

Een vroeg voorbeeld, typerend voor deze houding, was de ambulance voor hulp in Transvaal ten tijde van de Boerenoorlog. Deze was opgezet door een speciaal daarvoor in het leven geroepen damescomité te Semarang. Elk verzoek aan Batavia een ambulance te sturen werd als 'strijdig met het doel onzer vereeniging' afgewezen.²⁷⁷ Dit weerhield het centraal comité er overigens niet van in later jaren deze ambulance als een van de eigen nobele daden op te voeren.²⁷⁸ Het ontstak bovendien in woede toen bleek dat het van de organisatie van die ambulance in onkunde was gehouden, al had het subcomité-Semarang er medewerking aan verleend. Dit duidde op een stuitend gebrek aan samenwerking en het cc-NIRK maakte van de gelegenheid gebruik alle onderafdelingen erop te wijzen dat zij in de laatste jaren het contact met Batavia schromelijk hadden verwaarloosd. Zij hadden zelfs geen verslagen meer ingestuurd, ofschoon zij daartoe statutair waren verplicht. Dat deze ambulance toch als de NIRK-ambulance door het leven is gegaan, is waarschijnlijk het gevolg van telegrafisch contact van het centraal comité met het hoofdcomité in Den Haag om de vereiste machtiging tot uitzending naar het oorlogsterrein te verkrijgen.²⁷⁹

In de jaren voor de Eerste Wereldoorlog had het strikt vasthouden aan de oorlogstaak tot een wel zeer vreemde situatie geleid. Hierdoor kon het NIRK geen hulp verlenen tijdens de vanaf 1911 woedende pestepidemie in Nederlandsch-Indië. Deze hulp moest door de moedervereniging worden geboden,²⁸⁰ wat aanvankelijk door de meeste Europeanen in de archipel als geldverspilling werd beschouwd. De pest vormde immers nauwelijks een bedreiging voor de Europese bevolking, alleen voor de autochtonen.²⁸¹ Was de Eerste Wereldoorlog de aanleiding om serieus te gaan kijken naar de voorbereiding op de oorlogstaak in geval van een buitenlandse aanval, het was waarschijnlijk deze situatie die de aanleiding vormde om in de eerder besproken statutenwijziging ook het aanvangen van vredeswerk aan de orde te stellen. Maar, zoals gezegd, het zou nog een kleine twintig jaar duren voor dit werk echt van de grond kwam.

Volgens H. Bakker ontwaakte pas in het begin van de jaren dertig in de Oost 'de ware Rode Kruis-geest', die in ieder geval een positieve uitwerking op het ledental had. Het aantal onderafdelingen steeg al snel naar 32, die het NIRK tezamen met de vijftien correspondent-schappen zo'n zesduizend leden leverden. Van die leden had in 1937 een duizendtal het diploma EHBO behaald, terwijl eenzelfde aantal daarvoor in opleiding was.²⁸² Vanwaar deze omhelzing van het vredeswerk? Vanwaar deze omslag, in vergelijking met het starre beleid van voor de Eerste Wereldoorlog? Was er wel sprake van een ommezwaai? Niet heus, de oorlogstaak moest beter worden voorbereid en het was in navolging van het moederland onder-tussen ook tot Nederlandsch-Indië doorgedrongen dat vredeswerk daarvoor een goed instrument was. Het stond dan ook in dienst van (de voorbereiding op) de oorlogstaak, wat werd vastgelegd in artikel 11 van de in 1939 goedgekeurde nieuwe statuten.²⁸³

Dat het vredeswerk in het begin van de jaren dertig soms zelfs tegenover het maatschappelijke werk werd geplaatst dat in de jaren twintig het gezicht van het NIRK had bepaald, maakt duidelijk wat voor invulling aan dat 'vredeswerk' werd gegeven. Het moest duidelijk blijven dat het maatschappelijk werk een middel was en geen doel op zich mocht worden. Dit leek echter steeds meer het geval te worden, waardoor het ten koste zou gaan van de op één na belangrijkste taak van elke Rode-Kruisvereniging: de voorbereiding in vredes-tijd op de hulp aan zieke en gewonde militairen tijdens de oorlog. Dit was nauwelijks maatschappelijk werk te noemen, maar het was wel een essentieel onderdeel van het vredeswerk, dat in zijn geheel in het verlengde van de oorlogstaak moest staan. Dit verklaart dat ook het opzetten van transportcolonnes - bij uitstek de uitvoerders van de oorlogstaak - tot het vredeswerk werd gerekend. Met werk *ten behoeve van* vrede had het weinig te maken. Vredeswerk was werk in tijd van vrede, in dagen zonder oorlog, expliciet dan wel impliciet gericht op een goede uitvoering van de taak tijdens oorlog. Om te bestuderen hoe het vredes-werk cq de voorbereiding op de oorlogstaak, het best kon worden aangepakt, werd in 1934 een commissie in het leven geroepen.

Transportcolonnes, helpsters, materieel voor vervoer van zieken en gewonden, uit-rusting van noodziekeninrichtingen, dat alles ontbreekt hier te lande nog ten enenmale en wanneer de omstandigheden het noodzakelijk zouden maken een beroep te doen op het Roode Kruis om den militair geneeskundigen dienst te hulp te snellen, dan zou deze hulp, in hoe bescheiden mate dan ook, niet kunnen worden verleend. Met recht

kan dus worden verklaard, dat het Roode Kruis sinds jaren te kort schiet in de verzorging van de taak, welke in de allereerste plaats de volle aandacht verdient. Het Roode Kruis is geboren uit de ellende op de slagvelden in Europa, voorbereiding om verlichting te brengen aan zieke en gewonde strijders is dan ook de eerste taak van het Roode Kruis, dat hiermede in alle landen van Regeeringswege is belast.²⁸⁴

Het ogenschijnlijk niet rechtstreeks met de voorbereiding op de oorlogstaak samenhangende vredeswerk was van dit alles een onderdeel en geen apart hoofdstuk, al werd het tot vlak voor de Tweede Wereldoorlog in de propaganda wel als zodanig behandeld. Een voorbeeld hiervan is te vinden in een folder geschreven door voorzitter dr. J.W. Meyer Ranneft, november 1935. Wellicht onder invloed van de toenmalige kritiek op het 'militaristische' Rode Kruis in Nederland, lag in de jaren dertig de nadruk op de hulp bij rampen, waarop dan de woorden 'oorlog daarbij inbegrepen' volgden, waardoor de taak in oorlogstijd op de achtergrond werd gedrongen en in het gehele werk werd ingebed.²⁸⁵ Op verzoek van het centraal comité werd de feitelijk primaire taak als bijzaak voorgesteld of zelfs buiten beschouwing gelaten, omdat dit de populariteit van het NIRK schade toe kon brengen.²⁸⁶ Pas op het tweede NIRK-congres (1938) pleitte J.Th. Wilkens, lid van het cc-NIRK en officier van gezondheid 2e klasse, ervoor om ook in de propaganda het primaat van de oorlogstaak te laten doorklinken, al moest daarbij nog steeds enige omzichtigheid worden betracht.

Wij hebben ons thans voor te bereiden, het kan niet anders, op de steun, die wij in oorlogstijd aan den M.G.D. hebben te verleen. [...] Het publiek - en hierbij dient de noodige tact te worden betracht - dat zich later als helper of helpster ter beschikking van het Roode Kruis zou kunnen stellen, moet ervan doordrongen zijn, dat dit op het oogenblik in de eerste plaats geschiedt voor de oorlogstaak van het Roode Kruis; van dit standpunt mag niet worden afgeweken.²⁸⁷

Enkele maanden voor dat congres had Wilkens al geschreven dat vredeswerk en oorlogstaak niet strijdig met elkaar waren. Ook de leed verminderende oorlogstaak was vredeswerk, waarmee dus al het Rode-Kruiswerk tot vredeswerk werd verheven, en tevens als werk ten behoeve van vrede werd opgevoerd. Het Rode-Kruiswerk in tijd van oorlog – de oorlogstaak dus – bracht de vrede immers naderbij.

In zekere zin is de oorlogstaak van het Roode Kruis in onze propaganda wat verdoezeld - het is tijd hierin meer klaarheid te brengen. Een *oorlogs*propaganda zal hierin nooit gezien kunnen worden - zeker niet in onze Nederlandsche en Nederlandsch-Indische gemeenschap, waar slechts de noodzaak van handhaving onzer neutraliteit, onzer onafhankelijkheid, oorzaak van een oorlog kan zijn. Men denkt echter liever niet aan de mogelijkheid, dat de ellende van een oorlog ook ons kan treffen, en men is bevreesd, dat, als het Roode Kruis op deze mogelijkheden wijst, het publiek zich van ons af zal wenden. Maar *wanneer* in de toekomst ons leger - neen, veeleer onze gansche bevolking - aan de rampen van een oorlog zou worden blootgesteld, dan *mag* het niet mogelijk zijn, dat het Roode Kruis in de uitoefening van zijn oorlogstaak faalt. Wie dit laatste beaamt zal, doordrongen van een vredesideaal, het oorlogswerk van het Roode Kruis kunnen propageeren.²⁸⁸

De plannen voor de voorbereiding op de taak in een oorlog, waarin nu ook volgens de medewerkers van het NIRK Japan de tegenstander zou zijn, volgden elkaar in snel tempo op en in 1936 en 1938 werden twee congressen aan deze materie gewijd. In al die plannen en in de congres-verslagen stond uitbreiding van het vredeswerk voorop, daar dit noodzakelijk was voor een goede voorbereiding op en uitvoering van de oorlogstaak. Al het NIRK-werk moest of in het teken staan van de oorlogstaak of mocht in ieder geval nooit ten koste daarvan gaan.²⁸⁹ In *De taak van het Roode Kruis op Java in Oorlogstijd en de daaruit voortvloeiende voorbereidende Arbeid in Vredestijd* (1934), geschreven door de militair R.B. van Dijken en de officier van gezondheid W.M.G. Helfferich, staat nog te lezen dat het vredeswerk weliswaar nuttig is maar dat de oorlogstaak primair moest blijven,²⁹⁰ maar het lichte onderscheid dat zij zo nog maakten tussen vredeswerk en oorlogstaak verdween al snel. In de één jaar later gehouden *Voordracht over Organisatie, Wezen en Doel van het Roode Kruis* werd Van den Berg de Bruyn al duidelijker. De transportcolonnes konden hun oorlogstaak verrichten omdat zij 'voorgeoefend door vredeswerk' waren.²⁹¹

Ook de voorzitter van het NIRK aan het eind van de jaren dertig, H.J. Spit, tevens vice-president van de Raad van Indië, zag een duidelijke wisselwerking tussen oorlogstaak en vredeswerk. Doordat van begin af aan de oorlogstaak in Nederlandsch-Indië voorop had gestaan was het vredeswerk nooit goed van de grond gekomen. Juist hierdoor echter was er een tekort

aan personeel ontstaan waardoor de oorlogstaak niet kon worden volbracht.²⁹² Spit betwijfelde of het NIRK de schommelingen die het had gekend, zou hebben doorgemaakt als het niet zo strikt aan de oorlogstaak zou hebben vastgehouden. Al bleef de oorlogstaak primair, dat was geen reden het vredeswerk te verwaarlozen. Het is al met al geen wonder dat de eerste stelling die op het tweede congres van het NIRK besproken zou worden, luidde:

De onvermijdelijke uitbouw van de oorlogstaak van het Roode Kruis zal alleen mogelijk zijn door de sympathie voor het Roode Kruis zo intensief mogelijk op te wekken; de ontwikkeling van de vredestaak kan de belangstelling voor het Roode Kruis in breeden kring doen ontwakken, en daardoor er veel toe bijdragen de organisatie krachtig en productief te maken.²⁹³

De secretaris van het centraal comité, Ten Siethoff, had zich op het eerste congres al in dezelfde geest uitgelaten. Het vredeswerk was noodzakelijk om de sympathie voor de vereniging vast te houden en te voorkomen dat zij om de tijd indommelde. Alleen een vereniging die sympathie opriep bij de bevolking en (daardoor) een constante factor in de samenleving vormde, kon zich op haar taak - de oorlogstaak - voorbereiden. De praktijk had uitgewezen, 'dat [het] vredeswerk [...] is geworden het onmisbare element om het Roode Kruis in staat te stellen zijn voorbereiding op oorlogstijd behoorlijk ter hand te kunnen nemen'.²⁹⁴ Ten Siethoff sprak dan ook degenen tegen die enkele jaren eerder het maatschappelijke werk in de jaren twintig hadden veroordeeld. Zonder dit werk, zoals de medische keuringen van inheemse bevolkingsgroepen, zouden immers ook de afdelingen in Buitenzorg en Batavia een wisse dood zijn gestorven, waardoor de voorbereiding op de oorlogstaak helemáál vanaf het nulpunt had moeten worden opgebouwd.²⁹⁵ Hij kwam tot de conclusie dat het NIRK zich diende te ontplooiën in een 'verdere ontwikkeling van de organisatie welke noodig is om de noodzakelijke hulp in oorlogstijd te verschaffen en daarnaast, *voor een goed deel juist met het oog op die ontwikkeling van de organisatie*, in eene gestadige verbreeding van het vredeswerk.'²⁹⁶ [curs. LvB]

Uit dit alles blijkt al dat het onderzoek naar de gezondheid en voeding van de inheemse bevolking, dat door Nederlandse of in Nederlandse dienst werkende artsen werd uitgevoerd, zeker tot het door het NIRK omarmde vredeswerk kan worden gerekend, ondanks dus dat het geen voorbereiding op de oorlogstaak in strikte zin behelsde. Het was

echter juist dit soort werk, van bijvoorbeeld de arts C.D. de Langen, dat door J.A.A. van Doorn in zijn *De Laatste Eeuw van Indië* werd opgevoerd om het wezen van het koloniale systeem te kunnen demonstreren: het vanzelfsprekende gezag van de Nederlander tegenover de even vanzelfsprekende bereidwilligheid van de autochtone bevolking aan dat gezag gehoor te geven. De latere hoogleraar en redacteur van *Geneeskundige Bladen* De Langen beschreef in het begin van de jaren dertig hoe een dergelijk onderzoek in zijn werk ging. In een dorp werd dan de gehele bevolking opgetrommeld. Zij diende zich te begeven 'op het erf van de loerah'. Van de meer dan vijfhonderd bleven er slechts twee weg, beiden met geldige redenen. Van Doorn becommentarieerde:

Wij lieten de geheele bevolking verzamelen' – en inderdaad was iedereen present. Hier is geen militaire commandant aan het woord of een autoritaire bestuursambtenaar, maar een arts. Zijn gezag ontleent hij aan zijn status als Nederlander; méér is niet nodig. 'De bevolking' was op afroep beschikbaar.²⁹⁷

De oorlogsvoorbereiding

De toenemende nadruk die werd gelegd op het belang van het vredeswerk voor de voorbereiding op de oorlogstaak kwam natuurlijk niet uit de lucht vallen. De oorlogsdreiging begon zijn schaduw vooruit te werpen. Ook het NIRK zag donkere wolken aan den einder opdoemen en begon zich af te vragen hoe de vereniging zich op het naderend onweer moest voorbereiden. Van groot belang was ook hierbij het te ontplooien vredeswerk. Zoals gezegd kwamen er diverse plannen op tafel om die ontplooiing vorm te geven: het reeds genoemde plan-Van Dijken-Helfferich, het rapport-Peverelli uit 1935 en het rapport-Tissot van Patot uit 1936, die alle weer reacties opriepen, of in een afzonderlijk artikel zoals dat van Wilkens uit 1938, of op een der beide congressen. Zowel de rapporten als de reacties verschilden echter slechts op detailpunten. Wat bij alle voorop stond was dat het vredeswerk uitgebreid diende te worden, maar moest staan - of beter: want het stond - in dienst van de oorlogstaak. Een tweede algemeen gevoel was dat het Rode-Kruiswerk meer was dan een vrijwillige, filantropische daad: het was landsbelang. 'Als het erop aankomt', als Nederland in een oorlog tegen een buitenlandse vijand betrokken raakte, was het Rode-Kruiswerk, evenals de legerdienst, een nationale plicht. Spit:

Laten wij het onze ertoe bijdragen, dat ook hier alles tijdig klaar is om als de nood aan de man komt onze soldaten te kunnen helpen. Te kort schieten op dit gebied betekent een ernstig verzuim: het beteekent ook een grootter verlies aan menschenlevens, dan noodig behoeft te zijn. [...] Meer dan ooit geldt thans dat eigen belangen moeten wijken voor de nationale plicht, die tegelijkertijd plicht is tegenover onze naasten en verwanten.²⁹⁸

Herhaaldelijk werd er ontstemd en teleurgesteld op gewezen dat het NIRK na het verflauwen van de krijgsactiviteiten, van het leger en de geneeskundige dienst niet meer de belangstelling had gekregen die het nog steeds verdiende.²⁹⁹ Tevens verwonderden Spit en de zijnen er zich over dat de maatschappij wel was doordrongen van het belang van een leger, maar niet van dat van een goed functionerend, nationaal Rode Kruis.³⁰⁰

Van Dijken en Helfferich openden de discussie. Zij baseerden hun artikel in het *Indisch Militair Tijdschrift* op gegevens verstrekt door de Inspecteur van de MGD, die tevens lid was van het cc-NIRK. Zij achtten het van belang alvast vooruit te lopen op de conclusies die zouden worden getrokken door een op instigatie van het lid van het centraal comité generaal-majoor dr. Tj.J. de Vrieze ingestelde studiecommissie, bestaande uit kolonel-arts J.M. Elshout, ir. E.A. Voorneman, de burgemeester van Batavia, en dr. P. Peverelli, het hoofd van de gemeentelijke gezondheidsdienst te Batavia. De bevindingen van deze commissie - die gedeeltelijk al bij Van Dijken en Helfferich bekend waren en die zij met hun artikel verder wilden beïnvloeden - mondden uit in het later te bespreken rapport-Peverelli.

Geheel in tegenstelling met de NIRK-opinie ten tijde van de strijd tegen de binnenlandse vijand, begonnen Van Dijken en Helfferich met op te merken dat de aanvullende taak van het Rode Kruis noodzakelijk was, omdat de MGD nooit alleen de volledige verzorging van zieken en gewonden op zich zou kunnen nemen, zoals ook Pleyte twintig jaar eerder al had geconstateerd. Dit zou bovendien in vredestijd een te kostbare zaak worden. Deze aanvullende taak zou voornamelijk bij de evacuatie naar en in het evacuatiegebied zelf haar beslag moeten krijgen. Deze taak moest worden uitgevoerd door in vredestijd speciaal daartoe opgeleiden, aangevuld met dienstplichtigen.³⁰¹ Om de patiënten te kunnen herbergen zou het noodzakelijk zijn burgerziekenhuizen te vorderen, maar zou tevens het NIRK in vredestijd al ziekenhuizen voor dit doel moeten inrichten.³⁰² De inrichting van het Roode Kruis zou gelijk

moeten zijn aan die van het leger omdat ten eerste die inrichting mede gebaseerd is op oorlogservaring en ten tweede omdat de MGD en het Rode Kruis uitwisselbaar zouden moeten zijn.³⁰³ Van Dijken en Helfferich bepleitten het opzetten van transportcolonnes, met name mobiele, zoals die ook in het moederland bestonden. Deze mobiele colonnes moesten dus in oorlogstijd worden toegevoegd aan de MGD en ingedeeld bij een legeronderdeel. Wat rechten en plichten betreft, zouden de colonnisten gelijkgesteld moeten worden aan de militairen, terwijl ze in vreedstijd verplicht waren hun diensten te verlenen waar en in samenwerking met wie deze werden verlangd.³⁰⁴

Samengevat kwam het voorstel van Van Dijken en Helfferich erop neer dat, 'wil het Roode Kruis in oorlogstijd direct en op afdoende wijze in het belang van de geneeskundige verzorging van gewonden en zieken kunnen helpen', het reeds in vreedstijd zou moeten voorbereiden: mobiele geneeskundige formaties voor dienst op een evacuatiestation, tijdens het vervoer en in de daarvoor in aanmerking komende plaatsen; mobiele transportcolonnes, en zelfstandige door het NIRK in te richten ziekenhuizen. Tevens moest er een reserve aan niet-dienstplichtig personeel voor deze ziekenhuizen worden gevormd. Bij dit alles werd ervan uitgegaan dat al deze organen ondergeschikt zouden zijn aan het leger. Na opkomst kwam het NIRK-personeel onder de militaire straf- en tuchtbepalingen. Betaling en onderhoud geschieden door het leger.³⁰⁵

Ook Peverelli zelf gaf een vooruitblik op de conclusies van wat gemakshalve de commissie-Peverelli genoemd zal worden. In het artikel *De Taak van het Roode Kruis in Oorlogstijd* schetste hij eerst wat het Rode Kruis in Nederland had gedaan om zich voor te bereiden op de oorlogstaak (verpleegstersopleiding, hulp bij rampen, oefeningen met de MGD), waarop hij zich de vraag stelde wat daarvan in Indië terecht was gekomen. Deze vraag kon hij zonder de waarheid al te veel geweld aan te doen, het beste met 'niets' beantwoorden. Van de diverse taken die een Rode-Kruisvereniging op zich kon nemen werd in Nederlandsch-Indië slechts aandacht besteed aan het maatschappelijk werk. In zijn hoedanigheid als hoofd van de gemeentelijke gezondheidsdienst was Peverelli de leemte met betrekking tot de hulp bij rampen opgevallen. Hij sprak hierover De Vrieze aan, die hem daarop op het primaire Rode-Kruiswerk wees: de oorlogstaak en de voorbereiding daarop. Dit leidde tot de instelling van bovengenoemde commissie.³⁰⁶ Ook zou in vreedstijd het benodigde materieel moeten worden aangeschaft. Welk materieel dat was en in welke hoeveelheden, hing af van de wensen van de MGD.³⁰⁷ Al te veel kon hij echter nog niet in dit artikel kwijt 'omdat ik niet uit de school mag

klappen'. Maar dat er nog veel gedaan moest worden, waarbij voor artsen een behoorlijke taak was weggelegd, was wel gebleken uit het artikel van Van Dijken en Helfferich, die er op hadden gewezen dat het financieel niet mogelijk was dat de staat cq het leger, zelf de geneeskundige verzorging geheel voorbereidde en uitvoerde.³⁰⁸

De commissie-Peverelli - waarin ondertussen Elshout was vervangen door kolonel J. van Rees en waaraan Ten Siethoff was toegevoegd - diende het eindrapport mei 1935 in. De conclusie luidde 'dat het geheele vraagstuk van de voorbereiding tot de taak in oorlogstijd ten nauwste samenhangt met de bekendheid en de populariteit, die het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië geniet en van het aantal werkende en betalende leden der Vereeniging'.³⁰⁹ Om deze bekendheid en populariteit te bereiken moest ondermeer het volgende worden ondernomen. De paar nog bestaande onderafdelingen moesten sterker worden en in tal van andere (uit militair-strategisch oogpunt belangrijke) plaatsen moest het centraal comité het tot stand komen van een onderafdeling bevorderen. Elders moesten correspondentschappen worden opgericht om doel en streven van het NIRK bekend te maken en betalende leden te werven; er moest een bulletin komen (*Mededeelingen*) en de onderafdelingen moesten tot de vorming van 'liefst mobiele' verpleeg- en transportcolonnes overgaan.³¹⁰

De conclusies van de commissie werden door het NIRK-bestuur overgenomen en het rapport werd aan de - veelal slapende - onderafdelingen en correspondentschappen toegestuurd, met het verzoek bij de te ontplooiën werkzaamheden in de geest van het rapport te handelen. Tevens werd besloten in de in het rapport genoemde plaatsen (zoals Malang, Soerabaia, Medan en Banjermassing), alsmede in nog enkele andere plaatsen, tot de stichting van een onderafdeling over te gaan, hetgeen binnen een jaar tot stand was gebracht.³¹¹

De commissie-Peverelli had echter nog niet bepaald hoeveel personeel en materieel het NIRK nodig zou hebben om te kunnen voldoen aan de taak in oorlogstijd. Om een antwoord op deze vragen te verkrijgen werd de officier van gezondheid 2e klasse P.N. Tissot van Patot, door het legerbestuur en de inspecteur van de MGD in oktober 1935 ter beschikking gesteld van het centraal comité, 'ten einde daar werkzaam te zijn in het belang van de voorbereiding van het Roode Kruis voor oorlogstijd'.³¹² Wat de oorlogstaak van het NIRK zou zijn, was immers wel in grote trekken bekend, maar hoeveel en wat voor soort personeel en materieel daarvoor nodig waren, kon alleen de MGD bepalen, die immers in oorlogstijd de leiding over de gehele hulpverlening had. Ook de uniformering, de reglementen

en voorschriften van de colonnes konden alleen in nauw overleg met het legerbestuur worden vastgesteld.³¹³

Dit blijkt van hernieuwde militaire belangstelling werd tezelfdertijd ook aangegeven door een initiatief van generaal-majoor Beumer, commandant te Magelang. Hij wilde aan 'een der (militaire) leden van het Centraal Comité' de opdracht verstrekken 'om voor de speciaal gearde defensie-aangelegenheden in Oost-Java en Madoera [...] de inpassing van Roode Kruisformaties onder bepaalde tactische omstandigheden bij militaire acties in genoemde gebiedsdeelen' te bestuderen. Dit initiatief verkreeg de goedkeuring van de opperbevelhebber³¹⁴ en zal dus naar alle waarschijnlijkheid ook zijn uitgevoerd.

Tissot van Patot toog aan het werk en bood januari 1936 de *Nota betreffende de door het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië te vervullen Taak in tijd van Oorlog* aan de legerautoriteiten aan. Na enkele minieme wijzigingen werd zij door de legercommandant goedgekeurd. Bepaald werd dat deze nota de grondslag zou vormen voor de voorbereiding van het NIRK op de oorlogstaak. Met weglating van de erin voorkomende defensie-aanwijzigingen werd zij in maart 1936 onder de titel *Rapport betreffende de in Oorlogstijd te vervullen Taak door het Nederlandsch-Indisch Roode Kruis* aan het cc-NIRK aangeboden. Dat rapport werd enkele maanden later weer door het centraal comité als grondslag voor zijn streven aanvaard. Het gaf, aldus het cc-NIRK een 'zeer helder inzicht [...] in den aard van de door het Roode Kruis te verrichten werkzaamheden en tevens in het aantal personen, dat als minimum gereed zou moeten worden gehouden'. Wel maakte het centraal comité een voorbehoud voor wat betreft de mobiele colonnes. De door Tissot van Patot genoemde cijfers zouden zeker moeten worden nagestreefd, maar of zij zouden kunnen worden verwezenlijkt was niet met zekerheid te zeggen.³¹⁵

De belangrijkste punten uit het rapport-Tissot van Patot waren dat ten eerste de NIRK-hulp een aanvang zou nemen bij verpleging in het dichtst bij het slagveld zijnde veldhospitaal. Van daaraf zou de taak bij vervoer en verpleging naar verder weggelegen plaatsen toenemen.³¹⁶ Ten tweede achtte Tissot van Patot voor het vervullen van de oorlogstaak minimaal acht mobiele transportcolonnes noodzakelijk, ieder 25 personen sterk (één geneesheer, twaalf gediplomeerde helpers en twaalf ongediplomeerde dragers).³¹⁷ De plaatselijke colonnes zouden een tweeledige taak te vervullen hebben: een militaire en een civiele. De militaire taak omvatte de ontvangst en het vervoer van de aangekomen gewonden naar de ziekenhuizen, en de civiele taak bestond uit hulp aan burgers bij gas- en/of luchtaanvallen.³¹⁸ De Rode-

Kruisverpleegsters zouden zich moeten beperken tot hulp aan de in de ziekeninrichtingen (Rode-Kruishospitalen, noodhospitalen en gevorderde burgerziekenhuizen) opgenomen gewonde militairen.³¹⁹ De personeelsbezetting bij het verwachte benodigde aantal van 2500 bedden zou veertig artsen, 480 gediplomeerde hulpkrachten en een ongeveer even groot aantal ongediplomeerde hulpkrachten moeten zijn. De MGD zelf kon voor een deel van de artsen en honderd helpsters zorgen. Het overige personeel zou door het NIRK moeten worden geleverd.³²⁰

Rekening houdend met mobilisatieverlies betekende dit alles dat het NIRK alleen al op Java reeds in vreedetijd de opleiding van 27 artsen, 324 helpers en zeshonderd helpsters ter hand moest nemen.³²¹ De gedelegeerden verkregen een militaire rang, indien ze die niet al hadden, en de uniformering werd aangepast aan die van het KNIL. De gedelegeerde werd als vanouds benoemd door de gouverneur-generaal. Dit gebeurde op voordracht van het cc-NIRK, dat daarvoor advies van de legercommandant had ingewonnen. Voor de functie van legercommissaris bij het hoofdkwartier van het veldleger zou 'bij voorkeur een lid van het Centraal Comité worden aangewezen, die door zijn vroegere functie van (hoofd)officier van den Militair Geneeskundigen Dienst of van een der wapens daartoe de geëigende militaire capaciteiten' bezat.³²² Het informatiebureau kwam onder leiding van het hoofd der eerste afdeling van het departement van oorlog te Bandoeng.³²³ Bij dit alles gold als leidend principe dat het NIRK diende te luisteren naar en zoveel mogelijk tegemoet te komen aan de wensen van de militaire en militair-geneeskundige autoriteiten.³²⁴

De Rode-Kruisarts was dus ondergeschikt en gehoorzaamheid schuldig aan de officieren van gezondheid. Dat maakt het interessant om na te gaan hoe er in die jaren tegen de rol van de militair arts werd aangekeken. Was hij in de eerste plaats arts en trouw aan Hippocrates of diende hij vooraleerst de oorlogsgod Mars? Waar lag met andere woorden de prioriteit als de militaire en medische verantwoordelijkheden botsten? Juist in de jaren dertig had zich daarover een invloedrijke discussie ontsponnen. Dit naar aanleiding van de handelwijze van de dienstdoende militair arts tijdens de bekende muiterij op het schip De Zeven Provinciën.

De muiterij op De Zeven Provinciën

De mouterij op De Zeven Provinciën kwam niet als een donderslag bij heldere hemel. Als gevolg van enkele voorafgaande salariskortingen was het al eerder tot protestacties onder het marinepersoneel gekomen, waarbij werkweigeringen werden onderdrukt met massale arrestaties. De opvarenden van het pantserschip De Zeven Provinciën besloten daarop tot hardere actie. Zij maakten van de tijdelijke afwezigheid van de commandant en enkele officieren gebruik door zich in de nacht van 4 op 5 februari 1933 meester te maken van het schip. Terwijl zij nadrukkelijk stelden geen geweld in de zin te hebben, maar slechts een luid en duidelijk protest wensten te laten horen tegen de in hun ogen onrechtvaardige salariskortingen, wilde de overheid van geen onderhandelingen weten. Volgens gouverneur-generaal De Jonge was er een 'dolle hond' losgebroken, en daarmee valt niet te praten. Op 10 februari kreeg een vliegtuig het bevel een bom voor de boeg te gooien, die echter hooguit een verre voorvader van de huidige, zogenaamde precisiewapens bleek te zijn. Bij het bombardement en de daarop volgende inname van de brug, werden negentien muiters gedood en raakten er elf zwaar gewond.³²⁵ Zoals hij ook in de vijf tussenliggende dagen zieke muiters had verzorgd, verrichtte de arts van het schip, de officier van gezondheid Bos, daarop zijn medische plicht door de gewonde muiters te verzorgen. De vraag was nu of hij daarmee niet tegen zijn militaire plichten had gezondigd, te meer omdat hij zijn medische plichten ongewapend had vervuld.

Het proces tegen de arts van De Zeven Provinciën was niet de eerste in zijn soort, ook niet in Nederland. C.M. Beukers, officier van gezondheid bij de koninklijke marine, had in 1916 geweigerd zijn commandant de namen te geven van de mensen die hij wegens geslachtsziekte had behandeld. Hij werd in eerste instantie door de Zeekrijgsraad veroordeeld, maar in hoger beroep door het Hoog Militair Gerechtshof vrijgesproken, omdat hij arts was vóór hij officier van gezondheid werd, 'en officier is geworden *omdat* hij geneeskundige was, zodat in redelijkheid en ook rechtens niet mag worden gevorderd, dat hij aan zijn eed als geneeskundige te kort zou doen'.³²⁶ Een tweede arts, die wél de namen had doorgegeven, werd eveneens aangeklaagd, maar nu wegens overtreding van de medisch ethische regels. Hij werd vrijgesproken, omdat hij enkel zijn militaire plicht had gedaan.³²⁷ Deze tweeslachtige jurisprudentie zou in het proces tegen Bos niet eens zozeer in het nadeel van de medische plicht, maar wel ten gunste van de militaire worden uitgelegd. Maar dat gebeurde niet zonder discussie, met name in het artsenblad *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, waarvan H. Pinkhof hoofdredacteur was.

Ten tijde van het proces sprak Pinkhof de hoop uit dat het militair gerecht dezelfde wijsheid zou betrachten als bij het proces tegen Beukers.³²⁸ De aanklacht luidde dat Bos zijn plicht had verzuimd 'de muiters gewapend tegemoet te treden'. Hij werd na een eis van drie maanden, tot zes weken gevangenisstraf veroordeeld, een straf die, aldus de aanklager, lager zou zijn geweest als hij had deelgenomen aan de bestorming van de door de muiters bezette brug en geen doktersdienst ten behoeve van zieke en gewonde muiters zou hebben verricht, waarbij de vraag natuurlijk is waarvan hij dan nog door de krijgsraad had kunnen worden beschuldigd. De aanklager verweet Bos een volledig gemis aan militaire geest, terwijl hij wel zijn medische functie bleef uitoefenen, ofschoon er, aldus de aanklager, geen zwaar gewonden of ernstig zieken bij de muiters waren, waarbij waarschijnlijk op de tijd tussen de mouterij en het bombardement werd gedoeld. Zo verschaftte Bos bijvoorbeeld M. Boshart, die door de meeste officieren tot de kwade genius achter de mouterij werd bestempeld, kalmerende middelen.³²⁹ Bos was van mening geweest dat een gewapend optreden tegen de overmacht van muiters nutteloos zou zijn geweest. Hij was daarom dagelijks naar de ziekenboeg gegaan om in ieder geval zijn medische plicht na te komen. Overigens bleek één van de hoegenaamd niet ernstig zieken, nog maandenlang in een hospitaal verpleging nodig te hebben.³³⁰

In het uiteindelijke vonnis werd Bos voornamelijk - let wel: niet uitsluitend - veroordeeld omdat hij zich onder de muiters had begeven, weliswaar om gewonden te verzorgen, maar toch zonder een wapen bij zich te dragen, wat volgens de militaire voorschriften voor een officier absoluut verboden was. De veroordeling was dan ook, ondanks de kritiek van de aanklager op het medisch werk, meer gegrondvest op het falen als officier, dan op het falen als medicus.³³¹ In zijn pleidooi had Bos zich beroepen op de conventie van Genève, die de officier van gezondheid tot non-combattant verklaart. Het gerechtshof had dit beroep echter van de hand gewezen, omdat er ten eerste geen sprake was geweest van oorlogsomstandigheden, waarvoor de conventie was opgesteld en ten tweede omdat het personeel van de hospitaalschepen niet alleen omwille van de zelfverdediging, maar ook omwille van de ordehandhaving was bewapend.³³²

Naar aanleiding van dit vonnis ontstond zich in de (militair-)medische wereld een discussie over de taak van de arts in de krijgsmacht. Pinkhof vroeg zich, onder verwijzing naar het arrest-Beukers, het volgende af:

Maar hoe nu, als Bos *geen* doktersdienst had verricht - wat zijn straf zou hebben verlicht - en daarna een klacht tegen hem zou zijn ingediend, dat hij de hem *opgedragen* taak, *ter vervulling waarvan hij officier is geworden*, niet zou hebben vervuld? En als hijzelf, de eenige arts aan boord, gewond zou zijn geraakt, zou hem dan niet kunnen zijn verweten, dat door zijn schuld de overige gewonden, officieren zoowel als schepelingen, zonder hulp zouden zijn gebleven? Zulke vragen dringen zich op bij hen - en dat zijn waarlijk niet alleen niet-militairen - die in den officier van gezondheid *geen* militair zien, maar een arts, wiens arbeidsveld nu eenmaal de gewapende macht is, en die voor en boven alles zijn plicht als arts heeft te vervullen.³³³

Pinkhof bestreed dat, zoals de aanklager had beweerd, er geen botsing bestond tussen de plichten van een arts en die van een officier, omdat Bos wel degelijk zou hebben geschoten indien hij was aangevallen. In dat geval zou Bos immers leven hebben verdedigd, te weten zijn eigen, terwijl bij deelname aan een bestorming, hij leven in gevaar zou hebben gebracht, wellicht zelfs genomen.³³⁴

Of het met deze verdediging te maken had is niet duidelijk, maar feit is dat de straf van Bos in hoger beroep tot één week werd teruggebracht. Er werd weliswaar erkend dat Bos als arts juist had gehandeld, maar overeind bleef dat hij als militair tekort had geschoten. Immers: 'Toen hij door een gewapenden muiter werd tegengehouden heeft hij blijk gegeven zich bij de toestand neer te leggen, in plaats van daartegen met geweld van wapenen op te treden.'³³⁵

In zijn pleidooi ter verdediging van Bos had de officier van gezondheid 1e klasse Bottema benadrukt dat het medisch beroep een andere mentaliteit vereiste dan het militaire. Men mocht dan ook geen militaire initiatieven van een officier van gezondheid eisen. De pleiter attaqueerde de afwezigheid van een scherpe scheidslijn in de voorschriften van de officier van gezondheid. Het was een beroep waarin twee functies waren verenigd die konden botsen: zelfs ervaren militair geneeskundigen wisten vaak niet wanneer de arts en wanneer de officier prevaleerde. Als bewijs gebruikte Bottema een brief van de voormalig hoofdofficier van gezondheid 1e klasse van de marine, J.J. Louwerse, die Bos had geschreven ook niet te weten hoe hij zou hebben gehandeld. Bottema bepleitte dat evenals bij het arrest-Beukers in het vonnis naar voren zou moeten komen dat de arts voorrang op de officier zou krijgen, en benadrukte dat de uitspraak van belang was voor alle militair geneeskundigen, iets wat door Pinkhof werd beaamd. Hij concludeerde dat 'deze, en ook zij, die officier van gezondheid willen

worden, uit het gevallen vonnis - al is de straf gering – [inderdaad] hun gevolgtrekkingen [zullen] moeten maken voor hun verder gedrag.³³⁶

Louwerse echter was niet gediend van dit gebruik van zijn brief aan Bos en hij diende Pinkhof van repliek, daarbij gebruik makend van die correspondentie. Louwerse was van mening dat Bos een aantal zaken, zoals het verplegen van personeel dat al vóór de mouterij in de ziekenboeg lag, voor zover het niet aan de mouterij had deelgenomen, niet kon worden verweten. Ook het verplegen van levensgevaarlijk gewonde of zieke muiters kon Bos niet ten laste worden gelegd. Al het andere geneeskundig werk had hij echter achterwege moeten laten, omdat hij zodoende het verzet tegen het wettig gezag had gesteund. Ook het na herstel zich weer voegen bij de muitende bemanning had Bos moeten verhinderen, omdat dit eveneens het verzet had versterkt.³³⁷ Louwerse was dan ook van mening dat het oordeel van het Hoog Militair Gerechtshof, waartoe Bos zich in hoger beroep had gewend, en dat erop neerkwam dat een officier van gezondheid hulp aan zieke of gewonde militairen niet mocht weigeren, zeer ver ging. Het viel immers te verwachten dat muiters, die medisch werden bijgestaan, zich na herstel wederom tegen het gezag zouden keren. De wijze waarop Bos hulp verleende (ongewapend en onder gewapend geleide van de muiters) werd echter terecht veroordeeld. Daardoor betekende deze uitspraak volgens Louwerse toch een duchtige verstéviging van de positie van de officier van gezondheid als geneesheer.

Immers voor zover valt te beoordeelen, is collega Bos [in hoger beroep. LvB] slechts gestraft wegens zijn tekortkoming als officier, als geneeskundige gaat hij vrijuit. Dit is de les, die de militaire geneeskundigen uit het vonnis kunnen trekken. De gevallen beslissing behoeft dus ook degenen onder onze aanstaande collega's, die van plan zijn als officier van gezondheid dienst te nemen, allerminst af te schrikken om aan dit voornemen gevolg te geven.³³⁸

Ook de officier van gezondheid F.H.A. Kothe, de latere eerste geneesheer-directeur van het VU-academiesch ziekenhuis, verschilde met Pinkhof van mening. Het dilemma 'officier of arts' was zijns inziens een kunstmatig dilemma. Doordat de universiteiten enkel goed opgeleide artsen afleverden zonder die artsen een militaire vorming mee te geven, was de gedachte ontstaan dat een officier van gezondheid niets anders was dan een arts die toevallig in het leger werkzaam was. Er is echter een groot verschil tussen de civiele arts en de officier van gezond-

heid. Deze laatste is een militair als elke andere militair ook. Hij heeft dezelfde rechten en plichten als elk ander militair, zoals onderwerping aan de krijgstucht en gehoorzaamheid aan de militaire wetten. Het was daardoor zeker waar dat de verhouding arts-patiënt in de burgermaatschappij anders was dan in de krijgsmacht, een verschil dat historisch was gegroeid en in alle weermachten terug was te vinden en volgens Kothe dus (!) op goede gronden rustte. Anders wilde dan ook niet zeggen slechter, waardoor ook de combinatie officier en arts niet afkeurenswaardig was. Het dilemma was niet principieel, slechts persoonlijk.

Hun [...] die meenen, dat arts en officier zich alleen als gewrongen, gedwongen, kunstmatige combinatie in één persoon laten vereenigen, zij hier gezegd, dat voor den officier van gezondheid met roeping deze combinatie een hechte, zuivere synthese kan zijn, welke niets gedwongens heeft. Wat den eenen niet gelukt, gaat den ander gemakkelijk af; dit ligt in verschillen van neiging en aanleg, die der menschelijken natuur inhaerent zijn. Een gevoel of een inzicht, waarover men zelf niet beschikt, mag men dus daarom nog niet bij anderen ontkennen.³³⁹

Zoals te verwachten was Pinkhof niet onder de indruk. Hij erkende dat officier van gezondheid een specialisme was, dat hij aan de krijgstucht was onderworpen en andere plichten had, voortkomend uit zijn rang. Maar hij bleef erbij dat 'zulke plichten nimmer in strijd mogen zijn met de verplichtingen die zijn beroep als arts hem opleggen'. Dergelijke verplichtingen kwamen in gevaar als een arts zijn geneeskundige kennis, zoals de officier van gezondheid, toepaste met het oog op een niet-medisch doel. Iedere veroordeling van de arts Bos, al was het dan omdat hij zijn plichten als lid van de krijgsmacht had verzaakt, betekende dan ook zijns inziens dat de militaire arts in de eerste plaats militair was en zijn geneeskundige kennis in dienst had te stellen, niet van de zieke of gewonde mens, maar van het heil van de krijgsmacht.³⁴⁰

De officier van gezondheid H.M. van de Vegt schreef veertig jaar na dato, dat in deze discussie een veelheid aan meningen aan het daglicht was gekomen, variërend van 'de officier van gezondheid is alleen officier', tot 'de officier van gezondheid is alleen arts'. De vrijwel algemene conclusie in (militair-)medische kring was volgens Van de Vegt echter geweest, dat het niet de taak van de militaire arts was, mee te doen aan een bestorming van de brug. Maar de hulpverlening aan de muiters was een andere zaak. Dat het niet om ernstig zieken ging, was een zwak argument, omdat dit pas na onderzoek was vast te stellen. Nergens in de discussie

was echter duidelijk gesteld dat muiterij een militair misdrijf was, en dat dus, ofschoon medische hulp in principe niet geweigerd kon worden, deze hulp alleen mocht worden verleend indien de muiter na herstel niet zijn misdrijf zou voortzetten. Sommigen - zoals verdediger Bottema - hadden op de gebrekkige militaire opleiding van de beklaagde gewezen, die zijn handelwijze kon verklaren.

Anderen, onder verwijzing naar de geheel in militair verband plaatshebbende opleiding van militaire artsen in het buitenland, waren van mening dat een officier van gezondheid niet meer de artseneed moest afleggen, maar alleen nog de officierseed. Hij had immers net als elk ander officier de handhaving van de krijgstucht tot taak en een conflict tussen de twee eden was dan niet meer mogelijk. Van de Vegt zelf voelde voor deze laatste optie weinig. Hij betwijfelde of 'ons niet zo militair voelend volk, zijn zonen graag zou toevertrouwen aan een strijdmacht, waarin de geneesheren zich meer officier dan arts voelen'. Onder verwijzing naar de artikelen van Pinkhof stelde hij: 'Ons beroep is: arts, het tevens zijn van militair, ambtenaar, directeur of wat dan ook, is niet ons beroep, maar onze functie'.³⁴¹

Echter, hoe men de uitkomst van het proces tegen Bos ook interpreteert, duidelijk was dat een militair arts niet een arts was als ieder ander, met toevallig de krijgsmacht als werkterrein. Hij was naast arts ook militair en had militaire plichten die moesten worden nagekomen, en die in srtijd leken te zijn met zijn plichten als medicus. Het was dan ook niet vreemd dat in het Nederlandse moederland de vredesbeweging op deze zaak insprong. Immers, zij was net op dat moment druk met de acties tegen het NRK, dat in hun ogen onderdeel van de oorlogsvoorbereiding was. Een militair proces tegen een arts die zijn medische plicht was nagekomen, onderstreepte haar ideeën geheel. De argumenten die zij aanvoerde waren dat het NRK een nationale organisatie was, terwijl het Rode Kruis van iedere national(istisch)e smet vrij moest zijn; het bestuur bestond uit grotendeels uit conservatieve adelborsten en al dan niet gewezen militairen, en, bovenal, het was statutair ondergeschikt aan de MGD.³⁴² Overigens heeft deze discussie ook in Nederlands-Indië nog enig stof doen opwaaien, waarbij dan wel eerder aan een zacht briesje dan aan een storm gedacht moet worden.³⁴³

In het liberaal-pacifistische tijdschrift *De Volkenbond*, het orgaan van de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede, voorstander van de opbouw van een internationale rechtsorde, had in april 1934 J. Roorda, arts te Haarlem en voorman van de in 1930 opgerichte Commissie inzake Oorlogsprohylaxis, een artikel geschreven over voornoemde commissie, getiteld: *Actie*

der Geneesheeren ter voorkoming van Oorlog. Daarin stond de volgende ideële passage te lezen:

De artsen van alle landen hebben vele factoren gemeen, als daar zijn ontwikkeling, kennis, arbeidsgebied, roeping, maatschappelijke positie. Het karakteristieke van het doktersvak, dat moeilijk nauwkeurig te omschrijven is, vormt een krachtig bindmiddel, dat niet verzwakt wordt door oude collectieve veeten en vooroordeelen. Zelfs op het slagveld vormen de artsen een categorie die boven de partijen staande, vriend en vijand met eeven groote zorg moet helpen. Zij zijn hiertoe verplicht door het supranationale karakter van hun beroep.³⁴⁴

De radicalere, humanistisch-socialistische Jongeren Vredesactie haakte hierop in. Onder verwijzing naar het proces tegen Bos – voordat het hoger beroep had gediend - schreef zij in een artikel getiteld 'Het sprookje van den neutralen Roode Kruis-arts en "De Zeven Provinciën"':

Voor de Nederlandsche Militair Geneeskundige marinedienst geldt dit 'supranationale' - dus gelijke hulp voor vriend en vijand - niet. [...] [De jongste geschiedenis bewijst] dat de ideale Officier van Gezondheid - volgens militaire begrippen - die arts is, welke de eischen van de militaire taktiek stelt boven de eischen van het supra-nationale geneeskundig geweten. De arts onder militair gezag staande, verdient in 't geheel niet beschermd te worden door de Roode Kruis conventie, welke immers juist het neutrale karakter van den geneeskundigen dienst beoogde. Men zij dus op zijn hoede voor den arts, getooid met een militaire of met een 'op de militaire gelijkende' uniform [waarmee de Rode-Kruisarts werd bedoeld. LvB], voorzien van een Roode Kruisband aan zijn rechterarm. Het is een militair, als hij aan de gestelde militaire verwachtingen voldoet, en pas in de tweede plaats arts, hoe gaarne hij het ook anders zou wenschen - maar hij kan niet anders, tenzij hij de gevangenisstraf van drie maanden of 6 weken er voor over heeft... en dat in tijd van Vrede. Zelfs op geneeskundig gebied blijkt, dat het nationale, gewelddadige, eigengerechtigde militaire apparaat onvereinigbaar is met het universeel beginsel: 'Eerbied voor het Leven' ook voor vijanden en muiters - en 'de opbouw van een internationale Rechtsorde'.³⁴⁵

Overigens was de Dordrechtse arts E.E. Meursing een van de medici die het meest actief was in de strijd tegen het NRK. In later jaren was hij een van de oprichters van de Nederlandse Vereniging voor Medische Polemologie en hij zou ten tijde van de politionele acties opnieuw van zich laten horen.

De NIRK-congressen eind jaren dertig

Terug echter naar het NIRK, meer specifiek de twee congressen die de vereniging in de tweede helft van de jaren dertig had georganiseerd. Zowel het rapport-Peverelli als het rapport-Tissot van Patot, dat de aanleiding tot dit congres had gevormd,³⁴⁶ werden op het eerste congres besproken en aanvaard. Tijdens dat congres werd het cc-NIRK gesterkt in zijn scepsis betreffende de mobiele colonnes. Of alle wensen binnen enkele jaren in praktijk zouden kunnen worden gebracht moest worden afgewacht.³⁴⁷ Ook Tissot van Patot zelf was er niet zeker van dat het benodigde aantal mobiele colonneleden zou kunnen worden bereikt. Een rondreis langs de diverse onderafdelingen aan de vooravond van het congres, had ook hem ervan overtuigd dat er vraagtekens moesten worden geplaatst bij de haalbaarheid van deze door 'militaire zijde geuite wensen'. Desondanks bleven zowel hij als het cc-NIRK erop aandringen dat die wensen gehonoreerd moesten worden, al zou het veel werk vergen. Men bleef optimistisch, ook toen een jaar later de in het rapport genoemde minimum-eisen nog bij lange na niet gehaald bleken, en men volhardde desondanks in de overtuiging de door de legerleiding genoemde cijfers te kunnen bereiken.³⁴⁸

Op het congres waren behalve veel NIRK-leden ook, op uitnodiging, diverse hoogwaardigheidsbekleders aanwezig, zoals de leden van de Raad van Indië (voor zover niet al lid van het cc-NIRK) en de commandant van de zeemacht.³⁴⁹ Het congres werd geopend door voorzitter Meyer Ranneft:

Gaarne verklaar ik hier dat het Legerbestuur op bijzonder vlotte, snelle en zakelijke wijze heeft meegewerkt om tot resultaat te komen. Het is volkomen duidelijk wat van die zijde gaarne van het Roode Kruis zou worden gezien. Het is een zware taak en het zal niet eenvoudig zijn aan die verlangens te voldoen, maar het zal wèl eenvoudig zijn uit te maken of die geheel of gedeeltelijk kunnen worden vervuld.³⁵⁰

Een van de besluiten genomen tijdens het besloten gedeelte van het congres was dat het centraal comité financiële hulp zou verlenen aan plaatsen die te klein waren om zelf geheel voor de kosten van een colonne op te komen, indien die plaatsen van militair belang waren.³⁵¹ Dit besluit paste volledig in de volkomen onderschikking van het Rode-Kruiswerk in Nederlandsch-Indië aan de wensen van het legerbestuur, een onderschikking die niet alleen vragen oproept over het humanitaire gehalte van die hulp, maar tevens over haar vrijwillige karakter. 'Dwang' en 'plicht' werden veel gebezigde woorden, omdat het leger met een zo onzekere factor als vrijwillige hulp bij de oorlogsvoorbereiding geen rekening kon houden. Naast propaganda werd er dan ook bij de vraag hoe men kon komen tot een voldoende aantal colonneleden - waarvan men, evenals van de helpers en helpsters, zeker moest zijn dat zij bereid waren de militaire bevelen op te volgen -³⁵² gewezen op de mogelijkheid van *printah aloe* en *printah keras*: dwang, plicht, sancties. Zo zei de gewezen assistent-resident van Samarinda, Burger, dat men het 'bij de voorbereiding voor de oorlogstaak [...] niet zonder sancties [zal] kunnen stellen'.³⁵³

We hebben reeds gezien dat in de tijd van het tweede congres werd besloten in de propaganda de oorlogstaak wat meer naar voren te halen. Zo werd de propaganda meer met de werkelijkheid in overeenstemming gebracht. Tijdens het besloten deel van het eerste congres was dat nog geenszins het geval. Propaganda werd door sommigen gezien als alternatief voor de dwang. De *printah* zou volgens hen weliswaar een acute opleving, voortkomend uit schijnbare belangstelling tot gevolg kunnen hebben, maar nooit tot blijvend succes leiden. Daarvoor waren vredeswerk en propaganda, waarin de nadruk op het vredeswerk zou liggen, onontbeerlijk.³⁵⁴ De oorlogstaak op zich zou (nog) geen al te grote belangstelling wekken. Door het vredeswerk zou het echter makkelijker worden het enthousiasme voor de primaire taak te vergroten.³⁵⁵ Ten Siethoff wees er daarna echter op dat het vredeswerk weliswaar prachtig was, maar dat bij al het werk dat werd ondernomen voorop diende te staan dat het NIRK bij mobilisatie en oorlog gereed moest zijn voor de hem opgedragen taak: hulpverlening aan de MGD. Het vredeswerk dat dit vergemakkelijkte was uitstekend, maar al het overige mocht slechts met een fikse portie terughoudendheid ondernomen worden en eigenlijk diende daarmee te worden gewacht tot aan de eerste eis - gereed voor de uitvoering van de oorlogstaak - was voldaan.³⁵⁶

Dit alles leidde tot de conclusie:

Vooropstellend, dat het hoofddoel van het vredeswerk steeds moet zijn het uitdragen van het humanitaire beginsel: 'de mensheid dienen en door hulp te verleen, menschelijk leed voorkomen en verzachten' zal men bij de keuze van het arbeidsterrein voor oogen moeten houden; dat het de uitdrukkelijke wensch is van het Centraal Comité: 1e. dat men in de eerste plaats dat vredeswerk zal aanvangen, hetwelk in oorlogstijd hetzij direct of indirect mede dienstbaar kan worden gemaakt aan de vervulling van de aan het Roode Kruis opgelegde oorlogstaak. 2e. dat men voorts de verschillende voor een bepaalde plaats in aanmerking komende vormen van vredeswerk zal toetsen op de aan elk daarvan toekomende propagandistische waarde voor het Roode Kruiswerk. Die soort arbeid, waarvan een groote propagandistische waarde uitgaat, welke sprekende resultaten geeft en waardoor de populariteit van het Roode Kruis stijgt, zal in principe dienen *voor te gaan* bij ander evenzeer nuttig vredeswerk, vallend binnen de doelstelling van de statuten, doch waarvan minder propagandistische waarde kan worden verwacht.³⁵⁷

Bovenstaande conclusie leidde tot de formulering van een zevental punten dat als vredeswerk van belang werd geacht. Expliciet voor de voorbereiding van de oorlogstaak waren het aanschaffen van materieel voor het vervoer van zieken en gewonden; het vormen van transportcolonnes *voor civiele doeleinden* en het geven van EHBO-cursussen. Duidelijker kon het NIRK niet zeggen dat vredeswerk slechts te maken had met de tijd waarin en niet met het doel waartoe het werd ondernomen. Taken met een grote propagandistische waarde - en aldus ook van groot belang voor de uitvoering van de oorlogstaak - waren het oprichten van poliklinieken en een ziekenhuis; Rode-Kruishulpstellen langs de wegen, en het Jeugd Rode Kruis.³⁵⁸ Aan het ontplooiën van al dit vredeswerk - met uitzondering dan van het 'vredeswerk' dat direct op de oorlogstaak was gericht en het Jeugd Rode Kruis onder leiding van Peverelli - is het NIRK echter voor de oorlog niet meer toegekomen.³⁵⁹

Bij het vredeswerk gericht op de oorlogstaak hoorde ook het opzetten van een bloedtransfusiedienst. De eerste was geopend in Soerabaia in 1936, maar werd pas volwaardig met de opening van de bloedtransfusiedienst in Batavia in maart 1941. Deze dienst was voorbereid door de officier van gezondheid Spier, die een regeling had opgesteld 'over de wijze, waarop

door de personeelsformatie van het Rode Kruis hulpverlening gegeven zou moeten worden aan de M.G.D. in oorlogstijd'.³⁶⁰

Het in november 1938 gehouden tweede congres had eigenlijk in het teken van het propagandistisch belangrijke vredeswerk moeten staan. Maar wederom werd (de voorbereiding op) de oorlogstaak in het middelpunt geplaatst, omdat de uitvoering van het rapport-Tissot van Patot allesbehalve naar wens verliep.³⁶¹ Van de 324 helpers en zeshonderd helpsters waren er op 1 september 1938 pas respectievelijk 113 en 156 ingeschreven. Ook het vereiste aantal artsen was nog bij lange na niet bereikt en dat terwijl Tissot van Patot minimum-eisen had aangegeven. Het NIRK was dan ook nog allerm minst gereed voor uitvoering van de taak in een eventuele oorlog, al stond het er met het benodigde materieel aanzienlijk beter voor. Dat is echter deels te verklaren door schenkingen van de MGD,³⁶² een constructie met een hoog verstzak-broekzakgehalte.

Kort voor het tweede congres probeerde Wilkens aan te geven hoe het tot deze desastreuze situatie had kunnen komen. Hij kwam tot de conclusie dat de Nederlandsch-Indische samenleving niet rijp was voor de Rode-Kruisgedachte, dat grote, internationale ideaal 'van hulp te willen brengen daar waar geleden wordt, zonder aanzien van persoon, of landaard, ras of geloof'.

Het doorvoelen van een Roode Kruis-gedachte vereist een zekere internationale cultuur, meestal ontstaan in een omgeving, waar ook andere geestelijke stroomingen leven, stroomingen die het gehele volksmilieu doorgloeien. Onze Indische samenleving, bestaande uit, hoe ook verder harmonieerende, toch in aard verschillende rassen en volken, is niet een éénheid, die in zijn geheel door één ideaal gegrepen kan worden. [...] Vergeten wij niet, dat, vooral voor den Inheemschen volksaard, een internationale gedachte als die van het Roode Kruis geheel nieuw is. Zeker, de Inheemsche gemeenschap is voor een zeer groot deel gebaseerd op onderlinge hulp en bijstand; deze hulp is echter die in het gezin, in de familie en in de kampong. Een gevoel voor de geheele menschheid is den Inheemsche iets nieuws.³⁶³

Dit wat betreft de geestelijke aanvaarding van het Rode Kruis, maar ook tot het praktische werk zou de autochtone bevolking slechts moeizaam te bewegen zijn.

De Inheemsche samenleving kent in veel mindere mate dan de Westersche de noodzaak van vooruitzien, van voorbereiding tot iets, wat mogelijk in de verre toekomst zal gebeuren. De natuur, die alles voor het heden levert, het fatalisme, den Oosterling eigen, brengen hem er toe de zorg voor de toekomst te verwaarlozen.³⁶⁴

Ook de Europeanen echter - ofschoon geestelijk bevattelijk voor de Rode-Kruisidee - schoten in het praktische werk tekort. Maar ook dit was verklaarbaar.

In Europa heeft het Roode Kruiswerk in de practijk een karakter van nationaal of lokaal patriottisme. [...] In veel mindere mate dan daar gevoelt men hier te lande voor het werk voor een woonplaats, waar men in de meeste gevallen slechts tijdelijk blijft, waar men meestal slechts een passeerende gast is. Maar ook tegenover het Rijk schijnt hier de prikkel te ontbreken, die in Nederland brengt tot vrijwillig scharen onder een organisatie, waarop in oorlogstijd gerekend kan worden; van het plichtsbesef tegenover de natie is men hier schijnbaar veel minder doordrongen dan in het Moederland.³⁶⁵

Zo kon Wilkens het uitblijven van hulp aan het NIRK mede verklaren met behulp van wat een der grote paradoxen van het Rode Kruis kan worden genoemd: een internationale gedachte uitgevoerd door nationale organisaties. De autochtone bevolking dacht niet internationaal genoeg om bevattelijk te zijn voor het ideaal en de allochtone bevolking gaf te weinig om – tijdelijk - huis en haard om tot praktisch werk over te gaan. Hierbij moet overigens worden gezegd dat Wilkens de populariteit van het Rode Kruis in Europa, en zeker in Nederland, wat rooskleurig voorstelde. Pas na de Tweede Wereldoorlog zou het Rode Kruis in Nederland uitgroeien tot een organisatie met massale aanhang.

Tevens zag Wilkens een nadelig effect uitgaan van de inderdaad veelvuldig van samenstelling wisselende comité's, een euvel waaraan ook het centrale comité niet ontsnapte. Dit laatste had als bijkomend nadeel dat persoonlijk contact met de onderafdelingen vrijwel onmogelijk was.³⁶⁶

Om een einde te maken aan deze voor het NIRK-werk funeste situatie, moest door middel van propaganda de hele in Indië woonachtige bevolking rijp worden gemaakt voor de idee en met name voor het werk dat daaraan vastzat. Sympathie was er wel, gezien de donaties die regelmatig binnen kwamen, maar aan de bereidheid om die sympathie in daden

om te zetten ontbrak het. Dit was er de reden voor dat Wilkens ervoor pleitte de oorlogstaak in de propaganda naar voren te schuiven, want juist voor die taak was alleen financiële steun niet voldoende.³⁶⁷

In zijn slotwoord wees Wilkens erop dat hij in dit pré-advies slechts enkele voor verbetering vatbare punten had aangesneden. Hij had alleen willen aangeven wat de minimum-eisen waren om aan het rapport-Tissot van Patot te voldoen. Een punt dat hij daardoor niet had kunnen bespreken was 'het belang van het vredeswerk voor de voorbereiding op de oorlogstaak', toch niet van enige importantie ontbloomt. Zowel als praktische oefening voor de oorlogstaak als vanwege de propagandistische waarde - immers hét middel om de Rode-Kruisgedachte wortel te laten schieten in de inheemse gemeenschap - was het vredeswerk onmisbaar.³⁶⁸ Wilkens hoopte met dit pré-advies het NIRK een weg te hebben gewezen af van het dode spoor waarop het zich bevond. Dit 'niettegenstaande het feit, dat een sterke Rode-Kruisorganisatie voor een land, een volk, een absolute noodzakelijkheid is',³⁶⁹ waarbij het duidelijk moge zijn dat Wilkens de betekenis van het woord 'feit' met die van 'eigen mening' verwarde.

Op het tweede congres werd vooral de nood van het artsen- en helperstekort gevoeld. De op het eerste congres nog bekritiseerde dwangmaatregelen werden daardoor opnieuw naar voren gebracht. Oorlogsdreiging en tijdgebrek werden meer en meer voelbaar. Ten Siet-hoff stelde tijdens het besloten gedeelte voor, zoals ook bij de helpers en helpsters de bedoeling was, de civiele artsen al in vreedstijd een verklaring te laten tekenen 'dat zij bereid zijn, in oorlogstijd op te komen en dienst te verrichten'.³⁷⁰

Een poging om op basis van vrijwilligheid medische studenten voor het Rode-Kruiswerk in te zetten was mislukt, reden voor Peverelli op het in zijn ogen heuglijke gegeven te wijzen dat bij de NIAS (Nederlandsch-Indische Artsen School) de leerlingen van de hogere klassen wel aan de opleiding tot transportcolonneleden deelnamen. De notulist gaf de rede van Peverelli als volgt weer:

Daar wordt dwang uitgeoefend, het wordt niet aan de jongelui overgelaten, er wordt niet gevraagd, of het werk hun sympathie heeft, of hun witte pantalon op het terrein misschien wat vuil wordt of verkreukelt, of hun nagels bij het werk misschien wat inscheuren. Dat is juist gezien en spr. brengt dan ook hulde aan den directeur van de NIAS, die op deze wijze onze taak bevordert.³⁷¹

Peverelli hoopte dat de directeuren van de andere medische scholen een voorbeeld zouden nemen aan de wens tot dwangmaatregelen van de NIAS-directeur,³⁷² een wens die niet los te zien is van de soldatendienstplicht. Zoals in de inleiding uiteengezet gingen daardoor immers de legers uit ‘zonen van het vaderland’ bestaan die het recht op goede verzorging moeilijk kon worden ontzegd. Aan dat recht óp verpleging kon alleen in voldoende mate worden tegemoet gekomen als er, zo dachten velen, een plicht tót verpleging tegenover zou staan.³⁷³

Ook het verkrijgen van een voldoende aantal helpers gaf zoals gezegd de nodige kopzorgen. Dat dit maar niet wilde lukken werd voor een groot deel geweten aan de zware eisen die bij de opleiding werden gesteld. Een zekere ontwikkeling was vereist, in verband waarmee ‘in de huidige omstandigheden voornamelijk een beroep op de Europeesche wereld’ moest worden gedaan. Van die wereld was echter een groot deel dienstplichtig en vele niet-dienstplichtigen waren nodig voor de burgerdienst. Hierdoor zou toch in de ‘Inheemsche en Chineesche wereld’ moeten worden geworven.³⁷⁴ Daarentoest stond medio 1939 in documentatie die was toegevoegd aan een brief van J.A.J. Meijer, secretaris van het NIRK, aan NRK-secretaris H. Beelaerts van Blokland, dat voor de lagere Rode-Kruisfuncties ‘de meer intelligente Inheemschen’ aangezocht zouden worden.³⁷⁵ Dit voorstel werd ondersteund door de arts Ch.W.F. Winckel, die enkele jaren eerder deel had uitgemaakt van de Ethiopië-ambulance van het NRK. Hij bepleitte de invoering van een buitengewone, non-combattante dienstplicht voor het ‘intellectuele’ [aanhalingstekens van Winckel] deel van de niet-Europese bevolking, voor de vervulling van bepaalde Rode-Kruisdiensten. De leiding diende echter in handen van Europeanen te blijven. Desondanks zag ook hij geen mogelijkheden op korte termijn de personele moeilijkheden te overwinnen.³⁷⁶

Het cc-NIRK lid Van der Werff had echter op het congres reeds eerder naar voren gebracht dat ook voor een voldoende aantal colonneleden, arbeidsplicht onontkoombaar was.³⁷⁷ En de inleider van het besloten deel van het tweede congres, Wilkens, had er op gewezen dat om de MGD in oorlogstijd sterk genoeg te laten zijn, in alle landen ter wereld ‘een wissel getrokken [werd] op de vrijwillige organisatie van het Roode Kruis’.

Deze wissel wordt getrokken door den Militair Geneeskundige Dienst en dus secundair door den Staat. De Staat verwacht, eischt van ons, dat wij hiervoor klaar staan en wij,

als burgers van den Staat, hebben den plicht, maar dan ook den absoluten plicht, dien wissel te honoreeren.³⁷⁸

Naar aanleiding van het tweede congres werd een commissie ter bestudering van de aangenomen resoluties samengesteld. Ook deze commissie kwam tot de conclusie dat er geen enkele kans was met de normaal ter beschikking staande middelen het benodigde aantal artsen, helpers en helpsters te verkrijgen. De commissie meende dat de ervaring die sinds 1936 was opgedaan voldoende had bewezen 'dat van een louter vrijwilligen arbeid niets te verwachten valt'. Wat precies wel de oplossing was wist de commissie niet, maar zij wist wel dat die oplossing niet van het NIRK, maar van de regering moest komen. 'Is de Regeering hiertoe niet in staat of bereid dan zou het Roode Kruis ten aanzien van de beschikbaarstelling een non possumus moeten laten horen.'³⁷⁹

Ondanks al deze concentratie op de oorlogstaak gedurende tien jaar en ondanks dat in het na de oorlog door H.J.V.O. Kluit-Kelder geschreven *Eindverslag van de werkzaamheden door het Nederlandse Rode Kruis gedurende vele jaren in Ned. Indië verricht*, werd vermeld dat het NIRK bij het begin van de oorlog met Japan geheel voor de zijn toebedeelde taak gereed was,³⁸⁰ is het al met al de vraag of de conclusie die H. Bakker in 1932 trok - het NIRK is niet gereed voor de oorlog - niet ook eind 1941 nog geldig was. Het is evenzeer de vraag of het veel zou hebben uitgemaakt. Waarschijnlijk dient de eerste vraag bevestigend en de tweede ontkennend beantwoord te worden. Hier zullen van heldendaden gewag makende artikelen uit de oorlogsmaanden zelf,³⁸¹ alsmede de opmerking in eerder genoemd *Eindverslag*, dat het transport- en verpleegpersoneel op de plaatsen waar de Japanners geland waren 'op zeer bevredigende wijze werkzaam waren geweest' weinig aan veranderen,³⁸² al staat natuurlijk buiten kijf dat het NIRK in de twee maanden durende strijd handenvol werk te verrichten zal hebben gehad.³⁸³ Wat wel bekend is, is dat het Australisch Rode Kruis vlak voor het einde van de strijd heeft geprobeerd een hulpdepot van honderd tot honderd vijftig ton voorraden op Java te installeren. Of dit is gelukt, is echter weer onzeker.³⁸⁴

Dat het NIRK niet gereed was bij het uitbreken van de oorlog wordt alleen maar waarschijnlijker als we bekijken hoeveel mensen er in de tweede helft van de jaren dertig aan de diverse Rode-Kruiscursussen deelnamen, slaagden en voor het NIRK actief bleven. Begonnen deze cursussen in 1936 vrij succesvol, al terstond maakte het cc-NIRK zich zorgen over het geringe aantal cursisten dat na beëindiging met de verkregen kennis Rode-Kruiswerk bleef ver-

richten. En ook in de daaropvolgende jaren was de trend negatief. Minder mensen namen deel, minder mensen slaagden, minder mensen werden actief. Meijer verzochtte in dat verband medio 1939 dat 'een slagen op *korte termijn*' uitgesloten was, tenzij 'met bijzondere middelen' werd ingegrepen, 'teneinde bepaalde weerstanden te overwinnen en begunstigde factoren te scheppen'. Maar zelfs dan zou het aantal benodigde helpers onmogelijk te verkrijgen zijn.³⁸⁵ Vertwijfeld schreef Meijer midden juli een brief aan Beelaerts van Blokland met de vraag hoe het NRK de personele problemen had opgelost, in de hoop vóór 27 juli antwoord te krijgen. Op die dag zou het probleem van het tekortschietend aantal medewerkers besproken worden.³⁸⁶ Of Beelaerts van Blokland Meijer heeft geantwoord, is onbekend.

De enige wijze waarop het NIRK nog aan voldoende - en voldoende geoefend - personeel had kunnen komen, was door middel van de in 1940 ingevoerde burgerdienstplicht. Die beoogde 'personen aan te wijzen voor het vervullen van bezigheden, die indirect verband hielden met de landsverdediging, indien men hiertoe niet voldoende vrijwilligers kon krijgen'. Hierdoor kreeg het NIRK in principe de beschikking over alle mannen tussen 18 en 50 die niet dienstplichtig waren,³⁸⁷ maar of al die personen geschikt waren om Rode-Kruisdienst te verrichten is natuurlijk de vraag. Het NIRK was in ieder geval bang zo slechts de beschikking te verkrijgen over 'gepensioneerden en andere ouden van dagen, benevens fysiek en anderszins [voor krijgsmacht en luchtbescherming. LvB] minder geschikte krachten'.³⁸⁸ Het NIRK vroeg zich bovendien af of het wel gewenst was door middel van de burgerlijke dienstplicht Indonesiërs tot Rode-Kruisdienst te "dwingen". (De aanhalingstekens zijn van Meijer.)

Op voornoemde vergadering van het dagelijks bestuur van 27 juli 1939, had Wilkens hierover al medegedeeld, dat hij vernomen had dat de legercommandant 'beoogde de schepping van een gedwongen burgerlijke dienstplicht-organisatie van bepaalde functionarissen, die het Roode Kruis zelf moeilijk kon krijgen, teneinde deze ter beschikking van het Roode Kruis te stellen'. Het legerbestuur had zich, aldus Meijer in zijn verslag van de vergadering, 'een dergelijken vorm van organisatie gedacht, omdat het Roode Kruis dan door een dergelijk "hulpapparaat" geholpen zou kunnen worden *zonder* zijn karakter van "vrijwilligen" arbeid op te geven'.³⁸⁹ Zo zou het NIRK in ieder geval het benodigde aantal artsen hebben kunnen verkrijgen. Welke artsen vrij waren voor Rode-Kruisdienst kon het te weten komen van de geneeskundige commissie van de staatsmobilisatieraad, de opsteller van de wet op de burgerlijke dienstplicht. Mochten die artsen niet bereid zijn Rode-

Kruiswerk te verrichten, 'dan zouden zij middels het door het Leger beschikbaar te stellen "hulpapparaat" gevangen kunnen worden'.³⁹⁰ Het blijft echter onwaarschijnlijk dat zelfs met gebruik van de burgerlijk dienstplichtigen de gigantische personeelsproblemen van het NIRK tijdig waren opgelost. De vraag of de autochtone bevolking kon en mocht worden gedwongen om dienst bij het Rode Kruis te verrichten was er toch al een die gesteld werd in een tijd dat ook de vraag werd opgeworpen of er een inheems leger moest komen. Wellicht dat daarom omzichtig met dit vraagstuk werd omgesprongen. Niet iedereen was namelijk geporteerd van een substantiëlere inbreng van de autochtone bevolking in de krijgsmacht. Rode-Kruisdienst zou de voorstanders van een dergelijk leger een argument kunnen verschaffen.

III Oorlog (1942-1950)

1 De Tweede Wereldoorlog

De kampen

Tijdens de Tweede Wereldoorlog speelde het werk van het Rode Kruis in Nederlandsch-Indië zich voornamelijk af in de door Nederlanders bewoonde burger- en krijgsgevangenen-kampen. Het waren interneringskampen waar zich, met name in de tweede helft van de oorlogsjaren, hemeltergende taferelen hebben afgespeeld, al waren die niet het gevolg van een vooropgezet plan tot uitroeiing zoals in de Duitse concentratie- en vernietigingskampen. Het dodenpercentage in de Japanse kampen was dan ook substantieel lager dan bij de Duitse.³⁹¹

In het verlengde daarvan kan alvast worden vermeld dat in dit hoofdstuk met geen enkel woord zal worden gerept over hulp, die al dan niet aan de Indonesische bevolking werd verstrekt. Waarschijnlijk is hier niet of nauwelijks sprake van geweest, al werd in de plannen tot het verlenen van hulp daaraan wel af en toe een woord gewijd. Er is weinig bekend over het lot van de inheemse bevolking, maar wat bekend is, doet het ergste vermoeden over de toestand waarin zij tijdens de oorlogsjaren verkeerde. De 20.000 Nederlandse doden liggen naast tenminste 2,5 miljoen Javanen en 200.000 Indonesische dwangarbeiders. Het aantal van achthonderd calorieën waarmee de Nederlandse gevangenen de laatste maanden van de oorlog in leven moesten proberen te blijven, was voor de Indonesische bevolking al vóór de oorlog niet uitzonderlijk. Een Nederlandsch-Indisch bestuursambtenaar schreef hierover kort na de oorlog:

In de kring van Europese ex-geïnterneerden hoor je uitsluitend praten over eigen lot. Het *is* een verschrikkelijk lot, maar hoe verschrikkelijk dat lot ook is, aan de oplossing wordt gewerkt, zij het met horten en stoten en - het is een beperkt probleem. Met ontsteltentis heb ik gezien hoe de Indonesiër zelf erbij loopt. Het zijn niet de flarden aan zijn lijf, het is veel erger, het is het door en door vervallen lijf zelf. Men zegt, dat wat ik heb opgemerkt niet op zichzelf staat, dat het in het binnenland net zo erg is. Als dat zo is, dan voel je wel dat het probleem bij uitstek, het probleem der miljoenen is. [...] Het

minst ben ik opgewassen tegen de afzichtelijke ellende die de Indonesische bevolking ten toon spreidt. Soms kan ik de mensen benijden, die er zo onberoerd langs kunnen gaan. Toch hoop ik nooit in hun mentaliteit te verzakken. [...] Ben bezig slachtoffers van de Japanse SS (Kempeitai) op kaart te brengen. Wat mij daarbij reeds is opgevallen is het grote aantal van Indonesische slachtoffers, daarop volgen de Indo's en de Chinezen en tenslotte een betrekkelijk kleine groep Europeanen.³⁹²

Het Centraal-Comité wordt ontbonden

Volgens eigen zeggen was het NIRK aan het begin van de strijd met Japan geheel op zijn taak voorbereid, al mag men daaraan twijfelen, zoals hopelijk uit het voorgaande hoofdstuk duidelijk is geworden. Het geheel uit vrijwilligers bestaande personeel besloeg op Java twintig mobiele transportsecties, bij elkaar bestaand uit vijfhonderd man, waarbij dan nog eens 250 man oorlogsreserve kunnen worden opgeteld. Er waren zeshonderd helpsters als verpleegkrachten in dienst in de evacuatie- en concentratie-hospitalen en vier- tot vijfhonderd hulpverpleegsters in de eigen woongebieden; ongeveer zeshonderd personen voor bijkomende taken anders dan verpleging of transport; twintig medische sectiecommandanten van de mobiele transportcolonnes en 24 medische sectiecommandanten van plaatselijke transportsecties. In de buitengewesten kwamen hier nog 43 mobiele transportsecties bij.

Er werd een informatiebureau opgericht, dat inlichtingen moest verstrekken over zieke, gewonde, gesneuvelde of overleden militairen en over krijgsgevangenen van zowel het eigen leger als van de Japanse krijgsmacht. Hierbij had zich een speciale commissie aangesloten, die zorg droeg voor het doorzenden van 'liefdesgaven' aan gewonden, zieken en gevangenen. Ook was er een Contact Bureau Indië-Nederland dat ook na de Duitse bezetting het briefverkeer tussen Indië en Nederland op gang probeerde te houden. In maart 1941 was bij dit alles nog een bloedtransfusiedienst gekomen. Door de korte duur van de strijd echter is veel van het in beginsel opgezette niet of nauwelijks tot ontplooiing gekomen.³⁹³

Was met de bezetting van Nederland door Duitsland het NIRK een zelfstandige vereniging geworden,³⁹⁴ met de Japanse bezetting van Nederlandsch-Indië in maart 1942 hield het feitelijk op te bestaan. Japan - dat, ofschoon lid van de Rode-Kruisfamilie, de aanvullende krijgsgevangenenencodex van 1929 niet had ondertekend, in tegenstelling tot de conventies van 1864 en 1906 - erkende alleen het Internationale en het eigen Japanse Rode Kruis, die echter

beide weinig tot niets van zich lieten horen. Het Geneefse comité is er, voor zover valt na te gaan, niet in geslaagd ook maar een enkele nasporing naar een vermiste Nederlander tot een succesvol einde te brengen, vooropgesteld natuurlijk dat het al aan spoorwerk was begonnen.³⁹⁵

Dat Japan de codex niet had ondertekend ontsloeg het land van de rijzende zon overigens niet van de verplichting die regels na te leven. Officieel gezien waren zij geldig voor allen, ongeacht signatuur.³⁹⁶ De geïnterneerde Wim Wertheim, die later hoogleraar werd, wees er zijn mede-gevangenen daarbij op dat het niet louter in hun nadeel was dat Japan de codex was bijgetreden noch naleefde. Velen wilden als krijgsgevangenen en volgens de regels van de conventie worden behandeld, maar dat zou waarschijnlijk overzeese verplaatsing hebben betekend, en een reis overzee was, vanwege de dreiging van geallieerde torpedo's, bijzonder risicovol.³⁹⁷ Bovendien bleek later dat het leven van die krijgsgevangenen ook niet bepaald prettig was geweest.³⁹⁸

Het NIRK had het werk voort willen zetten, zoals ook het NRK had gedaan en deed. Het centraal comité wendde zich daartoe tot de Japanse militaire autoriteiten en legde een werkschema over dat zorg omvatte voor de kampbewoners, voor behoeftige, nog vrije Europeanen en voor de Indonesische bevolking. Het antwoord was het bevel tot liquidatie per 1 mei 1942³⁹⁹ en de inbeslagname van de fondsen van het NIRK ter waarde van f150.000,-.⁴⁰⁰ De laatste voorzitter van het NIRK, Spit, was al in maart geïnterneerd,⁴⁰¹ wat samenhang met zijn lidmaatschap van de Raad van Indië.

Het CICR

Dat het centrale comité was ontbonden, betekende niet het einde van de plaatselijke afdelingen. In veel plaatsen werd het Rode-Kruiswerk voortgezet, naar eigen zeggen 'al naar de omstandigheden en de houding van de bezetter, boven- dan wel ondergronds'.⁴⁰² Zo kon in Soerabaja, onder leiding van J. André Jansma, het werk nog tot mei 1943 worden voortgezet. Weliswaar had deze afdeling eind 1942 het werk al eens voor beëindigd verklaard, maar dat geschiedde enkel in de hoop dat het in Batavia kon worden voortgezet. Die hoop was ijdel omdat, indien we Lou de Jong volgen, de officiële gedelegeerde van het CICR, de Zwitser W. Weidmann, 'niet bereid was enig risico te nemen - deze functionaris heeft ook ten behoeve van de krijgsgevangenen niets van betekenis ondernomen'.⁴⁰³ Zelfs na de oorlog, in de tijd dat

een deel van het machtsvacuüm nog door de Japanners werd opgevuld, speelde Weidmann een dubieuze rol. Toen Wertheim na de oorlog, tijdens zijn pogingen het NIRK nieuw leven in te blazen, een gesprek voerde met de Japanse autoriteiten te Batavia over hulp in de vrouwenkampen, verscheen ook Weidmann ten tonele. Tot Wertheims ontsteltenis begon hij bij de Japanners twijfel te zaaien over de wettelijke status van het heropgerichte Rode Kruis. Eerder al had hij, aldus Wertheim, geprobeerd het contact met de kampen voor het CICR te monopoliseren, terwijl dit absoluut niet over de middelen beschikte om hulp aan de kampbewoners te verlenen. De plaatselijke NIRK-comités zouden hun activiteiten alleen buiten de kampen mogen ontplooien.⁴⁰⁴

L.F. Jansen, voormalig waarnemend secretaris voor de Raad van Indië, was eveneens weinig vleidend over Weidmann: 'Hij kan niets doen en weet weinig.'⁴⁰⁵ Zoals het woord 'kan' al aangeeft, lag de schuld daarvoor niet geheel en al bij de man zelf. Hij was slechts voor de buitenwereld de vertegenwoordiger van het CICR. Niet echter voor de Japanners, die hem volgens Jansen op zijn best als een 'neutrale vreemdeling' beschouwden. Inlichtingen over krijgsgevangenen werden hem dan ook niet verstrekt. Overigens legde Weidmann een relatie tussen de Japanse interneringspolitiek en het Indonesisch nationalisme en ondanks zijn onwetendheid werd die relatie door Jansen plausibel geacht.

Volgens hem is de interneringspolitiek van de Japanners gedeeltelijk opgelegd door hun propaganda t.a.v. de Inlanders. Uitdrijving van de blanken uit de samenleving was vooral ook een wensch van het meer fanatiek geloovige gedeelte van de Indonesiërs, o.a. in Sumatra. De Padangers (gemengd godsdienstige en 'communistische' invloeden) zijn, ook op Java, veel feller dan de Javanen. Mogelijk heeft hij gelijk en zijn er afspraken in die richting gemaakt, lang voordat de Japanners hier aan wal stapten.⁴⁰⁶

Kon Jansen Weidmann persoonlijk dus weinig kwalijk nemen, hard was wel zijn oordeel over de rapporten die het CICR onder andere over de Japanse krijgsgevangenkampen samenstelde. Op 7 april 1943 schreef hij:

Via Londen komt 't bericht uit Genève, dat rapport ontvangen is van de vertegenwoordiger van 't Internationale Roode Kruis in Japan over zijn bezoek aan 6 krijgsgevangenkampen bij Osaka en 7 bij Fukuoka. Van de eerste 6 waren er 2 van Hollanders uit Java.

Alles o.k. volgens de vertegenwoordiger, een half seniele Italiaansche graaf. [De arts F. Paravicini.]⁴⁰⁷

Niet alleen buitenstaanders als De Jong en in mindere mate Jansen, plaatsten kanttekeningen. Ook het NIRK zelf had kritiek op de houding van het CICR en Weidmann tijdens de oorlog. In het *Rapport Roode Kruis-Malang*, beklaagt de leider van de afdeling Malang, J. Soesman, zich erover dat het Rode Kruis te Malang niets had kunnen doen als het niet ondergronds had gecollecteerd of leningen had afgesloten. Het CICR had zijns inziens financieel moeten bijspringen.⁴⁰⁸

Al met al kan worden verondersteld dat het CICR als geheel en Weidmann in het bijzonder, een passieve houding aan de dag hebben gelegd. Wat Weidmann betreft is het niet zeker dat deze passieve, (en dus) Japanner-vriendelijke houding voortkwam uit een pro-Duitse houding, wat wel is beweerd. Waarschijnlijker is dat angst zijn handelen verklaart.⁴⁰⁹ Desondanks strookte de houding van Weidmann geheel met het legalistische neutraliteitsstandpunt van het CICR, waaraan tijdens de Tweede Wereldoorlog ook in Europa, tijdens de shoah, werd vastgehouden: liever niets doen dan iets dat eventueel door de As-mogendheden als vijandige handeling zou kunnen worden opgevat. Zo werd ook over de Duitse kampen door het CICR doorgaans een mild oordeel geveld. Dit was het gevolg van de Rode-Kruisfilosofie van zwijgen in plaats van aanklagen, de wens het genazificeerde Duitse Rode Kruis binnen de Rode-Kruisfamilie te houden en het politiek-economische belang van Zwitserland niet te schaden, alsmede van de gedachte meer te kunnen bereiken (met name voor de krijgsgevangenen) als men met het regime in gesprek bleef.⁴¹⁰

De afdeling Soerabaja

André Jansma was hoofd van de luchtbeschermingsdienst en riep in die hoedanigheid enkele weken na de bezetting het hoofd van het NIRK-Soerabaja en de gouverneur van Oost-Java bij elkaar. Zij besloten een deel van de luchtbeschermingsdienst af te scheiden en als contact- en informatiebureau van het Rode Kruis voort te zetten onder de leiding van André Jansma.

Immediately I approached the Commander of the Kempeitai at Sourabaia, explaining to him the aim and working method of this office, and asking for control by detaching an officer to our office.⁴¹¹

Dit aanbod werd weliswaar afgeslagen, maar André Jansma kreeg wel te horen 'that I need not fear difficulties, if only I kept to Red Cross work'.⁴¹²

Dat Soerabaja nog een jaar kon doorwerken was zowel volgens De Jong als D. van Velden, schrijfster van het boek *De Japanse Burgerkampen*, ondermeer het gevolg van de, althans in vergelijking met de landmacht-autoriteiten, gewilliger houding van de Japanse marine-leiding die in Soerabaja de scepter zwaaide, en van de aanwezigheid van de vice-consuls van de neutrale landen Zwitserland en Zweden, die de afdeling bijstonden.⁴¹³ Het was op voorspraak van de Zwitser M.E. Keller en de Zweed A. Wiesländer, dat de Japanse marinecommandant instemde met hulpverlening door de NIRK-afdeling aan de krijgsgevangenen in Oost-Java, alsmede met het verzamelen van alles wat in het interneringskamp Kesilir noodzakelijk was. Deze toestemming werd verkregen onder de voorwaarde dat men zich strikt tot Rode-Kruisactiviteiten beperkte, waarvan, aldus Van Velden, de Japanners zonder twijfel 'nut en gemak' ondervonden.⁴¹⁴

Bij het eerste argument - de welwillende houding van de marine-autoriteiten - zijn enkele kanttekeningen op hun plaats. De informatie over de houding van het Japanse bestuur tegenover het door Nederlanders verrichtte Rode-Kruiswerk kan op zijn minst verwarrend worden genoemd. Zo staat in het reeds eerder geciteerde *Eindverslag* te lezen dat voedselhulp aan de kampen in Batavia kon blijven worden gegeven door voormalige NIRK-medewerkers, totdat in 1944 het beheer van die kampen van civiele in militaire handen overging.⁴¹⁵ Dit beeld wordt door Soesman bevestigd. De civiele Japanse overheid was welwillend, in schrille tegenstelling tot de wantrouwige, vijandige Kempeitai, de militaire politie.⁴¹⁶ NIRK-medewerker Emile Rod was echter een geheel andere mening toegedaan, blijkens de inhoud van diens naoorlogs getuigenverhoor. Rod werd in november 1943 gearresteerd op verdenking van illegaal werk onder de dekmantel van Rode-Kruisactiviteiten, wat 'allemaal verzinsel' was.

De Zwitsersche consul [is vice-consul. LvB] te Soerabaia - de heer Keller - had mij [...] verzocht in Semarang een Roode Kruis kantoor te openen. Officieel werd dit niet toegestaan. Uit een gesprek in December 1942 met het hoofd van de Kempei Tai te

Semarang, Yoshima, bleek mij dat deze tegen het voeren van Roode Kruis actie geen bezwaren had. Kawasaki en Hatshifushi van het civiele Japansche bestuur weigerden echter toestemming zonder de voorafgaande goedkeuring van Batavia.⁴¹⁷

Het kan kortom best zo zijn dat de marineautoriteiten te Soerabaja welwillender tegenover het Rode-Kruiswerk stonden dan het landmachtbestuur in Batavia. De reden achter deze welwillendheid zou echter wel eens meer met plaatselijke omstandigheden en persoonlijk karakter te maken kunnen hebben, dan met de functie die de betreffende Japanse autoriteit bekleedde. Daarbij komt dat de welwillendheid van de een en de onwelwillendheid van de ander minder ver uit elkaar lagen dan op het eerste gezicht lijkt. Het waarschijnlijk meest belangrijke argument om Rode-Kruiswerk toe te staan, was niet humanitair, maar utilitair van aard. Had het nut, dan werd het toegestaan; had het geen nut, dan werd het verboden. André Jansma bevestigt dit. In zijn *Outline of Activities in Sourabaia and elsewhere during and after the Japanese Occupation*, vermeldt hij naast de twee eerder gegeven redenen, nog een derde argument dat verklaarde waarom het NIRK in Soerabaja wél zijn werk kon voortzetten, en dat het oordeel van Van Velden bevestigt. 'The Japanese saw a practical use in this organisation, because much work was taken out of their hands.'⁴¹⁸

Dit neemt niet weg dat er hulp is verleend. De krijgsgevangene W.A. van Joost roemt het NIRK zelfs als 'de enigste instantie die gedaan heeft wat [...] menselijkerwijze onder die omstandigheden gedaan kon worden'.⁴¹⁹ Misschien was dit zo, maar dat wil niet zeggen dat men zich van het netto-resultaat veel moet voorstellen. In het begin was het inderdaad mogelijk door middel van pakkettenverstrekking in de kampen hulp te verlenen, niet alleen door het Rode Kruis, maar ook door particulieren. Al snel echter werd het zenden van pakketten verboden, met slechts heel af en toe een uitzondering voor een Rode-Kruispakket. Veel, met name kleinere kampen, hebben echter nooit iets ontvangen, en uit veel pakketten waren medicijnen en kleding verwijderd.⁴²⁰ Dit beeld werd na de oorlog bevestigd door de KNIL-kolonel M. Vooren, die verklaarde als krijgsgevangene op Java niets van enige Rode-Kruisactiviteit te hebben gemerkt.⁴²¹

Hulp werd ook gegeven ten behoeve van de bewoners van de in Soerabaja zelf ingerichte interneringskampen. Verder probeerde het informatiebureau namen van krijgsgevangenen te verzamelen. Het slaagde er zowaar in voor eind 1942 achter de identiteit van zo'n 56.000 gevangenen te komen, hoewel de Japanners geen gegevens verstrekten.⁴²²

In augustus 1942 werd het Rode-Kruiskantoor voor het eerst binnengevallen en de leiding gearresteerd. In de drie maanden van hechtenis werd 'by order of the Kempeitai', aldus André Jansma, het Rode-Kruiswerk onder leiding van Keller voortgezet.⁴²³ In februari herhaalde deze gebeurtenis zich, met dit verschil dat André Jansma niet meer vrijkwam. Wederom nam Keller het werk over. Op 1 mei werd het bureau voor de derde maal doorzocht en op 20 mei officieel gesloten. Keller en enkele medewerk(st)ers zetten het werk zo goed en zo kwaad als het ging voort, totdat ook de Zwitser in oktober 1943 werd aangehouden.⁴²⁴

Een van de medewerkers van Keller was J.W. Wiedenhoff, al had hij bij een verhoor moeten beloven zich niet meer met Rode-Kruiswerk - hulp aan armlastigen en pakkettenverstrekking - in te laten. Het geld voor deze activiteiten kreeg hij eerst van Keller en Wiesländer en later van de arts Hug, die hem tevens medicijnen leverde 'die ik niet van de Jap. kon stellen'.⁴²⁵ Dit alles betekent dat de opmerking van De Jong, dat het Rode Kruis te Soerabaja kort na Kellers arrestatie werd geliquideerd,⁴²⁶ foutief is. Keller bleef immers nog vijf maanden na die liquidatie op vrije voeten. Overigens kan het illegale werk dat na de liquidatie nog werd ondernomen nauwelijks iets hebben voorgesteld. Ten eerste stelde het Rode-Kruiswerk al vrijwel niets voor toen dit nog in het daglicht kon plaatsvinden, en ten tweede hadden de NIRK-mensen hun werk altijd op samenwerking met de autoriteiten afgestemd. Daar kon geen sprake meer van zijn.

De afdeling Malang

Ook hiermee is het verhaal over het NIRK nog niet verteld. Eén van de activiteiten van de afdeling Soerabaja was het opzetten van een tiental nieuwe afdelingen geweest, waarvan die te Malang tot in 1944 bovengronds werk heeft kunnen verrichten.⁴²⁷ Deze onderafdelingen, waaronder naast Malang, ook Semarang, Djokjakarta en, speciaal voor het Kesilir-kamp, Bentjeloek, werden tot mei 1943 alle vanuit Soerabaja geleid.⁴²⁸ Dat in de literatuur de NIRK-organisaties Malang en Soerabaja weleens worden verwisseld is niet vreemd, gezien de grote mate van samenwerking tussen de twee tot de liquidatie van de afdeling Soerabaja.⁴²⁹

Met verlof van de Japanners werd te Malang een Centraal Steun-Comité opgezet, dat door Soesman werd omschreven als 'de leider, die met een sterk gevoel voor discipline' de Europese bevolking, die 'redeloos, radeloos, maar nog niet reddeloos' was, binnen een verband bracht. Het werk van het comité behelsde, aldus De Jong, het zoeken van goedkope woningen

voor de behoeftigen en het oprichten van tehuizen voor daklozen. Het hield gaarkeukens in bedrijf en droeg zorg voor de nodige medische voorzieningen,⁴³⁰ eveneens werk dus dat de bezetter 'nut en gemak' zal hebben bezorgd. In de praktijk werd het streven van het comité Rode-Kruiswerk.⁴³¹

Soesman schreef in zijn *Rapport Rode Kruis Malang* dat 'op het Roode Kruis-kantoor een inlichtingenbureau [werd] opgericht, met opzet op zoo breed mogelijke basis om de mensen te helpen zonder rascriteria'. Dit betekent echter niet dat bij het vervullen van de functies in het bureau met rascriteria geen rekening werd gehouden. In de administratie van het steuncomité, dat ondermeer een fonds van f150.000,- beheerde, kwamen, aldus Soesman, weinig 'knoeierijen' voor en wel omdat 'de boekhouder een Europeaan was'.⁴³² Al snel werd het werk van dit steuncomité een Rode-Kruisaangelegenheid. De afdeling Malang werd in april door de afdeling Soerabaja in het leven geroepen, waarop een vergadering werd belegd tussen de vertegenwoordigers van de neutrale, katholieke en protestantse armenzorgen, en het Rode Kruis/Centraal steuncomité. Tijdens deze vergadering werd besloten 'samenwerking te zoeken met de Japsche bezetting voor het verkrijgen van behuizing'.⁴³³

Voor het oprichten van de afdeling Malang - in wier bestuur een Japans officier zitting had - werd schriftelijke goedkeuring verkregen van de commandant van Malang, alsmede van de commandant van de Kempeitai.⁴³⁴ De indruk werd gewekt dat men het NIRK volledig erkende, al werd dan wel nadrukkelijk gezegd dat het als een afdeling van het CICR en niet van het NRK werd gezien. Een Néderlands Rode Kruis bestond, zoals gezegd, in Japanse ogen niet.⁴³⁵

Er werd een lijst met punten opgesteld die ervoor moest zorgen dat de Rode-Kruisneutraliteit bij het contact met de krijgsgevangenenkampen intact bleef. Die door de Japanners zelf opgezette lijst is echter nooit nagekomen, wat effectief Rode-Kruiswerk vrijwel onmogelijk moet hebben gemaakt, al is het zeker af en toe gelukt wat voedsel een van de grotere kampen binnen te krijgen.⁴³⁶

De afdeling Malang stond ondermeer onder leiding van de reeds genoemde Soesman. Volgens eigen zeggen was zij een broeinest van verzet, wat ook aan de leiding bekend was, maar omdat het buiten het kantoor geschiedde 'werd hier niets tegen gedaan'.⁴³⁷ Soesman zelf gaf het ondergrondse werk eind 1942 op, om zich geheel te kunnen wijden aan het Rode-Kruiswerk en aan de organisatie van het marinekamp en de vrouwenwijk. Tot die tijd had zijn huis dienst gedaan als opslagplaats van medicijnen en verband voor het verzet. Zijn afscheid

van dat verzet kwam volgens hemzelf rechtstreeks voort uit zijn werk voor de nog te bespreken wijkcommissie. Enkele leden van die commissie hadden namelijk afscheid van alle verzetsactiviteiten als eis gesteld.⁴³⁸

Soesman werd diverse malen gearresteerd en mocht na een tijd niet meer als voorzitter werkzaam zijn. Hij bleef daarna als adviseur bij het NIRK-Malang betrokken.⁴³⁹ Nadat begin 1944 een eind was gekomen aan het werk voor het marinekamp, bleef alleen het werk ten behoeve van de daklozen-tehuizen nog over. Dit was door de Japanse autoriteiten erkend en bij het Rode Kruis ondergebracht. Het werd door hen financieel gesteund.⁴⁴⁰

Samenwerking met de Japanse autoriteiten kwam eveneens tot stand via de Europese Wijkcommissie, waarin veel NIRK-leden zitting hadden en waarvan wederom Soesman voorzitter was. Deze commissie was belast met de voorbereiding en organisatie van de vrouwenwijk en het mannenkamp in het marinekampement. Beide gelden als modelkampen van de Japanners in Nederlandsch-Indië, wat volgens een anoniem arts te danken was aan de 'vrijheid van handelen' van de commissie en aan de 'Europese oriëntatie van het hoofd van de Japanse bezetting te Malang'.⁴⁴¹ De commissie diende te beslissen wie wel en wie niet in kamp en wijk terecht kwamen. 'Op deze wijze kon voor bepaalde bevolkingsgroepen vrijstelling van interventie verkregen worden', zo verklaarde bovengenoemd anonieme arts na de oorlog,⁴⁴² maar voor andere dus ook niet. Zo moesten in 1943 alle Fransen, Belgen en Noren het kamp in. Interventie van de in het boek *Nederlandsch-Indië onder Japanse bezetting* simpelweg met Rode Kruis aangeduide commissie zorgde ervoor dat de Fransen weer vrijkwamen.⁴⁴³ Veel van de vrijgelatenen werden later alsnog geïnterneerd. Vreemd is overigens de opmerking van de anonieme arts dat het NIRK te Malang pas in 1944 tegenstand van de Japanners ondervond, terwijl hij/zij eerder in hetzelfde document opmerkte dat zij stelselmatig het werkschema voor contact met de geïnterneerden negeerden.⁴⁴⁴

Men ontkomt al met al niet aan de indruk dat het NIRK-Soerabaja-Malang/Centraal Steun Comité/Europese Wijkcommissie ondanks alle goede bedoelingen in uitermate moeilijke omstandigheden veelal werk heeft verricht dat de bezetter daardoor niet zelf meer behoefde uit te voeren. Al waren sommigen ook in het verzet actief, voor wat het Rode-Kruiswerk betreft werd samenwerking met de Japanse autoriteiten positief beoordeeld, zoals ook vóór de oorlog samenwerking met de politiek-militaire autoriteiten als zeer positief en noodzakelijk werd gezien. Door het werk ter verlichting van de nood, konden tevens de voor een bezetter zo

noodzakelijke rust en orde worden gehandhaafd. Dit neemt niet weg dat er zo nu en dan zeker iets voor een individu of groep kon worden gedaan, wat erger heeft voorkomen. Maar doordat ook dit 'erger voorkomen' slechts kon plaatsvinden met goeddunken van de Japanse autoriteiten zal het werk van het NIRK door Japanse ogen eerder als een steun dan als een hinderpaal zijn gezien. Op het moment dat het NIRK-werk zijn nut had verloren of een sta-in-de-weg werd voor verdere activiteiten, werd de desbetreffende afdeling opgeheven.

2 Dekolonisatie en politionele acties

Inleiding

Medio 1944 was in Australië een afdeling van het NIRK opgezet, vergelijkbaar met het London Committee of the Dutch Red Cross in Groot-Brittannië, die hulp probeerde te geven aan naar Japan verscheepte geïnterneerden.⁴⁴⁵ De regering te Londen had bovendien jaren gepoogd, in samenwerking met het Britse Rode Kruis, een CICR-gedelegeerde in Nederlandsch-Indië gestationneerd te krijgen, die speciaal moest toezien op de situatie in de krijgsgevangenen- en burgerkampen. Beide inspanningen bleven zonder resultaat.⁴⁴⁶ Dit weinig opwekkende beeld is tekenend voor de Nederlandse hulpverlening in de eerste periode na de oorlog. De Nederlandse regering te Londen zocht na afloop van de strijd in Indië voor de hulpverlening aldaar contact met het CICR en omliggende landen als Australië. Het was echter met name het Amerikaanse Rode Kruis dat werk zou maken van een *relief*-plan voor de landen in het verre oosten, waaronder Nederlandsch-Indië.⁴⁴⁷ Er werd wel geprobeerd vanuit Australië, via het Australisch Rode Kruis, hulp naar Nederlandsch-Indië te krijgen, maar erg succesvol waren dergelijke pogingen waarschijnlijk niet.⁴⁴⁸

Vrij kort na de Japanse overgave zetten de eerste hulpverleners voet aan wal op het door de autochtone bevolking nu Indonesië genoemde eilandenrijk. Onder hen waren medewerkers en vertegenwoordigers van een aantal Rode-Kruisverenigingen. Wat deden deze verenigingen? Naar welke hulpbehoevenden ging hun aandacht uit? Hoe was de hulpverlening georganiseerd? Werkten de diverse verenigingen samen, naast elkaar of zelfs tegen elkaar? Ontkwamen de in principe neutrale en a-politieke Rode-Kruisverenigingen in deze jaren van nationalisme en dreigend verlies van het Nederlands wingewest aan politieke beïnvloeding? Ziedaar enkele van de vragen die in het navolgende aan de orde zullen komen, waarin de Rode-Kruishulp tijdens de laatste vijf jaren van Nederlandse aanwezigheid in de archipel centraal staat. De eerste vraag die daarbij moet worden beantwoord is of er wel sprake was van hét Rode Kruis.

In Indië waren diverse hulporganisaties werkzaam, waarbij, gezien de oorlogsomstandigheden en het feit dat sommige organisaties aan de Nederlandse en andere aan de Republikeinse kant werkzaam waren, van samenwerking niet altijd sprake was. Een

kleine opsomming maakt duidelijk waarom al tijdens een vergadering eind augustus 1945 de wenkbrauwen werden gefronst over de chaos bij de hulpverlening. De hulp werd weliswaar als bevredigend gekenschetst, maar enige orde zou absoluut geen kwaad kunnen.⁴⁴⁹ Op deze vergadering was ondermeer luitenant-gouverneur-generaal H.J. van Mook zelf aanwezig die terzelfdertijd liet weten dat de Rode-Kruisverenigingen van de geallieerde strijdkrachten zo nauw mogelijk met het NRK moesten optreden.⁴⁵⁰

In september 1945 waren diverse organisaties in de hulpverlening actief. Ten eerste de Netherlands Indies Civil Administration (NICA), een wat omvang betreft bescheiden ambtelijk apparaat en een van de onderdelen van het, om de nationalisten niet onnodig te provoceren, beperkte gevolg dat Van Mook door de Britten was toegestaan. Bescheiden of niet, zeker nadat de Britten hun wat terughoudende houding hadden laten varen in een poging met militaire middelen het nationalistische geweld te stoppen, was de NICA een gehate organisatie. De wens de nationalisten niet te provoceren kon dus gevoeglijk als mislukt worden beschouwd. Dit deed luitenant-generaal Ph. Christison besluiten tot een, aldus de historicus Martin Bossenbroek, 'doorzichtige camouflagepoging' door de NICA om te dopen in Allied Military Administration, Civil Affairs Branch (AMACAB). Ook deze organisatie was echter overwegend Nederlands van karakter en dat ontging de nationalisten geenszins.

Verder moet de RAPWI worden genoemd, wat stond voor Recovery of Allied Prisoners of War and Internees. Lord Louis Mountbatten, de Britse opperbevelhebber in het verre Oosten, had het Japanse leger verantwoordelijk gesteld voor de handhaving van de orde en de rust en voor het toezicht op de geallieerde krijgsgevangenen. De militaire teams van de RAPWI moesten dit laatste van de Japanners gaan overnemen en werden verantwoordelijk voor de evacuatie en verzorging van alle geallieerde geïnterneerden uit de Japanse kampen in Brits bevelsgebied. Ook deze organisatie had niet bij iedereen een goede naam, maar de wrevel bleef ditmaal niet beperkt tot de nationalisten en valt af te lezen aan alternatieve benamingen. Zo bestond de inhoudelijk kritische benaming Retain Allied Prisoners of War Indefinitely, naast ietwat frivolere invullingen van de afkorting als: Rape all Pretty Women in Indonesia of Recover all Pretty Women Immediately. De organisatie was opgezet door de Britten, die door de acties van de pemoeda's het idee van volledig geallieerd bestuur opgaven en hun aanwezigheid beperkten tot enkele zogenaamde *key areas*. Daarom concentreerden zij zich op het beschermen, verzorgen en evacueren van de tienduizenden geallieerde krijgsgevangenen en burgergeïnterneerden, en het afvoeren van Japanse krijgsgevangenen, waarbij de RAPWI de

eerstgenoemde taak diende uit te voeren. Ofschoon het een Britse organisatie was bestonden de in Indië actieve eenheden voornamelijk uit Nederlanders, waardoor niet geheel ten onrechte ook de RAPWI gezien werd als onderdeel van een Nederlands plan het koloniaal gezag te herstellen.⁴⁵¹

Bovendien waren er de Dienst Volksgezondheid (DVG), de verschillende MGD's en de Nederlandsche Centrale Vereeniging ter Bestrijding der Tuberculose. In de loop der tijd kwamen hier nog bij de Nationale Inspanning Welzijnsvoorziening Indië (NIWIN), het Centraal Bureau Voor Oorlogsslachtoffers (CBVO), het Koningin Wilhelminafonds, het mede door het NRK opgezette Nederland Helpt Indië (NHI), de Bond Nederland-Indië, Sociale Zaken, Handel en Nijverheid, de missie en de zending,⁴⁵² diverse veelal op religieuze grondslag werkende thuisfronten, alsmede een aantal Rode-Kruisverenigingen zoals South East Asia Command (SEAC)-Red Cross, het Rode Kruis Curaçao, het Britse en het Chinese Rode Kruis, het NRK, het in december heropgerichte NIRK, het Palang Merah Indonesia (PMI) en het CICR. In het begin van 1946 ontstond in Soerakarta nog het Rode-Kruis Solo, opgericht door een Tsjech genaamd Rohrich, die van het CICR de raad zou hebben gekregen zich bij het PMI aan te sluiten.⁴⁵³ Het PMI was, zeker zo kort na de oorlog, een te broze organisatie en had bovendien, ondanks de uit de islam voortkomende godsdienstige plicht van vrouwen om erin werkzaam te zijn,⁴⁵⁴ een veel te geringe bezetting om veel werk te kunnen verrichten.

De overzichtelijkheid en de samenwerking werden verder bemoeilijkt doordat bijvoorbeeld in Bandoeng de NIRK- en NRK-medewerkers onder de RAPWI stonden en in Soerabaja onder de AMACAB, terwijl in Semarang een ieder op zichzelf stond. Ook werden de Rode-Kruismedewerkers nog ter beschikking gesteld van MGD en DVG. Overigens zal ik in het onderhavige niet ingaan op het werk van het SEAC-Red Cross, het Rode Kruis Curaçao, het Britse en het Chinese Rode Kruis, zoals ik mij ook tot Indië zal beperken en het Rode-Kruiswerk in bijvoorbeeld Singapore, Ceylon of Thailand buiten beschouwing zal laten. Zo bezocht in Thailand in maart-april 1946 een Rode-Kruisploeg onder leiding van de arts H. Brugmans de ex-krijgsgevangenen, die daar nog steeds op repatriëring wachtten. De enige taak van deze ploeg was, aldus NRK-secretaris en -geschiedschrijver Verspijck, hen 'het gevoel te geven dat men hen niet had vergeten, hun grondige voorlichting te verschaffen en trachten zo goed mogelijk hun geestelijke noden te leren kennen'.⁴⁵⁵

Voor wat betreft het CICR: tot december bleef Weidmann de CICR-gedelegeerde in Batavia, waarna hij werd vervangen. De CICR-gedelegeerden waren voornamelijk belast met het

toezicht op de interneringskampen in het binnenland. Volgens de vertegenwoordiger van het NRK in Indië, kolonel-arts W.B. Doorenbos, hadden zij hierdoor het contact met de buitenwereld tot stand weten te brengen en de omstandigheden voor de geïnterneerden weten te verbeteren. Doorenbos had, volgens zijn verslag over het NRK-werk in Indië in het eerste naoorlogse jaar, prettig met hen samengewerkt.⁴⁵⁶ De verhouding met het CICR werd echter moeizamer, in ieder geval tussen het CICR en de Nederlandse overheid, toen het CICR ook Nederlandse kampen ging inspecteren tijdens de strijd tegen het Indonesisch leger, de Tentara Nasional Indonesia (TNI). Die rapporten vielen voor de Nederlandse autoriteiten uiterst nadelig uit. Met name het in 1949 gecontroleerde kamp Siantar behaalde een zware onvoldoende. Het rapport van CICR-gedelegeerde Lehner, sprak onder meer van zware lichamelijke mishandeling van de gevangenen. De Nederlandse autoriteiten spraken Lehnerts constatering tegen. Hij zou zijn werk niet objectief hebben uitgevoerd. KNIL-majoor Scholten wees er bovendien op, dat ook een PMI-delegatie Nederlandse kampen had bezocht en positief had geoordeeld, wat toch vreemd was aangezien van een Republikeinse missie - zoals een PMI-delegatie duidelijk werd gezien - 'toch zeker verwacht [mag worden] dat zij fel anti-Nederlands is en bepaaldelijk uit op het zoeken van fouten aan onze zijde'.⁴⁵⁷ Hoe het ook zij, feit is dat CICR-rapporten - voor zover de inhoud al bekend werd - vrijwel altijd zijn tegengesproken. Meestal echter omdat zij eerder een te mild, dan een te hard oordeel velden.

De zorg om de coördinatie van de hulpverlening kreeg eind november een vervolg toen minister van Overzeese Gebiedsdelen, J.H.A. Logemann, aan Van Mook berichtte dat het zo niet verder kon en dat coördinatie onontbeerlijk was. Het hierop volgende overleg zou medio 1946 leiden tot de oprichting van de Medische Coördinatie Raad (MCR) - in de bronnen worden uiteenlopende data van oprichting genoemd, van april tot 13 juli tot oktober. Hij was de tegenhanger van de in mei 1945 opgerichte Nederlandse Medische Coördinatie Commissie (MCC). Zijn taak was enige uniformiteit te brengen in de zeer uiteenlopende voorwaarden waaronder het in diverse categorieën in te delen, uit Nederland afkomstige personeel werkzaam was, alsmede de samenwerking te bewerkstelligen tussen de gezondheidsdiensten van het KNIL en de zeemacht, het DVG en de medische dienst van het NIRK/Nerkai. Lid werden de hoofden van de MGD van het KNIL en de zeemacht, van de DVG, van de NIRK-medische dienst, alsmede de al genoemde Doorenbos. Voorzitter werd de arts P.M. van Wulfften Palthe, hoogleraar aan de Geneeskundige Hogeschool te Batavia en oud-piloot van de Nederlandse luchtmacht.⁴⁵⁸ Tegen de wens in van het hoofd van de MGD in Nederland, generaal-majoor F. Daubenton, droeg de

MCR geen militair karakter. Daubenton had graag gezien dat de militaire status van het Rode Kruispersoneel (NIRK zowel als NRK) over de gehele gezondheidsdienst zou worden uitgebreid. Het tegendeel zou het geval worden.⁴⁵⁹

Het Informatiebureau Indië

Al tijdens de oorlog verzamelden de informatiebureaus van het NRK en het NIRK in Groot-Brittannië en Australië zoveel mogelijk gegevens over de krijgsgevangenen en burgergeïnterneerden. Die inlichtingen werden verkregen van de *Agence Centrale des Prisonniers de Guerre* te Genève. Deze organisatie had ze weer gekregen van het Japanse Rode Kruis. Aangezien Japan de krijgsgevangenenencodex van 1929 niet had ondertekend en het Japanse Rode Kruis ook nagenoeg afwezig was in Nederlandsch-Indië, is het dus weinig verwonderlijk dat de gegevens onvolledig en onbetrouwbaar bleken. In het *Eindverslag* stond hierover geschreven:

Zo werd er veel vermeld over de krijgsgevangenen in de Japanse en Siamese gevangenkampen, maar weinig of niets over de kampen op Java. Wat daar gebeurde bleef geheim; van de internering der gehele Nederlandse burgerbevolking wist men vrijwel niets af.⁴⁶⁰

Naast deze officiële informatiebureaus was er in Singapore nog een onafhankelijk Nederlands informatiebureau werkzaam ten behoeve van krijgsgevangenen, opgezet door Nederlandse officieren. Dit bleek na de capitulatie vrijwel de enige instantie, die in staat was tot het doorgeven van enigszins betrouwbare berichten.

De leiding van dit Informatiebureau werd n.l. door de Japanners tevens belast met de Japanse administratie van Sumatra en Malakka, waardoor zij een goed inzicht kreeg in de gebeurtenissen, die zich afspeelden binnen deze gebieden. Bovendien geschiedde het grootste gedeelte van de doorvoer der krijgsgevangenen naar Burma, Thailand, Indo-China en Japan over Singapore.⁴⁶¹

Na de capitulatie van Japan werd dit informatiebureau omgebouwd tot het RAPWI Informatiebureau- en postkantoor, dat als zodanig in tact bleef tot december 1945. Daarna

volgde een splitsing. De informatiedienst werkte nog zelfstandig door tot februari 1946, waarna ze werd geliquideerd en overgebracht naar Java. Daar werd het samengevoegd met het in november 1945 te Batavia ontstane Centraal Informatie Bureau (CIB), dat eerst een onderdeel van de RAPWI was en later deel uitmaakte van het hoofdkantoor van het cc-NIRK.⁴⁶²

Bij de oprichting van het CIB werd de kartotheek van de Japanners overgenomen, die ongeveer 80.000 kaarten van burgergeïnterneerden en 36.000 van krijgsgevangenen bevatte. Hierin waren gegevens opgenomen van geïnterneerden vanaf augustus 1942. Over wat er daarvoor is gebeurd, bijvoorbeeld met betrekking tot executies, was in die kartotheek geen spoor te vinden. Dit gold tevens voor de grote groep Indische Nederlanders, die niet geïnterneerd was geweest. Met name deze categorie bezorgde het informatiebureau de nodige problemen 'toen een groot gedeelte van deze mensen door de politieke toestand geïnterneerd werd in extremistische kampen, waarvan het eerste half jaar helemaal niets en later slechts gedeeltelijk iets bekend werd'. Desondanks konden dankzij deze kamplijsten, die verkregen waren door bemiddeling van het CICR, ongeveer 50.000 geïnterneerden worden geregistreerd.⁴⁶³

Het CIB had dus te zorgen voor het verstrekken van inlichtingen. Bovendien speelde het een rol in de evacuatie uit het binnenland, maar daarover later meer. Ook moest het trachten vermiste personen op te sporen, een taak die in 1949 nog niet als beëindigd kon worden beschouwd. Zo wachtte een lijst met 2500 namen van ontvoerde of op andere wijze verdwenen personen, nog op afhandeling. Het CIB probeerde op verschillende manieren te weten te komen wat er met deze mensen was gebeurd. Hierbij werd natuurlijk dankbaar gebruik gemaakt van militaire veroveringen. Als gevolg van de tweede politionele actie van december 1948 was het gelukt een aantal vermisten op te sporen, terwijl van een aantal anderen definitief bekend werd, dat ze waren overleden, dan wel vermoord.⁴⁶⁴

In 1949 telde de kartotheek van het CIB in totaal ongeveer 370.000 kaarten, waarvan ongeveer 340.000 kaarten van Europeanen waren en 30.000 van Oost-Indonesiërs - Ambonezen en Menadonezen. In 1949 werden nog bijna 18.000 schriftelijke informaties door de verschillende bureaus - gemiddeld meer dan tachtig per dag - verstrekt, waarvan bijna tachtig procent een positief resultaat had. In de maanden januari en februari 1950 behandelde het ingekrompen CIB – het telde nog slechts zeven medewerkers - nog zo'n 2300 binnengekomen brieven, waaronder 1290 verzoeken om inlichtingen, die in 1036 gevallen positief konden worden beantwoord. Na de overdracht van het Nerkai, werden de kartotheek en de gehele verdere administratie van het CIB overgebracht naar het kantoor van de Hoge

Commissaris der Nederlanden. Het CIB van het Nerkai werd dus niet overgedragen aan de PMI, 'aldus handelend volgens afspraken gemaakt met de PMI en Nederlandse instanties'.⁴⁶⁵

Het CIB had vanzelfsprekend nauw samengewerkt met de Nederlands-Indische afdeling van het Informatiebureau-NRK te Den Haag, dat al vrij snel ontstond. De ontwikkelingen in het Verre Oosten dwongen het NRK immers op korte termijn een organisatie op te zetten die aan de ongetwijfeld grote vraag om inlichtingen zou kunnen voldoen. Het contact tussen de inwoners in Nederland en hun familie en vrienden in Indië moest zo snel mogelijk worden hersteld. Het bestaande kaartstelsel voor Indië was bij het bombardement op Den Haag echter verloren gegaan en kon na de bevrijding slechts ten dele worden gereconstrueerd. Een volledig nieuw stelsel werd daardoor noodzakelijk. Er werd besloten te werken met een dubbel kaartstelsel. NRK-bestuurder J. Heusdens schreef hierover:

Daartoe werden formulieren aan aanvrager verstrekt, van deze formulieren werd de helft in Holland gehouden in de vorm van een kaartstelsel, de andere helft, dezelfde gegevens bevattende, werd bestemd om naar Indië verzonden te worden.⁴⁶⁶

Op de voorzijde van beide kaarten moesten naam en adres van de aanvrager worden ingevuld, en tevens de naam, bijzonderheden en het laatst bekende adres van de gezochte. Op het tweede exemplaar, het exemplaar dat naar Indië ging, kon tevens een persoonlijk bericht worden geschreven.⁴⁶⁷

Door het Informatiebureau werd een verbindingsofficier aangewezen, kapitein G.B. Nieuwhoff, die eind september met driehonderd kilo aan berichtkaarten en correspondentieformulieren vertrok. Hij werd NRK-verbindingsofficier bij het kantoor informatiën van het NIRK. De laatste weken voor zijn vertrek waren via het *War Department Washington* de eerste opgaven van bevrijde Nederlanders in de Aziatische gebieden binnengekomen. Kort na zijn vertrek werd een verzoek van het Amerikaanse Rode Kruis ontvangen om voor de mannelijke personen boven de 18 jaar bovendien twee correspondentieformulieren in te vullen. Van deze laatste formulieren werd dan één exemplaar naar Ceylon en één naar Manilla gezonden, twee centra voor ex-krijgsgevangenen. Deze kaarten waren identiek aan de correspondentieformulieren van het CICR, maar de daarvoor geldende limiet van 25 woorden werd opgeheven. Dit alles leverde veel extra werk op omdat alle formulieren aan aanvragers ter aanvulling moesten worden teruggezonden. Intern werd de

kwestie Indië gecentraliseerd en publicatie van lijsten met namen van bevrijden verzorgd. Het leverde een bak op met ongeveer 200.000 kaartjes.⁴⁶⁸

De berichtgeving werd bemoeilijkt door de gebeurtenissen in Indië; desondanks werden met regelmaat grote hoeveelheden namen ontvangen met vermelding van bijzondere gegevens. De verwerking hiervan verliep, aldus Heusdens, vrij vlot, mede dankzij het nieuwe kaartstelsel. Hierdoor konden bijvoorbeeld veel uit Indië afkomstige, door de reguliere postdienst niet te bezorgen telegrammen aan het juiste adres worden afgeleverd. Bovendien werd de mogelijkheid gecreëerd telegrammen uit Nederland via Londen naar Indië te verzenden. De Britse maatschappij *Cable and Wireless* reduceerde speciaal hiervoor de tarieven. De correspondentie omvatte in de maanden september tot en december 1945 meer dan tienduizend binnengekomen en meer dan 20.000 uitgegane brieven.⁴⁶⁹ Volgens het hoofd van het NRK-informatiebureau J. van de Vosse functioneerde het stelsel naar tevredenheid, niet alleen van het bureau zelf, maar over het algemeen ook van de betrokkenen, wat men daaruit opmaakte dat veruit de meesten niets van zich lieten horen. Geen nieuws is goed nieuws. De klachten die wel werden vernomen, betroffen meestal terugontvangen formulieren. Dit echter was, aldus Van de Vosse, niet de schuld van het Informatiebureau, maar van de situatie in het Verre Oosten.⁴⁷⁰

De evacuatie vanuit het binnenland

Het CIB heeft een grote rol gespeeld in de evacuaties van personen uit het Republikeinse binnenland naar door Nederland bezet gebied. Eind 1945 bevonden zich in het binnenland van Java naar schatting nog 60.000 Europeanen en 25 à 30.000 Ambonezen en Menadonezen. De meesten van hen waren ondergebracht in kampen op Java en Madoera, waarvan er alleen al op Java 224 waren. Het contact met deze op Republikeins gebied gelegen kampen moest verkregen worden door samenwerking van de regering, het Tijdelijk Bestuur, met de Republikeinse autoriteiten en het NIRK. De werkzaamheden voor evacuatie van de kampen waren ter hand genomen door de RAPWI, die in april 1946 zou worden opgeheven, terwijl in Australië onder auspiciën van het departement van justitie het Kantoor Displaced Persons (KDP) was opgericht. Dit was een van de drie uit Australië met Van Mook overgekomen organisaties, waarbij verder te noemen zijn het Centraal Evacuatie Bureau (CEB) en het Leger Organisatie Centrum van het

KNIL (LOC), dat zorg droeg voor de krijgsgevangenen. Eerstgenoemde moest zorgen voor de evacuatietransporten zowel binnen als buiten de archipel.

Het KDP werd onder leiding van luitenant-kolonel D.L. Asjes eind juli 1945 operationeel, en ressorteerde onder de Dienst Sociale Zaken van het Indische departement van Justitie, geleid door N.S. Blom. Het zou zich gaan bezighouden met de verzorging en evacuatie van civiele slachtoffers van de Japanse bezetting. Het CEB en het KDP zouden op Java en Sumatra in naam opgaan in de RAPWI, die tenslotte een nagenoeg zelfde takenpakket had. Bovendien maakten op Java en Sumatra de Indonesische nationalistische autoriteiten bezwaar tegen alles wat leek op herstel van een Nederlands bestuursapparaat. Door gebruik te maken van de naam van de geallieerde RAPWI werden de organisaties eenvoudiger geaccepteerd. Overigens drong deze strategie, die al in september 1945 tussen Van Mook en Mountbatten was afgesproken, pas laat tot in Nederland zelf door. De buiten de kampen wonende mensen, ontvingen hulpgoederen met name afkomstig van het Amerikaanse Rode Kruis, het Britse Rode Kruis en de St. Johns Ambulance. Het CICR speelde een bemiddelende rol. De gegevens van het CIB kwamen hierbij goed van pas.

De besprekingen omtrent de evacuatie leidden in januari 1946 tot een proef-evacuatie van 156 Europeanen uit het marine-kamp Malang. Ofschoon dit experiment volledig geslaagd schijnt te zijn, werd het niet gevolgd door een evacuatie op grotere schaal. Als gevolg van besprekingen met de Britse autoriteiten, die toentertijd het militair gezag over Java uitoefenden, konden wel achthonderd personen van Cheribon en Poerwokerto in enkele transporten per trein naar Batavia worden overgebracht. Daar arriveerden bovendien per schip nog 220 evacués uit Cheribon.⁴⁷¹

Nieuwe besprekingen leidden ertoe dat de Republiek zoveel mogelijk Europeanen, om te beginnen Allied Prisoners of War (APWI) gevolgd door de zogenaamde IFTU, naar Solo zou overbrengen. De IFTU, Inhabitants Friendly To Us, waren zij die niet in een Japans kamp hadden vastgezeten, maar nu wel werden vastgehouden in een nationalistisch kamp of anderszins op geallieerde hulp waren aangewezen. Vanuit Solo zouden zij dagelijks met Britse vliegtuigen worden opgehaald en overgebracht naar Semarang en Batavia. Gedurende ongeveer twee en een halve maand had deze evacuatie met regelmaat plaats. Bijna 20.000 personen bereikten zo het door Nederland bezet gebied. Van Republikeinse zijde werd hieraan echter een einde gemaakt. Na de nodige conferenties werd daarop de Cheribon-overeenkomst gesloten, die ondermeer bepaalde dat er opnieuw evacuaties per trein naar Batavia zouden plaatshebben.

De Republiek bleek evenwel niet in staat het overeengekomen plan uit te voeren, zodat, toen de Britten eind november 1946 Java verlieten, nog duizenden mensen wachtten op evacuatie uit het binnenland. Een nieuw plan slaagde evenmin.⁴⁷²

Midden 1946 werden ongeveer 30.000 mensen per week van de binnenplaatsen naar de kustplaatsen overgebracht. Er ontstonden hierdoor moeilijkheden bij de opvang, maar plannen om het transport daarom opzettelijk te vertragen waren voor de Britse autoriteiten niet bespreekbaar. Bovendien was het NIRK ook niet van plan tot zo'n verzoek over te gaan 'nu eindelijk na vele maanden van onderhandeling de evacuatie uit het binnenland een feit gaat worden en daardoor wordt bereikt dat voor vele duizenden althans lijfsbehoud is gewaarborgd'. De NIRK-medewerkers A. Gutwirth en W.F.C. van Hattum spraken in een brief van eind juni 1946 aan L. Noë, *Chief Liaison Officer AMACAB* hun teleurstelling daarover uit dat, 'hoewel reeds vele maanden geleden de wenselijkheid vaststond de hier bedoelde geïnterneerden, waarvan het aantal volgens in Januari bekend geworden gegevens tenminste 35.000 bedraagt, men klaarblijkelijk niet in staat is geweest tijdig de nodige maatregelen te treffen voor een redelijke ontvangst van deze oorlogsslachtoffers'. Dit was des te betreurenswaardiger nu uit medisch onderzoek was gebleken dat deze mensen 'juist tengevolge van de psychische druk waaronder zij de afgelopen maanden hebben moeten leven, behoefte hebben aan een redelijke omgeving'.⁴⁷³

Gutwirth en Van Hattum waren ervan overtuigd dat voor de evacués geen redelijke huisvesting kon worden geregeld. De door AMACAB voorgestelde maatregelen waren - ook naar de overtuiging van Noë zelf - daarvoor absoluut onvoldoende. Met name het idee om de evacués onder te brengen in kampen, terwijl zij net uit kampen vandaan waren gehaald, werd 'niet zonder gevoel van bitterheid en angst' vernomen, ook omdat de mogelijkheden tot een voldoende inrichting van dergelijke kampen ontbraken. Het NIRK voelde zich verplicht deze kritiek te leveren, enerzijds omdat het de taak was van het Rode Kruis 'leed en ellende te voorkomen', en anderzijds omdat 'andere oplossingen mogelijk zijn en menselijker'. Gutwirth en Van Hattum stelden daarom het volgende voor:

Men make van Batavia, van Soerabaia, van Bandjermasin, van elke daarvoor in aanmerking komende stad hier te lande één groot kamp. Eén groot kamp waarin de beschikbare woonruimte onder allen gelijkmatig wordt verdeeld, waarin ieder zijn aandeel kan

krijgen in het beschikbare meubilair enz. Men sta slechts uitzonderingen toe voor zeer bijzondere gevallen.

Men benoeme een of meer personen met de meest uitgebreide bevoegdheden om - desnoods over alle hoofden heen - de beslissingen te nemen en af te dwingen, welke nodig zijn en rechtvaardig om te komen tot rehabilitatie van alle oorlogsslachtoffers voor zover dit met de aanwezige middelen mogelijk is.

Zou de Regering hiertoe kunnen besluiten dan menen wij dat redelijke huisvesting gewaarborgd is indien tevens aan de volgende voorwaarden wordt voldaan:

- a) Binnen twee maanden moeten de thans in Batavia aanwezige voor Nederland bestemde, reeds gescreende 8000 evacuees zijn afgevoerd. De afvoer moet uiterlijk 20 juli een aanvang nemen;
- b) De totale evacuatie naar Nederland moet dusdanig worden opgevoerd, dat alle daarvoor in aanmerking komende personen uit Batavia, Buitenzorg, Bandoeng, Semarang, Soerabaia en andere grote plaatsen (in de buitengewesten) eveneens binnen twee maanden Indië hebben verlaten;
- c) Voor deze evacuatie *moeten* schepen gevonden worden, desnoods buitenlandse;
- d) In elke stad zal een stelselmatige inkwartiering worden doorgevoerd, waarbij voorlopig als richtlijn valt te nemen dat in iedere afgesloten kamer van ieder huis ten minste twee personen moeten worden ondergebracht.⁴⁷⁴

Het NIRK stelde bovendien voor geëvacueerden naar Australië over te brengen 'waar de wijze van onderbrenging, de verzorging en niet in de laatste plaats de klimatologische omstandigheden buitengewoon gunstig zijn gebleken'. Van Mook wilde daar echter niets van weten, waarop het NIRK het NRK-bestuur verzocht deze zaak voor te leggen aan Logemann. De afwijzing van Van Mook woog weliswaar zwaar, maar toch voldeed het NRK-bestuur aan het verzoek 'gezien de ontwikkeling van de huidige toestand en de noodzaak om hen, die jarenlang in de Japansche kampen hebben verwijld die verzorging te bieden, waar zij thans aanspraak op kunnen maken'.⁴⁷⁵ Of het er ook van gekomen is, is niet duidelijk, maar waarschijnlijk is het gebleven bij de kortdurende uitzending naar Australië en Nieuw-Zeeland tot herstel van krachten, die al in 1945 praktijk was.⁴⁷⁶

Toen als gevolg van het mislukken van het Linggadjati-akkoord op 21 juli 1947 Nederland de zowel politiek als economisch succesvolle eerste politionele actie startte, die duurde tot

4 augustus en bedoeld was om economisch belangrijke gebieden onder controle te krijgen, bevonden zich volgens de gegevens van het CIB nog ruim 15.000 Europeanen en ongeveer 20.000 Ambonezen en Menadonezen op Republikeins grondgebied. Van de eerste groep konden de namen, rayongewijs gerangschikt, door het CIB opgegeven worden aan de Nederlandsch-Indische regering, zodat zo spoedig mogelijk kon worden vastgesteld wie van hen zich in nieuw bezet gebied bevonden. Daarop werd veel en lang over evacuatie gesproken, maar van handelen kwam niet veel, ook niet na de voor Nederland allesbehalve ongunstige Renville-overeenkomst van januari 1948, waarbij naast een wapenstilstand ook een principe-verdrag werd overeengekomen. Hiervan waren de afspraken echter voor verschillende interpretaties vatbaar, en zij zouden ook verschillend geïnterpreteerd gaan worden.⁴⁷⁷

In het binnenland bevond zich ook nog een groot aantal Chinese burgers, dat geëvacueerd wilde worden. Door een actie van de Chinese consul-generaal kwam het tot een overeenkomst tussen het CICR en de Republiek, dat eerst via Djombang, en daarna via Semarang, evacuatie van Chinese burgers uit Oost- en Midden-Java zou plaatshebben. Een kleine elfduizend Chinezen kon van deze gelegenheid gebruik maken, waarbij degenen die kans zagen op eigen gelegenheid de demarcatielijn te overschrijden, nog moeten worden opgeteld.⁴⁷⁸ De evacuatie geschiedde dus met horten en stoten, maar resulteerde er toch in dat, vanaf het begin van de evacuatie tot en met oktober 1947, in een periode dus van één jaar en 10 maanden, in totaal bijna 45.000 mensen op Nederlands gebied zijn terecht gekomen.⁴⁷⁹

In oktober 1947 werd door Oost-Indonesiërs een comité opgericht dat streefde naar vergroting van de kans op evacuatie. Hierdoor zijn waarschijnlijk enige duizenden, onder wie ook een aantal Europeanen, uit Republikeins gebied gekomen, maar exacte gegevens hierover ontbreken. Intussen bleken in het door Nederland bezette gebied nog grote gebieden te zijn, waar zich TNI-militairen met hun gezinnen ophielden. Dit resulteerde na besprekingen tussen de militaire autoriteiten, in de uitwisseling van TNI-gezinnen tegen KNIL-gezinnen.⁴⁸⁰

Deze uitwisseling leidde tot de gedachte of het niet mogelijk zou zijn evacuatie op uitgebreidere schaal te bewerkstelligen onder auspiciën van het Rode Kruis. Dit werd besproken met mevrouw Hidajat van het PMI, die eveneens op het station Kalibata aanwezig was, waar de eerste uitwisseling plaatshad. Het voorstel was om te beginnen met een kindertransport. Naar verluidt reageerde Hidajat zeer enthousiast en zij startte hierover besprekingen in Djokjakarta. Het enthousiasme mocht echter niet baten. Er werden weliswaar enkele trans-

porten georganiseerd, maar het resultaat was door allerlei omstandigheden dermate onbevredigend dat er niet mee werd doorgedaan.⁴⁸¹

Een van die bedroevende resultaten gold het eerste transport waarin alle weeskinderen uit het gesticht van 'Pa' van der Steur en de zwakzinnigen uit het gesticht Tamanggoeng hadden moeten zitten. Het werd enige malen uitgesteld en toen het uiteindelijk arriveerde, bleken er slechts 66 van de 250 opgegeven kinderen meegekomen te zijn. 'Zo ging het', aldus het *Eindverslag* van het Rode-Kruiswerk in Indonesië, 'ook met de andere transporten, zodat het geen succes werd.'⁴⁸²

De oprichting van de Oost-Indische Kamer

De Oost-Indische Kamer (OIK) werd het organisatorisch middelpunt van het werk van het NRK in Indië. Zij was voortgekomen uit het al voor de bevrijding van Nederland bij het NRK levende besef dat het hulp moest verlenen in Indië zodra de omstandigheden dat toelieten.⁴⁸³ In het in 1943-1944 opgestelde *Rapport inzake de Taak en de organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis* stond namelijk te lezen:

Aan geene zijde van den aardbol ligt dat belangrijke gebiedsdeel van ons land, om de bevrijding waarvan thans hevig gestreden wordt: Indië, of, in de officieele terminologie van heden: Indonesië. Ook hier zal door het Nederlandsche Roode Kruis hulp geboden moeten worden. Uiteraard zal de aard en de omvang van deze hulp in hooge mate afhangen van allerlei omstandigheden.

Dit althans was de geredigeerde versie, waarvan niet duidelijk is of de redactie van vóór of na de Japanse capitulatie stamt. Oorspronkelijk stond er over de na de oorlog te verlenen hulp:

Uiteraard zal de aard en de omvang van deze hulp in hooge mate afhangen van de omstandigheden of Japan vóór het einde van den oorlog in Europa al dan niet reeds zal hebben gecapituleerd. Is dat wel het geval, dan zal de Regeering vermoedelijk met de uitzending van een betrekkelijk klein expeditie-leger kunnen volstaan en zal de hulp van het Nederlandsche Roode Kruis zich waarschijnlijk wel kunnen beperken tot een hulpverlening bij de repatriëring van de vele krijgsgevangenen en geïnterneerden met

hunne vermoedelijk in deplorabelen toestand verkeerende gezinnen. [...] Gestel echter, dat de zege in het Oosten na het einde van den oorlog in Europa nog bevochten zal moeten worden. In dat geval zal door de Nederlandsche Regeering uiteraard met den meesten spoed een expeditieleger worden uitgezonden. Dit expeditieleger zal zoo groot mogelijk moeten zijn. Houden wij echter rekening met een krijgsmacht van b.v. 250.000 man, dan zouden hiervoor [...] naast de noodige artsen, verplegers en verpleegsters ten minste noodig zijn circa 2000 transportcolonnisten en 5000 helpsters.⁴⁸⁴

Het is de vraag of de redactionele ingreep het gevolg was van de Japanse overgave of van de wens tot een meer met de Rode-Kruisneutraliteit overeen komende tekst. In het eerste geval betekent het woord 'bevrijding' het opnieuw vestigen van het Nederlands gezag.

De hulp aan burgers zou aan het in bevrijd gebied weer heropgerichte NIRK kunnen worden overgelaten. Deze massale uitzending van medici was volgens het NRK-bestuur alleen al noodzakelijk als gebaar tegenover de geallieerde bevrijders van Indië, en móest plaatshebben, ook als dit ten koste zou gaan van de hulpverlening in Nederland zelf.⁴⁸⁵

Kort na de bevrijding van Nederland ontstond bij het hoofdbestuur van het NRK, met name bij de eerste ondervoorzitter, Baron J.C.E. van Lynden, het idee om, 'met het oog op den kritieken toestand, waarin de bevolking van Ned.-Indië ongetwijfeld na hare bevrijding van het Japansche juk zou verkeerden', een orgaan op te richten met als taak het adviseren over en uitvoeren van al wat voor, tijdens en na de bevrijding van Indië door het NRK in Indië zou kunnen worden gedaan. Het diende de opbouw 'van een nieuwe en krachtige commissie ter hand te nemen, die in Ned. Indië het Ned. Roode Kruis-werk zou blijven verrichten'. In dat kader zou het bijvoorbeeld de uitzending van de Nederlandse Rode-Kruishulpverleners moeten verzorgen.⁴⁸⁶ Spoedige oprichting was noodzakelijk zodat alles in Australië gereed zou staan om zo spoedig mogelijk na de capitulatie van Japan hulp te kunnen verlenen.⁴⁸⁷

Overleg met het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen leidde op 15 juni tot bekrachtiging van dit idee en daarmee was de OIK een feit. Ook het ministerie was er toen nog van overtuigd dat het NRK een taak moest hebben bij de voorbereiding en uitvoering van de hulpverlening in Indië. De OIK bestond uit vijf leden, drie adviseurs en een bezoldigd secretaris, C.D.A. (ook wel eens: J.D.A.) Baron van Lynden, die overigens al snel zou worden vervangen, eerst tijdelijk door W.H. Calkoen en per 1 mei 1946 door H.J. de Groot. De leden waren luitenant-generaal M. Boerstra, de arts W.C. Aalsmeer, mevr. Razoux Schultz-Metzer, W.G.F. Jongejan

en mr. Tamzil. De adviseurs waren een door de minister van Overzeese Gebiedsdelen te benoemen vertegenwoordiger (gecommitteerde voor Indische Zaken J.P. Bannier), de secretaris-generaal van het NRK (Heusdens) en generaal-majoor J.M. Elshout, oud-inspecteur van de MGD te Nederlandsch-Indië en oud-lid van het hoofdbestuur van het NRK. Op 19 juni volgde de installatie door prinses Juliana. In haar redevoering verklaarde zij de samenstelling van de OIK. 'Een vooraanstaand militair, een Indonesiër, een Indische vrouw, een Indische medicus, en een vertegenwoordiger van alle ondernemers in Indië.' De openingsrede van voorzitter Boerstra luidde:

De Kamer acht haar taak in geenen deele licht. Zoo wijs ik er o.m. op, dat haar probleem er een is van afstanden en van verbindingen, waarover zij, noch onze Regeering zeggenschap heeft. Haar werk ligt voorts in het ongewisse. Ongewis is de tijd over welken zij kan beschikken, ongewis zijn voor haar de toestanden, welke ginds zullen heerschen. Doch van één ding is zij zeker: dat onze in nood verkeerende land- en Rijksgenooten hulp geboden moet worden en dat de voorbereidingen daartoe zoo spoedig mogelijk voltooid moeten zijn. Iedere dag daarbij gewonnen is er een. Daarnaast is zij er van overtuigd, dat, mochten de te treffen voorbereidingen al niet voltooid zijn voor Indië's bevrijding, haar arbeid nochthans zijn volle waarde zal behouden, daar hij dan ten goede komt aan Indië's Volksherstel en dit is een zaak van jaren.⁴⁸⁸

De vraag hoe de OIK haar taak zou invullen was niet zomaar beantwoord. De vorming van een handvol ambulances werd in ieder geval afgewezen. De hulp zou namelijk moeten worden gegeven volgens 'een groot en grootsch plan, het Nederlandsche volk als geheel waardig'. Het vooronderzoek werd samengevat in een nota, waarin werd vastgelegd dat de taak van het NRK in Indië zou komen te liggen op militair-medisch en sociaal terrein, met dien verstande dat de militair-medische organisatie zelf uiteraard door de militaire autoriteiten zou worden verzorgd en het werk op sociaal gebied onder de civiele autoriteiten zou vallen. De taak van het NRK zou met andere woorden aanvullend moeten zijn. Dat nam niet weg dat die hulp al voorafgaand aan de bevrijding moest worden voorbereid. Zij zou immers zeker te laat komen als met de voorbereiding zou worden gewacht tot bekend was waaruit die aanvulling precies zou moeten bestaan. Dit zou ook door voorafgaand overleg met de Ned. Oost-Indische regering in Australië,

hoe grondig en noodzakelijk ook, niet geheel duidelijk kunnen worden. Boerstra en De Groot schreven:

De Kamer meende daarom reeds aanstonds een plan te moeten opstellen, een plan, dat het buitengemeen belang van de voorgenomen hulpverlening voor de nationale zaak zou hebben te weerspiegelen.⁴⁸⁹

Dit plan omvatte in de eerste plaats de oprichting van een basis-hospitaal, oftewel: een specialistengroep. Deze groep zou, zo werd gedacht, een 'welkome bijdrage vormen voor het militaire werk van de bevrijding van Ned.-Indië en daarna uit hoofde van hare samenstelling ook geschikt zijn voor hulpverlening op het burgerlijk medisch gebied en voor den wetenschappelijken opbouw van Indië'.⁴⁹⁰

Een tweede onderdeel van het plan omvatte de uitzending van sociaal-medische eenheden. De OIK dacht dat het zwaartepunt van de NRK-hulp in Indië moest komen te liggen op het gebied van de hulpverlening aan burgers. Die hulp zou dan kunnen worden ingepast in het werk van de NICA. De taak van deze eenheden zou zijn het voorzien in de medisch-sociale behoeften in de plaats van vestiging en omgeving, waarbij tevens de overgebleven Indische artsen zouden worden ingezet, evenals eventueel aanwezige mantri-verpleegsters en -verplegers⁴⁹¹, die in de praktijk de meeste van de drukbezochte poliklinieken zouden gaan beheren. Het aantal uit te zenden eenheden, elk twaalf personen groot, werd zoals gezegd geschat op 160, een aantal dat overeenkwam met het aantal grotere bevolkingscentra in Indië. Al naar gelang de omstandigheden, zou tot het uitzenden van meer of minder eenheden kunnen worden besloten.⁴⁹² Dit aantal werd als bewijs aangevoerd dat hulp aan de bevolking bij de plannen voorop had gestaan, maar het werd in de praktijk niet gehaald en de omstandigheden in Indië zelf maakten het vrijwel onmogelijk de hulp tot de autochtone bevolking uit te breiden. Of zoals het in de folder *Ook het Roode Kruis helpt Indië. Uit alle macht* stond geschreven:

[De hulp bereikt de bevolking niet] door de onveiligheid van het verkeer, waardoor slechts enkele sleutelposities toegankelijk zijn, en door de gevaren, waaraan Inheemschen zich blootstellen, wanneer zij onze hulp aanvaarden, gevaren welke uiteraard niet van onze zijde dreigen.⁴⁹³

Ten derde lag het in de bedoeling aandacht te schenken aan de verzorging en repatriëring van de burger-geïnterneerden en de krijgsgevangenen. Er werd hierbij zowel gedacht aan de terugkeer naar de woonplaatsen 'ook van de talrijke daaruit weggevoerde Inheemschen', als aan de repatriëring van de Europeanen naar Nederland.⁴⁹⁴

Dit plan werd door zowel het dagelijks bestuur van het NRK als door de Nederlandse regering goedgekeurd. Bij die goedkeuring werd, aldus een rapport van de OIK, uitgegaan van de gedachte 'dat de gezondheidstoestand in Nederlandsch-Indië bedroevend zou zijn, van de gedachte dat de gezondheidsdiensten van meet af aan zouden moeten worden opgebouwd, dat zulks geruimen tijd in beslag zou nemen, dat het Nederlandsche Roode Kruis die periode zou helpen overbruggen en zich terug zou trekken zoodra de Gouvernementsdiensten in voldoende mate zouden functioneren om de Roode Kruis-hulp te kunnen ontberen'. Men verwachtte dat dit ogenblik in 1948 aan zou breken, maar het is anders gelopen.⁴⁹⁵ Omdat de goedkeuring van de regering even op zich liet wachten, was de OIK maar vast met de voorbereiding begonnen, zo goed en zo kwaad mogelijk.⁴⁹⁶

De Kamer zorgde tussen 1 november 1945 en 15 januari 1946 in zeven centra ook voor de opleiding van verpleeghulpen. Het programma bestond uit zes weken theorie (bv. Maleis, tropische hygiëne, volkenkunde van Nederlands-Indië), tien weken ziekenhuisopleiding en vier weken wijkverpleging. Ook EHBO had een belangrijke plaats in de opleiding. 'Ten slotte werd eenig onderricht in militaire houding en vormen gegeven.' Ofschoon zij na uitzending geen militairen in de strikte betekenis van het woord waren, werden zij - althans voor de demilitarisering van het Rode Kruis eind 1946, waarover verderop meer - betaald en gevoed als militairen, en 'in een vlot khaki-uniform' gekleed, met de onderscheidingstekens van sergeant op de arm.⁴⁹⁷

Al tijdens de bezetting had de arts C. van Oosten, in overleg met de verpleegster E.A. Boerstra, een programma opgesteld voor de opleiding van verpleeghulpen. In de overwegingen hierbij had terdege meegespeeld dat er in Nederland zelf eerder een tekort dan een overschot aan verpleegkrachten zou zijn. Na de bevrijding van Indië echter zou de toestand van de bevolking daar uitzending van een groot aantal van hen eisen, een vraag waaraan Nederland niet of nauwelijks zou kunnen voldoen. 'Te voorzien was, dat van de zijde van den Hoofdinspecteur voor de Volksgezondheid ernstige bedenkingen tegen zulk een aderlating zouden rijzen.' Volgens de verslagen van de handelingen van de OIK namen driehonderd leerlingen aan de cursussen deel, van wie er ongeveer honderd tijdens de opleiding afvielen, zodat rond de tweehonderd verpleeghulpen tussen 1 april en 15 juni 1946 voor uitzending beschikbaar kwa-

men. Op 30 juni 1946 hadden al dertig van hen 'een reis voor dienst op repatrieringsschepen' volbracht. Heusdens echter spreekt van 360 gediplomeerden die begin 1946 in teamverband konden worden uitgezonden. De leerlingen waren na voltooiing van hun opleiding, zoals gezegd, verpleeghulp, en geen hulpverpleegster, 'om duidelijk te doen uitkomen dat zij geen opleiding tot verpleegster hebben genoten en dat zij niet voor zelfstandig verpleegwerk zijn bestemd.'⁴⁹⁸ In december 1946 kreeg de OIK het verzoek nogmaals een driehonderdtal verpleeghulpen op te leiden, wat betekende dat zo'n vierhonderd tot vierhonderdvijftig nieuwe kandidaten gezocht zouden moeten worden, wat geen sinecure was. Toch zijn in 1947 weer tweehonderd verpleeghulpen opgeleid die in 1948 zijn uitgezonden.⁴⁹⁹

Al snel, medio 1945, kwam bij het overleg van de OIK met het Britse Rode Kruis naar voren dat er zou moeten worden gewerkt onder leiding van de militaire instanties omdat:

1. Gedurende de operatiën, welke men zich toch voorstelde dat in Ned.-Indië zouden plaats hebben, zou de leiding geheel militair zijn en zouden de werkzaamheden van het Roode Kruis zich allereerst op de militaire behoeften hebben in te stellen.
2. Gedurende de operatiën kan men alleen dan verzekerd zijn van de noodzakelijke faciliteiten op gebied van bijv. verstrekking van benzine, verwisseling van voertuigen, evacuatie en aanvulling van personeel e.d., wanneer men door de desbetreffende militaire autoriteiten wordt erkend als behorende tot het militair verband.⁵⁰⁰

Midden juli 1945 volgden de eerste besprekingen met de vertegenwoordigers van de Nederlands-Indische regering in Australië, J.W. van Hoogstraten en P.A. Kerstens, voormalig minister in het tweede oorlogskabinet-Gerbrandy. Volgens hen waren in het Verre Oosten grote voorraden voedsel en medicamenten aangelegd, die voor de hulpverlening zouden kunnen worden aangesproken. Het plan om teams uit te sturen stuitte echter op weerstand. Zij stelden zich op het standpunt dat niet de door de OIK gewenste teamgedachte - die ook door de Britten en Amerikanen was aanbevolen - de leidraad moest vormen bij het handelen, maar de individuele onderschikking van de OIK-leden aan de Nederlandsch-Indische regering. Het conflict liep hoog op, maar de OIK bleef aan de teamgedachte vasthouden, niet omdat zij de DVG wilde vervangen, maar omdat die DVG eerst weer van grond af aan moest worden opgebouwd. Bovendien zou die opbouw allerlei soorten voorzieningen op diverse terreinen

vereisen, die specifiek op de weg van de bevoegde Nederlandsch-Indische instanties lagen. Het NRK wilde daarom niet verder gaan 'dan de samenvoeging in organisch verband van hier te lande beschikbare krachten, de financiering daarvan in den eersten tijd na de bevrijding bijv. een jaar, om zodoende zorg te dragen voor de aanwezigheid in Ned. Indië van een bron van medische en verplegende krachten, waaruit de DVG zou kunnen putten bij het tot stand brengen van zijn definitieve organisatie'. Wel werd toegezegd dat het in uitzonderingsgevallen kon voorkomen dat een team tijdelijk zou worden gesplitst of dat een der leden elders zou worden gedetacheerd, maar van de andere kant zouden de aanvragen om hulp van de zijde van de Indische autoriteiten zoveel mogelijk rekening moeten houden met de teamgedachte.⁵⁰¹

Behalve dat er om diverse redenen een beter resultaat bij het werk van werd verwacht, was een van de argumenten waarom het NRK zijn medewerkers in Indië in teams wenste te laten opereren en niet als individuen die desgewenst overgeplaatst konden worden: 'omdat het een betere controle waarborgt betreffende de gedragingen der leden, die tot het team behoren, daar zij met elkaar leven'.⁵⁰² Desondanks zouden met name de gedragingen der verpleegsters en verpleeghulpen - terecht of onterecht, begrijpelijk of niet - herhaaldelijk aanleiding tot klachten geven, maar daarover later.

Ondanks het conflict waren het verhelderende gesprekken geweest. De OIK had het plan uiteen gezet, wederom toevoegend dat het als 'een nationaal volksplan' zou moeten worden beschouwd. Het lag in de bedoeling, zo werd Kerstens en Van Hoogstraten voorgehouden, dat het Nederlandse volk spontaan bereid zou moeten blijken 'te trachten de gelden beschikbaar te stellen voor de uitvoering ervan'.

Om te slagen zou het plan echter den geschetsten vorm moeten behouden, wilde het tot het volk blijven spreken. Aan het eigen karakter ervan zou niet mogen worden getornd, al was uiteraard op verschillende punten aanpassing aan tot uiting komende wensen van Indische zijde, bijv. ten aanzien van de samenstelling van de eenheden, mogelijk. Verzekerd werd, dat de wijze van inzet en de hiërarchie, waaraan zij zich zouden hebben te onderwerpen, volledig bepaald zou worden door hetgeen te dien aanzien voor overeenkomstige, reeds werkzame eenheden ginds, zou gelden.⁵⁰³

Zoals in Europa de Civil Relief Units van bijvoorbeeld het Britse Rode Kruis zich geheel hadden moeten voegen naar de aanwijzingen van de militaire autoriteiten en door de militaire leiding

moesten zijn erkend wilden zij werkzaam kunnen zijn, 'zoo zouden in het Verre Oosten de medische eenheden van het Ned. Roode Kruis via den C.O.NICA, die zelf weer zou staan onder de bevelen van den commandant van de Task Force, militair worden ingeschakeld'.

Zij zouden zich onvoorwaardelijk hebben te onderwerpen aan haar indeeling, zooals deze door de bevoegde NICA-autoriteiten zou worden beslist en hebben te gehoorzamen aan de door den C.O.NICA te geven bevelen. In de dumps der Geallieerden zou, naar Mr. van Hoogstraten verzekerde, meer dan voldoende materieel, hospitaalluitrustingen, motorvoertuigen enz. aanwezig zijn.⁵⁰⁴

Dit nam niet weg dat het wenselijk zou zijn dat de eenheden het eigen Rode-Kruiskarakter zouden behouden. Zij zouden in NICA-verband worden uitgezonden, en zij zouden NICA-uniformen dragen met de hoofdaanduiding 'Ned.-Indië' op de mouw, maar uit het Rode-Kruisembleem op dezelfde mouw, met de aanduiding 'Nederland' zou blijken dat zij onder de auspiciën van het NRK waren uitgezonden.⁵⁰⁵ Dit zou zo blijven. Ondanks steeds verdergaande samenwerking met NIRK, DVG en MGD en steeds veelvuldiger uitlening van de medewerkers aan andere hulpverlenende instanties, bleef de Missie tot 1950 zelfstandig, en haar medewerkers, ook als zij waren uitgeleend, bleven onder gezag staan van de vertegenwoordiger van het NRK te Indië.⁵⁰⁶

Met de combinatie van zelfstandigheid en onderschikking aan de NICA kon Van Hoogstraten zich verenigen. Tevens werd overeengekomen dat het NRK in beginsel de kosten zou dragen, maar dat de Nederlandsch-Indische regering zou kunnen bijspringen mocht het NRK onverhoopt financieel tekort schieten. De vele problemen die bij de voorbereiding van dit plan kwamen kijken werden, aldus de handelingen, 'in talrijke besprekingen' overwonnen. Boerstra en De Groot schreven:

Niettemin bleef het remmend werken, dat beslissingen over Indische aangelegenheden niet bij het Departement van Overzeesche Gebiedsdeelen bleken te kunnen worden genomen en dat Indië steeds een beslissende stem bleek te hebben, waardoor veel tijd verloren ging en men niet altijd den indruk had van een wederkeerig juist begrip van zaken.⁵⁰⁷

Nog voor de Japanse capitulatie brachten hoge ambtenaren van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen een bezoek aan J.C.E. van Lynden en Heusdens. De regering achtte spoedmaatregelen noodzakelijk vanwege het snel te verwachten einde van de oorlog in het oosten. Het NRK moest zo spoedig mogelijk met Indië in contact komen en rapport uitbrengen over de toestand daar, om inzicht te krijgen in wat de meest dringende behoeften waren. De eerste berichten waren verre van geruststellend. De ernstigste patiënten werden door de Britten vanuit Sumatra naar Singapore overgevlogen. Voor de achterblijvenden werd vooral een ernstig tekort aan medicamenten geconstateerd en de medische hulp was ten enen male onvoldoende. Nu volgde ook de goedkeuring van het NRK-plan door de regering. Alleen van het inrichten van een basis-hospitaal moest voorlopig worden afgezien. Anderzijds werden de plannen uitgebreid. In een onderhoud op 25 augustus van Van Lynden, Heusdens en Boerstra met Logemann, de minister van Overzeese Gebiedsdelen, in het bijzijn van Bannier, en Kerstens, werd afgesproken dat het NRK vanuit de havens van inscheeping in Indië tot aan Nederland de repatriëring zou verzorgen, al was nog volkomen onduidelijk om hoeveel personen het handelde, hoe hun gezondheid was en waar zij zich bevonden.

Majoor B.G. van Os van Delden, hoofd repatriëring van het Militair Gezag, werd bereid gevonden als NRK-vertegenwoordiger naar Indië te vliegen om de nodige voorbereidingen te treffen. Dit gebeurde inderdaad, maar al snel bleek dat Van Os van Delden meer als vertegenwoordiger van het Militair Gezag optrad. Mede hierdoor, maar vooral vanwege de alarmerende berichten over de politieke situatie en de al even alarmerende berichten over de aantallen en de gezondheidstoestand van de mensen om wie het ging, kwam de regering op de met het NRK gemaakte afspraak terug. Een dergelijke operatie werd te groot bevonden voor een particuliere vrijwilligersorganisatie als het Rode Kruis. Meer en meer kwam de gedachte op dat repatriëring primair een overheidstaak was. Na de terugkomst van Van Os van Delden uit Indië werd daarom besloten de repatriëring aan de repatriëringsdienst van het Militair Gezag toe te vertrouwen. Er werd dan ook contact opgenomen met generaal Kruls, de hoogste superieur van Van Os van Delden, overigens zonder het NRK daarvan op de hoogte te stellen. Kruls had van begin af aan gevonden dat de repatriëring niet aan het NRK mocht worden overgelaten en verleende dus meteen zijn toestemming. Het gevolg was dat de repatriëringsdienst van Van Os van Delden kort daarop onder het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen kwam te ressorteren. Ter motivering werd gewezen op het KB van 13 September 1944, Staatsblad E81, waarin de repatriëring in Europa aan het Militair Gezag was toegewezen. Het werd met

terugwerkende kracht ook op de repatriëring uit Indië van toepassing verklaard. Er was nog wel sprake van samenwerking met het Rode Kruis, maar het Militair Gezag werd expliciet belast met voorbereiding en uitvoering van de repatriëringsoperatie. Heusdens bleef er ogenschijnlijk onaangedaan onder:

De taak van het Nederlandsche Roode Kruis werd door een en ander nu beperkt tot het verlenen van medische hulp in Indië zelf, de medische verzorging aan boord van de repatriëringsschepen, de hulpverlening aan zieken bij de in- en ontschepping en waar nodig tijdens hun herstel hier te lande. Voorwaar nog een belangrijke taak!⁵⁰⁸

De repatriëring vanuit Indië

Op 25 augustus, tien dagen nadat Hirohito de capitulatie bekend had gemaakt, werd op voorstel van Kerstens afgesproken dat het nog in Australië zetelende KDP zich binnen Indië met de repatriëring zou belasten, terwijl de repatriëring of emigratie vanuit Indië naar Nederland een zorg van het NRK zou worden, onder toezicht van de regering. De regering zou het NRK voor dit doel de benodigde schepen ter beschikking stellen en het NRK nam op zich, zo schreven althans Van Lynden en Heusdens, 'de reeds voor deze repatriëring geprojecteerde organisatie onverwijld uit te bouwen'.⁵⁰⁹

De OIK verkeerde in die dagen nog in de veronderstelling dat het NRK de repatriëring zou verzorgen, al was dat vanzelfsprekend onder toezicht van de regering. Het zond daarom medische teams uit die, naast kortstondig werk in de Archipel zelf, ook aan boord van de schepen de repatrianten of, in het geval van in Indië geboren, emigranten zouden moeten verzorgen. Vier teams werden hiervoor uitgezonden. Het eerste team dat op 9 november vertrok en onder leiding stond van de arts Mijnlieff, kwam niet verder dan Colombo, waar het werd ingezet op de al huiswaarts kerende Nieuw-Amsterdam. Dat schip koos op 23 januari 1946 weer zee, naar Southampton en vandaar naar Singapore, met aan boord opnieuw team I. Dat ging bestaan uit, aangevuld met per vliegtuig naar Colombo afgereisde versterking, negen artsen, één tandarts en ongeveer veertig verpleegsters of verpleeghulp. De op deze informatie, in een niet onderschreven document volgende toevoeging: 'zulks op grond van de ervaring, op de thuisreis met 3850 repatriërenden aan boord', doet wat vreemd aan als bedacht wordt dat de commandant van de Nieuw Amsterdam en de *Chief Medical Officer*, op

grond van diezelfde cijfers om twintig artsen en 75 verplegenden hadden gevraagd. Desalniettemin blijft het een substantiële vergroting van de eerdere bezetting van de teams, te weten: twee artsen, zes verpleegsters en twaalf verpleeghulpen, eventueel aangevuld met een secretaresse en een tandarts.⁵¹⁰

Aanvankelijk was het eerste team, toen het in Colombo aan boord stapte, als overbodig gekenschetst, een mening die zich volgens Boerstra en De Groot wijzigde, 'nadat bij het naderen van het koele Noorden bleek, hoezeer het aantal patiënten toenam'.⁵¹¹ Op de tweede reis hield het halt in Singapore, zowel als gevolg van een daar heersende besmettelijke ziekte als door een van de kant van SEAC gegeven opdracht tot troepenvervoer naar Soerabaja. Op 9 maart vertrok het schip uit Singapore, nam in Colombo bewoners van het Kandy-kamp aan boord, en kwam op 10 april in Rotterdam aan. De sterkte van de medische staf was, mede als gevolg van de gunstige weersomstandigheden onderweg, voldoende gebleken.⁵¹²

Al bij het vertrek op 1 december van team II en III uit Nederland, was het bericht uit Indië binnengekomen, dat men deze teams voorlopig niet zou kunnen inzetten, omdat de dokters en verpleegsters, die zelf in de kampen hadden gezeten, voorrang moesten hebben. Voor team IV, dat op 19 december vertrok, kwamen daarom alleen nog diegenen in aanmerking die genezen waren minimaal zes maanden in Indië te werken alvorens zelf weer te repatriëren.⁵¹³ Hier zat het idee achter dat de teams ook op de schepen zelf eigenlijk niet nodig waren, omdat er zich onder de repatrianten genoeg medici zouden bevinden om de geneeskundige taak op zich te nemen. Het NRK voldeed aan het verzoek 'hoewel de ervaring reeds was opgedaan, dat om fysieke en psychische redenen men op de diensten van hen, die de ellende van den bezettingstijd hadden ondergaan, niet ten volle aan kon'. Mede op grond van de ervaringen van de eerste reis van team I, werd later dan ook de noodzaak erkend van aparte, medische repatriëringsteams.⁵¹⁴ Boerstra en De Groot schreven:

Zoolang de artsennood in Indië groot was, zag men met leede oogen de pas aangekomen-repatriëeringsartsen zich weer inschepen voor de terugreis. Op Java konden zij, zoo werd betoogd, betere diensten bewijzen. Het is begrijpelijk, dat de dingen zoo werden gezien. Doch daarbij werd er geen rekening mede gehouden, dat voor de zaak, waarom het hier gaat, de uitgezonden artsen in twee categorieën waren te onderscheiden en wel:

a. zij, die in staat en bereid waren, voor een jaar en langer hun praktijk op te geven en voor dien tijd een contract met het Roode Kruis aan te gaan;

b. zij, die daartoe niet in staat of bereid waren, doch zich wel voor een reis heen en terug wilden en konden verbinden.

De laatste categorie is bij uitsluiting die, waaruit de repatrieeringsartsen worden gekozen en tegelijkertijd, waaruit artsen voor langer verband niet worden geput. Men moge nu betreuren, dat categorie a. niet talrijker is, overheveling van categorie b. naar categorie a, is uitgesloten.⁵¹⁵

Op 19 november kwamen de arts Weeder en zijn vrouw, die eigenlijk tot team I behoorden, maar niet vanuit Colombo mee teruggereisd waren, in Batavia aan. Zij werden na een maand gevolgd door de leden van team II en III. Het probleem voor deze teams was dat de leden zich deels voor slechts een korte tijd hadden kunnen vrijmaken. Dat was de reden dat Doorenbos op 20 december een onderhoud had met de vroegere algemeen vertegenwoordiger van het NIRK, de eerder genoemde N.S. Blom, die de leiding over de repatriëring in handen had. Blom erkende de moeilijkheid en gaf toestemming hen die niet langer konden wachten, terug te sturen. De meeste teamleden konden echter worden overtuigd van de noodzaak langer te blijven.⁵¹⁶

Doorenbos was toen juist terug van een op verzoek van Van Mook gemaakte reis naar Nederland. De bedoeling van die reis was geweest de repatriëring te regelen. Bij zijn eerste vertrek uit Nederland was Doorenbos meegedeeld dat het Rode Kruis ook de repatriatie zou verzorgen en na alles, wat hij in Indië had gezien, was het voor hem vast komen te staan 'dat een groot deel van de mensen uit de kampen zoo gauw mogelijk naar Holland moest'.

Sommigen meenden, dat Holland niet in staat zou zijn deze stakkerds op te nemen, maar ik was overtuigd, dat eenige tienduizenden wel konden worden ondergebracht en dat het een eereschuld was dit te volbrengen.⁵¹⁷

Op 8 oktober had Doorenbos met Van Mook geluncht. Die deelde hem toen mee dat hij hoopte, dat met de Nieuw Amsterdam, die met troepen naar Indië kwam, zoveel mogelijk mensen konden worden geëvacueerd.

Hij dacht dat die dan begin december in Nederland zouden aankomen. Het was nu zaak te weten te komen, of men ze aldaar zou kunnen ontvangen. Zijne Excellentie was toen ook overtuigd, dat dit repatriëren een Roode Kruis taak zou zijn, van haven van inschepping tot haven van ontschepping. Hoewel reeds op 4 October hierover naar Holland gezegd was, kwam er steeds geen antwoord en toen dit op 19 October nog niet was gekomen, vroeg de luit.-gouverneur-generaal aan mij, den volgenden dag met spoed naar Nederland te vertrekken, om een en ander te bespreken.⁵¹⁸

Toen Doorenbos in Nederland aankwam had het NRK al contact opgenomen met Van Os van Delden die naar Indië werd gezonden. Hun schepen moeten elkaar onderweg hebben gekruist, zonder dat zij van elkaars opdracht op de hoogte waren. Later bleek, zoals gezegd, dat Van Os van Delden niet alleen maar als Rode-Kruisgedelegeerde, maar ook als regeringsfunctionaris op reis was gegaan, met een regeringsopdracht vergelijkbaar met die van het NRK.⁵¹⁹ Hiermee was overigens een oude wens van Van Os van Delden in vervulling gegaan. Al nadat zijn taak in juni 1945 in Europa goeddeels was geklaard, had hij zijn belangstelling voor Indië niet onder stoelen of banken gestoken. Naar verluid was hij teleurgesteld toen hij hoorde van de missie van Doorenbos, omdat hij bang was dat er van dubbel werk sprake zou zijn.⁵²⁰

Eenmaal in Nederland kreeg Doorenbos het veranderde beleid te horen. Niet het NRK zou de repatriëring regelen onder toezicht van de regering, maar de regering zelf nam die taak op zich, in casu de na de opheffing van het Militair Gezag naar het departement van Overzeese Gebiedsdelen overgegangene repatriëringdienst van Van Os van Delden, waarbij het NRK hand- en spandiensten mocht verlenen.⁵²¹

Op 29 oktober waren tijdens een vergadering onder leiding van luitenant-kolonel Maas alle personen en instellingen die actief waren op repatriëringsterrein, met elkaar in contact gebracht. Hier bleek al snel dat repatriëring per vliegtuig, waaraan in eerste instantie werd gedacht, onmogelijk zou zijn. De geregelde repatriëring per boot zou zoals voorzien via het Suez-kanaal gaan. De eerste boten - de Nieuw Amsterdam en het hospitaalschip De Oranje - zouden omstreeks 25 november te Port-Saïd arriveren. Over de wilde repatriëring, de repatriëring met vreemde schepen, viel dit uiteraard niet met zekerheid te zeggen, maar H.P.J. Van Ketwich Verschuur, de directeur-generaal van het NRK in de eerste jaren na de oorlog en vervanger van Heusdens in de OIK, was er zeker van dat ook de bulk daarvan via het Suez-kanaal zou gaan. Er zou daarom zo spoedig mogelijk voor een kledingdepot in Port-Saïd worden

gezorgd. Daarop had R.K.A. Bertsch, medewerker van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen en opvolger in de OIK van Bannier, uitgelegd dat de repatriëring een regeringstaak zou zijn, waarbij evenwel de particuliere instellingen een taak zouden moeten hebben. Het vervoer naar Nederland zou echter zijns inziens in zijn geheel in handen van de overheid moeten zijn. De verzorging van de gerepatrieerden na aankomst was te splitsen in het 'opvangen en wegwijs maken der gerepatrieerden; dit zou overgelaten kunnen worden aan het particulier initiatief (NHI)'. Het opnemen in de normale gemeenschap en de blijvende verzorging van de oorlogsslachtoffers daarentegen was weer een taak van de regering. Hierop ontstond een discussie over onduidelijkheden en eerder gemaakte, met deze indeling strijdige afspraken, waarbij C.J.I.M. Welter van NHI en Van Ketwich Verschuur erop aandrongen de zorg voor de gerepatrieerden meteen na aankomst op de kade geheel in handen van het particulier initiatief te geven.

Alleen de belangen en wenschen der repatrieerenden mogen gewicht in de schaal leggen en dezen zullen ongetwijfeld liever voortgeholpen worden door particulieren, die hun nooden begrijpen en zelf een Indischen achtergrond hebben en voor een deel goede bekenden van menig repatriant zullen zijn, dan door ambtenaren, die hierin met minder warmte zullen optreden, geheel daargelaten ieders deskundigheid.⁵²²

Bertsch gaf hierop toe. De regering zorgde tot de kade voor het vervoer van de repatrianten, en gaf 'dan de zieken aan het Roode Kruis en de gezonden aan NHI over'. De voorzitter echter gaf te kennen meer te voelen voor het door de repatriëringdienst naar voren gebrachte standpunt, dat de regering zijn taak pas als beëindigd mocht beschouwen wanneer alle repatrianten onderdak waren. Maas meende dat 'bij uitvoering door particulieren onaangename verrassingen mogelijk zijn, waarvoor de Regeering de schuld zal krijgen'. In de hierop volgende discussie kwam de rol ter sprake die het CBVO zou moeten spelen. Volgens Van Ketwich Verschuur zou het optreden van deze instelling afhangen van het al dan niet repatriëren van oorlogsslachtoffers. Maar wat waren in hemelsnaam 'oorlogsslachtoffers'? 'Allen of slechts enkelen, die bijzonder gedupeerd zijn?',⁵²³ waarmee hij een vraag stelde die de gehele hulpverlening in die jaren parten heeft gespeeld.

In ieder geval zou het CBVO financiële en medische steun kunnen verlenen. Na enige discussie werd besloten de beslissing over de repatriëring, waarbij van met name de huisves-

ting grote problemen werden verwacht,⁵²⁴ in handen van de regering te leggen. Hierbij moest uit twee initiatieven worden gekozen:

Indië-kade in Nederland Regeeringstaak, kade-huis en huisvesting taak voor partic. initiatief (NHI, event. met bijstand van CBVO), nazorg CBVO; óf: de geheele repatriëring, vervoer tot stoep Regeeringstaak, nazorg idem (CBVO), met waar noodig inroeping van steun door particulieren en andere instellingen (Roode Kruis, NHI, VNK, UVV).⁵²⁵

Dit zou echter leiden tot een aaneenschakeling van strijd, twijfel en uitstel en het NRK besloot de beslissing niet af te wachten en zijn taak vierledig in te vullen. Het stuurde delegaties naar Egypte en Karachi, in toen nog Brits-Indië, waar een NRK-vertegenwoordiger hulp verleende aan de vliegtuigpassagiers op weg naar Nederland. Tevens zou het voor transport en medische hulp zorgen bij de ontvangst in de havens van aankomst en het vervoer naar huis of ziekenhuis. Het zou een tehuis voor herstellenden en een reconvalescentenoord voor tuberculose-patiënten beschikbaar stellen en inrichten, en zoals gezegd medische teams voor dienst aan de repatriëringsschepen uitzenden, die zouden worden bijgestaan door welfare-werkers van NHI.⁵²⁶ Maar van het oorspronkelijke idee van het NRK, een grote rol bij de evacuatie van met name de uit Java gedeporteerden naar hun geboortegrond en de algehele regeling van de repatriëring naar Nederland, kwam dus weinig terecht. Bij het eerste speelde het géén rol, bij het tweede slechts een aanvullende.⁵²⁷

De repatriëringdienst uitte al snel de wens dat het NRK zou doorgaan met de uitrusting en uitzending van medisch en verplegend personeel, alsmede van apothekers, apothekersassistenten en tandarts-assistenten voor dienst op de schepen. Die dienst had echter wel bezwaar tegen de teamsgewijze uitzending. Hij wenste een uitzending van in overleg met Batavia elke keer opnieuw vast te stellen aantallen.

Aldus zou te Batavia onder Dr. Doorenbos een 'depot' van repatriëringspersoneel voor den medischen dienst aan boord ontstaan, waaruit zou kunnen worden geput, naarmate zulks noodig zou blijken. De onzekerheid omtrent de in te zetten schepen en de vertrekdata uit Tandjong Priok maakte het niet wel doenlijk anders te handelen. Tot dezen vorm van samenwerking heeft de Oost-Indische Kamer zich gaarne bereid verklaard.⁵²⁸

Begin 1947 constateerden Boerstra en De Groot dat het tempo van uitzending van artsen voor de repatriëringsschepen was gedaald. Zij verklaarden dit enerzijds door het dalen van het aantal repatrianten en anderzijds door het inmiddels weer wat gegroeide weerstandsvermogen van die repatrianten. Verder waren in de zomermaanden de temperatuurverschillen tussen Indië en Europa geringer geweest, wat het aantal ziektegevallen zal hebben gedrukt en tevens waren weer medici en verplegenden uit Indië zelf inzetbaar geweest. Desondanks was de NRK-hulp 'op dit gebied [...] zeker nog niet ten einde',⁵²⁹ een conclusie die een half jaar later werd herhaald. Toen hadden al ongeveer 85.000 mensen op de repatriëringsschepen de overtocht gemaakt, en er werden er nog 25.000 verwacht.⁵³⁰

Het uitzenden van personeel op de repatriëringsschepen was in dat tweede half jaar van 1946 uitsluitend op verzoek van de repatriëringdienst geschied, wat na februari 1947 regel werd, omdat toen ook de repatriëring in Indië zelf onder die dienst ging vallen. Hierbij werd bij voorkeur gebruik gemaakt van personeel dat de reis al eens eerder had gemaakt. Speciale aandacht ging uit naar de naar Nederland vertrekkende zieke en gewonde militairen van marine en leger, omdat vernomen was dat hun 'niet altijd die aandacht wordt geschonken, welke wel mocht worden verwacht'. Er werden enkele honderden pakketten met de naar Indië varende boten meegegeven. Bovendien werden de NRK-afdelingen van Amsterdam en Rotterdam 'uitgenoodigd, medewerking te verleen tot de uitreiking van welkomstpakketten aan dezelfde categorie van personen bij aankomst in het Vaderland'.⁵³¹ Of het aan deze speciale aandacht is te danken is natuurlijk niet te zeggen, maar de in februari binnengekomen brief van ene sergeant S.M. van Tol is opvallend. Hij dankte het NRK in het bijzonder en de mensen in Nederland in het algemeen voor de opvang, de begeleiding en het onthaal. Zij waren uitstekend geweest.

Wat en waar ik allemaal van gehad heb weet ik niet zo allemaal meer uit mijn hoofd maar wel weet ik dat ik er geweldig dankbaar voor ben en wij m.i. veel en veel meer krijgen als wij verdiend hebben. Nogmaals wil ik daarom het Roode Kruis mijn grote dank aanbieden en wil U tevens verzoeken deze dank zo mogelijk ook door te geven aan het Ned. Ind. Roode Kruis of mij een adres te geven waaraan ik mijn schrijven zal kunnen richten.⁵³²

Of de een jaar later gerepatrieerde collega's van Van Tol het met hem eens zullen zijn geweest, is de vraag. De moeilijkheden begonnen zich namelijk op te stapelen. Het NRK klaagde erover dat de termijn, waarop in de regel aan de verzoeken van de repatriëringdienst moest worden voldaan, veel te kort was voor het verantwoord gereedmaken - oproepen, testen, keuren, inenten, kleden - van vertrekkende teams. Desondanks had de OIK aan de aanvragen tot op dat moment steeds gevolg kunnen geven. Tevens ontstonden er moeilijkheden in Batavia zelf, waar leden van de medische teams dachten met de eerste de beste boot naar Nederland terug te kunnen 'daarbij voorgevend, dat zulks hun was toegezegd, en dit ondanks het feit, dat hun voor vertrek meer dan eens was te kennen gegeven, dat de mogelijkheid bestond, dat zij eenigen tijd zouden hebben te wachten, zoodat zij erop zouden moeten rekenen, wel drie maanden van huis te kunnen zijn'.

Een hunner was zelfs - door bijzondere omstandigheden - een schriftelijke verklaring te dien einde ter tekening voorgelegd. De Kamer heeft zich genoopt gezien, zulk een verklaring voortaan van iederen deelnemer aan een repatriëringreis te verlangen. Het blijft een raadsel, hoe zulke misvattingen kunnen ontstaan.⁵³³

Het antwoord hierop lijkt echter eenvoudig: de eerder aangegeven (te) korte voorbereidingstijd. Maar het ergste leed bleek geleden. Ofschoon niet kon en mocht worden uitgesloten dat nog een enkele keer een beroep op het NRK zou worden gedaan, kon begin 1948 worden opgemerkt dat voor de dienst op de repatriëringsschepen geheel gebruik kon worden gemaakt van uit Indië repatriërende artsen en verplegenden.⁵³⁴ En ook in het volgende half jaar werd voor dienst op de repatriëringsschepen geen beroep meer op het NRK gedaan. Op 1 augustus werd dan ook de repatriëringdienst van de OIK opgeheven.

Het personeel, dat zich beschikbaar had gesteld om zo nodig nog te worden uitgezonden, heeft hiervan mededeling ontvangen onder dankzegging voor zijn bereidheid om zijn medewerking te verlenen. Het hoofdstuk repatriëring is hiermee voor het Nederlandsche Roode Kruis afgesloten.⁵³⁵

In totaal werden op initiatief van het NRK, voor de repatriëringdiensten dertien artsen, drie tandartsen, 33 verpleegsters en 77 verpleeghulpen uitgezonden. Doordat velen van hen

meerdere malen zijn gegaan komt het totaal aantal uitgezonden op ongeveer 450. Zo'n honderddertig waren er uitgezonden op verzoek van het NRK zelf, en de overigen op verzoek van de repatriëringdienst. Velen van hen hebben bovendien werk verricht in Indië zelf, omdat het schip waarmee zij terug zouden keren met uitstel van vertrek te kampen kreeg. Zij hadden tot midden mei 1947 al meer dan 75.000 mensen bijgestaan, die met de repatriëringsschepen naar Nederland zijn vervoerd, waarvan naast de eerder genoemden ook nog het hospitaalschip De Grote Beer moet worden vermeld.⁵³⁶ Dit voer bijvoorbeeld, met een vaste medische staf van twee *welfare*-krachten (maatschappelijk werkers) en drie helpsters, vijfmaal naar de Oost en terug. De tocht ging door het Suez-kanaal, waar de schepen in Port Said, 30 kilometer ten zuiden van Suez, in de inmiddels weer verzande haven Adabya, werden opgewacht door medewerkers van het NRK, het Vrouwen Hulp Korps en de repatriëringdienst die tezamen de hulppost Ataka bemanden. Zij verstrekten kledij en schoeisel. Ataka maakte deel uit van een verzameling Britse noodloosden en tentenkampen, die zich tot mijlen buiten de haven uitstreckte. Ataka zelf lag zo'n acht kilometer van de haven vandaan. Van daaruit ging de tocht verder naar Nederland, of, indien een rechtstreekse verbinding niet mogelijk was, naar Southampton. Debarkatie daar was echter niet toegestaan. In Nederland stonden leden van NHI klaar met dekens en andere eerste levensbehoeften, waarna vervoer naar onderdak plaats had. De zieken bleven onder toezicht van het Rode Kruis.⁵³⁷

De hulpverlening van de Missie-NRK

Wat waren de taak en de activiteiten van het NRK in Indië? In de eerste weken na de Japanse overgave was de hoofdtak de hulp aan de bevolking. Later verplaatste het zwaartepunt zich naar de hulp aan de ex-geïnterneerden. Behalve hulp bij repatriëring werd specialistische hulp geregeld en werden voedsel, medicijnen en kleding aangevoerd. Verder had het NRK tot taak ziekenhuizen op te richten, ook voor de opleiding van verplegend personeel, waarvoor het later hulp kreeg van het NIRK, dat toen tevens meewerkte aan het oprichten en instandhouden van EHBO-posten, noodhospitaal en mobiele poliklinieken. NRK en NIRK organiseerden tezamen een bloeddondienst. De transportcolonnes werden uitgerust en geoefend, ziekenvervoer werd ter hand genomen en in samenwerking met de DVG werden medicijnen verstrekt. De missie organiseerde gaarkeukens waar tweemaal per dag zo'n tienduizend mensen kwamen eten. Op verzoek van de daarvoor in eerste instantie aangewezen organisaties moest bijstand

worden verleend op sociaal-medisch terrein. Het Nerkai werkte in later jaren daarenboven mee bij de bestrijding van tuberculose in Indië. Die campagne werd in 1949 geleid door H.A. Wicherts, aan wie nog aandacht zal worden besteed.

Ook zorgde het NRK, in het kader van de Boekenactie Rode Kruis (BARK), voor distributie van lectuur onder de soldaten van het Nederlandse leger, dit in samenwerking met de NIWIN, die over de samenwerking met het NRK zeer te spreken was. Zij hadden eerst in Van Ketwisch Verschuur en later in Van Tuyll van Serooskerken van Zuylen een gezamenlijk lid. Veel van de activiteiten van de NIWIN waren volgens eigen zeggen alleen mogelijk door de medewerking van de NRK-intendance. In de tweede helft van 1945 werden ongeveer tweehonderdduizend boeken, tweeduizend spelen en honderdduizend tijdschriften verzameld. Vijfhonderd pakketten met boeken en tijdschriften werden naar Engeland verzonden ter verwelkoming van de aankomende repatriandi, terwijl zeventuizend boeken en tweeduizend tijdschriften naar Batavia werden verstuurd en 3500 boeken en 3700 tijdschriften naar Colombo. Eind 1945 werd met de KLM een overeenkomst gesloten, waardoor vanaf dat moment met elk Indië-vliegtuig lectuur kon worden meegegeven. Ook kon door de BARK in dat jaar aan de gezamenlijke krijgsmachtonderdelen zo'n 135.000 boeken worden toegezegd, mede ten behoeve van de militaire hospitalen.⁵³⁸ De soldaten waren hier overigens niet onverdeeld gelukkig mee. Ziekenverzorger A. van Helvoort schreef in zijn dagboek *De verzwegen oorlog*, dat de bladen 'al meer dan een jaar oud' waren. Sommige had hij al voor de overtocht in Nederland zelf gelezen. 'Als ze denken ons daar een plezier mee te doen, zitten ze er ver naast.'⁵³⁹ **[Hier ergens foto 2: disk Leo van Bergen, map 020822_1134, foto kisten:**

onderschrift: Boeken Actie Rode Kruis]

De boekleverantie aan militairen van de BARK was niet het enige initiatief tot heil van Jan Soldaat. Hier moet ook de in september 1947 opgerichte Bemiddeling Individuele Aangelegenheden van Militairen (BIAM) worden genoemd. Op verzoek van de sociale dienst van het leger had het Nerkai zich bereid verklaard, in samenwerking met die dienst, een organisatie op te richten die de militairen van KL en KNIL in de ruimste zin van het woord moest bijstaan bij hun dagelijkse besognes. Het hoofdkantoor van de BIAM was gevestigd te Batavia en verder waren er kantoren in Semarang, Medan, Palembang, Bandoeng, Soerabaja en Padang, omdat daar KL-onderdelen waren gelegerd. Ook in Makassar en Ambon waren kantoren ingericht. Dat er voor de KNIL-militairen minder aandacht was, was het gevolg geweest van een oriëntatiereis van het Nerkai, tezamen met de sociale dienst van het leger. Die reis zou hebben uitgewezen

dat in Borneo en de Grote Oost minder behoefte aan een BIAM-kantoor was. De daar aanwezige inheemse KNIL-soldaten wisten vaak gezin, of in ieder geval familie en kennissen om zich heen. Bovendien werd, althans volgens het *Eindverslag*, bij het KNIL van oudsher de commandant veelal beschouwd als de vader van de troep.⁵⁴⁰

De Nerkai-afdelingen in bovengenoemde plaatsen werd verzocht zo spoedig mogelijk een kantoor van de BIAM op te richten. Het hoofdkantoor zond aan de plaatselijke afdelingen zoveel mogelijk afschriften van besluiten, regelingen en circulaires door, waardoor zij in staat werden gesteld zoveel mogelijk inlichtingen te verstrekken. Alle rapporten werden doorgezonden naar de sociale dienst van het ministerie van Oorlog in Den Haag. Particuliere kwesties, die in de plaats van herkomst moesten worden opgelost, werden doorgegeven aan de NIWIN, een overkapping van de voornaamste organisaties die op dit gebied werkzaam waren, zoals het NRK, NHI, de Band Nederland-Indië, en diverse meestal religieuze thuisfronten.⁵⁴¹

De band met het leger was ook in personis onmiskenbaar. De echtgenote van opperbevelhebber generaal S.H. Spoor had de leiding over de organisatie van al dit werk en toen zij in juni 1949 naar Nederland vertrok, werd het overgenomen door de vrouw van de chef MGD, Ph. Simons. De BIAM werkte daarbij vanzelfsprekend nauw samen met de sociale dienst van het leger, en het hoofdkantoor was zelfs in een gebouw van die dienst ondergebracht. Desondanks was het, volgens het *Eindverslag*, 'een zuiver civiele instelling, waarbij alleen burgerkrachten werkzaam waren en nog wel uitsluitend dames'. Geheimhouding van de voorgelegde problemen werd gegarandeerd. De BIAM stond open voor ieder militair in Indië, ongeacht rang of stand, onverschillig of hij tot de KL of het KNIL behoorde en zonder voorkeur voor ras, geloof of politieke gezindheid, een opsomming die de band met het Rode Kruis verraadt. Behalve het verlichten van de zorgen van de gezonde militairen, nam de BIAM de taak op zich de zieke en gewonde militairen in de verschillende ziekenhuizen te bezoeken en korte radio-briefjes en telegrammen van hen aan familieleden door te geven. Ook werden van de zwaar zieken radio-berichten over hun toestand naar familie in Nederland gezonden.⁵⁴² Tevens moest de BIAM nagaan uit welk milieu Indonesische meisjes kwamen met wie Nederlandse militairen in het huwelijk wensten te treden. Dit mocht pas nadat de legerleiding daarvoor toestemming had gegeven.⁵⁴³ De geheimhouding gold blijkbaar wel voor de Hollandse jongens, maar niet voor de inheemse meisjes.

Toen het moment naderde waarop de overdracht van het Nerkai aan de PMI zou plaatshebben, werd de vraag gesteld of het niet nuttig zou zijn dat er voor de nog in Indië

vertoevende Nederlandse militairen een BIAM-organisatie zou blijven bestaan. Voor de voortzetting moesten dan wel fondsen worden gevonden. Pogingen daartoe van Ramaer waren zo succesvol, dat de BIAM tenminste de eerste drie maanden van 1950 draaiende kon worden gehouden.⁵⁴⁴

Nadat de Rode-Kruishulp aan de ex-geïnterneerden in omvang afnam, nam de hulp aan de bevolking toe. De poliklinieken - 37 begin 1947, verdeeld over het gehele bezette gebied - werden druk bezocht. Tussen maart en juli 1946 bijvoorbeeld klopten meer dan 30.000 verschillende patiënten meer dan 140.000 maal aan voor verzorging. Door mobiele ambulances kon nog hulp worden verleend op 150 buitenposten. Op dat moment werkte Doorenbos, die algemeen vertegenwoordiger van het NRK te Batavia zou worden en daarmee tevens de algehele leider van de Missie-NRK, met een staf van zes personen. Er waren vijftien teams actief die tot 1700 behandelingen per dag uitvoerden. Bijgestaan door technici en klusjesmannen werd medische hulp verleend door tientallen artsen, honderden verpleegsters en verpleeghulpen, meer dan honderd apothekers-assistenten, enkele verplegers, apothekers, tandartsen en tandarts-assistenten, analisten en laboranten. Volgens een schatting van het Nerkai kwam in 1947 negentig procent van die hulp ten goede aan de bevolking.⁵⁴⁵

Lag het, zoals gezien, oorspronkelijk in de bedoeling van de OIK om de onder de naam 'Missie van het Nederlandsche Roode Kruis' werkende hulpverleners mee te sturen met de troepen die Indië van de Japanners zouden bevrijden, na de onverwacht snelle capitulatie van Japan stelde de OIK haar plannen bij. Er moest een groep van dertig à veertig specialisten worden gevormd die zowel wetenschappelijk onderzoek zouden moeten doen als onderwijs verzorgen. Het tempo van uitzending van de medische teams werd opgevoerd, tot bij tijd en wijle vier per week.⁵⁴⁶

Op 12 september 1945 vertrok het eerste Rode-Kruisteam met een vliegtuig van de Royal Air Force en daarna een schip van de Nederlandse marine, waarop ook admiraal Helfrich, naar Java. Het stond onder leiding van Doorenbos en werd vergezeld door een bloedtransfusie-team van zes personen, werkzaam te Weltevreden, en een team van voedingsspecialisten dat vijf personen sterk was. Een team van dertien medisch specialisten volgde kort daarna, evenals tot 1 december elf andere teams. Op 2 oktober werd door Doorenbos voet aan de grond gezet. Korte tijd later werd hij gevolgd door de tegelijk met hem vertrokken teams, zoals op 10 oktober het nog te bespreken medisch team nr. 1 van C.L. Bense jr. en op 4 november team nr.

2 van dokter Kroesen. In de diverse beschrijvingen van de aankomst van Doorenbos wordt opgemerkt dat dit slechts enkele dagen na de aankomst van de Britse troepen plaatshad, tegelijk met luitenant-generaal Van Oyen, en 'nog voordat de Luitenant Gouverneur-Generaal Dr. Van Mook dit deed'.⁵⁴⁷ Wel had Van Mook, die de honneurs waarnam voor de naar Nederland afgereisde gouverneur-generaal A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, het bed al voor het Rode Kruis gespreid. Hij had een aantal voorwaarden geformuleerd voor de Japanse capitulatie ten behoeve van lord L. Mountbatten, de Britse opperbevelhebber in het Midden-Oosten. De achtste betrof de hulpverlening en luidde:

To liberate all P.O.W.'s, civilian internees, interned or consigned women and children and political prisoners and to provide adequate accomodation, clothing, food and medical supplies and to allow and to facilitate the activities of Red Cross and other charitable organisations in this respect.⁵⁴⁸

Het team van voedingsspecialisten was voortgekomen uit een samenwerkingsverband tussen het NRK, het Nederlands Instituut voor Volksvoeding en het Centraal Instituut voor de Voeding. Zijn taak bestond uit het helpen bestrijden van de gevolgen van de kamptijd door voorlichting aan de autoriteiten en door het verzamelen van exacte gegevens over de toestand van de kampbewoners. Tevens moest het onderzoek doen naar hongerziekten en de voedingssituatie bij de inheemse bevolking en naar de gevolgen van de ondervoeding op het menselijk lichaam. Het deed methoden aan de hand waarmee sneller herstel en/of beperking van de gevolgen mogelijk zou moeten worden.⁵⁴⁹ Makkelijk was dit werk niet, nog afgezien van het vele oponthoud op weg naar Indië, de logistieke moeilijkheden in Indië zelf, en het inzetten van teamleden bij werk dat eigenlijk niet tot hun taak behoorde. De grootste problemen echter gaven de omstandigheden waaronder moest worden gewerkt. In het rapport staat te lezen:

The work among the camp-occupants had its own peculiar problems. The camps were very often, for some time, nearly inaccessible. The floating character of the population, caused especially by the whimsical evacuation-regulations, stood seriously in the way of collecting exact data. This applied to those admitted to the hospitals too. Examinations often had to be broken off, because the patient had to be evacuated. The political constellation made the work amongst the natives practically impossible. For such work

order and peace are necessary; but these were lacking nearly everywhere in the Archipelago. We therefore had to limit ourselves to examinations among a few selected groups.⁵⁵⁰

In oktober werden aan al deze eenheden nog de vier al besproken repatriëringsteams toegevoegd. Dit waren met recht geheel aparte teams. Toen bijvoorbeeld begin februari 1946 geprobeerd werd om verpleegsters, die in Singapore waren aangekomen, op repatriëringsschepen in te zetten, terwijl ze bedoeld waren voor de hulp in Indië zelf, wist Doorenbos dit 'gelukkig' te voorkomen.⁵⁵¹

In rap tempo vertrokken de diverse teams uit Nederland, wat Doorenbos hoop gaf voor de toekomst. Maar helaas. De reis zelf verliep al vaak weinig voorspoedig. Eén medisch team vertrok bijvoorbeeld op 26 oktober uit Nederland en kwam pas eind april 1946 in Indië aan. In de tussentijd had het lange tijd op Ceylon gewerkt ten behoeve van de daarheen gebrachte, van Java afkomstige evacués. Tot Colombo ging het meestal goed, maar daar stakte het vervoer. Het oponthoud duurde daar vaak veel langer dan verwacht en gewenst was, en doorreizen naar Java bleek helemaal onmogelijk. Zo werden de teams 3 tot en met 6 na vertrek uit Colombo, afgezet in Port Dickson op het schiereiland Malakka, waar zij enige maanden zouden blijven. Van team 7 zag alleen de arts kans al begin december in Buitenzorg aan te komen, maar de rest van zijn team strandde eveneens in Port Dickson. Eenmaal in Indië aangekomen bleek de accommodatie zacht gezegd matig. Besloten werd dan ook, mede door de beperkte mogelijkheden om de teams én als eenheid én op doelmatige wijze in te zetten in de *protected areas* rond Batavia, Semarang, Soerabaja en Bandoeng, na de snelle uitzending van de eerste elf teams een pauze in te lassen. Wel werd afgesproken, de teams weer als eenheid te laten opereren zodra de mogelijkheid zich voordeed.⁵⁵²

Doordat de hele archipel binnen de invloedssfeer van SEAC was komen te liggen was de weg naar de voorraden in Australië nagenoeg afgesneden. Bovendien bleek het vrijwel onmogelijk de teams volledig uitgerust vanuit Nederland uit te zenden. Het benodigde materiaal was of niet aanwezig of in Nederland zelf te hard nodig. Bovendien ging zoals altijd in oorlogstijd, het vervoer van troepen en wapens boven het vervoer van medici en medisch materieel. Heusdens schreef:

Het Nederlandsche Roode Kruis zou het moeten stellen met hetgeen in Indië al dan niet met Engelsche hulp ter beschikking zou kunnen worden gesteld. De hieruit voortkomende bezwaren hebben zich duchtig doen gevoelen, niet zoozeer wat de medicamenten betreft (al hebben de gebrekkige distributiemogelijkheden wel zorgen gebaard) als wel wat de motorvoertuigen aangaat, waaraan een chronisch gebrek is blijven bestaan.⁵⁵³

Behalve de medische teams - in totaal 22 -, en de voedings- bloedtransfusie- en repatrierings-teams zouden er in de loop der tijd bevolkingsteams, mobiele teams en sociale verzorgings-teams komen. Vanuit Nederland zijn daardoor onder de vlag van het Rode Kruis zo'n 1800 mensen uitgezonden voor medische hulpverlening. Zij waren te verdelen in specifieke 'Rode-Kruismensen' en ongeveer achthonderd personen die op verzoek van de regering werden uitgezonden. Die laatste groep was met de status van Rode-Kruismedewerker grotendeels ingedeeld bij de DVG. De overigen deden dienst in de militaire hospitalen. Van al dezen zouden er negentien niet terugkeren. Elf van hen zouden komen te overlijden, acht zouden in het strijdgewoel sneuvelen.⁵⁵⁴ Ondanks het soms ellenlang oponthoud en het gebrek aan van alles en nog wat, betoonde Van Ketwich Verschuur zich al in 1946 een tevreden mens. In een redevoering hield hij zijn publiek voor:

De nood in Indië was hoog gestegen, maar met de cijfers welke wij U gegeven hebben, voor oogen, behoeven wij niet beschaamd te staan in zelfverwijt, dat wij niet het mogelijke zouden hebben gedaan om het groote leed daarginds naar onze krachten te lenigen. Groot is onze dank aan allen, die daartoe het hunne, ieder op zijne wijze, hebben bijgedragen, groot is onze dank vooral aan hen, die zich daar in de tropen op zoo lofwaardige wijze geven aan hun werk van barmhartigheid. Dankbaar ten slotte, is het Nederlandsche Roode Kruis dat het zich ook aan deze grootsche, menschlievende en tevens nationale taak heeft mogen wijden!⁵⁵⁵

Hij zal dan ook zeer ontstemd zijn geweest toen een jaar later in een krantenartikel in *de Volkskrant* werd gezegd dat het NRK onmachtig was tot het geven van voldoende hulp. Het zou in de gehele archipel bijvoorbeeld slechts dertig artsen ter beschikking hebben. De man die na het vertrek van Van Ketwich Verschuur enkele jaren na de oorlog tot hét gezicht van het NRK

zou uitgroeien, A. van Emden, reageerde met de opmerking dat de afwezigheid van preventieve gezondheidszorg 'gedurende vele jaren' het thans onmogelijk maakte dat overal in voldoende mate aan curatieve gezondheidszorg kon worden gedaan. Daardoor kon pas op langere termijn de algemene gezondheidstoestand verbeteren. Bovendien corrigeerde hij de door *de Volkskrant* verstrekte cijfers over de aantallen artsen en verpleegkundigen. Er waren, aldus Van Emden, alleen al 'ongeveer vierhonderd artsen en verpleegkrachten voor den dienst der repatriëring.' Dat dit alles niet genoeg was wist het NRK ook wel, en het hoopte dan ook dat het artikel de bereidheid van artsen en verpleegkrachten zou verhogen om naar Indië te trekken. Die bereidheid was achtergebleven bij de verwachting, maar het NRK zelf had alles gedaan wat in zijn macht stond.⁵⁵⁶ Opvallend is overigens dat in het betreffende artikel, *Noodtoestand in Indonesië. Tachtig pct. der bevolking ondervoed en vervuild*, weliswaar het gebrek aan hulp wordt geconstateerd, maar het NRK daarvoor nauwelijks als schuldige werd aangewezen.⁵⁵⁷ De reactie van Van Emden zegt dan ook iets over de gevoeligheid van het Rode Kruis waar het de aantasting van de goede naam betreft, een naam die in de naoorlogse jaren meerdere aanvallen te verduren had gehad.

Bij de hulp aan de bevolking speelden de mobiele teams zo'n cruciale en centrale rol dat zij bijzondere aandacht verdienen. Eind 1945, begin 1946 richtte de arts L.M.G. Baas Becking het eerste zogenaamde 'Inspection and Mobile Team' op, dat werkte onder auspiciën van de RAPWI. Baas Becking was een der leidende figuren binnen de OIK en werd kort daarop lid van het centraal comité van het NIRK. Het team vormde een bont gezelschap met personeel van NICA, Marva en Rode Kruis. In verband echter met de aanstaande opheffing van de RAPWI - waarmee de samenwerking volgens Doorenbos altijd bijzonder prettig was geweest, getuige ook het feit dat hij waarnam voor Bonnen toen die eind 1945 een maand naar Australië moest -⁵⁵⁸ waren vanaf het derde team, van P.W.L. Penris, de teams alleen een Rode-Kruisaangelegenheid. Dat derde team, dat op 8 oktober 1945 uit Nederland was vertrokken en begin februari in Batavia aankwam, werd dan ook het eerste team van de Afdeling Inspectie en Mobiele Teams van het NIRK. Toch ressorteerden de teams niet volledig onder de medische dienst van het Rode Kruis. Vanaf het midden van 1946 werd de supervisie uitgevoerd door de chef van die dienst tezamen met de secretaris van de toen in het leven geroepen MCR.

Doel en taak van de teams waren in eerste instantie het regelen van huisvesting, bevoorrading, zorg voor hygiëne, onderwijs, *welfare* en voorlichting, daar waar hulp werd ge-

vraagde of waar inspectie duidelijk had gemaakt dat hulp noodzakelijk was. In het begin van 1946 kwam de medische hulp aan de bevolking in gebieden waar geen of onvoldoende verzorging aanwezig was op de voorgrond te staan. Dit voornamelijk poliklinisch. Waar dit niet mogelijk was, werd rondgereisd. In principe bestond een team uit twaalf personen: één arts, twee verpleegsters, vier verpleeghulpen, één medisch analist, één apothekers-assistent, één secretaresse, één hoofd van de huishouding en één mannelijke hulpkracht, de zogenaamde *handyman*. In de praktijk bestonden de teams echter uit vier tot zeventien personen, exclusief het naar behoefte ingehuurde Indonesische personeel.⁵⁵⁹ Makkelijk hadden de teamleden het niet, nog afgezien van de klimatologische en oorlogsomstandigheden. Zij ondervonden veel weerstand van van oudsher aanwezige medici, wat Doorenbos bijna opgelucht deed verzuchten dat die na verloop van tijd veelal afknapt en naar Nederland repatrieerden.⁵⁶⁰

Dit neemt niet weg dat het over het algemeen werd begroet als artsen die in de kampen hadden gezeten, zover waren hersteld dat zij hun oude metier weer konden oppakken. Het probleem van personeelsschaarste was groter dan het probleem van de bovengeschetste frictie,⁵⁶¹ mede omdat werd gevreesd dat steeds meer artsen en verpleegkundigen de dienst door ziekte vroegtijdig zouden moeten beëindigen. Nader onderzoek bracht echter aan het licht dat deze zorg voorlopig prematuur was.⁵⁶² Wat wel terecht zorgen baarde was dat de maatregelen die werden genomen om te voorkomen dat te veel medisch personeel tegelijk zou repatriëren, geen effect sorteerden, met een te grote personeelsfluctuatie of zelfs personeelsinkrimping tot gevolg.⁵⁶³

Zoals uit de reactie van Van Emden op het artikel in *de Volkskrant* al is gebleken, was het aantal teams dat werd uitgezonden kleiner dan verwacht, en waren de teams zelf nauwelijks op sterkte te houden. De redenen hiervoor waren: huwelijk, last van het klimaat of in de praktijk gebleken tekorten aan bestuurlijke kwaliteiten bij de artsen.⁵⁶⁴ Dit zijn althans de officiële redenen. In werkelijkheid heeft ook het zeer geringe animo bij Nederlandse medici om in Indië hulp te gaan verlenen een geducht woordje meegespeeld.⁵⁶⁵ Met name het oorspronkelijke dienstverband van twee jaar maakte velen kopschuw. Bovendien was er in het begin concurrentie van NICA en MGD die eveneens artsen wierven.⁵⁶⁶ Het resulteerde er al met al in dat er in Indië één arts op 35.000 mensen kwam. 'Gelukkig' was de definitie van 'ziekte' in Indië behoorlijk scherp.⁵⁶⁷

Ook de wens van Drees dat er geen openbare oproep in de dagbladen zou komen, gezien het tekort aan verpleegkrachten in Nederland zelf,⁵⁶⁸ zal de oplossing van dit probleem

geen goed hebben gedaan, een probleem waar een tekort aan medicamenten, bijvoorbeeld ter bestrijding van framboesia, nog bijkwam. In samenwerking met de Steun voor Medische Aangelegenheden voor Inheemsen (Simavi) en NHI kon daarin echter ten dele worden voorzien.⁵⁶⁹ Bovendien werden door het Britse Rode Kruis twee röntgenauto's en zeshonderd dozijn röntgenfilms toegezonden.⁵⁷⁰ Eerder al was door een NRK-gift van f100.000,- de CICR-vertegenwoordiger in Indië in staat gesteld zaken als medicamenten, levensmiddelen, kledij, schoei- sel en kinderspeelgoed aan te schaffen voor geïnterneerde vrouwen en kinderen.⁵⁷¹ Het NRK zelf leverde - een geringe hoeveelheid - voedsel voor de zieken. Met textiel voor de inheemse bevolking kon ruimer worden omgesprongen, al bleef ook die levering veelal een druppel op een gloeiende plaat. Zo werden aan Javaanse romusha's van kamp 'Combe Hill' te Penang tweeduizend dekens, 2100 shirts, 1685 lange broeken en 315 korte broeken toegezonden.⁵⁷²

Als gevolg van de overeenkomst van Linggadjati van 15 november 1946 – waarvan al snel bleek dat deze conservatieve Nederlanders te ver, en veel nationalisten niet ver genoeg ging – werd verwacht dat op 1 januari 1949 de staat Indonesië een feit zou zijn. Hierdoor kwam de uitzending van medisch personeel nog sterker onder druk te staan, omdat er twijfel heerste over de garanties en voorwaarden van uitzendingen die deze datum zouden passeren. Het akkoord noopte het NRK-hoofdbestuur tot de beslissing dat het NRK-personeel na 1 januari 1949 niet meer kon worden tewerkgesteld in gebieden die onder het directe gezag van de Indonesische staat zouden vallen, al zou in overleg met die staat een enkel team wel aanvullende hulp kunnen verlenen. (Dat die hulp zou worden gevraagd stond voor de OIK eigenlijk wel vast. Het was ondenkbaar dat de PMI al sterk genoeg zou zijn om zelf die hulp geheel te verlenen.) Maar van een zelfstandige NRK-missie in die gebieden kon geen sprake meer zijn. Dit betekende dat na 1 januari 1947 geen contracten meer voor twee jaar konden worden afgesloten, omdat dan de in Linggadjati afgesproken datum van 1 januari 1949 zou worden overschreden. Verlengingen konden hooguit tot die datum worden afgesloten.⁵⁷³

Op de uitzending van Rode-Kruispersoneel ten behoeve van de repatriëring had de beslissing overigens geen invloed. Overleg met de Indische regering over dit alles werd door de politionele actie in de kiem gesmoord, een actie die juist tot snellere uitzending noopte. Er werd getracht dit te bereiken door de duur van uitzending tot één jaar te beperken. Maar de bereidheid van Nederlandse artsen om naar Indië af te reizen bleef gering. Het aantal van tien artsen die in deze periode werden uitgezonden, volstond dan ook niet om aan de vraag te voldoen. Aanvullen van het verplegend personeel daarentegen veroorzaakte minder

problemen. Zo vertrokken in de tweede helft van 1947 159 verpleegsters en 22 verpleeghulpen naar de archipel.⁵⁷⁴ Maar juist in deze periode begonnen de eerste tweejaarlijkse contracten af te lopen. Om een plotseling groot verlies van arbeidskracht te voorkomen, en de inkrimping geleidelijk te laten verlopen, werd de mogelijkheid geboden het contract maand voor maand te verlengen, ofschoon verlengingen met minimaal een half jaar eigenlijk regel waren. Velen wensten zich echter niet weer voor zo'n lange periode vast te leggen.⁵⁷⁵

Ook het team van Bense, zoon van een militaire arts die te Atjeh had gediend,⁵⁷⁶ had zijn tijd erop zitten. Het vertrok naar Nederland na zo'n twee jaar in Indië werkzaam te zijn geweest. Zijn eerste taak had bestaan uit hulpverlening in het Kramatkamp te Batavia, waar veel Nederlandse gezinnen verbleven in de tijd van de *bersiap*. Zowel lichamelijke als geestelijke hulp waren dagelijks nodig geweest. Eind maart 1946 kreeg het team de opdracht om, als eerste volledige Rode-Kruisteam, als *mobile team* te worden ingezet. Het moest de plaats innemen van de twee kleine proefteams, waarmee Baas Becking vanuit Buitenzorg was begonnen poliklinische hulp te verlenen aan de inheemse bevolking *buiten* de zogenaamde beschermde kampen. Het team heeft twee poliklinieken buiten Buitenzorg een half jaar lang draaiende gehouden. Bovendien had het vanaf medio juli ook een noodziekenhuis onder zijn hoede.

De poliklinieken kregen op een gegeven moment meer dan vijfhonderd patiënten per dag. In november 1946 werd het team van Bense afgelost door team 20. Bense en de zijnen verhuisden naar de Poentjak-pas, standplaats Tjipajoeng, waar zij onder bescherming stonden van Nederlandse troepen. Begin januari, kort voordat eindelijk van de eerste vakantie sinds bijna anderhalf jaar zou gaan worden genoten, werd het team plotsklaps verplaatst naar Medan. Daar moest het gehele poliklinische werk van de grond af aan worden opgebouwd. Op 16 januari 1947 werd de eerste polikliniek geopend en zes weken later waren er zeven operationeel. Het aantal patiënten liep op tot vijfduizend per week aan het eind van april, waarop om een tweede team ter assistentie werd gevraagd. Hierdoor konden nog twee poliklinieken aan het totaal worden toegevoegd. Door de militaire acties van 21 juli werden beide teams tewerkgesteld bij de MGD, maar al snel kon tenminste het poliklinisch werk ten dele weer worden opgepakt. De klinieken werden overstroomd met patiënten, tot duizend per dag per team. Korte tijd later verlieten Bense en de zijnen de archipel.⁵⁷⁷

Hier blijkt al uit dat de personele problemen gevolgen voor de hulpverlening hebben gehad. Niet alleen konden van de geplande 160 sociaal-medische teams er slechts twintig worden

geformeerd,⁵⁷⁸ bovendien moest in 1950 worden geconstateerd dat de gezondheidstoestand nog lang niet zo rooskleurig was als was gedacht of gehoopt, ook al was de OIK al twee jaar langer actief geweest dan oorspronkelijk de bedoeling was. De plannen waren al met al veel te ambitieus geweest. Bovendien was het ook aan het geringe aantal artsen en verpleegkundigen, tegelijk met het enorme aantal hulpbehoevende Indonesiërs toe te schrijven - en dus niet alleen aan de nog te bespreken vijandelijke houding van de bevolking - dat kort na aankomst in de archipel de hulp werd beperkt tot ex-geïnterneerden en de merendeels Indo-Europese IFTU. Een gunstig effect had de geringe personele bezetting overigens ook: samenwerking tussen de verschillende organisaties was onontkoombaar.⁵⁷⁹ Dit effect kon echter niet wegnemen dat in 1948 de arts F. Wibaut in *Medisch Contact* schreef dat de oproep tot de artsen zich beschikbaar te stellen voor werk in Indië in Rode-Kruisverband, een terechte oproep was geweest.

Deze artsen zijn bestemd om op te treden als leider van de voor de bevolking werkende teams. Zij zouden zich voor een jaar moeten verbinden, met dien verstande, dat, mocht door de omstandigheden de voortzetting van het werk der teams binnen dat jaar worden beëindigd, zij voor de resterende tijd bij de MGD te werk gesteld kunnen worden, evenzeer als Rode Kruis-artsen. Mocht laatstbedoelde tewerkstelling niet kunnen plaats vinden, dan zullen betrokkenen kunnen repatriëren. Het Hoofdbestuur is van mening, dat dit streven van het Roode Kruis volledige aanbeveling verdient en dat hier voor de artsen een duidelijke positie is geschapen, waarvan zij precies weten, waar zij aan toe zijn.⁵⁸⁰

Maar niet alleen aan artsen en, in mindere mate, verpleegkrachten was gebrek. Ook de hulpkrachten die ieder team nodig had konden niet voldoende worden geworven. Er werd daarop medio 1948 voorgesteld om hiervoor ex-KNIL'ers in te huren, maar dit stuitte op het bezwaar 'dat aan deze, evenmin als aan andere daar te lande aangenomenen, vrije reis naar Nederland na afloop van het contract kon worden gewaarborgd'.⁵⁸¹

De teams waren in feite opgericht om het vacuüm op te vullen tussen de late, maar min of meer permanente hulp van de DVG, en de onmiddellijke, maar vluchtige hulpverlening van de MGD, een hulpverlening die bovendien niet zonder aanzien des persoons geschiedde. Zo schreef Van Helvoort over zijn militair geneeskundige hulpverlening:

Meestal kan ik voor burgers niet veel meer doen dan een noodverband aanleggen, iets dat gebroken is spalken en een spuitje voor de pijn. Dan moet ik ze aan hun lot overlaten, want het peloton gaat verder.⁵⁸²

En Ant. P. de Graaff schreef in zijn *Brieven uit het veld*:

Er komt tegen twaalf uur bericht binnen dat er op de post Boearan twee gewonden zijn. Het zijn inlanders. Ik kan daar niet aan wennen. Als er twee Hollandse jongens gewond zijn, vliegen we er hals over kop naar toe. Nu is de instructie: eerst eten.⁵⁸³

De MGD gaf het werk over aan de mobiele teams, die de boel organiseerden. Die gaven het werk dan weer over aan de DVG zodra die voldoende personeel had verzameld.⁵⁸⁴ Het was hun taak de medische verzorging te organiseren en daarop toezicht te houden in alle gebieden waar dit niet door de DVG kon worden gedaan, en ervoor te zorgen dat later de DVG alsnog dit werk kon verrichten.⁵⁸⁵ De teams streefden ernaar om minstens enkele maanden op één plek te blijven, zodat niet al het gedane werk voor niets zou blijken te zijn geweest. Tevens werd gepoogd overplaatsing te voorkomen voordat medisch vervolg door artsen en verpleegkundigen van de DVG was geregeld. Dit had bovendien tot voordeel dat het voor de teamleden zelf ook iets beter vol te houden was. Al met al varieerde de tijd dat de teams op één plek bleven van vijf tot zestien maanden.⁵⁸⁶

Om de samenwerking tussen en de overgang van de diverse medische poten zo soepel mogelijk te laten verlopen, ontstonden begin 1946 coördinatiebijeenkomsten, waaraan Doorenbos, Wolff en de hoofden van de MGD en de Geneeskundige Dienst van de Marine deelnamen. Ook ontstond een personeels-*pool*, waaraan het medisch personeel werd afgestaan en waaruit alle diensten, in overleg met de diverse instanties, hun werkrachten konden halen. Hieraan zou ook het NIRK gaan deelnemen. Het was overigens uit deze initiatieven dat de MCR zou worden geboren.⁵⁸⁷ Ook die kon echter niet wegnemen dat het zeker is voorgekomen dat de mobiele teams achter het leger aantrokken op een moment dat de DVG nog niet in staat was het werk over te nemen, zoals het ook is voorgekomen dat een gebied, ondanks de militaire bescherming, nog niet veilig genoeg werd geacht voor de mobiele teams, terwijl de MGD alweer was vertrokken.⁵⁸⁸ Overigens werd een eind 1945, begin 1946 geboren plan om mobiele teams op vrijwillige basis hulp te laten verlenen vóór het leger uit, verboden

door de militaire autoriteiten.⁵⁸⁹ In mei 1949 werden de teams van het Nerkai overgeplaatst naar de Missie van het NRK. Onder invloed van bezuinigingen liep het aantal spoedig tot vijf terug, waarvan bovendien de bezetting drastisch werd beperkt.⁵⁹⁰

De poliklinieken van de mobiele teams, op het hoogtepunt zestien, werden tussen maart 1946 en maart 1948 door 2,5 miljoen mensen bezocht, die ongeveer 3,5 miljoen behandelingen ondergingen. Om een indruk van zo'n polikliniek te geven: het veldhospitaal van team IV, onder leiding van L.D.J. Reeser, bestond uit een Java-zaal en een Sumatra-zaal voor militairen, respectievelijk veertig en zestien bedden groot, een Borneo- en een Groote-Oost-zaal voor inheemse patiënten (twaalf en ruim veertig bedden), alsmede een Onrust-zaal voor 'terroristen'. Bovendien waren er nog vier isoleerkamers voor besmettelijk zieken. Van de gemiddeld 140 patiënten waren twee van de drie burger.⁵⁹¹ Onder die zieke en gewonde soldaten zouden zich, zoals bij de strijd in Atjeh, allengs meer en meer psychisch gewonden gaan bevinden. De visie op deze patiënten was sinds de strijd in Noord-Sumatra nauwelijks veranderd. De oorzaak van de problemen werd ook in de tijd van de politionele acties niet gezocht in de strijd – integendeel zelfs -, maar in de patiënten zelf.

De eerste politionele actie viel midden in een onderzoek van de zenuwarts W. Kramer naar één jaar militaire psychiatrie bij de troepen van de Koninklijke Landmacht. Het bleek dat in 1947 423 soldaten 'wegens psychische verschijnselen' naar de polikliniek van de psychiater waren doorverwezen, oftewel drie procent van de gehele troep. In het eerste half jaar van 1947 betrof het 244 soldaten, in het tweede half jaar 'slechts' 179. De conclusie luidde derhalve dat de politionele actie een gunstige invloed had gehad op het moreel van de troep. Oorlog was goed voor de individuele geestelijke gesteldheid. Ook militairen, zo schreef Kramer, die 'voordien op geregelde tijden de polikliniek bezochten met allerlei vage klachten tengevolge van aanpassingsstoornissen, toonden zich tijdens de actie bruikbare soldaten'. Dit argument werd door Kramer zelf enkele pagina's verder in zijn artikel deels ontkracht, bij zijn bespreking van de psychopaten. Hij verbaasde zich er telkens weer over dat 'individuen met een oneindig lange straflijst, die bij herhaling in de kampong een geslachtsziekte opliepen en in de burgerlijke samenleving van onmaatschappelijk gedrag blij gaven', toch zo lang in militaire dienst werden gehandhaafd. Maar de verklaring was simpel. 'Vaak zijn dit [...] de beste frontsoldaten.' Dit oordeel werd gedeeld door Simons, als het niet al door hem was ingegeven. Ook volgens hem werd niet alleen algemeen erkend dat psychopaten weliswaar een grote last zijn voor een leger in tijd van vrede, maar ook dat zij 'in bepaalde onderdelen van een oorlogvoerend leger

(Stoottroepen, Parachutisten), [...] niet alleen bruikbaar, doch tot op zekere hoogte onmisbaar zijn om het gewenste effect te bereiken'.⁵⁹²

Dit nam niet weg dat te veel soldaten een psychiater moesten bezoeken. Volgens Kramer was er duidelijk sprake van een 'relatief hoog aantal latente en manifeste psychiatrische afwijkingen in de tropen'. Bovendien mocht het percentage definitief afgekeurden natuurlijk nooit de bijna vijftig procent bedragen die het bedroeg. Opname in een militair hospitaal zette klaarblijkelijk te weinig zoden aan de dijk en dus was er volgens Kramer grote behoefte aan een 'werkkamp'.

Hieronder versta ik een kamp, waarin bepaalde categorieën van militairen onder strenge tucht en discipline lichamelijke arbeid verrichten. De doelstelling is om hier het moreel en de teamgeest te verhogen van lijntrekkers, resp. orgaanneurotici (de grens is in de militaire praktijk te velde zeer vaag), van militairen die langdurig streng arrest hebben uitgezeten en voor wie de overgang naar de troep te groot is. Het is niet onwaarschijnlijk, dat in het bijzonder vele van de voor de tropen ongeschikt verklaarden, door onvoldoende psychiatrisch toezicht gedurende de lange wachtperiode van gemiddeld drie maanden voor terugzending naar Holland, tot rentetrekken worden. Enige bezigheden gedurende deze tijd in een werkkamp, zou ook voor deze categorie uitkomst kunnen brengen.⁵⁹³

De hulpverlening van het NIRK / Nerikai

Dat bij de hulpverlening door de Missie-NRK meerdere malen de organisatie NIRK/Nerikai werd genoemd, bewijst dat men ondertussen in de archipel zelf ook niet had stilgezeten.

Onmiddellijk na de capitulatie van Japan ontstonden in diverse bevolkingscentra hulpverlenings-groeperingen die al snel onder de vlag van het Rode Kruis werden gebracht en in de volksmond weer NIRK werden genoemd. Overigens was niet iedereen te spreken over deze plaatselijke Rode-Kruisafdelingen. Zo schreef midden september 1945 K. Posthumus, hoofd van de regeringsvoorlichtingsdienst, dat veel van de mensen werkzaam bij de plaatselijke afdelingen wat betreft karakter, verleden of kennis niet geschikt waren voor het uitvoeren van humanitaire hulpverlening. Bovendien, aldus Posthumus, werden de NIRK-afdelingen noch door de Japanners erkend, noch door de commissie-Greenhalgh, een uit zeven personen

bestaande commissie die op 8 september per parachute was geland, en die over de situatie op Java moest rapporteren vóór de aankomst van de kruiser Cumberland.⁵⁹⁴ Dit neemt niet weg dat zij steun kregen van de RAPWI, de door de Britten opgezette hulpverleningsorganisatie, waarvan de eerste ploeg op diezelfde achtste september voet op Indonesische bodem had gezet. Zo nam in Batavia de apostolisch-vicaris, P.J. Willekens, het initiatief tot hulp aan de geïnterneerden in de omgeving van de stad. Tot april 1944 hadden inwoners van Batavia bijvoorbeeld voor de voedselvoorziening zorg kunnen blijven dragen, waardoor niet alles geheel en al van de grond af aan hoefde te worden opgebouwd. Drie weken nadat dit werk in Rode-Kruisverband werd gebracht, erkende het CICR te Genève het Bataviaas comité. Voorzitter werd J. Ramaer, wiens vrouw, E.M. Ramaer-Sibbinga Mulder, op verzoek van Van Mook in het najaar van 1946 voorzitter van het NIRK zou worden. Een van de voornaamste taken van het Bataviaas comité in die eerste dagen na de oorlog was de zorg voor de evacuering van vrouwen en kinderen, zieken en ouden van dagen, naar het buitenland. De meesten van hen werden in Nederland, Nieuw-Zeeland en Australië opgenomen.⁵⁹⁵

Een van de anderen die aan de wieg van deze groepen stond was Wertheim. Met enkele mede-geïnterneerden zoals Gutwirth, die in 1942 en 1943 in Batavia leiding had gegeven aan het Gemeentelijk Europees Steun-Comité, probeerde hij het in 1942 geliquideerde NIRK nieuw leven in te blazen, om hulp aan de geïnterneerden te kunnen bieden.⁵⁹⁶ Gutwirth was overigens een Belg, waardoor speciaal voor hem de statuten van het NIRK zodanig moesten worden aangepast dat ook niet-Nederlanders er een leidinggevende rol in konden vervullen.⁵⁹⁷

H.J. Spit, de oud-voorzitter van het NIRK en vice-president van de Raad van Nederlandsch-Indië, had Wertheim ertoe aangezet het NIRK te revitaliseren. Eerst had het in de bedoeling gelegen, hetzelfde comité dat na de verloren strijd tegen de Japanners was ontbonden weer in het leven te roepen, maar dit bleek onmogelijk. Nadat hierover in november besprekingen waren begonnen met Blom, werd op 28 december eervol ontslag verleend aan het oude comité, en een nieuw comité in het leven geroepen. Officieel werd het NIRK op 31 december opnieuw opgericht. In de praktijk werden, zoals gezegd, de diverse al bestaande Rode-Kruisafdelingen al zo genoemd.

Blom was in de oorlog door de minister van Koloniën te Londen aangewezen om de belangen van het NIRK tijdelijk te behartigen. In verband daarmee hield hij contact met de Indische regering, het CICR, het London Committee of the Dutch Red Cross, en, na de bevrijding van Duitsland, met het NRK. Na de oorlog verenigde hij een aantal functies in zich: plaatsver-

vangend luitenant-gouverneur-generaal, directeur van justitie, hoofd van het NICA-bureau te Brisbane en hoofd van het KDP. Verder moeten in verband met de heroprichting de namen van André Jansma en Soesman weer worden genoemd, die het Rode Kruis Soerabaja/Malang nieuw leven hadden ingeblazen.⁵⁹⁸

Het nieuwe comité moest de tijdsgeest belichamen. Dit betekende dat het geen omvangrijk lichaam zou worden zoals voor de oorlog, met 34 leden, afkomstig uit diverse segmenten van de Indische samenleving. Het moest een organisatie zijn met tien leden, van wie er zeven het dagelijks bestuur zouden vormen. Het waren mensen die voortkwamen uit het Rode-Kruiswerk zelf en zij hoefden dus niet langer een verantwoordelijke maatschappelijke functie te bezitten. Ieder lid van het bestuur zou de leiding over een bepaalde afdeling krijgen.⁵⁹⁹

Op 3 maart 1947 werd de positie van het Nederlandsch-Indische Rode Kruis, toen al Nerkai genoemd, schriftelijk vastgelegd. De hoofden van de departementen van algemeen bestuur, de algemeen regeringscommissaris van de grote oost, de procureur-generaal bij het hooggerechtshof, het algemeen hoofd van de 'tijdelijke bestuursdienst' Java, de andere hoofden van de 'tijdelijke bestuursdienst', de residenten, het hoofd van het plaatselijk bestuur te Sabang, het hoofd van de dienst volksgezondheid, het hoofd van de regeringsvoorlichtingsdienst, de voorzitter van de algemene rekenkamer en de voorzitter van de MCR; zij allen ontvingen een schrijven waarin werd betoogd dat 'naar het oordeel van den Luitenant-Gouverneur Generaal het Rode Kruis bewezen had gedurende de afgelopen maanden, een uitstekende voorpost te zijn voor het sociaal werk in Nederlandsch-Indië'. Toch kon het op een bepaald ogenblik gewenst worden geacht dat 'de behartiging van bepaalde door het Rode Kruis verzorgde belangen, weder door de overheid of door enig ander lichaam' zouden worden overgenomen. Eventuele beslissingen daartoe moesten centraal worden genomen, in overleg met het cc-Nerkai. Bij verschil van inzicht besliste de regering. Als uitgangspunt gold de al door het Nerkai verrichte arbeid, 'welke, voor zover liggend op overheidsterrein, geacht moest worden verricht door het Rode Kruis namens de overheid, op grond van de bestaande feitelijke toestand'.⁶⁰⁰ **[Hier ergens foto 3: disk Leo van Bergen, map 020822_1134, foto offici 1: onderschrift: Propagandafolder van het Nerkai]**

Het NIRK-bestuur bestond bij de heroprichting behalve uit Gutwirth, voorzitter, Van Hattum, hoofd speciale zaken, en Ramaer-Sibbinga Mulder, hoofd bevoorradingsdienst, uit P.J. Gerke,

voorzitter van het centraal comité en algemene zaken, J.A.J. Meyer, secretaris, W. Alons, penningmeester, R.J. Prins, hoofd medische dienst en A. Bos, hoofd informatiedienst. Meyer werd op 15 juli 1946 als secretaris vervangen door Bos. S. van Schie werd het nieuwe hoofd van de informatiedienst. Gutwirth en Gerke traden af in oktober 1946. Beide functies werden overgenomen door Ramaer. Het centraal comité werd eind 1947 voorgezeten door Ramaer en had als leden ondermeer Doorenbos en de arts B. van Tricht. Deze zou de laatste maanden van het bestaan van het Nerkai het voorzitterschap op zich nemen. Ook Baas Becking maakte een tijdlang deel uit van het bestuur, maar hij nam eind 1948 ontslag omdat hij tijdens de politionele actie liever actief werk te velde verrichtte.

Tegen de tijd dat zij werd geliquideerd - eind 1949 - was de in Nerkai omgedoopte vereniging uitgegroeid tot een organisatie met zesduizend medewerkers, 35 afdelingen, 104 onderafdelingen en vijf correspondentschappen, tegen voor de Tweede Wereldoorlog 29 afdelingen en 19 correspondentschappen. Het Nerkai had vijfhonderd poliklinieken in beheer. Het bestuur bestond toen uit Van Tricht, waarnemend voorzitter, Th.C.A. Nass, secretaris, H.C.W. Gockinga, thesaurier, C.P. van Leersum, hoofd medische afdeling, J.G.A. ten Siethoff, M. Slamet, R. Bunjamin, Kho Tjok Khing en P.Ch.E. Sprangers. Mevr. H.E.W. Arriens was hoofd centrale bevoorrading, A. Fischer-van Rossem hoofd mobiele teams en C.A. Rieber hoofd van het centraal informatiebureau. Hij had medio 1949 Van Schie opgevolgd.⁶⁰¹

Zoals bij de teams kan het geen kwaad een globale indruk te geven van het werk dat door deze vereniging werd verricht. Afgaand op de bronnen werden in 1948 1,3 miljoen kledingstukken uitgereikt en vier miljoen maaltijden bereid. Een kleine drie miljoen zieken werden onderzocht en ondergingen een kleine zes miljoen behandelingen. In de Rode-Kruishospitalen werden bijna een half miljoen patiënten verpleegd. In het vierde kwartaal van 1948 en het eerste half jaar van 1949 werden nog meer dan één miljoen stuks kledij uitgedeeld. In diezelfde periode werd bijna acht miljoen kilo voedsel verstrekt. Ook werden toen in de polikliniken over geheel Indië, toentertijd zo'n zeventig miljoen inwoners, 3,7 miljoen patiënten behandeld en meer dan zeshonderdduizend vaccinaties tegen pokken gegeven. Tussen 1945 en 1950 zouden bij elkaar negen miljoen mensen een polikliniek hebben bezocht, inclusief overigens die van de RAPWI en van de mobiele teams. En in de ongeveer twintig ziekenhuizen zouden zo'n 45.000 mensen zijn verpleegd; 'zouden', omdat deze cijfers van het Rode Kruis, volgens eigen zeggen, niet al te betrouwbaar zijn. In 1949 daalde het aantal poliklinieken snel tot ongeveer 220.

Desondanks werden toen in de ziekenhuizen en poliklinieken nog altijd vier miljoen patiënten behandeld en ruim meer dan een miljoen pokkenvaccinaties verricht.⁶⁰²

Ofschoon ook na de heroprlichting in principe een onderafdeling van het NRK, had het NIRK een grote zelfstandigheid. Tekenend hiervoor was dat bij de heroprlichting enkele op de organisatievorm betrekking hebbende statutenwijzigingen werden doorgevoerd, zonder dat het NRK hierin was gekend, wat, omdat het officieel nog steeds niet meer dan een afdeling van het NRK was, eigenlijk wel had gemoeten.⁶⁰³ Het was daarbij erkend als enige, officiële Rode-Kruisorganisatie van Indië en had daardoor, zoals gememoreerd, zelfs een plek in de Liga van Rode-Kruisverenigingen. Dit in tegenstelling tot enerzijds welke afdeling van welke andere Rode-Kruisorganisatie dan ook, en, ten tweede, tot het PMI. Het werd ruim gesubsidieerd door de Nederlandsch-Indische regering, overigens zonder dat dit volgens het *Eindverslag* ten koste ging van 'de zelfstandigheid en de vrije beslissing in de actie van deze organisatie'.⁶⁰⁴ Dit neemt niet weg dat, zelfs naar eigen zeggen, het NIRK na de Tweede Wereldoorlog een semi-overheidsinstelling was geworden, waarmee een vooroorlogse, officiële situatie bij de heroprlichting officieel was vastgelegd. Was er voor de oorlog sprake van een met name personele binding met de Nederlandsch-Indische overheid, daar was een financiële binding voor in de plaats gekomen. Voor het vullen van de schatkist was het NIRK nu niet meer van giften, contributies en collectes afhankelijk, omdat het zijn fondsen rechtstreeks van de regering verkreeg.⁶⁰⁵ Dat het NIRK wel en de PMI niet erkend was, was niet los van elkaar te zien. Erkenning van het NIRK maakte erkenning van het PMI onmogelijk omdat er per staat maar één Rode-Kruisvereniging door het CICR werd erkend en de Republiek was nog niet als aparte staat erkend. Hierbij kwam dat, tegen de CICR-regels in, het Rode Kruis bij de PMI niet aangebracht was op een wit veld, maar op het rood-wit veld van de Republiek.⁶⁰⁶

Zoals gezegd hadden voorafgaand aan de officiële oprichting al door zowel zichzelf als door derden NIRK genoemde groepjes huisvesting gezocht voor oud-kampbewoners en gaarkuikens ingericht. Aan de stations werden ruimtes ingericht, waar de reizigers werden ontvangen en verwelkomd, waarna ze naar hun verblijfplaats werden gebracht. Tevens werd er gezorgd voor eten en drinken en het vervoer van de bagage. Er was een registratiebureau en een medisch team. De vele vragen van de reizigers deden eerst kleine, later steeds grotere informatiebureaus ontstaan. Steuncomités voorzagen in de eerste levensbehoeften, zoals kledij. Comité's van Jeugdzorg zorgden voor de wezen of probeerden het contact met verloren gegane familie te herstellen. Toen de hulpgoederen uit het buitenland begonnen te arriveren,

steeg dit werk verder in aanzien en omvang. De distributie ervan werd een van de belangrijkste Rode-Kruistaken.⁶⁰⁷

Dit alles geeft aan dat de na-oorlogse omstandigheden ertoe noopten de grenzen van de 'vredestaak' van het Rode Kruis flink op te rekken. Artikel 4 van het nieuwe NIRK beschreef die vredestaak en was dan ook ruim interpreteerbaar.

[Het NIRK dient] de mensheid te dienen door hulp te verlenen aan zieken en gewonden, zwakken en hulpbehoevendenden en door mede te werken aan alle maatregelen, waardoor menselijk leed kan worden voorkomen en verzacht.⁶⁰⁸

Kort samengevat kwam het erop neer dat de medische dienst van het NIRK/Nerkai een met de Missie-NRK vergelijkbare taak had. Hij moest ten eerste door middel van de mobiele teams, direct achter en bij het leger, de verzorging van de bevolking op zich nemen. Ten tweede moest hij, met name daar waar de DVG (nog) tekortschoot, Rode-Kruisziekenhuizen en poliklinieken in stand houden of oprichten en zorgdragen voor de opleiding van personeel, zowel medisch personeel als helpers voor de transportcolonnes en ziekenhuizen. Ook moest een bloedtransfusiedienst draaiende worden gehouden. Hij moest hulp verlenen aan slachtoffers van rampen, huizen voor verpleging van invaliden en ouden van dagen in stand houden dan wel oprichten, medicijnen verstrekken aan kampen in de binnenlanden en daar waar de overheid er niet toe in staat was, wijkzorg en aanvullend medisch werk verrichten waar dat nodig mocht zijn, alsmede de verzorging van interlokaal en interinsulair transport van zieken en gewonden op touw zetten. Bestond in het eerste half jaar het werk er nog voornamelijk uit dat de omstandigheden zo werden ingericht dat medisch werk mogelijk werd - huisvesting, hygiëne, voorlichting - in het voorjaar van 1946 werd een verschuiving naar medisch werk in de meer strikte betekenis van het woord merkbaar.⁶⁰⁹

De afdeling bevoorrading moest zorgen voor de distributie van gratis verstrekkingen, zoals Rode-Kruisgoederen en NHI-goederen, aan oorlogsslachtoffers, zoals DP's, binnenlandse evacuées, repatriërende Ambonezen, Menadonezen en Timorezen, en Chinese en Indonesische vluchtelingen. Ook moest zij zorgen voor de aankoop en zonodig de productie van de daarvoor benodigde artikelen. Verder was zij verantwoordelijk voor voedsel- en kledinghulp aan de bevolking direct achter het front, tezamen met en in aanvulling op de medische dienst, en voor het verstrekken van steun, aanvullend of volledig, in geld of in natura, aan personen zonder

inkomsten en armlastigen.⁶¹⁰ De afdeling contact en informatie zorgde voor het verstrekken van inlichtingen omtrent gezochte personen (voornamelijk ex-krijgsgevangenen, ex-geïnterneerden en Displaced Persons [DP's]) en voor het tot stand brengen van contact tussen personen die elkaar waren kwijtgeraakt.⁶¹¹

Evenals vóór, en al helemaal tijdens de Japanse bezetting werd een deel van het NIRK/Nerkai-werk uitgevoerd door plaatselijke onderafdelingen. Het Rode Kruis Batavia ontstond als gevolg van besprekingen, kort na de Japanse capitulatie, tussen onder meer Willekens en de dames Joel en Ramaer. In die besprekingen werd de wens geuit 'alles te doen wat in het vermogen lag, om te voorkomen, dat er in deze overgangstijd in de kampen nog slachtoffers zouden vallen door gebrek aan medicijnen en versterkend voedsel'. Joel, die in de bezettingsjaren contact met het hoofdkantoor van de krijgsgevangenen had gehouden, kreeg op 24 augustus 1945 toestemming de kampen binnen te gaan. Zij sprak met kampleiding en doktoren, 'teneinde te vernemen welke medicijnen en welk voedsel binnen gebracht zou mogen worden voor zieken en zwakken'. Op zaterdag 26 augustus gingen de eerste trekkarren met op diverse - legale en illegale - manieren verzamelde goederen het kamp Tjideng binnen. Het aantal mensen in de acht kampen te Batavia, inclusief de krijgsgevangenen, werd door het Japanse hoofdkwartier opgegeven als ongeveer 24.000. Onder hen bevonden zich duizenden zieken. De conclusie luidde derhalve: 'Wat het kantoor kon doen was helaas nog steeds een druppel op een gloeiende plaat.'⁶¹²

Door de omstandigheden vlotte de aankoop van verse voedingsmiddelen allesbehalve. Na midden oktober werd het zelfs nagenoeg onmogelijk. De aankoop van fruit, groente en eieren echter, waarvoor het Rode Kruis zorg droeg, kon binnen de stad weer enigszins worden opgebouwd door bemiddeling van Chinese en inheemse handelaren. Eind oktober was de toestand in Buitenzorg en Depok zo gevaarlijk, dat het noodzakelijk werd geacht alle Europeanen en Depokse christenen in interneringskampen onder te brengen; in drie kampen werden op deze wijze ongeveer 5500 mensen gehuisvest. Omdat de RAPWI op het standpunt stond dat slechts 450 mensen in aanmerking kwamen voor RAPWI-verzorging, was het Rode Kruis Batavia genoodzaakt de verzorging van de resterende vijfduizend geïnterneerden op zich te nemen. In de tweede helft van november kwamen er uit Soekaboemi nog eens 1837 geïnterneerden naar Buitenzorg.

Het Rode Kruis Batavia kweet zich naar eigen zeggen zo goed mogelijk van zijn taak, maar werd daarin gehinderd door 'vele moeilijkheden, die het ondervond bij het verkrijgen van voldoende trucks van de Engelsen, om in de militaire convooien mede te kunnen rijden'. Bovendien zond het een brief aan de RAPWI met het verzoek om op de hoogte te worden gehouden over zendingen van de RAPWI en het SEAC-Red Cross aan Buitenzorg, maar een antwoord werd nooit ontvangen. Wel berichtte het RAPWI-hoofdkwartier enige tijd later, dat al de evacuées in de kampen te Buitenzorg onder controle zouden komen van de RAPWI. De heren De Vos en Van Gils, die belast waren met de Buitenzorgse konvooien en daarom zitting hadden genomen op het Rode-Kruiskantoor te Batavia, werden zonder verder bericht door de RAPWI overgeplaatst. 'Blijkbaar vond men dit niet nodig tegenover een organisatie, die nog niet officieel ingeschakeld was.' Naar eigen zeggen werden daarop vele brieven ontvangen waarin uiting werd gegeven aan de teleurstelling dat het Rode Kruis de zorg over de kampen was ontnomen.⁶¹³

Hierna verzorgde het Rode Kruis Batavia, tezamen met het Rode Kruis Soerabaja, met name de kledingvoorziening. De afdeling Semarang hielp daarenboven de daar door de stad trekkende personen aan kleding. De op zich daarvoor verantwoordelijke organisatie, NIGIEO, had wel de voedselvoorziening overgenomen, maar kon niet voorzien in de kledingbehoeftes van 60.000 personen. Dit was reden voor het departement van economische zaken om Rode-Kruishulp in te roepen. Er werd een naaiatelier in het leven geroepen, dat echter, door het uitblijven van de door NIGIEO toegezegde tweehonderd machines, met slechts 49 machines kon werken. De leiding van het atelier berustte bij het Rode Kruis Batavia. Ook de repatriërende Ambonezen, Menadonezen en Timorezen, 'meestal oud-militairen en vrouwen en kinderen van oud-militairen, die uit Sumatra en Java naar hun woonplaats worden gezonden', werden door de plaatselijke afdelingen van kledij voorzien, alsmede van toiletartikelen en rijst voor een maand.⁶¹⁴ Door de bezuinigingen in 1949 kromp het personeelsbestand van het Rode Kruis Batavia van meer dan elfhonderd op 1 april 1949 tot 551 personen op 1 oktober.⁶¹⁵ Overigens hadden de letters NIGIEO zowel een Engelse als een Nederlandse betekenis. Stond het in het Engels voor *Netherlands Indies Government Import and Export Organisation*, in de Nederlandse betekenis was het woord 'Government' door 'Gemeenschappelijk' vervangen.

De nauw met de afdeling Batavia samenwerkende afdeling Buitenzorg was op 1 oktober 1945 weer actief geworden. Maar problemen met de lokale autoriteiten leidden ertoe dat in de nacht van 11 op 12 oktober het plaatselijk bestuur gevangen werd genomen door de Indone-

siërs. Sommige bestuursleden werden na enige dagen overgebracht naar Dermaga. De RAPWI nam toen de verzorging van de kampbewoners over. Dit had tot gevolg dat tot samenvoeging van de kantoren van NIRK en RAPWI werd overgegaan, zonder overigens dat het NIRK-Buitenzorg officieel werd opgeheven. Tot splitsing van de kantoren zou weer worden overgegaan, zodra de tijd rijp werd geacht. In januari 1946 was het zover dat met de voorbereiding van de terugkeer van de kampbewoners naar hun eigenlijke woonplek kon worden begonnen. In februari nam H.A. Wicherts het initiatief tot de hernieuwde, daadwerkelijke oprichting van een zelfstandige NIRK-afdeling Buitenzorg. Door de voorgeschiedenis was het duidelijk dat geen werk aan de RAPWI zou kunnen worden onttrokken. Er zou naast, maar wel in nauw contact met deze organisatie moeten worden gewerkt.

Het systeem was, dat overal waar RAPWI, AMACAB en NIGIEO niet geheel in de betreffende behoeften konden voorzien, het Rode Kruis zoveel mogelijk zou bijspringen. Bovendien ontving het Centraal Comité nimmer enige verantwoording over de vele Rode Kruis goederen, die in de afgelopen maanden naar Buitenzorg waren verzonden, zodat het nuttig zou zijn, wanneer een zelfstandige afdeling van het Rode Kruis te Buitenzorg hierop toezicht zou kunnen houden. Het Rode Kruis zou dan een beter inzicht krijgen in de bestaande behoeften.⁶¹⁶

Begin november 1945 werd het Rode-Kruiswerk in Medan weer opgevat, dat met de eerste positionele actie in een stroomversnelling raakte. Door die actie ontstond een vluchtelingenstroom in de richting van het door Nederland bezette gebied. De gevolgen van de tweede actie waren geheel anders van aard. Nu moest geen hulp geboden worden aan mensen die op het Rode Kruis Medan afkwamen, maar aan de bevolking van een groot, nieuw bezet terrein. Hulp ter plekke, in een enorm gebied aan een voor Indonesische begrippen schaarse en verspreid levende bevolking.⁶¹⁷

Omdat het in Padang nog tot diep in 1946 gevaarlijk bleef, werd voor een doelmatige distributie van NHI-levensmiddelenzendingen de hulp ingeroepen van het Rode Kruis Padang. Dit richtte hiervoor bijvoorbeeld in het RAPWI-kamp een tijdelijke 'papkeuken' in. Melk en sardines werden op de polikliniek uitgedeeld. Hierbij werden de blikken meteen open gemaakt, zodat werd voorkomen dat ze werden doorverkocht of tegen andere artikelen geruild. Ook de distributie van kledij van de United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)

aan ex-geïnterneerden en krijgsgevangenen, was een taak van het Rode Kruis Padang. Dit beperkte zich eerst in hoofdzaak tot het RAPWI-kamp, omdat vrij verkeer met bijvoorbeeld het Chinese kamp en andere stadsdelen niet mogelijk was en van controle geen sprake kon zijn.

Er werd getracht medewerking van het PMI te verkrijgen voor het opsporen van vermiste personen en hun eventuele evacuatie uit gebieden buiten het door de geallieerden beschermde rayon. De toestand van de vanaf februari 1948 binnenkomende reëvacuerenden was over het algemeen slecht. De toeloop was daardoor zo groot, dat het Rode Kruis Padang onmogelijk allen tegelijk bij kon staan. Daarom hield het op 13 en 21 mei twee kledingverstrekingen te Loeboek Aloeng, het meest centraal gelegen punt in het noordelijk district, waar de nood het grootst was. Ongeveer twaalfduizend mensen konden in die twee dagen geholpen worden. Met het oog op de pokkenepidemie, die aan de andere kant van de demarcatie-lijn heerste, was hieraan een verplichte vaccinatie verbonden, als de gezondheidstoestand van de mensen dat toeliet. Deze vaccinatie werd door de DVG, geholpen door hospitaalsoldaten, verzorgd.

De militaire bezetting van Loeboek Aloeng had in haar geheel enthousiast medegeholpen, om deze uitreikingen mogelijk te maken. Zonder hen [sic] had het Rode Kruis dit met zijn kleine personeel niet kunnen volbrengen.⁶¹⁸

Ook in Semarang was na de capitulatie van Japan gebrek aan kleding, voedsel, medicijnen en geneeskundige hulp. De al kort genoemde hulp in Semarang stond in het teken van de evacuatie uit het binnenland van Java. De organisatie van een Voorlopig Rode Kruis Comité werd ter hand genomen, dat na de ongeregelde heden van oktober 1945 tijdelijk in RAPWI-verband werd opgenomen en huisde in het RAPWI-gebouw. Evenals bij het overkoepelende orgaan waren een 'contact- en Informatie-Bureau', een medische dienst en een dienst voor 'Jeugd en Armenzorg' te onderscheiden. De afdeling sociale zaken begon in maart 1946 met de uitvoering van plannen tot inrichting van Rode-Kruisposten bij de verschillende in Semarang aanwezige poliklinieken. Deze posten begonnen hun werkzaamheden met het verstrekken van versterkende middelen, die in principe ter plekke moesten worden genuttigd. Op 1 april 1946 werden dergelijke posten geopend in de poliklinieken Mlaten en de Chinese poliklinieken op Cambiran.

Voedingspakketten werden uitgedeeld aan kampbewoners, ex-geïnterneerden buiten kampverband, de werkers aan de opbouw, oorlogsweduwen (militair en civiel) en slachtoffers van 'de extremisten'. Voor het vervaardigen van kleding werd een naaiafdeling opgericht. In overleg met de vertegenwoordiger van de rijksvoorlichtingsdienst werden uit de centrale bibliotheek van Batavia ontvangen boeken verspreid, zowel in de kampen, als onder de Nederlands sprekende groepen buiten de kampen en de Nederlandse militairen. Ook periodieken werden op deze wijze rondgezonden. In oktober 1946 werd in elf poliklinieken grotendeels van NHI afkomstig voedsel verstrekt aan zo'n 86.000 mensen. Onder hen bevonden zich ongeveer vijftienduizend evacués uit het binnenland van Java. In totaal had het Rode Kruis Semarang in juli 1947 tien teams actief, die ieder uit acht personen bestonden, en die in de nieuw bezette gebieden waren geplaatst. Hun werkzaamheden bestonden uit het verrichten van eenvoudig poliklinisch werk en het uitdelen van kleding en voedsel.⁶¹⁹

Het Rode-Kruiswerk te Soerabaja stond onder leiding van de al genoemde André Jansma en de Zwitserse vice-consul Keller. Het voerde de naam AMACAB Red Cross Department. Begin 1946 werd er door het cc-NIRK op aangedrongen over te gaan tot het oprichten van een onderafdeling van het NIRK, maar het werd te Soerabaja raadzamer geacht hiermee te wachten tot de politieke sfeer wat rustiger zou zijn. Bovendien leek de nauwe samenwerking met AMACAB lokaal het efficiëntst. Onder druk van het cc-NIRK werd op 20 augustus alsnog tot de oprichting van een echte NIRK-afdeling overgegaan. Ook Soerabia werd hard, onaangenaam en naar eigen zeggen onverwacht getroffen door de bezuinigingen van voorjaar 1949. Zo moesten op last van Batavia alle aankopen, zoals van textiel, worden stopgezet. Ook het Informatiebureau moest per 1 juni worden gesloten.⁶²⁰

De afdeling Solo verleende hulp in midden-Java, waar na de Tweede Wereldoorlog de situatie het roerigst was. Van die troebelen heeft zij sterk de invloed ondervonden en de nadelige gevolgen gevoeld. Hierdoor kon er bijvoorbeeld van NIRK/Nerkai-werk op grote schaal geen sprake zijn. De voorzitter van het Rode Kruis, de eerdergenoemde arts Rod, vertrok op 10 november 1945 met de evacuerende Europese vrouwen en kinderen uit Tawangmangoe naar Semarang, om vandaaruit naar Europa te vertrekken. Het Rode-Kruishospitaal van Solo, ging begin februari 1946 van NIRK- in PMI-handen over. Dit leek eerst geen praktische betekenis te hebben, maar in maart kwam het bevel dat het ziekenhuis deels moest worden ontruimd. De evacuatiestroom in juni en juli 1946 zorgde echter voor een opleving van het patiëntenaantal. De zieken werden enkele maanden later verder geëvacueerd. De lijsten voor evacuatie waren

bij de autoriteiten ingediend, terwijl men had verzocht de evacuatie van de zieken en van het personeel, voor zover dit geëvacueerd mocht worden, gelijktijdig plaats te laten vinden. Dit bleek echter niet mogelijk. Hierdoor evacueerden eerst alleen geallieerde krijgsgevangenen en hun familieleden. Eind oktober 1946 moesten nog twintig zieken en negentien personeelsleden worden geëvacueerd. Hiermee was het NIRK-werk in Solo, tot na de tweede positionele actie, beëindigd. Wicherts trok er toen heen met een medisch team, maar kreeg te horen 'dat er te Solo geen behoefte was aan medisch personeel van het Rode Kruis'.

Er was plaatselijk voldoende medisch personeel aanwezig. Men werkte te Solo met de bestaande medische organisaties en wenste geen inmenging van het Nerkai. Een van Tasikmalaja afkomstig team, bestaande uit 3 gediplomeerde verpleegsters en 3 hulpverpleegsters van de Mobiele Teams, bestemd voor Solo en Wonogiri, werd te werk gesteld in het Militair Hospitaal.

Het werk van het Rode Kruis Solo beperkte zich hierdoor vrijwel geheel tot sociaal werk.⁶²¹

Al dit werk, van het NRK, het cc-NIRK/Nerkai en de plaatselijke afdelingen, kon niet worden vervuld zonder steun van de overheid. De regering gaf dan ook nadrukkelijk te kennen dat alle overheidsorganen de nodige steun en medewerking aan het NIRK/Nerkai moesten verlenen. Bovendien achtte de regering het ontoelaatbaar 'dat bij het Rode Kruis werkzame landsdiensten, zonder volstreekte noodzaak - ter beoordeling van de Regering - aan deze organisatie werden onttrokken'.⁶²² Tezamen met de financiële verstrengeling van het NIRK/Nerkai met de overheid, geeft ook dit te denken over de neutraliteit van de door die organisatie verstrekte hulp. Dat er, zeker gezien de omstandigheden, veel werk werd verzet staat buiten kijf, maar de vraag blijft in welke hoedanigheid en met welke intenties en consequenties dat werk is verzet. Een rechtstreeks daarmee verbonden vraag betreft de vanouds semi-militaire status van het Rode-Kruispersoneel. Die echter werd juist in de oorlogsomstandigheden van Indië in de jaren van 1945-1950 paradoxalerwijs op de helling gezet.

De demilitarisering van het Rode Kruis

Onder de oorlogsomstandigheden zoals die in Indië heersten was het Rode-Kruispersoneel aanvankelijk vanzelfsprekend gemilitariseerd. Het had een zogenaamd *paybook* waarmee het zonder paspoortformaliteiten toegang had tot de geallieerde landen. In een later stadium werden deze *paybooks* vervangen door identiteitsbewijzen, naast het al in Nederland verkregen Rode-Kruisidentiteitsbewijs. Desondanks kon ook toen niet van een volledige militarisering van het personeel worden gesproken, omdat de rangen, die weliswaar zeer militair klonken, Rode-Kruisrangden waren en nauwelijks militaire betekenis hadden.⁶²³

In mei 1946 liet de toenmalige minister van Oorlog, de anti-revolutionair J.A. Meynen, aan het hoofdbestuur van het NRK weten dat het voor de hulpverlening door het Rode Kruis, althans voor de afdelingen die nauw met de MGD samenwerkten, noodzakelijk was militaire rangen te verstrekken, voor zover de hulpverleners niet van zichzelf al zo'n rang bezaten. De daarbij behorende onderscheidingen moesten echter achterwege blijven bij artsen die niet door de koningin tot officier waren benoemd, omdat deze artsen geen of onvoldoende weet zouden hebben van de plichten en rechten die deze onderscheidingen met zich meebrachten.⁶²⁴

Dit bleek geen succes. Spoor, die behalve legeraanvoerder ook hoofd gezondheidsdiensten was, schreef in september 1946 aan minister van Oorlog A.H.J.L. Fiévez dat 'de oogen-schijnlijk militaire status van het Rode-Kruispersoneel in Nederlandsch-Indië aanleiding [had] gegeven [...] tot ongewenste verwickelingen en gevoeligheden'. Dit, gecombineerd met het gegeven dat veel van de artsen niet eens officieel officieren waren, deed Spoor enkele maanden na de oprichting van de niet-militaire MCR beslissen ook het Rode-Kruispersoneel te demilitariseren. De militaire rangdistinctieven kwamen te vervallen en de algehele demilitarisatie moest medio 1947 zijn voltooid.⁶²⁵ Maar dit was een verordening die enkele bestuurders van het in 1941 bij gouvernementsbesluit officieel gemilitariseerde NIRK tegen de borst stuitte.⁶²⁶ Dit had tot gevolg dat, ten tijde van de demilitarisering van het Rode Kruis in het algemeen, de militarisatie van de mobiele teams - hoewel in zekere zin autonoom, wel degelijk onderdeel van het NIRK - doorzette. Spoor, ofschoon allesbehalve een tegenstander van innige samenwerking tussen Rode Kruis en MGD, achtte dit echter geen goede zaak. Militarisering was in dit geval ongewenst omdat het de broodnodige inheemse en Chinese hulpkrachten zou afstoten in plaats van aantrekken.⁶²⁷

De moeilijkheid bij de demilitarisering van het Rode Kruis was dat zij niet te ver mocht gaan, omdat het personeel anders de kans liep niet meer onder de beschermende bepalingen

van de Geneefse Conventie te vallen. In tegenstelling tot de eerste (1864), die alleen over militair geneeskundige repte, was in de tweede (1906) en derde conventie (1929) wél expliciet sprake van Rode-Kruismedewerkers. Toch waren de Geneefse regels alleen van toepassing op hen die *door de militaire autoriteiten* gerechtigd waren het rode kruis op de arm te spelden. Dit was allereerst de MGD en daarnaast de vrijwillige hulpverlening, later naar dat teken Rode Kruis genoemd, indien het daarvoor het consigne van de krijgsmacht had gekregen. Een algehele demilitarisatie zou daardoor de enigszins bizarre consequentie kunnen hebben dat nota bene de medewerkers van het Rode Kruis zelf niet meer gerechtigd waren het Rode-Kruisteken te dragen. De oplossing werd daarin gevonden dat ondanks een lossere band tussen leger/MGD en Rode Kruis, op wens van het NIRK de Rode-Kruismedewerkers onderworpen bleven aan de militaire wetten en reglementen. Bovendien zouden voor afzonderlijke militaire activiteiten delen van het Rode Kruis tijdelijk weer gemilitariseerd kunnen worden.⁶²⁸

Behalve dat een volledig gemilitariseerd NIRK ongewenst werd geacht, werd het onnodig bevonden. Voor de nodige discipline onder het Rode-Kruispersoneel zou immers ook de burgerdienstplicht zorg kunnen dragen. Invoering daarvan werd dan ook onmisbaar geacht, bovenal omdat zo een einde aan de personele tekorten zou kunnen worden gemaakt. De arts R.K. Rijkels voegde hieraan toe dat de civiele conscriptie, die ondermeer betekende dat er geen particuliere praktijk meer mocht worden gehouden, tevens het voordeel had dat geen buitenlandse artsen hoefden te worden aangetrokken om eventuele tekorten in het personeelsbestand aan te vullen.⁶²⁹ Ook hierop zal worden teruggekomen.

De band tussen Rode Kruis en leger werd dus niet geheel verbroken. Dit kon ook niet omdat het, zoals gezegd, de bedoeling van de mobiele teams was met het leger op te trekken om zo spoedig mogelijk hulp aan de 'bevrijde' bevolking te kunnen verlenen. De teams verleenden hulp in gebieden nadat die door het Nederlandse leger waren veroverd en beveiligd. Op hun tochten werden de teams daarbij ter beveiliging door legereenheden geëscorteerd. Bovendien werd constant samengewerkt met de militaire artsen, van wie het werk werd overgenomen.⁶³⁰ De samenwerking was zelfs bij tijd en wijle zo nauw dat Simons niet eens meer van een zelfstandig Rode Kruis sprak. De eind 1946 aanwezige veertig Rode-Kruisartsen, werkten, zo schreef de bevelvoerend militair geneeskundige, of bij de DVG, of bij de MGD.⁶³¹

Dit kan tot gevolg hebben gehad dat Rode-Kruismedewerkers zelfs in naam geen neutrale, humanitaire hulpverleners meer waren, omdat MGD'ers bij tijd en wijle ook voor niet-me-

dische, militaire taken zijn ingezet. Nog afgezien daarvan dat gewonde peloppers sowieso niet mochten worden geholpen - slechts burgers en TNI'ers in uniform - moest wegens gebrek aan mankracht verplegend personeel bij tijd en wijle optreden als brenschutter of als opwerper van stellingen. De Graaff citeerde MGD'er Wim Huys die had geschreven dat 'ze in Poerwokerto als gewone infanterie-soldaten dienst moeten doen; mee als bewaking, op acties en patrouilles en bovendien 's nachts op wacht'. De conclusie van De Graaff luidde: 'Voor hun MGD-taak blijft er dus weinig ruimte'.⁶³² Dit leidde er bijvoorbeeld toe dat een tandarts-assistent eens zes inheemse burgers neerschoot, zonder zich te hebben vergewist of zij met vijandelijke activiteiten bezig waren. De vijf zwaargewonden gaf hij daarop een 'genadeschot'. De lichtgewonde moest hij op last van de dienstdoende sergeant-majoor eveneens liquideren, maar dat liet hij na. Hulp echter werd niet verleend.⁶³³ Of dergelijk werk altijd tegen de zin van de hulpverleners is geweest is de vraag, en niet alleen omdat De Graaff dit in zijn *Brieven uit het veld* impliceerde.

Vanmorgen heb ik van 10 tot 1 met dokter Visscher en sergeant Bruin zitten debatteren over de taak van de medische dienst. Ik ben nog steeds van mening dat ik mijn (waarde-loze) stengun alleen heb voor zelfverdediging en voor de verdediging van mijn gewonden. Ik ben echter de enige die er zo over denkt.⁶³⁴

Na het einde van de strijd in Nederland startte de werving van oorlogsvrijwilligers voor dienst in de archipel. Zij zouden echter niet meer tegen Japan worden ingezet, daarvoor kwam de capitulatie van dat land te snel. Wellicht dat dit, aldus Logemann op 17 augustus in een radiotoespraak, een teleurstelling was voor de op dat moment al zestigduizend 'jongens, die wilden vechten', maar zij konden zich troosten met de gedachte dat hen nog 'een groote taak' wachtte, bijvoorbeeld in het politieapparaat of in de hulpverlening.⁶³⁵

Vanzelfsprekend was de zorg voor gewonde soldaten een van de taken van de Rode-Kruisteam. Hier hield de hulpverlening aan de strijders echter niet op. Tevens zegde het Rode Kruis toe zorg te dragen voor de geestelijke gezondheid van de lichamelijke fitte militair van zowel KL als KNIL, en dat het naar vermogen bij zou dragen aan het hooghouden van het moreel van de krijgsmacht,⁶³⁶ waarmee de praktijk van de Atjeh-oorlog werd voortgezet. De instantie die hiervoor zorg droeg, was de al genoemde BIAM, een samenwerkingsorgaan van het NRK met de sociale dienst van het leger. De bedoeling was 'in de ruimste zin de jongens van het Nederlandse leger, te helpen bij hun moeilijkheden en hen van vele zorgen te ontlasten'.⁶³⁷ De

BIAM werkte op haar beurt weer samen met de sociale dienst van het ministerie van Oorlog in Den Haag. Van daaruit werden kwesties die om een oplossing in de woonplaats van de militair vroegen doorgespeeld aan een comité van de NIWIN, waarin een groot aantal organisaties zetelden, waaronder het NRK.⁶³⁸ Geen wonder al met al dat in het *Eindverslag* geschreven kon worden dat, ondanks alle demilitarisering, de marine- en leger-instanties het Rode Kruis zeer welgezind waren en het te allen tijde op hun medewerking kon rekenen.⁶³⁹

Fricties in hulpverleningsland

Eerder werd gezegd dat de schaarste tot samenwerking noopte, maar dat wil niet zeggen dat die samenwerking altijd in volle harmonie verliep. Er was niet altijd sprake van innige samenwerking tussen de diverse Nederlandse of Nederlands-Indische hulpverleners, en niet alleen in het tijdvak voorafgaand aan de oprichting van de MCR. Sterker: er kan zelfs af en toe van frictie en onenigheid tussen leger/MGD, overheid en de verschillende Rode-Kruisorganisaties worden gesproken. Door de bank genomen waren zij terug te voeren op het gebrek aan van alles en nog wat, zoals medicijnen, personen en tijd. Niet altijd werden de vragen wie wat kreeg en wanneer, en hoe het best met de schaarse spullen kon worden omgesprongen zodat de nadelige effecten van de tekorten zo gering mogelijk waren, door de verschillende instanties eensluidend beantwoord.⁶⁴⁰ Soms gingen de fricties verder. Een enkele maal werden leden van het Rode Kruis van corruptie beschuldigd⁶⁴¹ en Rode-Kruisteamleidster Steenbergen schreef een vernietigend rapport over het functioneren van de MGD. Volgens een door de MGD zelf ingesteld onderzoek berustte dat echter voor het ene deel op 'onwaarheid' en was het voor het andere deel sterk overdreven.⁶⁴²

Simons liep niet over van bewondering voor Rode-Kruisteamleider Wicherts. Die had eind 1948 het bevel ontvangen zich van Buitenzorg naar Djokjakarta te begeven. Daar aangekomen bleek de hulp van zijn team echter overbodig omdat de ziekenhuizen te Djokjakarta en Solo tegen de verwachting in, de strijd ongeschonden hadden doorstaan. De bestuursadviseur van Midden-Java, P.H. Angenent, wenste toen dat het team zou doorreizen naar kleinere plaatsen als Blora. Wicherts weigerde echter. Als het team in Djokjakarta overbodig was ging hij terug naar Buitenzorg.⁶⁴³ Volgens Wicherts zou Angenent hem later in die houding gelijk hebben gegeven,⁶⁴⁴ maar de goedkeuring van Simons kon het zoals gezegd niet wegdragen. Wicherts 'schept moeilijkheden en een geest van non-coöperatie'.⁶⁴⁵

Tussen de twee Nederlandse Rode-Kruisverenigingen was de lucht evenmin altijd hemelblauw. Zo wenste Batavia de subordiatie van de Missie aan het NIRK, wat steeds is geweigerd.⁶⁴⁶ Doorenbos had verheugd gereageerd op de officiële wederoprichting van het NIRK en verwachtte een nauwe samenwerking. De teleurstelling volgde al gauw. Gutwirth deelde hem mee dat hij aan Blom tien voorwaarden had voorgelegd waaraan zijns inziens voldaan moest worden om het NIRK-werk succesvol te doen zijn. Een van die voorwaarden was 'dat al het uit Nederland uitgezonden personeel ter beschikking moest worden gesteld van het NIRK'.

Doorenbos becommentarieerde:

Mij was hiervan niets bekend en ik was ook overtuigd, dat dit nooit de bedoeling was geweest van het Hoofdbestuur, wat later vanuit Den Haag werd bevestigd. Helaas heeft het bestuur van het NIRK dit nooit begrepen, wat aan de verstandhouding afbreuk heeft gedaan. Hoewel ik alles heb gedaan om dit buiten de directe zaken van het NIRK te houden, heb ik gemeend onze zelfstandigheid steeds te moeten verdedigen. Gelukkig vond ik bij den Heer Gerké, voorzitter van het Centraal Comité, een goed begrip voor deze quaesties, wat aan de geheele samenwerking zeer ten goede is gekomen.⁶⁴⁷

De moeilijkheden betreffende de inschakeling van het NRK-personeel werden nogmaals besproken op een vergadering op 8 januari, tezamen met Gutwirth en Van Hattum van het NIRK en Wolff van de DVG. Doorenbos bracht onder de aandacht, dat 'onze uitzending als een missie moest beschouwd worden aan Indië, dat men er in Nederland niets voor zou voelen, geheel ter beschikking te worden gesteld van onbekenden, dat van de al uitgekomenen velen dit weigeren en dat zij evengoed DVG en MGD willen helpen'. Gutwirth bracht hierop naar voren, dat het zijns inziens verkeerd was dat er twee organisaties waren met vrijwel hetzelfde doel, waar Doorenbos tegenin bracht dat het personeel van de Missie-NRK niet in eigen verband werkte, maar krachten aan de verschillende instanties aanbood. 'Naar aanleiding van dit gesprek wendde het centraal comité zich tot het Hoofdbestuur in Den Haag, dat zich geheel achter mij stelde.'⁶⁴⁸

De frictie bleef echter. Boerstra was van mening dat de Missie door velen als een *corpus alienum* in de Indische samenleving bleef worden gezien. Onder hen waren ook leden van het NIRK die Nederlandse bemoeizucht vreesden. Met name Doorenbos bleef als kop van jut fungeren, hoe onterecht ook, volgens Boerstra. Hij bracht dan ook in een vergadering van het

dagelijks NRK-bestuur midden september 1946 naar voren dat het hoog tijd werd de verhouding tussen de Missie en het NIRK precies vast te leggen, zodat de aanvallen op Doorenbos op zouden houden.⁶⁴⁹ Dit leidde tot een bespreking tussen Ramaer en Doorenbos begin 1947 waarin, aldus een brief van Doorenbos, besloten was 'een streep te zetten onder het verleden en met "goodwill" de toekomst tegemoet te gaan en zoo goed mogelijk samen te werken'.⁶⁵⁰

Ramaer karakteriseerde vervolgens enkele maanden later de verhouding tussen de Missie en het inmiddels in Nerkai omgedoopte NIRK als uitstekend, maar al snel bleek dat dit dan veeleer een persoonlijke dan een organisatorische kwestie was. Zo concludeerde zij op gegeven moment dat 'het Nederlandsche Roode Kruis zijn steun onthoudt aan het personeel uit Indië en dezen steun wel geeft aan diegenen, die uit Holland worden uitgezonden'.⁶⁵¹ De naamsverandering van NIRK in Nerkai zal in ieder geval óók in dit licht moeten worden gezien, naast de andere redenen die daarvoor nog aan bod zullen komen. Door die nieuwe naam werd vastgelegd dat het Rode Kruis in Indië ondanks alle zelfstandigheid wel degelijk een afdeling van het NRK was en bleef, en werd benadrukt dat de samenwerking tussen Missie en Nerkai groter moest worden. Wellicht verwachtte men zelfs een grotere mate van samenwerking louter als gevolg van de naamsverandering.

Tevens was sprake van frictie tussen de van overheidswege werkzame verpleegkundigen en de door het Rode Kruis gestuurden. Simons vermeldde in een verslag van een inspectiereis naar Oost-Java, begin 1949, dat er grote onvrede heerste bij de door de overheid gestuurde verpleegkundigen over de gunstige voorwaarden waaronder de bij DVG en MGD geplaatste Rode-Kruisverpleegsters hun contract konden verlengen. Simons vreesde dat deze zijns inziens terechte onvrede er de oorzaak van zou kunnen worden dat niet alleen velen hun contract niet zouden verlengen, maar dat het bovendien ten koste zou gaan van de toch al niet soepel lopende werving in Nederland. Twee maanden later werd het conflict opgelost. Het NRK paste zich aan de regeringsvoorwaarden aan.⁶⁵²

Frictie van geheel andere orde ontstond in 1949 toen de Nederlandse troepen zich terug begonnen te trekken, en een aantal verpleegsters te verstaan gaf niet in het hospitaal te willen blijven om nog een tijdlang voor de bedlegerige Indonesiërs te zorgen. Voor hulp aan en omgang in de avonduren met Nederlandse soldaten waren zij gekomen, en met die soldaten zouden zij weer vertrekken.⁶⁵³ Dit laatste zal nauwelijks onverwacht zijn gekomen. Van Ketwich Verschuur was al in een artikel uit 1947 ingegaan op het niet geheel onbesproken gedrag van

de verpleegsters in Indië. Hij bestreed uiteraard het waarheidsgehalte van de kritiek,⁶⁵⁴ zoals ook F.M. Volkers, de 'matron' van het NIRK deed. De berichten over 'minder goed gedrag' van de Rode-Kruishelpsters en verpleegsters waren haars inziens schromelijk overdreven. 'De betrokken doktoren verzochten haar zelfs geruchten van dien aard ten stelligste te willen tegenspreken.' Ook van dalend moreel was hooguit op kleine schaal sprake.⁶⁵⁵ Volgens Doorenbos was het zelfs zo dat 'het werk in Indië velen der meisjes zoo gegrepen had, dat zij hun verblijf zoo lang mogelijk wilden rekken en de laatsten zelfs in September [1946] slechts ongaarne weggingen'. Hij was een al lof over hun werk in de ziekenhuizen, poliklinieken en administratieve functies.⁶⁵⁶

Oud-RIOD-medewerker Jacob Zwaan beschreef echter in zijn *Soldaat in Indië. De geschiedenis van een peloton* expliciet de seksuele spanningen in het oorlogshospitaal en de ontlading die vaak volgde – zonder daar overigens een oordeel over te vellen.⁶⁵⁷ Dat oordeel gaf wel Van Helvoort, die een enkele maal het beeld van verpleegsters onderstreepte die meer interesse hadden voor de arts en de valide soldaten dan voor de zieken en gewonden.

Ik heb jongens van ons al horen zeggen: 'Ze zitten de hele dag op hun luie reet en doen niets anders dan ons en de leerling-verpleegsters commanderen. Als er een dokter op de zaal komt vliegen ze op en proberen hem in zijn kont te kruipen.' [...] Bij dit soort incidenten [in casu een bloedige gevangenopstand in Malang. LvB] zie je nooit een arts mee gaan, en er lopen bij ons meer dan vijftig gediplomeerde officier-verpleegsters rond, die vrijwillig naar Indië zijn gegaan en een groot salaris opstrijken, maar ook deze mooi weer-verpleegsters laten zich nooit zien. Het vuile werk wordt gedaan door dienstplichtige jongens van twintig, éénnentwintig jaar.⁶⁵⁸

De OIK hoorde dit soort verhalen met lede oren aan.

Pijnlijk heeft het de Kamer getroffen, dat zelfs van een zijde, waar men zich van zijn verantwoordelijkheid ten deze ten volle bewust behoorde te zijn, schromelijk overdreven verhalen zijn gedaan, volgens welke vele van onze werksters in Indië zich op minder oirbare wijze zouden gedragen. De onjuistheid van zulke beweringen heeft zij op grond van alleszins betrouwbare verklaringen kunnen vaststellen. Dat er onder de honderden jonge vrouwen, die zijn uitgezonden, wel zijn geweest, die hebben teleurgesteld, was te

verwachten en geen nog zoo strenge selectie zou dat hebben kunnen voorkomen. Doch het aantal gevallen van dezen aard rechtvaardigt op geen enkele wijze uitlatingen, zooals deze zijn gedaan en die den goeden naam van onze zusters - als groep - ernstig aantasten.

De Kamer [de OIK. LvB] moet tegen dezen laster een ernstig woord van protest doen hooren. Zij betreurt het ten zeerste dat sommigen hebben gemeend aldus, lichtvaardig, te mogen spreken over Nederlandsche vrouwen, die ginds met overgave en toewijding, met onvermoeide volharding, haar zegenrijk werk verrichten, haar plicht doen en meer dan dat en daarvoor worden geprezen door hen, die tot oordeelen bevoegd zijn.

Ook de Kamer brengt haar den lof en den dank, die zij ook ruimschoots verdienen.⁶⁵⁹

Maar het moet gezegd dat ook het NRK dergelijke zaken had gevreesd. Zo schrijft Heusdens dat het bestuur zich er terdege van bewust was dat het zenden van zoveel jonge vrouwen naar Indië een grote verantwoordelijkheid op de schouders legde, 'bij de weinig geregelde aldaar nog heerschende toestanden'. Met name in Batavia was het met de moraal van de verpleegsters slecht gesteld en dus werd in 1946 een verpleegster uitgezonden met de opdracht zich te wijden aan de lichamelijke en geestelijke verzorging van de Rode-Kruisvrouwen, de zorg voor huisvesting en de oprichting van 'centra van gezelligheid'. 'De in Indië heerschende huizen nood maakte de oplossing van dit vraagstuk echter niet eenvoudig.'⁶⁶⁰

Het belangrijkste punt van geschil was echter een interne Rode-Kruiskwestie: de frictie tussen enerzijds het PMI en anderzijds het NIRK/Nerkai en de Missie-NRK. Als er al sprake was van fricties tussen aan de Nederlandse zijde werkzame hulpverleners en aan de Nederlandse zijde opererende medische instanties, dan kan het met de samenwerking tussen aan weerszijden van het front werkzame hulpverleners en medici nauwelijks beter gesteld zijn geweest. Voor de hulpverlening echter was samenwerking tussen hen onontbeerlijk, en gezien de neutraliteit van het Rode Kruis zou het geen probleem mogen zijn. Maar de praktijk is altijd weerbarstiger dan de theorie en het is dan ook een kwestie die wederom vraagtekens stelt bij de neutraliteit van het Rode-Kruiswerk. Zo gaf Soesman medio 1946 een verklaring uit over het eerste jaar van het na-oorlogse Rode-Kruiswerk. Hij maakte daarin ondermeer gewag van een verhoor door de Indonesische overheid, in de persoon van de PMI-arts Soekanton. Het NIRK werd in het algemeen wapensmokkel en samenwerking met de militaire organisatie RAPWI verweten en Soesman zelf werd er ondermeer van beschuldigd een NICA-agent te zijn.

Soesman ontkende, weerlegde en verklaarde, maar het voorval geeft de gespannen verhoudingen tussen de twee door het CICR erkende Nederlandse en de niet erkende Indonesische Rode-Kruisvereniging aardig weer.⁶⁶¹

Dit soort beschuldigingen ging over en weer. Zo bezag de Nederlandse overheid het PMI met argusogen, omdat die organisatie humaniteit en politiek niet uit elkaar zou weten te houden. Dit resulteerde bijvoorbeeld eind 1948 in de arrestatie van vijf PMI-medewerkers, waartegen het PMI op zijn beurt weer bij het CICR protesteerde.⁶⁶² Ondanks dat Wicherts zei altijd goed met het PMI te hebben samengewerkt,⁶⁶³ en ondanks het aanbod tot samenwerking van de zijde van het PMI,⁶⁶⁴ zal de beoordeling in *Medisch Contact* eind 1947 accuraat zijn geweest. De ervaringen met samenwerking tussen het Nederlandse en het Indonesische Rode Kruis waren bepaald ongunstig geweest.⁶⁶⁵ Van Tricht karakteriseerde begin 1949 de samenwerking dan ook als een politiek probleem. Weliswaar was het PMI kort daarvoor gereorganiseerd en waren de doelstellingen meer in overeenstemming gebracht met de Rode-Kruisprincipes, toch was nog niet de vorm gevonden waarin de samenwerking zou moeten worden gegoten.⁶⁶⁶ Die samenwerking werd begin 1949 allerwege nagestreefd, maar in feite was er op dat moment slechts op plaatselijk, op 'laag' niveau sprake van.⁶⁶⁷ Pas in april 1949 kwamen ook de hoofdbesturen van Nerkai en PMI tot de overeenkomst dat, waar mogelijk, samengewerkt zou moeten worden, nadat drie maanden eerder een poging om ook in hogere hulpverlenings-echelons tot een dergelijk vergelijk te komen nog was spaak gelopen.⁶⁶⁸

De verhouding met het PMI werd goed weergegeven en tegelijkertijd niet vergemakkelijkt door de rechtszaak in 1946 tegen de arts Diapari. De latere PMI-secretaris-generaal werd van allerlei zaken beschuldigd, variërend van belediging van de koningin tot verkrachting van een minderjarige patiënte; aan dit laatste delict werd hij schuldig bevonden. Maar de rechtszaak werd duidelijk vertroebeld door de politieke situatie. Diapari werd er door de een van verdacht een extreem-links gedachtegoed te huldigen en het terrorisme een warm hart toe te dragen, terwijl anderen hem juist tot de aanhangers van de gematigde Soetan Sjahrir rekenden. Hoe dan ook, aan de opmerking dat Diapari voor een crimineel delict werd veroordeeld en niet vanwege zijn politieke overtuiging, werd in Indonesische kringen niet al te veel geloof gehecht.⁶⁶⁹

Dat de houding ten opzichte van het PMI van wantrouwen doortrokken bleef, bleek wel uit het rapport dat luitenant-kolonel Van Lier maart 1949 uitbracht waarin - wederom onder verwijzing naar 'de extremist' Diapari - het PMI werd beschuldigd van spionage, het verzenden

van illegale post naar de Republiek, misbruik van het Rode-Kruisteken voor verzetsactiviteiten, smokkel en anti-Nederlandse propaganda. Van Lier adviseerde dan ook tegen elke vorm van zelfstandigheid of erkenning van het PMI. Het mocht weliswaar enig werk verrichten, maar slechts onder supervisie van het Nerkai, waarmee op den duur een Federaal Rode Kruis zou moeten worden gevormd. Deze negatieve houding werd geheel door Spoor gedeeld, die niet alleen de hernieuwde arrestatie van Diapari gelastte, maar ook adviseerde tot arrestatie van een ander PMI-bestuurslid, de arts Soetardjo. Dit vanwege diens aandeel in het schrijven van het PMI-rapport *The Economic and Social Effect of the second Dutch Military Action against the Republic*. Over het Rode-Kruiswerk in de archipel staat in dit door Diapari ondertekend en uit januari 1949 stammend rapport te lezen:

Healthwork [...] has become very difficult to continue, because the health-instances [...] have been totally disorganised. In spite of this the P.M.I. still continues its work, and has even intensified it. Neither the Dutch instances, nor their Red Cross, are able to help the people sufficiently.⁶⁷⁰

Korte tijd daarvoor was er al met medewerking van het Nerkai een antecedenten-onderzoek gedaan naar de personen van Diapari en Soetardjo, met als uitkomst dat 'uit politiek oogpunt bezwaar bestaat tegen [hun] overkomst naar door Nederland bezet gebied',⁶⁷¹ zoals er enkele jaren eerder uit politiek oogpunt bezwaar tegen Diapari's vroegtijdige vrijlating had bestaan.⁶⁷² Hoe dan ook, duidelijk is dat Verspijck de situatie wel wat rooskeurig inschatte, toen hij in zijn *Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1967* noteerde dat met het PMI 'een goed contact werd onderhouden en steeds [...] over en weer getracht [werd] zoveel mogelijk hindernissen uit de weg te ruimen die de steeds feller wordende politieke tegenstellingen veroorzaakten'.⁶⁷³

Neutrale hulp?

Zoals de 'demilitarisering' en de aard van de frictie tussen NRK/NIRK en PMI te denken geven over de neutraliteit van de Rode-Kruishulp, zo doet ook de op de keper beschouwd vrijwel afwezige frictie tussen Rode Kruis en Nederlandse overheidsinstanties dat. Al de boven vermelde frictie mag namelijk het algemene beeld van nauwe samenwerking tussen de Nederlandse medische instanties - NRK, NIRK, leger en overheid - niet verstoren. En die samen-

werking was mede het resultaat van en werd versterkt door het gemeenschappelijke doel dat hen voor ogen stond: Indonesië weer bij Nederland, al zullen de meningen in welk verband en voor hoe lang dat moest gebeuren evenzeer hebben verschild als elders in Nederland, niet in het minst aan het Binnenhof. Uit vrijwel alle Nederlandse en Nederlands-Indische Rode-Kruisverslagen blijkt de anti-Republikeinse inslag van de in naam neutrale en a-politieke Rode-Kruismedewerkers. De Indonesische bevolking was op de hand van Nederland, dat rust, orde, welvaart, veiligheid en - 'zoals vroeger' - geluk en gezondheid in de archipel bracht. Zij werd echter geïntimideerd door een handvol 'extremisten', een handvol 'Hirohito-collaborateurs', die met reden door de Nederlandse 'politie-troepen' terecht werden gewezen.⁶⁷⁴

Deze gevoelens werden ondermeer verwoord door team-leider Bense in een reactie op een voor hem onbegrijpelijk stuk van de eerder aangehaalde arts De Langen in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*. De Langen had daarin zijn mening geventileerd dat het 'vroeger was het zo goed'-sentiment niet op de vooroorlogse gezondheidszorg kon slaan, die een voortdurende post van bezuiniging was geweest; en dat het ook na de oorlog geen pas gaf hoog van de Nederlandse gezondheidszorg in de archipel op te geven, hoe vaak er ook mee werd geschermd en gecoquetteerd. Sterker: het waren de nationalisten die veel beter dan de Nederlanders het belang hadden begrepen van een goede gezondheidszorg. Had, zo vroeg Bense zich af, De Langen in augustus 1945 niet de enorme chaos gezien waarin de Nederlanders orde hadden geschapen, ook op het gebied van de gezondheidszorg?⁶⁷⁵

De afwezigheid van neutraliteit, in bedoeling of effect, werd al snel duidelijk. Wertheim had er, naar eigen zeggen althans, alles aan gedaan om de hulpverlening buiten alle politiek te houden en om haar ten goede te laten komen aan een ieder die hulp behoefde.⁶⁷⁶ Al in oktober echter was hij bij Spit ontboden, omdat die zich zorgen maakte over de contacten die Wertheim, juist als gevolg van zijn pogingen het Rode Kruis a-politiek en neutraal te houden, onderhield met de Republikeinse autoriteiten. Spit achtte dit principieel onjuist. Wertheim onderhield immers zo contact met 'een rebellenregering', en het NIRK, dat zijns inziens 'een semi-officiële status' had ofschoon het toen nog niet eens officieel was heropgericht, mocht zich daarmee 'op geen enkele wijze inlaten'.⁶⁷⁷ Na enig heen en weer gepraat gaf Spit toe dat in de verwarde na-oorlogse periode een zeker contact met Republikeinen welhaast onvermijdelijk was, maar de kiem van het twistpunt, wel of geen samenwerking met Soekarno, Hatta en de hunnen, was gelegd.⁶⁷⁸

Ook de Indonesiërs echter zagen het Rode-Kruiswerk, ook dat van Wertheim, als politiek instrument. Wertheim maakte met zijn streven immers de wereld attent op de deplorabele toestand waarin de jonge Republiek verkeerde, hetgeen een smet zou kunnen werpen op hun nationale ideaal. Wertheim constateerde dan ook met enig recht dat het niet mogelijk bleek 'zelfs in het humanitaire Rode Kruis werk "buiten de politiek" te blijven'. Maar dat was eigenlijk alleszins begrijpelijk 'in een land waar zelfs het openen van een waterkraan een politieke daad kan zijn'.⁶⁷⁹

Ook RAF-Wing-commander T.S. Tull, *chief commanding officer* van RAPWI-Ambarawa, constateerde in die dagen kort na de Japanse nederlaag dat hulpverlening politiek was. Hij wees op een sterk plaatselijk Rode-Kruiscomité, geleid door twee Zwitsers, waarmee waarschijnlijk Keller en Wiesländer worden bedoeld, al was die laatste een Zweed. Zij onderhielden goede relaties met de plaatselijke autoriteiten en het PMI. De levering van goederen op gelijke basis aan deze twee Rode-Kruiscomités 'has had a good political effect'.⁶⁸⁰ Dit werd bevestigd door een Engelse generaal die zich liet ontvallen dat de twee 'Red Cross-mobile teams' die in die dagen aan het werk waren, hem meer waard waren dan een heel bataljon.⁶⁸¹

Bijzonder duidelijk wordt het gebrek aan neutraliteit, of beter: de partijdigheid in de hulpverlening verwoord in de *Herinneringen van H.A. Wicherts*. Wicherts laat daarin medewerkster Fharensbach aan het woord, die van haar bewondering voor hem geen geheim wenste te maken. Zij beschreef bijvoorbeeld een gesprek tussen Wicherts en een lid van de TNI, omschreven als 'het bruine Hitler-jochie'. 'Daar staat die kleine vent, behangen met een klewang, knuppel, revolver, rammelt met zijn speelgoed en kijkt òp naar boven, naar het gezicht van de blanke man daar voor hem.' Wicherts weigerde vanzelfsprekend de bevelen van de TNI'er op te volgen, hetgeen deze, aldus Fharensbach, in woede deed ontsteken. 'Daar staat hij onmachtig te spartelen tegen de grote blonde man, die hem woordeloos blijft aankijken met zijn staal-harde ogen.'⁶⁸²

Natuurlijk had de samenwerking met het Nederlandse leger en de als vijandig beschouwde NICA, RAPWI en AMACAB ook haar terugslag op de houding die de Indonesische nationalist tegenover het Nederlandse Rode-Kruiswerk innamen, een houding die alleen al begrijpelijk was door de volledige bekostiging van dat werk door het gouvernement.⁶⁸³ Ook het NRK en het NIRK werden met Nederland vereenzelvigd en als vijandig gezien, al spraken enkele vooraanstaande nationalist verzoenende woorden. Soekarno *himself*, die had begrepen dat de acties van de pemoeda's ten tijde van de *bersiap* grote schade aan de Republiek toe-

brachten, zegde bijvoorbeeld alle mogelijke hulp aan de RAPWI toe.⁶⁸⁴ Sjahrir en Hatta lieten weten Rode-Kruiswerk toe te staan, al liet Hatta daar op volgen dat dit in samenwerking met het PMI moest gebeuren.⁶⁸⁵ De vijandige instelling blijkt alleen al daaruit, dat aanvallen op ambulances en hospitalen niet werden geschuwd. Zo werd bij een aanval op team 3, van de arts Weeder, een verpleegster gedood. Bovendien werden Indonesiërs die het Rode Kruis behulpzaam waren, door nationalistes lastig gevallen.⁶⁸⁶

Dit laatste vormde ook de officiële verklaring daarvoor dat op de grens tussen het Nederlandse en Republikeinse deel vaak, tegen alle voorschriften in, de Rode-Kruisemblemen met het opschrift 'Nederland' werden afgedaan. De bevolking zou zich anders niet durven melden uit vrees voor 'de extremisten'. Dat de hulpverleners zelf daardoor veiliger waren, bracht de OIK ertoe met die maatregel in te stemmen, tenzij de hulpverleners gemilitariseerd waren. In dat geval zouden de distinctieven onder geen voorwaarde mogen worden afgelegd. Mochten zij worden aangevallen, dan zou een gefundeerd internationaalrechtelijk protest volgen.⁶⁸⁷ Dat de teams in die perifere gebieden werkten was en bleef overigens geboden, omdat alleen zo aan de oorspronkelijke taak kon worden gewerkt, waaraan toch al veel minder werd toegekomen dan in de bedoeling had gelegen: de hulp aan de inheemse bevolking.⁶⁸⁸ **[Hier ergens foto 1: disk Leo van Bergen, map 020822_1134, foto indi~1: onderschrift: Rode Kruis inentingsprogramma]**

Er bestond een tweede reden waarom de bevolking zich niet bij de hulpverleners meldde. Zij *wenste* zich niet te melden bij hulpverleners met de woorden 'Nederland' of 'Nederlands-Indië' zichtbaar op de arm. Al met betrekking tot het eerste na-oorlogse jaar zijn er verklaringen te vinden dat de anti-Nederland-, en daarmee de anti-Rode-Kruishouding zich niet beperkte tot de 'extremisten', maar in ieder geval vanaf september-oktober 1945, werd gedeeld door grote delen van de Indonesische bevolking, zeker in stedelijke gebieden. Zo schreef Doorenbos in zijn verslag van de Rode-Kruishulp van oktober 1945 tot oktober 1946, dat door de 'duidelijk afwijzende houding' van hulp aan de bevolking in de eerste maanden na de Japanse capitulatie vooralsnog weinig terecht kwam. Het was zelfs het gevolg van deze houding, samen met de slechte gezondheid van de ex-geïnterneerden, dat de hulpverlening verschoof van de bevolking naar die ex-geïnterneerden,⁶⁸⁹ ook al schreef Ch.W.A. Abbenhuis, *chief commanding officer* AMACAB Batavia, de geringe mogelijkheden van hulpverlening aan de bevolking daaraan toe dat die bevolking er niet was. Zij was verdreven door 'extremistische elementen'.⁶⁹⁰

Ook Soesman sprak over de vijandige houding tegenover de RAPWI die op het Rode Kruis oversloeg,⁶⁹¹ een opvatting die door Wertheim werd gedeeld. Hij noteerde in mei 1946 dat de telkenmale gegeven voorstelling dat de Indonesische bevolking de Nederlanders zo vriendelijk gezind was, bepaald onjuist was, wat hij als Rode-Kruismedewerker keer op keer had gemerkt. Daarom ook waren pogingen van het Rode Kruis in september 1945 om tot samenwerking met Indonesische artsen te komen, volkomen mislukt.⁶⁹² Zelfs Simons sprak van de 'soms nog vijandige houding der Indonesische bevolking'.⁶⁹³ Volgens hospik De Graaff was zelfs een deel van het Indonesisch personeel in de Nederlandse ziekenhuizen pro-Republiek en anti-Nederland.⁶⁹⁴

Maar niet alleen door de Indonesische bevolking werd de Rode-Kruishulp vereenzelvigd met de Nederlandse zaak. Dat was ook internationaal het geval, zo dacht men althans in Nederlandse Rode-Kruiskringen. Ten tijde van de tweede politionele actie - die een militair succes was, maar niet alleen in een politiek, maar ook in een menselijk drama zou uitmonden, met excessief geweldgebruik aan beide kanten -⁶⁹⁵ wilde Van Emden via het CICR per Rode-Kruis-vliegtuig een groot aantal artsen naar Indië overvliegen. Hij besprak dit voorstel met de OIK en met gouverneur Bertsch. Die echter ontraadde het.

Nederland, aldus Gouverneur Bertsch, is op het ogenblik helaas in de wereld volkomen vogelvrij en alles wat er van hieruit gedaan wordt, wordt tegen ons uitgespeeld.

Wanneer thans dus het Rode Kruis een dergelijk verzoek zou doen, zal men onmiddellijk Nederland hierop kunnen aangrijpen door te zeggen: 'Zie je wel. Zij misbruiken zelfs het Rode Kruis om hun imperialistische plannen te verwezenlijken.' Hij zag als enige mogelijkheid een verzoek tot zending van artsen door de PMI.⁶⁹⁶

Dat de angst hier groter was dan de realiteit rechtvaardigde, blijkt hieruit dat de artsen na bemiddeling van het CICR alsnog per vliegtuig konden vertrekken.⁶⁹⁷

Medische hulp als pacificatiemiddel

Het bovenstaande maakt duidelijk dat de hulpverlening niet ontkwam aan politieke beïnvloeding en effecten. De vraag is of dit een onbedoeld maar in oorlogstijd onvermijdelijk gevolg is, mede omdat de mensen die de hulp moesten uitvoeren natuurlijk ook hun voor- en

afkeuren hebben, of dat er van overheidswege van meet af op is aangestuurd de hulpverlening een rol te laten spelen in het politiek beleid, vergelijkbaar met het Amerikaanse Medcap (*Medical Civic Action Program*) twintig jaar later in Vietnam.⁶⁹⁸ Eind 1945, begin 1946 speelde zich een incident af dat een aardige indicatie vormt voor het antwoord.

Evenals in 1942 waren in Australië werkzame Indonesiërs een boycot begonnen van Nederlandse schepen. Zij zouden niet op die schepen aanmonsteren en wensten part noch deel te hebben aan het laden ervan. Deze actie werd door de Australische vakbonden overgenomen, maar trof in eerste instantie niet de hospitaalschepen en de hulpgoederen. Toen echter ook deze schepen door Indonesische zeelui en havenarbeiders 'zwart' werden verklaard, omdat ook daarmee het Nederlandse kolonialisme zou worden gesteund, breidde de boycotactie zich uit. Van toen af weigerden de Australische havenarbeiders niet alleen de gewone, maar ook de hospitaalschepen te laden, terwijl de Australische zeelui niet meer op deze schepen wilden varen. Bovendien werd de verscheping gedwarsboord van hulpgoederen die waren ingekocht door de NIGIEO. De Australische vakbonden waren er in navolging van de Indonesiërs niet gerust op dat het voedsel, de medicijnen en de andere hulpgoederen daadwerkelijk aan allen, en niet alleen aan de Nederlanders en de IFTU ten goede zouden komen.⁶⁹⁹

Om uit de impasse te geraken bood het Australische Rode Kruis in november 1945 aan, voor de verscheping en gratis verdeling van de hulpgoederen zorg te dragen. Dit aanbod werd door Van Mook afgeslagen, wellicht in een poging iets weg te nemen van de kritiek die hij had gekregen nadat hij tegen alle publieke opinie en een uitdrukkelijk verbod van Logemann in, kort daarvoor een gesprek met Soekarno, Hatta en drie andere nationalisten had gehad. Van Mook had zich echter tot een dergelijk gesprek gedwongen gevoeld. De Britten hadden immers aan hun toezegging militair in te grijpen om het levensgevaar af te wenden waarin tienduizenden Nederlanders verkeerden, als voorwaarde gesprekken met de nationalisten gesteld.⁷⁰⁰

Maar ook anderszins was het gesprek tussen Van Mook en Soekarno niet verbazingwekkend. Van Mook, aan het einde van de negentiende eeuw in Semarang geboren en dus Indisch in hart en nieren, had, zoals Van Doorn het zei, 'minder de liquidatie dan wel de reconstructie van Indië' op het oog. Alles wat hij en zijn medestanders te berde brachten was geënt op hun 'Indische verleden' en 'getoetst aan de Indische werkelijkheid'. Hij was er enerzijds van overtuigd dat voor inheemse bestuurders een belangrijke rol weggelegd moest zijn, maar anderzijds bleef hij vasthouden aan een blijvende band tussen Nederland en Indonesië. Daarmee ging hij voor de nationalisten niet ver genoeg en voor Nederland, en dan met name

voor de machtige Katholieke Volkspartij, te ver.⁷⁰¹ Er was, zo vond men op het Binnenhof, gesproken met een verrader en de ministerraad vroeg dan ook ontslag aan. Daarmee ging Wilhelmina echter niet akkoord. Het bleek overigens uitstel van executie. Na de vorming van het kabinet KVP-VVD-PvdA in augustus 1948 en enkele maanden voor de start van de tweede politionele actie, werd Van Mook tot vreugde van de KVP alsnog ontslagen. Omdat kort daarvoor aan nationalistische zijde de gematigde Sjahrir het veld had moeten ruimen, waren twee mensen die mogelijk voor een rustiger soevereiniteitsoverdracht zorg hadden kunnen dragen, van het toneel verdwenen.⁷⁰²

Gematigd of niet, Van Mook weigerde inmenging van ongeacht welke Australische maatschappelijke organisatie en stond gratis verdeling al helemaal niet toe. Bovendien wilde het Australische Rode Kruis 'voor de verdeling eigen teams [...] inschakelen' en ook dat was uit den boze. Ook het volgende voorstel van het Australische Rode Kruis om verzending en - wederom kostenloze - verdeling via het CICR te laten verlopen, kon de goedkeuring van Van Mook niet wegdragen. Niet alleen zou een dergelijke transactie 'beneden onze waardigheid zijn', en zou een 'kostenloze distributie geen zin [hebben] [...] op markten die kunnen betalen in copra en rubber', bovendien zou 'ons hierdoor een belangrijk pacificatiemiddel uit de handen worden geslagen'.⁷⁰³ Volgens de Nederlandse gezant te Melbourne, Aerssen van Beijeren van Voshol, stemde Van Mook niet met de voorstellen van het Australische Rode Kruis in, 'zoowel uit overwegingen van prestige alsook omdat de geopperde gratis verstrekking over de geheele lijn, niet strookte met de daaromtrent door de N.I. Regeering gehuldigde opvattingen'.⁷⁰⁴ Desondanks werd door het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen aan het CICR gevraagd het toezicht op de verscheping en distributie op zich te nemen, dat daarop zijn gedelegeerde in Batavia vroeg als geadresseerde te fungeren. Zo werd het immers de vakbonden moeilijker gemaakt hun medewerking te ontfangen, op straffe van verlies aan sympathie.

De verdeling zou in samenwerking met het NIRK geschieden. Logemann, wiens beleid daardoor werd gekenmerkt dat hij eerst het koloniale gezag wilde herstellen alvorens over toekomstige relaties te praten, adviseerde Van Mook telegrafisch hiermee akkoord te gaan. Het uiteindelijke akkoord hield in dat het Australische Rode Kruis de goederen verscheepte met als bestemming het CICR te Batavia. Deze instantie zou dan in samenwerking met het NIRK voor de verdeling zorgen. Opvallend is dat het NRK het 'zeer merkwaardig' vond, dat het uiteindelijke voorstel van het Australische Rode Kruis ondersteund werd door de Nederlandse gezant te Sydney en de NIGIEO.⁷⁰⁵ Ondertussen duidde de opmerking van Van Mook er op dat het met de

vriendschap van de bevolking inderdaad tegenviel. Waar immers vriendschap heerst, hoeft geen vriendschap te worden gewonnen.

Ook het eind november 1947 in het NTvG afgedrukte verslag van MCC-oprichter en – voorzitter, de arts E. Kits van Waveren, van een op verzoek van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen in september en oktober ondernomen inspectiereis door Indië, spreekt boekdelen. Naast het verbeteren van gezondheid en hygiëne had de geneeskundige hulp in de archipel ook ‘aankweking bij de Indonesische bevolking van vertrouwen in en bereidheid tot samenwerking met de Nederlanders’ tot doel. Hiertoe was ‘het brengen van Westerse medische hulp, tezamen met het verstrekken van voedsel, het bij uitstek geschikte en van oudsher beproefde middel’. De hulp aan de bevolking door Rode Kruis, MGD en DVG werd door de legerautoriteiten, met name Spoor en Simons, gestimuleerd, ‘daar zij er sneller een groter coöperatie van de bevolking van zien (aanwijzen van terroristen, inleveren van wapens, berichtgeving over vijandelijke handelingen, enz.)’, al bleef de hulp aan militairen voorop staan. Kits van Waveren wees erop dat de ‘komst van de Nederlandse artsen [...] *hier* in hoofdzaak betekenis [heeft] voor de verhoging van het prestige van Nederland bij de nieuwe Oost-Indische regering’. Met de Nederlandse geneeskunde werd een kolossaal Nederlands belang gediend, aldus Kits van Waveren. Hij meldde dat de bataljons-, hulpverbandplaats- en ook andere militaire artsen met hun geneeskundige personeel zoveel mogelijk hulp verleenden aan de burgerbevolking. ‘De leger-kommandant en de Chef M.G.D. stimuleerden dit werk, hetwelk alleen zijn begrenzing vindt in de beschikbare tijd der artsen en het genees- en verbandmateriaal.’ De militairen gingen immers voor en als het leger verder trok gingen de artsen mee.⁷⁰⁶

Inhoudelijk stuitte het verslag op weinig tegenspraak, maar het was zozeer van racistische vooroordelen doortrokken,⁷⁰⁷ dat Kits van Waveren met ‘bijzonder veel leed’ ‘plotseling en onverwacht en om zúlke volkomen buiten de materie van de M.C.C. zelf liggende redenen’ zijn voorzitterschap van het MCC op moest geven. Hier vermocht ook een al één week later in het NTvG geplaatste brief niets meer aan te veranderen, waarin hij zei dat de opvattingen die in zijn ‘overigens zo objectief mogelijk gehouden’ weergave van zijn reis naar voren kwamen geheel voor zijn eigen rekening kwamen. Zij weerspiegelden dus niet de mening van het MCC in het algemeen, noch van de daarin vertegenwoordigde instanties - de geneeskundige diensten van marine, landmacht en KNIL, alsmede de hoofdinspectie volksgezondheid, de Nederlandse Maatschappij tot bevordering van de Geneeskunst en het NRK.⁷⁰⁸ Bij plaatsing van de brief was het leed al geschied. Op 5 december stelde Kits van

Waveren 'om zuiver politieke redenen' zijn voorzitterschap ter beschikking, omdat het verslag van zijn tocht, aldus de secretaris van het MCC, C.M. Dhont, 'hoewel geheel ongewild, de moeizaam verkregen samenwerking tussen Indonesiërs en Nederlanders, zou kunnen verstoren; een samenwerking, waarin de Medische Coördinatie Commissie onder inzet van al haar krachten, ook thans nog ten volle blijft vertrouwen'. Het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen en de overigen in het MCC 'voorzagen en vreesden', aldus Kits van Waveren, 'ongunstige reacties van Indonesische zijde op verschillende passages in mijn artikel [...] en betreurden deze publicatie, daar zij [kort voor de Renville-overeenkomst. LvB] op een politiek uiterst precair moment geschiedde'.

Dat Kits van Waveren tegen zijn wil het voorzitterschap opzegde werd duidelijk uit zijn reactie op een twee dagen later aangenomen motie van de Nederlandsche Vereeniging voor Tropische Geneeskunde. Zijn oordeel over Indonesische artsen was het oordeel van 'een tot oordelen onbevoegde' en de Vereniging kon absoluut niet instemmen met de 'negatieve, generaliserende, onware en onwaardige uitspraken' die dat oordeel bevatte. Van Waveren reageerde door te zeggen dat niet hij had geoordeeld, maar slechts de mening had weergegeven van mensen die hij over het onderwerp had gesproken, iets wat hij ook meermalen in het rapport had neergeschreven. Bovendien had hij letterlijk gezegd dat het feit dat hij slechts zes weken in de archipel had vertoefd, en dus nauwelijks echte ervaring had met het leven aldaar, 'tot grote bescheidenheid' bij het weergeven van zijn indrukken aanleiding had gegeven.⁷⁰⁹

Maar of Kits van Waveren nu de boodschapper was van algemeen bij de Nederlandse bevolking in de archipel heersende opvattingen of dat hij zelf verantwoordelijkheid droeg voor de in het rapport neergeschreven overtuigingen, het neemt niet weg dat zijn rapport inderdaad passages bevatte die 'politiek gevoelig' konden worden genoemd. Het een halve eeuw eerder ook bij Haga gesignaleerde superioriteitsgevoel was nog niet verdwenen, getuige bijvoorbeeld de vraag in het rapport of de achterstand in kennis van de (Westerse) geneeskunde die de Indonesiër in vergelijking met de Europeaan had, alléén aan raskenmerken was toe te schrijven, of dat er óók van een gewone scholingsachterstand sprake was.⁷¹⁰

Het was vanwege dit soort opmerkingen dat bijvoorbeeld Wilkens, de voorganger van Simons als hoofd van de Nederlands-Indische MGD, het rapport op politieke gronden onaanvaardbaar achtte.⁷¹¹ Opmerkelijk is dat ook Van Wulfften Palthe, de voorzitter van de MCR en bestuurslid van het Nerkai, zich bij de vele criticasters aansloot,⁷¹² terwijl uit een twee jaar

eerder verschenen artikel bleek dat hij wat vooroordelen betrof niet voor Kits van Waveren onderdeed.⁷¹³ In een artikel getiteld *Psychologische Beschouwing omtrent den huidige Toestand op Java*, schreef hij dat inzicht in de psychologische gesteldheid van de Indonesiër, met zijn 'hooge emotionaliteit', had geleerd dat een zachte behandeling om bloedvergieten te voorkomen alleen maar tot meer bloedvergieten leidde. Na afloop van de oorlog met Japan was het Indonesische volk in een primitief ontwikkelingsstadium teruggevallen, dat tot 'allerlei infantiele reacties' leidde. Elke samenscholing ('hordevorming') moest daarom worden verijdeld.

De geregredieerde horden en de verspreide eenlingen, die straks een horde zullen gaan vormen, zijn niet voor rede vatbaar, maar wel voor invloeden op hun eigen primitief niveau, met name fysiek geweld. Even weinig als de bedoeling van voorzichtig optreden begrepen wordt, [...] even groot is de invloed, die uitgaat van krachtdadige, doelbewuste en tot in details consequente aanwending van machtsmiddelen. [...] [Men moet] met de meest humane bedoelingen [...] ingrijpen met de meest drastische middelen; waarbij men wel moet bedenken dat het doel is en blijft: het herstel van orde en rust.⁷¹⁴

Deze kritiek op de bewoordingen, neemt niet weg dat de teneur van het stuk van Kits van Waveren volop werd onderschreven. Die teneur was dat medische hulp niet alleen een humanitair, maar ook en wellicht zelfs bovenal een nationaal belang diende. Zo wees bijvoorbeeld de voorzitter van de Maatschappij ter Bevordering der Geneeskunst, J.M. Planteydt, er op dat het sturen van artsen naar Indië niet alleen een humanitaire, maar ook een nationale plicht was.⁷¹⁵ In het 'Rapport omtrent de Werkzaamheden van de afdeling Inspection and Mobile Teams van het NIRK', stond te lezen dat het een officieus onderdeel van de taak van de mobiele teams was 'de bevolking ervan te overtuigen dat de Geallieerden [...] zich ook bekommeren om de welstand van het volk'.⁷¹⁶ Naast het medisch succes moest ook zeker de *goodwill* worden vermeld, die na korte of lange tijd ontstond. 'Het resultaat der Teams als pacificeerend element is [...] niet onopgemerkt gebleven bij de militaire en burgerlijke instanties. [...] Van tal van personen werden bewijzen van instemming ontvangen.'⁷¹⁷

Dit duidt er al op dat onder de enkele criticasters geen leden van het bestuur van het NRK of NIRK waren. Zo had het bestuur van het NRK een dergelijk effect al opgemerkt tijdens

een vergadering midden april 1946, waarin het werk van de mobiele teams en de poliklinieken werd besproken. Die kregen te maken met een grote toeloop van zowel Indonesiërs als repatriandi uit Singapore. Trots werd gemeld dat generaal van gezondheid Daubenton zeer te spreken was over met name het werk van de NIRK-afdelingen te Soerabaja en Batavia. Gevolg van al dat medisch werk was bovendien dat 'langzamerhand een cordon [is] gevormd vanuit Batavia naar het Zuiden, waardoor de fanatieke Bantammers van het overige Java zijn afgesneden'.⁷¹⁸

Behalve van legercommandant Spoor zelf,⁷¹⁹ kwam een der 'bewijzen van instemming' van majoor W. Spiering, voor wie het belang van het werk van de Rode Kruis mobiele teams duidelijk was geworden toen hij had bemerkt dat die teams 'het vertrouwen van [de] [...] bevolking [hadden weten] te winnen en daardoor de pacificeering [...] te versnellen. Het uitzenden van Roode Kruis teams met een zoodanige opvatting van hun taak, zal ongetwijfeld medewerken de goede verstandhouding tusschen Nederlanders en Inheemschen te herstellen, ja zelfs hierin een onmisbare schakel blijken te zijn'.⁷²⁰

Ook Wilkens stelde tevreden vast dat de *goodwill* van het Rode Kruis groot was,⁷²¹ en teamleider P.W.L. Penris sprak over het prachtig werk, dat 'van grooten invloed kan zijn op de stemming der inlandsche bevolking tegenover ons'.⁷²² Baas Becking achtte het werk van de poliklinieken in de buitengewesten 'van niet geringe *politieke* betekenis'.⁷²³ En de arts C.J. Brenkman tenslotte vroeg zich in mei 1947 af of 'een bijzonder goede gezondheidszorg niet de allerbeste vredesafgeant [zou] kunnen zijn, die Nederland aan Indië heeft te geven'.⁷²⁴

Toch bewijst dit alles niet dat het pacificerende resultaat van medische hulp een vooropgezette bedoeling achter het verlenen van die hulp was. Wel is duidelijk dat, toen dat effect eenmaal bleek, het allerwege enthousiast werd begroet, dankbaar werd gebruikt en daarna tot officieel beleid werd gemaakt. Dit was het gevolg geweest van een reis van Daubenton. In opdracht van Logemann en Meynen moest hij begin 1946 de organisatie van de medische dienst in de archipel bestuderen, in verband met een mogelijke reorganisatie, mocht het tot een militaire actie komen van Nederlandse zijde. Daarom maakte hij een inspectietocht langs legerplaatsen, burgerhospitalen en interneringskampen. Tijdens die tocht waren hem verschillende zaken opgevallen. Ten eerste werd hem duidelijk dat de mensen met name geestelijk zeer hadden geleden. 'Zeer merkwaardig is het daarbij te constateeren, hoe de vrouwen zich beter en former hebben gehouden dan de mannen,' wat Daubenton weet aan het gebrek aan contact met de buitenwereld en de onmogelijkheid tot het plegen van verzet,

wat in Nederland wel mogelijk zou zijn geweest. Bovendien was hij ervan overtuigd geraakt 'dat het grootste gedeelte der inheemsche bevolking aan de Nederlandsche kant staat, naar rust verlangt en haar werk weer wenscht op te vatten'. Zijns inziens zouden de pemoeda's hard moeten worden worden aangepakt, maar het land zelf zou 'minder met militair geweld dan met een peaceful penetration herwonnen worden'. Hierbij was hem met name het pacificerende bijeffect van de medische hulp in het algemeen en van de mobiele teams in het bijzonder meerdere malen opgevallen. In zeer ingenomen bewoordingen sprak hij over de mogelijkheden die deze teams hadden bij die door hem gewenste 'vreedzame penetratie'. Door de politieke situatie en de schaarste aan medicijnen en medici was het onmogelijk om alle hulpbehoevenden hulp te geven. De schaarse middelen waren in Nederlandse handen, en konden door het pacificerend effect op een politiek gunstige wijze worden gebruikt.⁷²⁵ (Dat overigens dit pacificerende effect van medische hulpverlening ook de Republikeinse strijders niet was ontgaan, werd duidelijk toen TNI-kolonel A.H. Nasution van de Siliwangi-divisie, in 1953 in zijn *Fundamentals of Guerrilla Warfare* tien pagina's wijdde aan het politieke ge- dan wel misbruik van medische hulp.)⁷²⁶

Het is ook deze pacificatie met medisch-humanitaire middelen die mede de demilitarisatie van het Rode-Kruispersoneel juist in oorlogsomstandigheden verklaart. Demilitarisatie was noodzakelijk voor het succes van de *hearts and minds*-strategie. En ook de naamsverandering in 1947 op voorstel van diverse mensen als Baas Becking, Daubenton en Verspijck, van *Nederlandsch-Indisch* Rode Kruis in Nederlands Rode Kruis, *afdeling Indonesië* moet in dit licht worden gezien. Het was een kwestie van 'wijs beleid en tact' de naam 'in overeenstemming te brengen met de omstandigheden'.⁷²⁷ Met 'Nederlandsch-Indië' in de naam zou het heel wat moeilijker zijn het pacificerend effect in praktijk om te zetten en te laten beklijven. Zonder slag of stoot ging dit overigens niet. Van Wulfften Palthe vroeg zich af of een dergelijke naamsverandering inderdaad meer appreciatie van de bevolking zou opleveren en Boerstra, die financiering of tenminste garantstelling voor de kosten van de Missie door de Nederlandse regering een 'daad van nationale betekenis' noemde, vond het maar vreemd het woord 'Indonesië' in de naam te moeten dragen, terwijl de regering zelf in al haar geledingen het 'Nederlandsch-Indië' handhaafde.⁷²⁸ In het verlengde hiervan kan worden opgemerkt dat er tevens lang en breed is vergaderd over een naamsverandering van de Oost-Indische Kamer. Het kwam er niet van.

Naast een zeker patriarchaal verantwoordelijkheidsgevoel,⁷²⁹ verklaart het pacificerend effect van hulpverlening waarom voor het beleid geen buitenlandse medische hulpverlening werd geaccepteerd - zie de opmerking van Van Mook over de eigen teams van het Australische Rode Kruis. Alleen immers als de hulp door Néderlandse artsen zou worden verleend, zou ook de daardoor gewonnen *goodwill* Nederland ten goede - en de Republiek ten nadele - komen. Rode-Kruisteamleider Bense bijvoorbeeld schreef in oktober 1946, in zijn reactie op het genoemde artikel van De Langen, over de 'moreele verplichting' van Néderlandse artsen zich in te zetten voor 'dit zoo verarmde en in diep lijden gedompelde deel van het Verenigde Nederlandsche Koninkrijk'. Alleen de 'rust en veiligheid' die de Nederlanders boden konden Indië redden uit 'de poel van ellende' waarin het eerst door de Japanners en daarna door 'hun collaborateurs' was gestort, en dan zou het 'oude vertrouwen' terugkeren en de medische zorg weer de 'van ouds bekende en vertrouwde schakel tusschen Nederlander en Inlander' worden.⁷³⁰ En Penris sprak kort daarop in het *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde* zijn hoop uit dat het Nederland bespaard zou blijven, dat het in het buitenland om hulp zou moeten aankloppen.⁷³¹

Deze relatie tussen de weigering van buitenlandse hulp en de pacificatie met medische middelen komt zeer duidelijk naar voren in het omstreden rapport van Kits van Waveren.

Het is noodzakelijk dat Nederlandse artsen naar Indië gaan, om de bevolking te helpen en haar onze goede gezondheid te tonen. Aldus hopen wij de goodwill van de bevolking te krijgen, welke wederzijds zo nodig is, om het land er weer boven op te helpen. Wij wezen reeds op het feit, dat door de medische pacificatie de ondernemingen gemakkelijker koelies kunnen krijgen en de militaire commandanten hun gebied rustiger zien worden. [...] Bij de werving van artsen voor Indië moet ten volle de juistheid en de waarde erkend worden van leuzen, welke spreken van offervaardigheid, het zich bewust moeten zijn van de grootse, historische, culturele en medische taak, welke voor Nederland en haar artsen hier is weggelegd en van het kolossale Nederlandse belang, hetwelk met het brengen van Nederlandse geneeskundige hulp aan de Indonesische burger gediend wordt.⁷³²

Gevolg van deze weigering van buitenlandse hulp was, dat de politiek gebruikte schaarste deels zelf werd gecreëerd.⁷³³ En dit had tot gevolg dat H.M. van Randwijk, de anti-koloniale hoofd-

redacteur van het tijdschrift *Vrij Nederland*, in een verslag van een reis door Indië in 1947 kon schrijven over lange rijen mensen die voor de poliklinieken en noodhospitalen stonden, 'een vervaarlijke schimmenstoet, zoals wij ze kennen uit de Duitse concentratiekampen. Niet beter! Even erg! Ze kunnen lang niet allemaal geholpen worden.'⁷³⁴

Protest tegen het politiek-militair gebruik van medische hulp

Er is al kort opgemerkt dat slechts een enkeling protest aantekende tegen de wijze waarop het medisch metier in de archipel werd gebruikt. Dat neemt niet weg dat dit protest – zich toespitsend op het achterwege blijven van medische hulp buiten de veilig verklaarde zones - er wel degelijk was, en vaak werd daarbij een beschuldigende vinger uitgestoken naar het NRK en het NIRK. Die nationale organisaties van een internationale beweging waren immers, in de ogen van de critici, niet neutraal. Daarenboven werd met name het NIRK, door de rol die het tot dan toe had gespeeld, door het Indonesische volk gewantrouwd. In een artikel in *Medisch Contact*, getiteld: 'De artsen en Indonesië', wees de epidemioloog en Philips-bedrijfsarts J.D. Edens er op dat de enige grondslag voor hulp een 'uitsluitend humanitaire gezindheid, die zich richt op allen in dit gebied' kon en mocht zijn. Hij benadrukte dit, omdat hij het idee had gekregen dat op de landelijke artsenbijeenkomst van 6 december 1947 door de voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst, Planteydt, meer een beroep op de arts als Nederlander, dan op de arts als arts was gedaan.⁷³⁵

Bij monde van diezelfde Planteydt antwoordde de redactie van *Medisch Contact*, het orgaan van de Maatschappij, dat orde en rust een garantie moesten zijn voor de veiligheid van de arts. Indien een arts niet veilig was, kon hij ook niet werken. De orde en rust waren in het door de Indonesische nationalisten beheerste gebied niet gegarandeerd en de samenwerking met het PMI verliep verre van soepel. Dat de discussie hiermee niet gedaan was, laat zich raden, maar door de afsluitende opmerking: 'Een beau geste zonder feitelijke inhoud heeft geen zin', kón een reactie van Edens ook gewoonweg niet uitblijven.⁷³⁶

Edens betwistte de stelling dat zijn ideeën onuitvoerbaar waren. Hij had geen bewijzen dat ze uitvoerbaar waren, maar Planteydt had ook geen bewijzen van het tegendeel. Indien echter het principe achter de gedachte dat hulpverlening een humanitair karakter moest hebben werd erkend, dan moesten daarvan ook de consequenties worden aanvaard en dan diende in ieder geval een poging te worden ondernomen die ideeën te realiseren. Die ideeën te

kenschetsen als een mooi, maar inhoudsloos gebaar was zijns inziens een schromelijke miskenning van de morele waarde van die ideeën, alsmede van de humanitaire functie van de arts. Verder vroeg Edens zich af hoe Planteydt de weinig soepele samenwerking tussen het N(I)RK en het PMI als argument tégen zijn ideeën kon gebruiken als hem juist een waarlijk internationaal orgaan voor ogen stond, los van iedere nationale inbedding.⁷³⁷

E.E. Meursing, zoals gezegd al in de jaren dertig actief in de strijd tegen de nationale Rode-Kruisorganisatie, sloot zich bij Edens aan. Hij, lid van de Vereniging Nederland-Indonesië (VNI), merkte op dat een waarlijk humanitair ingestelde arts niet eerst orde en rust zou eisen alvorens hulp te verlenen. Artsenwerk hoefde niet te worden beschermd door een gewapende macht die in staat en bereid was te doden. Dat werk zelf zorgde volgens hem voor de bescherming.

Het gezag van het Internationale Rode Kruis [dat wel Meursings instemming had. LvB] steunt ook niet op macht, die het dodend geweld op de achtergrond heeft. Dat dit risico's met zich meebrengt – het offeren van het eigen leven – spreekt vanzelf. Voor mijn gevoel is het gezag van het Internationale Rode Kruis juist daarom – in humanitair opzicht – ongerept gebleven.⁷³⁸

Met het NRK was dit uiteraard niet het geval. Dat stond onder legerleiding en diende zo niet in de eerste plaats het medisch, maar het nationale en militaire belang. Dus zag ook Meursing 'in het opwerpen van de vraag: werken onder het Internationaal (neutrale) Rode Kruis of onder een Nationaal Rode Kruis als onderdeel van een legermacht – die nu eenmaal niet neutraal en humanitair kán zijn – niet een zaak van het maken van een mooi gebaar [...] maar een zaak van principieel belang'. En dat niet alleen inzake de Indonesische kwestie, maar voor de gehele wereld. Bovendien stonden zijns inziens 'de ervaringen over samenwerking met het Indonesische Rode Kruis [...] buiten de principiële punten die collega Edens heeft opgeworpen'.⁷³⁹

Het was weliswaar de eerste keer dat Meursing zich in het openbaar over de Indonesische kwestie uitliet, maar niet de eerste keer op zich. Al in september 1946 had hij zijn in Zwitserland woonachtige zus een brief geschreven met het verzoek materiaal over het CICR te verzamelen. Dit in verband met het oproepen van twee Dordrechtse artsen voor dienst in Indië in militair verband. 'Hoe anders zou het zijn', verzuchtte hij: 'als die 450 miljoen die nu

voor de marine worden besteed, zouden worden aangewend voor hulp aan het Indonesische volk. [...] Stel je voor, 450 miljoen voor sociale en medische belangen.’ De in militair verband werkzame artsen zouden nooit het vertrouwen van het Indonesische volk kunnen winnen, omdat zij geen onbaatzuchtige hulp konden verlenen. Zij stonden in dienst van een apparaat dat uit baatzuchtige motieven het land met gebruik van geweld kwam onderwerpen. Omdat de medische diensten van de pacifistische Quakers al op diverse plekken en in diverse oorlogen hadden bewezen dat enkel humanitaire hulp wel degelijk mogelijk was, wilde Meursing weten of er mogelijkheden waren om onder auspiciën van het CICR – ‘dus los van het militaire (baatzuchtige) gezag’ – artsen naar de archipel uit te zenden.⁷⁴⁰ Het antwoord dat zijn zus van het Geneefs comité kreeg zal hem overigens teleurgesteld hebben.

Nous partageons entièrement le point de vue humanitaire qui l’inspire mais devons toutefois vous informer qu’il ne nous est pas possible d’entreprendre la démarche que vous suggérez, cette question dépassant les compétences et la cadre des activités du Comité International de la Croix Rouge. Peut-être pourriez vous soumettre vos idées a la Croix Rouge néerlandais à la Haye?⁷⁴¹

Dat wilde Meursing uiteraard niet, en dus bleef hij ondanks deze brief hameren op een leidende rol voor het CICR. Als het die rol nog niet had, dan moest alles in het werk worden gesteld om het in de toekomst wel die rol te laten verkrijgen, wilde zijn ideaal van een internationale, door en door humanitaire hulpverlening ooit kunnen worden verwezenlijkt. Het met het oog op ‘de realiteit’ accepteren van militair gezag zou dat ideaal alleen maar verder achter de einder laten verdwijnen. Dus was het redactioneel naschrift op zijn artikel over de arts en de Indonesische kwestie – ‘Het “Internationale Rode Kruis” heeft helaas geen uitvoerende bevoegdheid en kan dus nooit een bevolking helpen’ – aan dovemansoren gericht, evenals de opmerking dat men het de bevolking van Indië niet aan kon doen met hulp te wachten tot de veranderingen die Edens en Meursing voor ogen stonden praktijk waren geworden.⁷⁴² In een brief aan Meursing schreef Planteydt dat ook de Maatschappij een supranationale hulpverlening, geheel los van politieke, militaire of economische invloeden, als ideaal voor ogen stond, maar nooit zou direct noodzakelijke hulp van dat ideaal afhankelijk mogen worden gemaakt. Voor hulpverlening in Indonesië waren momenteel de nationale Rode-Kruisverenigingen onontbeerlijk.

Verder zijn wij het in ideële zin weer eens met U, dat wij leven steeds moeten respecteren; toch kunnen wij niet afzien van zelfverdediging en zal in gebieden, waar rust en veiligheid niet verzekerd zijn, geen artsen gestuurd kunnen worden zonder bescherming. Ook U zult de bescherming van gewapende politie aanvaarden in een dergelijk geval. Het Hoofdbestuur [van de Maatschappij ter Bevordering der Geneeskunst. LvB] meent dan ook zijn krachten te moeten concentreren op het mogelijke, zij het moeilijk direct bereikbare, en niet zijn energie te moeten verspillen aan het verwerklijken van Uwe overigens sympathieke ideeën, waarvan het voorlopig geen succes verwacht.⁷⁴³

De afhandeling

Noch militaire, noch medische pacificatie kon voorkomen dat Nederland in 1949 Indonesië zijn onafhankelijkheid moest geven, dan wel: moest laten behouden. Met het terugtrekken van de militairen zouden ook de medici de terugtocht aanvaarden, en dus moesten besprekingen worden geopend om de overgang van de Nederlandse naar een geheel Indonesische hulpverlening soepel en zonder al te veel problemen voor de patiënten te laten verlopen. Voor wat het Rode Kruis betreft, moest worden gesproken over de overgang van hulp verleend door diverse verenigingen, naar hulp door één vereniging: het dan erkende PMI. Of zou er van een Federaal Rode Kruis sprake kunnen zijn? Op een vergadering van het dagelijks NRK-bestuur, begin februari, gaf Van Tricht een uiteenzetting over het PMI en de overdracht, waaruit eveneens duidelijk naar voren kwam waarom er in de jaren voorafgaand aan de overdracht niet of nauwelijks van samenwerking tussen de Nederlandse Rode-Kruisverenigingen en de Indonesische organisatie sprake was geweest. Het PMI- [Republik Indonesia] Serikat, zoals het na de overdracht was gaan heten, was een voortzetting van het PMI, dat in 1945 onmiddellijk na het einde van de oorlog 'in de meest fanatieke revolutionaire Republikeinse periode is opgericht en in welke tijd er dingen gebeurd zijn, die de afdeling Indonesië volkomen van het PMI hebben vervreemd'. Enige jaren lang bleef dit, aldus Van Tricht, onveranderd. Dit PMI was echter wel de enige Rode-Kruiswerk verrichtende inheemse organisatie in Indonesië. Dus was het, toen de overdracht aan de orde kwam onvermijdelijk, dat met het PMI tot overeenstemming zou worden gekomen. In de loop van 1948 waren wel Indonesische leden in het Nerkai-

hoofdbestuur benoemd, maar dat was volgens Van Tricht van weinig betekenis 'daar deze leden geheel buiten de Republikeinse en nationalistische beweging stonden'.⁷⁴⁴

In 1949 werd de overdracht feitelijk in drie fases afgewikkeld. De eerste fase begon opmerkelijk genoeg tijdens de tweede politionele actie, toen van het PMI te Djokjakarta bericht werd ontvangen, dat samenwerking met het Nerkai gewenst werd. Een Nerkai-delegatie vertrok daarop naar Djokjakarta, maar al spoedig bleek, aldus Van Tricht, 'dat deze poging tot toenadering geheel onder pressie van de Nederlandse militaire macht geschiedde'.

Men vergaderde en kwam tot een conclusie van samenwerking waarbij het bestuur der afd. Indonesië op het standpunt stond, dat er slechts één Rode Kruis-vereniging in Indonesië was, te weten de afdeling Indonesië van het Nederlandsche Roode Kruis. Tijdens deze besprekingen kwam men tot overeenstemming, doch toen daarna de notulen uit Djocja werden ontvangen, bleek het essentiële punt van overeenstemming niet te zijn gehonoreerd. Het PMI wilde blijven werken *naast* het Nerkai, hoewel uitdrukkelijk bij de besprekingen was gestipuleerd dat het alleen *onder* het Nerkai zou kunnen arbeiden.

Deze eerste poging tot toenadering was derhalve op niets uitgelopen.⁷⁴⁵

De tweede fase startte in maart toen twee PMI-bestuurders bij het Nerkai kwamen, met wie 'zeer hoopvolle' besprekingen werden gevoerd. Zij bleken volgens Van Tricht ten eerste geheel doordrongen te zijn van de eisen die de Conventies van Genève stelden, ten tweede van hun eigen illegaliteit en ten derde van de noodzaak tot samenwerking. Later vernam Van Tricht dat die houding het gevolg was van een aanwijzing door het PMI-hoofdbestuur. Resultaat van deze besprekingen was dat een zojuist opgerichte Nerkai-studiecomissie zou gaan samenwerken met het PMI. Hiervan kwam echter niets terecht omdat, aldus Van Tricht, 'van de zijde van het PMI steeds uitvluchten werden aangevoerd, wanneer een bespreking werd voorgesteld'. Deze studiecommissie stelde daarop zonder het PMI een schema op voor een Federaal Indonesisch Rode Kruis.⁷⁴⁶

De samenwerking met het PMI werd pas verwezenlijkt in juli 1949, toen Van Tricht zich wendde tot de arts Bahder Djohan, de erkende leider van het PMI, en hem overtuigde van de noodzaak tot een oplossing te komen. Van Tricht bracht - zoals we zo dadelijk zullen zien: tegen beter weten in - hierbij naar voren dat het Nerkai zich niet bezig hield met politiek en dat het PMI dit evenmin zou moeten doen. Bahder Djohan liet echter weten niets te kunnen doen

buiten de Indonesische regering om. Het was voor het PMI nu eenmaal onmogelijk de politiek uit te schakelen.⁷⁴⁷ Bahder Djohan maakte in dit onderhoud duidelijk dat er psychologische barrières bestonden die 'wij geneigd waren te onderschatten', aldus Van Tricht in het verslag van de eerste gezamenlijke Nerkai-PMI vergadering.⁷⁴⁸ Van Tricht antwoordde dat het Nerkai als onderdeel van het Internationale Rode Kruis slechts tot doel had te zorgen voor de bevolking van Indonesië. Hierop raadde Bahder Djohan de weg via de politieke delegatie aan. Via enkele tussenstapjes werd de zaak voorgelegd aan Mohammed Hatta, die toestemming verleende voor samenwerking tussen Nerkai en PMI.⁷⁴⁹

Die eerste gezamenlijke vergadering had plaats gehad op 22 augustus. Ofschoon zij volgens Van Tricht zeer aangenaam was verlopen, was toen snel duidelijk geworden dat het oorspronkelijke plan van een Federaal Rode Kruis onhaalbaar zou zijn. Het bestuur van het PMI was ervan overtuigd dat de Indonesische bevolking geen Rode Kruis zou aanvaarden, dat uit Nerkai en PMI tezamen was samengesteld, hoewel, aldus Van Tricht, van PMI-zijde zelf hiertegen geen bezwaar bestond.⁷⁵⁰ Desondanks moest de nieuwe Rode-Kruisvereniging uit de schoot van het oude PMI worden geboren, en niet uit een samenwerkingsverband met het Nerkai. Nederland mocht een helpende hand toesteken, maar meer ook niet. Rapporteur Van Tricht meldde:

Wellicht dat nuchtere rede een andere weg bepleitte, maar psychologische factoren lieten die weg niet open. Rode Kruis werk was immers niet puur humanitair, maar als propaganda-middel, als middel om de bevolking op de hand te krijgen, ook een politiek middel.⁷⁵¹

Deze gang van zaken riep het grote ongenoegen op van Simons, anders dan bij Van Tricht die dit evenals Wertheim vier jaar eerder alleszins begrijpelijk vond.⁷⁵² Als er één organisatie was, waarbij alle politiek buiten de deur zou moeten blijven, dan was het wel het Rode Kruis, aldus de generaal der MGD, die eerder de pacificerende werking had toegejuicht. Zijns inziens zou de houding van het PMI op niets anders uitdraaien dan een totale liquidatie van het Nerkai, 'althans van het blanke element daarin', met gehele overname van zijn materiële middelen door de nieuwe vereniging.⁷⁵³ Maar de overdrachtsprocedure kon door deze tegenwerping niet meer worden gestopt. Het centraal comité hield de voorzitters van de Nerkai-afdelingen midden november 1949 weliswaar nog voor dat het Nerkai niet echt zou liquideren, maar

alleen als Nederlandse organisatie zou ophouden te bestaan.⁷⁵⁴ Ook dat echter zou spoedig veranderen.

De formule werd dat het PMI met behulp van het Nerkai de organisatie zou uitbreiden. PMI-leden werden in staat gesteld zich op het Nerkai-hoofdgebouw in te werken. Indonesische medewerkers van het Nerkai werd volledige veiligheid gegarandeerd.⁷⁵⁵ Het PMI ging vervolgens echter over tot het oprichten van afdelingen, ofschoon het Nerkai ervoor had gewaarschuwd dat dit de overdracht gecompliceerder zou maken, onder meer in verband met het overdragen van de financiën.⁷⁵⁶ Het heeft de overdracht hooguit enkele weken vertraagd. Er zijn daarover vervolgens een zestal vergaderingen belegd, 'die alle in een zeer plezierige sfeer plaats hadden en waarbij zich nooit controverse van enig belang hebben voorgedaan'. Begin december werd bekend dat de soevereiniteitsoverdracht ongeveer eind december zou plaatshebben. Besloten werd toen dat het cc-Nerkai op diezelfde datum 'van de Hoge Vertegenwoordiger der Kroon zijn ontslag zou ontvangen'. Het hoofdbestuur machtigde daarop het dagelijks bestuur de overdracht verder te regelen, dat dit op zijn beurt aan de overdrachtscommissie overliet. Na de soevereiniteitsoverdracht meende het bestuur van het PMI echter 'dat thans ook de overdracht der bezittingen van het Nerkai aan het PMI zou kunnen plaats hebben'. Hierop werd dat bestuur uitgelegd dat, als de Indonesische Rode-Kruisvereniging een echte voortzetting van het PMI zou zijn, het Nerkai ook officieel zou moeten liquideren. Hiermee zou enige tijd gemoeid zijn. Van Tricht:

Er is toen voorgesteld, dat het Nerkai zijn roerende en onroerende bezittingen zou overdragen, terwijl het personeel tevens door het PMI zou worden overgenomen, maar dat het financiële bezit van het Nerkai in handen zou worden gelegd van een liquidatiecommissie die daarover de beschikking houdt tot de gehele liquidatie is afgelopen, alle schulden zijn betaald en aan alle verplichtingen tegenover de medewerkers is voldaan. Eerst toen werd het aan het PMI duidelijk, dat het Rode Kruiswerk niet uit het privékapitaal van het Nerkai werd gefinancierd, maar zuiver uit een van de Regering ontvangen subsidie. Een notariële acte van overdracht werd opgemaakt, geheel in de zin zoals door het Nerkai werd gewenst. Deze acte maakte de hoofdschotel uit van het ceremonieel bij de overdracht.⁷⁵⁷

Van Tricht erkende dat er kritiek was geweest op de overdracht, maar het Nerkai verkeerde nu eenmaal in een positie dat het niet anders kon handelen dan zoals het had gehandeld. Er mocht immers maar één officieel erkende Rode-Kruisvereniging per land zijn. Doordat het PMI was erkend door de Indonesische regering zou het binnen afzienbare tijd ook de door Genève erkende nationale Rode-Kruisorganisatie zijn. Hierdoor was het voor het Nerkai onmogelijk het werk in Indonesië voort te zetten.⁷⁵⁸

De erkenning van het PMI door Soekarno had plaats op 10 januari 1950 en de overdracht volgde zes dagen later. Activa en passiva van het Nerkai gingen inderdaad in hun geheel over in handen van de PMI.⁷⁵⁹ De overdracht had volgens Van Tricht, die kort daarop naar Nederland vertrok, 'op zeer waardige wijze' plaats. Van Tricht zelf sprak ook nog enige woorden die hij afsloot met de versregels van Kipling: 'East is east and west is west and never the twain shall meet.'⁷⁶⁰

Na de overdracht werd de afbouw van met name het officieel op 1 januari 1950 opgeheven Nerkai en in wat mindere mate van de Missie-NRK, voortvarend aangepakt. Doordat de Missie steeds in naam afzonderlijk van het NIRK/Nerkai was blijven werken, kwam aan haar werk niet meteen een eind. Pas op 29 september nam mevr. A. Fischer-Van Rossem, die na het vertrek van Doorenbos, in mei 1949, de Missie van het NRK had geleid, als laatste de boot naar Nederland.⁷⁶¹

Op 1 augustus 1950 werd ook de OIK officieel opgeheven, waarna een afwikkelingsbureau de laatste taken op zich nam. De afbouw van het OIK-apparaat was al begin 1949 begonnen en was in de tweede helft van dat jaar in een stroomversnelling geraakt. De sterkte van de teams liep in die tijd van 176 naar 75 personen terug. Op 1 januari 1950 waren er nog vijf teams werkzaam. Een half jaar later was het aantal nog in Indonesië werkzame OIK-medewerkers tot twintig gedaald (vijf van het NRK, vijftien van de regering). De anderen waren in Indonesië ontslagen, overleden of gerepatriëerd. Van de ontslagenen vertrok het merendeel na verloop van tijd alsnog naar Nederland. Gebeurde dit binnen een jaar na ontslag, dan hadden zij nog recht op vrije overtocht. Op 15 juni werd besloten de OIK per 1 augustus op te heffen. Dan zou de Missie-NRK nog slechts zo'n tien personen sterk zijn, die in september-oktober zouden worden gerepatriëerd. Op 1 juli 1950, vier weken voordat het dagelijks bestuur voor het laatst bijeenkwam, blikte Boerstra terug.

Zo is de Missie in Indonesië thans nagenoeg aan haar einde gekomen. Slechts enkele verpleegsters zijn nog werkzaam in militaire ziekeninrichtingen en zullen weldra ook zijn gerepatrieerd. De Oost-Indische Kamer kwam 15 Juni, de dag waarop het juist vijf jaren was geleden, dat zij werd ingesteld om enkele dagen daarna door H.K.H. Prinses Juliana te worden geïnstalleerd, bijeen, ten einde zich te beramen over tijdstip en wijze van haar opheffing. Bij haar instelling werd de duur van de werkzaamheden der Missie op twee jaar begroot. Vermeend werd, dat de Dienst van de Volksgezondheid dan zodanig herbouwd zou zijn en geregelde toestanden dermate ingetreden, dat wat de Rode Kruis-arbeid betreft met die van het Nederlandsch-Indische Rode Kruis zou kunnen worden volstaan. Het is anders gelopen. Aan een gevoel van dankbaarheid, dat het Nederlandsche Roode Kruis al die jaren het zijne heeft mogen bijdragen tot de leniging van de nood in Indonesië, paart zich een gevoel van teleurstelling, dat de wederopbouw van Indonesië ook op het gebied van de volksgezondheid zo heeft gestagneerd, dat uit een humanitair oogpunt een eerder terugtrekken niet verantwoord was en dat, nu de omstandigheden het Nederlandsche Roode Kruis toch tot terugtrekken noopten, ginds nog een ontzaglijke nood te lenigen blijft.⁷⁶²

Conclusie

Het Nederlandsch-Indische Roode Kruis, een afdeling van het in Den Haag zetelende Nederlandsche Roode Kruis, kan in de tijd voor de Tweede Wereldoorlog als een steunpilaar van het Nederlands kolonialisme worden gezien. Van hulp ongeacht ras, geloof en nationaliteit tijdens de strijd ter onderwerping van de archipel was in theorie slechts sprake als er niet in actie hoefde te worden gekomen en in de praktijk slechts als de leden van het andere ras, de aanhangers van het andere geloof, de onderdanen van een ander land aan Nederlandse zijde meevochten. Ook dan echter was er onderscheid. De blanke, Europese soldaten werden beter bedeed dan de autochtonen en niet alleen omdat zij doorgaans hoger in rang waren. Onze jongens, ongeveer dertig procent van het leger, kregen een sigaar. Natuurlijk, officieel hoefde het NIRK zich niet te bekommeren om inheemse slachtoffers van Neêrlands militaire expedities rond de evenaar. De Rode-Kruistheorie was toegesneden op Europese slagvelden met beschaafde blanken aan weerszijden van het front. Maar werd op dit punt aan de Rode-Kruistheorie vastgehouden, op andere punten werd ervan afgeweken. De hulp beperkte zich niet tot zieken en gewonden en de statuten werden zodanig aangepast dat het Nederlandse leger ook kon worden gesteund als het niet in oorlog was, maar werd ingezet ter onderdrukking van oproer. Wanneer men bovendien de personele bezetting van het NIRK in aanmerking neemt, met veel vertegenwoordigers van overheid en strijdmacht, kan dan ook worden gezegd dat er in Nederlandsch-Indië ten tijde van de Atjeh-oorlogen, geen of nauwelijks onderscheid bestond tussen staatshulp en de in beginsel toch particuliere Rode-Kruishulp, noch wat de uiterlijke kenmerken, noch wat de inhoudelijke beargumentering betreft.

Dit karakter van het NIRK veranderde niet in de tijd dat ook buitenlandse vijanden werden geducht. Al was ook toen op papier bij tijd en wijle sprake van neutrale hulpverlening, in de praktijk bleef zij beperkt tot de Europeanen of tot hen die Nederland trouw waren. Inheemse slachtoffers van het begin twintigste eeuw gevestigde bewind hoefden niet op Bataviasche barmhartigheid te rekenen. Dit is tijdens de Japanse bezetting niet anders geweest, waarbij opgemerkt kan worden dat als het wél anders zou zijn geweest het de inheemse slachtoffers van die bezetting niet veel zou hebben geholpen. De NIRK-hulp aan de

interneringskampen voor de Nederlanders stelde al weinig voor en hulp aan de vele miljoenen autochtonen zou helemaal weinig hebben betekend.

Terstond na de Japanse overgave trokken Nederlandse medici naar de eilandengroep die bij de onafhankelijkheidsverklaring van Soekarno en Hatta in Indonesië was omgedoopt, om hulp te verlenen aan bevolking en geïnterneerden. Door de vijandige houding van de zeer talrijke bevolking en het geringe aantal medici dat de overtocht ondernam, werd de hulp al snel geconcentreerd op de geïnterneerden en Nederland-vriendelijke Indonesiërs. Toen die hulp kon worden verminderd, werd de diverse, maar aanvankelijk vrij chaotische zorg voor de bevolking weer hoofdtak. De drieledige hulp - MGD, Rode Kruis, DVG - stokte in de praktijk bij tijd en wijle, omdat de MGD al weer weg was als de mobiele teams van het Rode Kruis nog moesten komen, of omdat de DVG nog niet klaar was als het Rode Kruis opdracht kreeg achter het leger aan te gaan.

Ook na de onafhankelijkheidsverklaring en de daaropvolgende militaire acties was neutraliteit in de hulpverlening ver te zoeken. Dit had ten eerste praktische oorzaken. Hulp in gebieden die niet onder Nederlandse, militaire controle stonden werd onverantwoord geacht. Samenwerking met het niet-erkende en als politiek instrument gekenschetste PMI was nagenoeg afwezig. De middelen waren schaars wat weliswaar enerzijds tot samenwerking tussen de diverse in de door Nederland gecontroleerde gebieden actieve organisaties noopte, maar anderzijds diezelfde samenwerking ook weer bemoeilijkte. Dit neemt niet weg dat er heel wat hulp is verleend, zeker als de beperkte middelen in aanmerking worden genomen waarmee moest worden gewerkt. En het was hulp die ook de autochtone bevolking ten goede is gekomen, althans voor zover die zich in Nederlands gebied bevond. Als men het blikveld tot dat gebied en tot de praktische kant van de zaak beperkt, zou men dan ook min of meer van een neutrale hulpverlening kunnen spreken. Theoretisch gezien echter was van neutraliteit geen sprake.

Al snel bleek van met name de mobiele teams en poliklinieken een pacificerend effect op de bevolking uit te gaan. Hulp was noodzakelijk en de schaarse hulpmiddelen waren in Nederlandse handen. Dus kwam de bevolking na verloop van tijd als vanzelf naar de Nederlandse medici toe. Dit pacificerende karakter van hulpverlening bleef niet onopgemerkt en er werd gebruik van gemaakt. Het werd door leger en overheid gestimuleerd en bleef niet zonder gevolgen. Het verklaart mede de schaarste aan middelen omdat de hulpverlening in de door Nederland beheerste gebieden een volkomen Nederlandse zaak moest blijven. Hulp van

buitenaf werd tegengehouden. Het verklaart ook de ogenschijnlijk humanitaire demilitarisatie van het NIRK, omdat van een militaire instantie een dergelijk effect niet valt te verwachten. En het verklaart de naamsverandering van NIRK in Nerkai, omdat werd gedacht dat de autochtone bevolking minder geneigd zou zijn hulp te vragen aan een organisatie die verbondenheid met het koloniale stelsel zo nadrukkelijk in de naam droeg.

Het pacificerend effect werd ook door de medewerkers van het Rode Kruis als een groot goed gezien. Hierdoor was hun werk in Indonesië in de jaren 1945-1950 allesbehalve neutraal- en a-politiek. Dat werk was immers uiteindelijk geen doel, maar een middel. Het was een onmisbare schakel in het politiek-militaire beleid van Nederland, en dat beleid was allesbehalve en uit de aard der zaak niet neutraal. Het menslievende werk was tevens, en bovenal, een vaderlandslievend werk, zoals het al vanaf 1870 werd gekenschetst. Dat er tussen menslievendheid en vaderlandslievendheid enige discrepantie zou kunnen bestaan, werd slechts door een enkeling opgemerkt.

Dankwoord.

Graag wil ik iedereen die op welke wijze dan ook heeft meegeholpen aan de totstandkoming van dit boek, van harte bedanken. De diverse archivariissen en bibliothecarissen, mijn collega's in respectievelijk Rotterdam, Nijmegen en twee maal Amsterdam, uitgeverij Aspekt voor het gestelde vertrouwen, Herman Simissen voor zijn soms weinig subtiele, maar altijd ter zake doende opmerkingen bij de op een na laatste versie, en Jac. Splinter, bekend van de Enige Echte Splinter Partij, voor het ontwerpen van de prachtige omslag.

Leo van Bergen.

Lijst van afkortingen

AMACAB	Allied Military Administration, Civil Affairs Branch
APWI	Allied Prisoners of War
ARA	Algemeen Rijksarchief
CBVO	Centraal Bureau voor Oorlogsslachtoffers
cc-NIRK	Centraal comité van het NIRK
CIB	Centraal Informatie Bureau
CICR	Comité International de la Croix Rouge
DP	Displaced Person
DVG	Dienst Volksgezondheid
IFTU	Inhabitants Friendly To Us
KB	Koninklijk Besluit
KNIL	Koninklijk Nederlandsch Indisch leger
MCC	Medische Coördinatie Commissie
MCR	Medische Coördinatie Raad
MGD	militair geneeskundige dienst
NHI	Nederland Helpt Indië
NIAS	Nederlandsch Indische Artsenschool
NICA	Netherlands Indies Civil Administration
NIGIEO	Netherlands Indies Government Import and Export Organisation / Nederlandsch-Indische Gemeenschappelijke Import en Export Organisatie
NIWIN	Nationale Welzijnsvoorziening Indië
NIRK	Nederlandsch Indisch Roode Kruis
NRK	Nederlandsche Roode Kruis
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
OIK	Oost Indische Kamer
PMI	Palang Merah Indonesia
RAPWI	Recovery Allied Prisoners of War
RIOD	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

SEAC

South East Asia Command

Literatuurlijst

Archieven

- Historisch Archief NRK (Hoofdgebouw NRK)
- Archief 1945-1985 (Hoofdgebouw NRK)
- Week- en maandverslagen (Hoofdgebouw NRK)
- Kabinetsarchief (Hoofdgebouw NRK)
- Notulen Dagelijks bestuursvergaderingen (Hoofdgebouw NRK)
- H.J.V.O. Kluit-Kelder, *Eindverslag van de werkzaamheden door het Nederlandse Rode Kruis gedurende vele jaren in Nederlands Indië verricht* (Hoofdgebouw NRK)
- Archief Indië (Hoofdgebouw NRK)
- Algemene Secretarie 1942-1950 (ARA)
- Procureur generaal Nederlandsch Indië (ARA)
- Ministerie voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk en Algemene Zaken (ARA)
- Hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1945 (ARA)
- Archief Dienst Volksgezondheid (Min. van VWS)
- Londen 1940-45 (Ministerie van Buitenlandse Zaken)
- Meursing, E.E. (UMC St.Radboud, Nijmegen, afdeling EFG)
- Kabinet legercommandant Indonesië (Centraal Archieven Depot, Ministerie van Defensie)
- Hoofdkwartier generale staf Ned. Oost-Indië (Centraal Archieven Depot, Ministerie van Defensie)

- Marine commandant Australië (Centraal Archieven Depot, Ministerie van Defensie)
- Nederlandse stafoffieren South East Asia Command (Centraal Archieven Depot, Ministerie van Defensie)
- Archief NIOD-Indische afdeling (NIOD)
- Collectie De Weerd (NIOD)
- Archief UVV (Gemeentearchief Amsterdam)

Verslagen, handelingen enz.

- Handelingen der vereeniging Het Nederlandsche Roode Kruis (in noot: Hand.)

Handelingen der Nederlandsche Vereeniging tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden, in tijd van oorlog

deel I (Den Haag 1870), II (Den Haag 1872), III (Den Haag 1874), IV (Den Haag 1876), V (Den Haag 1878), VI (Den Haag 1879), VII (Den Haag 1881), VIII (Den Haag 1883), IX (Den Haag 1886), X (Den Haag 1888), XI (Den Haag 1890), XII (Den Haag 1892), XIII (Den Haag 1894)

Handelingen der Nederlandsche vereeniging tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden, in tijd van oorlog, genaamd Het Nederlandsche Roode Kruis

deel XIV (Den Haag 1896), XV (Den Haag 1898), XVI (den Haag 1901), XVIa (Den Haag 1901), XVII (Den Haag 1903), XVIII (Den Haag 1905), XIX (Den Haag 1907)

Handelingen der Nederlandsche Vereeniging tot vrijwillige hulp genaamd het Nederlandsche Roode Kruis

deel XX (Den Haag 1909)

Verslag der handelingen van de vereeniging Het Nederlandsche Roode Kruis

deel XXI (Den Haag 1912), XXII (Den Haag 1913), XXIII (Den Haag 1914), XXIV [2 delen] (Den Haag 1916), XXV (Den Haag 1917), XXVI (Den Haag 1917)

Verslag der buitengewone algemeene vergadering van de vereeniging Het Nederlandsche Roode Kruis

23-6-1917 en 7-7-1917 (z.p. z.j.), 15-5-1920 (z.p. z.j.)

Verslag der algemeene vergadering van de vereeniging Het Nederlandsche Roode Kruis

20-6-1921 (Den Haag z.j.), 3-7-1922 (Den Haag z.j.), 15-6-1923 (Den Haag z.j.), 20-6-1924 (Den Haag z.j.), 7-7-1925 (Den Haag z.j.), 17-6-1926 (Den Haag 1926), 17-6-1927 (Den Haag 1927), 14-6-1928 (Den Haag 1928), 20-6-1929 (Den Haag 1929), 14-5-1930 (Den Haag 1931), 12-6-1931 (Den Haag 1932), 24-6-1932 (Den Haag 1932), 28-4-1933 (Den Haag 1933), 29-6-1934 (Den Haag 1934), 18-5-1935 (Den Haag 1935), 2-6-1936 (Den Haag 1936), 18-6-1937 (Den Haag 1937), 10-6-1938 (Den Haag 1938), 7-7-1939 (Den Haag 1939)

Verslag der vergadering van het dagelijksch bestuur van de vereeniging Het Nederlandsche Roode Kruis

21-6-1940 (Den Haag 1940), 24-10-1941 (Den Haag 1941), 3-12-1942 (Den Haag 1942), 18-11-1943 (Den Haag 1943)

Verslag der vergadering van de vereniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis', 7-8-1948 te Apeldoorn (Den Haag 1948)

Verslag buitengewone algemene vergadering NRK, 24-10-47 (Den Haag 1947)

- Verslag der verrichtingen van het Nederlandsch-Indische Roode Kruis (in noot: Verslag der verrichtingen)

Verslag der verrichtingen van het centraal-comité in Nederlandsch-Indie van de Nederlandsche vereeniging tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog

8 oktober 1870 - 1 junij 1873 (Batavia 1873), 1 junij 1873 tot ultimo februarij 1874 (Batavia 1874), 28 februarij 1874 tot ultimo december 1874 (Batavia 1875), 1875 (Batavia 1876), 1876 (Batavia 1877), 1877 (Batavia 1878), 1879 (Batavia 1880), 1881-1886 (Batavia 1887), 1890 (Batavia 1891), 1894 (Batavia 1895), 1896 (Batavia 1897)

Verslag der verrichtingen van het centraal comité in Nederlandsch-Indië van het Roode Kruis

1899 (Batavia 1900), 1901 (Batavia 1902), 1902 (Batavia 1903), 1914 (Batavia 1915), 1915 (Batavia 1916), 1916 (Batavia 1917), 1917 (Batavia 1918), 1918 (Batavia 1920), 1919 (Batavia 1921)

Verslag der verrichtingen van het centraal comité in Nederlandsch-Indië van de vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'

1924 (Batavia z.j.), 1925-26 (Weltevreden 1928)

Verslag der verrichtingen van het centraal comité in Nederlandsch-Indië van de vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis en van de onderafdelingen Batavia-Meester Cornelis en Buitenzorg

1932 (z.p. z.j.)

Verslag der verrichtingen van de afdeling Nederlandsch-Indië van de vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'

1934 (Buitenzorg z.j.), 1935 (Buitenzorg z.j.), 1936 (Buitenzorg z.j.), 1937 (z.p. z.j.)

Jaarverslag van het Centraal Comité voor Nederlandsch-Indië van de vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis' over het jaar 1937

Jaarverslag van het hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis, 1935-1937

Statuten der Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis', 1867, 1896, 1909, 1919, 1925, 1934, 1939

Gedrukte bronnen

A

- An., *1e Congres van de Afdeeling Nederlandsch-Indië van de Vereeniging 'Het Nederlandsch-Indische Roode Kruis' gehouden te Batavia-Centrum op 21 april 1936*, deel I, II, III, z.p. z.j.
- An., *2e Congres van de Afdeeling Nederlandsch-Indië van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis' gehouden te Batavia-centrum op 15 en 16 november 1938*, deel I, II, III, z.p. z.j.
- An., *Rapport inzake de taak en de organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.d
- *Aan onze Repatrieerende Landgenoten*, z.p. februari 1946
- 'Aantekeningen over de verpleging onzer troepen te Atjeh in de hospitalen en te velde', in: *De Indische Gids*, 1901 (deel 2), p. 1053-1063
- *Algemeene Regeling der Werkzaamheden van de Nederlandsche Vereeniging tot het Verleen van Hulp aan Zieke en Gewonde Krijgslieden in Tijd van Oorlog*, Den Haag 1877
- Andrée Wiltens, H.M., Delden, A.J.W. van, *Het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië. Bulletin over Junij en Julij 1873*, Batavia 1873
- Idem, *Het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië. Bulletin over Augustus en September 1873*, Batavia 1873

- Andringa, M. van, 'Geneeskundig verslag van de Expeditie tegen Latoentoer (Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo)', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel IX (1862), p. 838-849
- 'Australië en zijn nabuur', in: *Indonesia*, 16, nr. 33 (9-2-1946), p. 5

B

- Bakker, H., 'Het Roode Kruis in Ned.-Indië', in: *De Indische Gids*, febr./maart 1932, p. 97-113/196-211
- Idem, 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Officieel Gedenkboek. Uitgegeven t.g.v. het 40-jarig regeeringsjubileum van koningin Wilhelmina*, Amsterdam 1938, p. 814-825
- Becking, B.E.J.H., 'Verslag der verrichtingen van den geneeskundigen Dienst bij de Eerste Expeditie tegen het Rijk van Atjeh', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 433-537
- Beelaerts van Blokland, H., 'Toen het Roode Kruis werd opgericht', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1942. Herdenkingsnummer 75-jarig bestaan*, Den Haag 1942, p. 15-24
- Beijen, P.W.A., 'Geneeskundig Verslag van de Expeditie naar de Zuid- en Noordkust van Ceram (Zuider-kolonne)', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XIII (1869), p. 176-232
- 'Beleid van de Oost-Indische Kamer, Het', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, sept. 1950, p. 5-6
- Bense, C.L., 'Een en ander over het keuren van Inlanders voor den militairen dienst en eenige opmerkingen naar aanleiding van "iets over Polsfrequentie en Beri-beri" in 't Geneeskundig Tijdschrift voor Ned. Indië DI XXXIV afl. 5 en 6', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXV (1895), p. 160-172
- Bense jr., C.L., 'Het huidige medische werk in Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 90 (1946), IV, p. 1548-1550
- Idem, 'Practisch werk bij het Roode Kruis in Indonesië', in: *Medisch Contact*, jrg. 2, nr. 43 (24-12-1947), p. 741-744
- Berg de Bruyn, J.W.F.A. van den, *De Ontwikkeling van het Roode Kruis van Nederlandsch-Indië*, Soerabaja z.j. (± 1935)
- Idem, *Voordracht over Organisatie, Wezen en Doel van het Roode Kruis*, z.p. z.d. (1935)
- 'Blokken los... onze verpleeghulpen naar Indië, De', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis*, april-mei 1946, p. 4

- Boerstra, M., 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, april 1947, p. 5-6
- Borel, G.F.W., *Onze Vestiging in Atjeh*, Den Haag 1878
- Borstlap, A.J.P., 'Militair Geneeskundige Dienst en Rode Kruis', in: *Medisch Contact*, jrg. 5, nr. 52 (28-12-1950), p. 1021-1025
- Brenkman, C.J., 'Indië en gezondheidszorg', in: *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, 9-5-1947, p. 132
- Idem, 'Overheidszorg voor de volksgezondheid in Indonesië', in: *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, 15-8-1947, p. 231-232
- Bruinsma, J.F.D., *De Verovering van Atjeh's grote Missigit*, Sneek 1889
- Buning, J.F., 'Geneeskundig verslag der Expeditionnaire Kolonne in de Ampat Lawang', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel IX (1862), p. 187-212

D

- Demmers, L.A., 'Een en ander omtrent eene expeditie in 1896 te Atjeh van medisch standpunt', in: *Militair Geneeskundig Tijdschrift*, 1898, p. 1-6/77-86
- Idem, 'Ingezonden', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. XL (1900), p. 348-353
- Dijken, R.B. van, Helfferich, W.M.G., 'De taak van het Roode Kruis op Java in oorlogstijd en de daaruit voortvloeiende voorbereidende arbeid in vreedetijd', in: *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 65 (1934), afl. 2, p. 1190-1197
- Domela Nieuwenhuis, F.J., 'Roode Kruis en vredesbeweging in Ned. Indië', in: *Vredeswerk*, jrg. 5, nr. 6 (15-6-1935), p. 1-2
- Drooglever, P.J., M.B. Schouten (red.), *Officiële Bescheiden Betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen 1945-1950*, Den Haag 1971

E

- Edens, J.D., 'De artsen en Indonesië', in: *Medisch Contact*, jrg. 2, nr. 44 (31-12-1947), p. 769-770 (incl. naschrift redactie)
- Idem, 'De artsen en Indonesië. Antwoord aan de redactie', in: *Medisch Contact*, jrg. 3, nr. 4 (28-1-1948), p. 92

- Ellenrieder, C.A.M.M. van, 'Geneeskundig verslag van de Expeditionaire kolonne in de Rawa', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel VII (1859), p. 405-430

G

- Gerlach, A.J.A., *De Eerste Expeditie naar Atjeh*, Arnhem 1874
- Graaff, Ant. P., *Brieven uit het Veld. Het vergeten leger thuis*, Franeker 1989
- **Grievens der Geneeskundige Dienst in Nederlandsch-Indië, Batavia 1867**
- Gronemann, J., *Boerenoorlog*, Den Haag 1900

H

- Haag, V., 'De medische nood in Indië en de arbeid van de Mobiele Teams van het Ned. Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, jrg. 3, nr. 7 (5-4-1949), p. 103-104
- Haga, J., 'Atjeh-herinneringen', in: *Nederlandsch Militair-Geneeskundig Archief*, jrg. 4 (1880), p. 17-28
- Haje, Chr.F., *Een Gedenkzuil der Negentiende Eeuw. Het Roode Kruis. Oorsprong, geschiedenis, gevolgen*, Amsterdam 1899
- Hamilton of Silvertonhill, K.W., 'Geneeskundig Verslag van de Expeditie naar Bali', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XIV (1871), p. 30-45
- Helvoort, A. van, *De Verzwegen Oorlog. Dagboek van een hospik in Indië 1947-1950*, Groningen 1988
- *Herinneringen van H.A. Wicherts*, Den Haag 1974 (ongep. man)
- [Heusdens, J.], *Het Nederlandsche Roode Kruis in de Tweede Wereldoorlog*, z.p. z.j. (1947) (ongep. man.),
- Hingman, W., *Het Nederlandsche Roode Kruis. Beknopt historisch overzicht*, Rotterdam 1914
- 'Hoe een hospitaal ontruimd werd. Onder het oog van de vijand', in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 27-1-1942, 3e blad, p. 2
- Hooft, P.J. van 't, 'Verslag over de inrichting van het ziekenschap Kosmopoliet', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 539-546
- Hoogeveen, A.C., 'Verslag van een Togt in het Rijk van Koeteij, met eene kolonne sterk 90 man', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel X (1863), p. 52-62

I

- 'In Patjet gestrand. Op stap met een mobiel team', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, febr. 1947
- 'Ingezonden. Medische Coördinatie Commissie', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 27-12-1947, p. 3755-3756
- 'Instructie voor de Officieren van Gezondheid, ingedeeld bij de expeditie tegen het Rijk van Atjeh', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 547-555

J

- Jacobs, Aletta, *Herinneringen*, Nijmegen 1978 (2) (oorspr. 1924)
- Jacobs, J.K., 'Bijdrage tot onze kennis van de Neurasthenia Cerebralis', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXII (1893), p. 693-725
- Jansen, L.F., *In deze Halve Gevangenis. Dagboek Batavia/Djakarta 1942-1945*, Franeker 1988

K

- Kesler, H.J., 'Simulatie van blindheid of vermindering van het gezichtsvermogen', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXII (1893), p. 610-628
- Kesler, H.M.C., 'Eenige opmerkingen betreffende oogsimulanten', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXIII (1893), p. 438-446
- Ketwich Verschuur, H.P.J. van, 'Het Roode Kruis in Indië', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, jan. 1947, p. 1
- Kielstra, E.B., 'Roode Kruis in Nederlandsch-Indië, Het', in: *Militair Tijdschrift*, 1876, p. 1-8
- Idem, 'Verslag der verrichtingen van het centraalcomité in Nederlandsch-Indië van de Nederlandsche vereeniging tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog, over het jaar 1875', in: *Militair Tijdschrift*, 1876, p. 386-388
- Idem, 'Verslag der verrichtingen van het centraal-comité in Nederlandsch-Indië van de Nederlandsche vereeniging tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog, over het jaar 1876', in: *Indisch Militair Tijdschrift*, 1877, p. 109-113
- Kits van Waveren, E., 'De artsenpositie in Indonesië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 91 (1947), IV, p. 3459
- Koetsveld, C.E. van, *Vijf en Twintig Jaren onder het Roode Kruis. Gedachtenisrede*, Den Haag 1892

- Kothe, F.H.A., 'Arts en officier van gezondheid', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78 (1934), III, p. 3301-3304 (met een naschrift van H. Pinkhof), p. 3301-3303
- Kramer, W., 'Een jaar militaire psychiatrie bij troepeneenheden der Koninklijke Landmacht in Indonesie', in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, oktober 1948, p. 336-349
- Kunert, J.M.E., 'Uit de verslagen van den Militair Geneeskundigen Dienst. Eenige gevallen van traumatische neurose', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXVI (1897), p. 79-88
- Kunst, J.J., 'De behandeling der malarialijders in het Nederlandch-Indisch Leger', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XLIII (1903), p. 601-652

L

- 'Laatste samenkomst, Een', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, okt. 1950, p. 7-8
- Lamie, J., 'Geneeskundig rapport der verrichtingen van het eskader, deel uitmakende van de 1ste expeditie tegen het Rijk van Atjeh (Atchin), in: *Geneeskundig Archief voor de Zeemacht*, jrg. 3 (1874), p. 42-53
- Langen, C.D. de, 'Het huidige medische werk in Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 90 (1946), III, p. 1052
- Louwerse, J.J., 'Het pleidooi in hoger beroep voor den off. v. gez. Bos', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78, III, p. 4000-4003
- Luchtmans, G., 'Verslag van den Tocht der Kolonne Van Vloten, in de Karrau-landen, Zuidoost- en Oost-afdeeling van Borneo', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel X (1863), p. 1-51
- Ludeking, E.W.A., *Recueil voor den Militair Geneeskundigen Dienst in Nederlandsch-Indië*, Batavia 1871

M

- Mandere, H.Ch.G.J. van der, *Geschiedenis van het Nederlandsche Roode Kruis (1867-19 juli-1917)*. Met een voorwoord van den Generaal-Majoor b.d. A.A.J. Quanjier, Amsterdam 1917
- Idem, *Gedenkboek. Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1927*, Amsterdam 1927
- Meester, Th.H. de, Dijk, J.A. van, 'Ingezonden', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. 40 (1900), p. 230-232

- Meijer, J.A.J., 'De geschiedenis van het Nederlandsche Roode Kruis over een periode van 70 jaren', in: *Mededeelingen van het Centraal Comité voor Nederlandsch-Indië van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'*, sept. 1938, p. 102-104
- Idem, 'Het Roode Kruis Congres 1938 in Ned. Oost-Indië', in: *Het Reddingwezen/De Samaritaan*, 1938, p. 349-352
- Meursing, E.E., 'De artsen en Indonesië. Nationaal of Internationaal Rode Kruis', in: *Medisch Contact*, jrg. 3, nr. 4 (28-1-1948), p. 92-93 (incl. naschrift redactie)
- Mijll Dekker, A.J.H. van der, 'Togt naar Tonka in October 1861', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XI (1864), p. 350-367
- 'Militaire psychiatrie bij de troepen in Indonesië', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 22-1-1948, p. 280
- 'Mobilisatie van het Roode Kruis', in: *Deli-courant*, 16-12-1941, 1e blad, p. 3
- Mooy, C. de, 'Herinnering aan mijn verblijf te Atjeh', in: *Nederlandsch Militair Geneeskundig Archief*, jrg. 6 (1882), p. 75-92, 181-208
- 'Motiveering van het vonnis van het Hoog Militair Gerechtshof, De', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78 (1934), III, p. 3820-3821

N

- Nasution, A.H., *Fundamentals of Guerrilla Warfare*, Londen 1965
- 'Nederlandsche ambulance naar Abessinië', in: *Mededeelingen van het Centraal Comité voor Nederlandsch-Indië van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'*, dec. 1935, p. 8-16
- *Nederlandse Rode Kruis afdeling Indonesië, Het*, z.p., z.d. (1947)
- Netherlands Red Cross Feedingteam, *Report on Nutritional Survey in the Netherlands East - Indies*, oct. 1945-juni 1946, Den Haag 1948
- Neuhaus, F.W. 'Militaire artsen en apothekers in Ned. Oost-Indië', in: *Vragen des Tijds*, jrg. 28 (1902), deel I, p. 109-129
- 'Noodtoestand in Indonesië. Tachtig pct. der bevolking ondervoed en vervuild', in: *de Volkskrant*, 4-9-1947, p. 1

O

- 'Offerte aan het Roode Kruis; en snel!', in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 14-5-1941, ochtendblad, p. 3

- *Ook het Roode Kruis helpt Indië. Uit alle macht*, z.p. z.d
- 'Oost-Indische Kamer, De. Resumé uit de handelingen 1-7-1948 - 1-1-1949', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis*, jrg. 10, nr. 4 (april 1949), p. 6-7
- 'Oost-Indische Kamer van het NRK 16 juli 1945 - 1 augustus 1950, De', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis*, sept. 1950, p. 3-5
- 'Oost-Indische Kamer, De', in: *Directieverslag Nederlandsche Roode Kruis 1949*, z.p., z.d., p. 58
- 'Oost-Indische Kamer, De', in: *Directieverslag Nederlandsche Roode Kruis 1950*, z.p., z.d., p. 52
- Oostingh, R., 'Uit de verslagen van den Militair Geneeskundigen Dienst. Een geval van traumatische neurose', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel (XXXV) (1895), p. 566-571
- *Op de Bres. Een beknopte samenvatting van het werk van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.j. (begin 1946)
- Opdorp, F.X.J. van, *Atchin en het Roode Kruis*, Helder 1873
- 'Open brief over de geneeskundige dienst in Nederlandsch-Indië', in: *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. 23 (1861), deel I, afl. 3, p. 172-186 (met naschrift redactie)
- *Open brieven aan den heer G.F.W. Borel. Kapitein der artillerie, Ridder van de militaire Willemsorde 4de klasse, begiftigd met de eeresabel enz., naar aanleiding van zijn boek 'Onze vestiging in Atjeh'*, Samarang 1879
- 'Oproeping krijgsdienst Nederlandsch-Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1898, deel I, p. 836-838
- 'Organisatie van het Roode Kruis. De', in: *Mededeelingen van het Centraal Comité voor Nederlandsch-Indië van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'*, febr. 1940, p. 13-17
- 'Overzicht van het Belangrijkste Voorgekomen bij den Militair Geneeskundigen Dienst in Nederl. Indië in de maand november 1871', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 1-22
- 'Overzicht van het Belangrijkste Voorgekomen bij den Militair Geneeskundigen Dienst in Nederl. Indië gedurende de maand April 1872', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 127-145

- 'Overzicht van het Belangrijkste Voorgekomen bij den Militair Geneeskundigen Dienst in Nederl. Indië in de maand Mei 1872', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 165-197
- 'Overzicht van het Belangrijkste Voorgekomen bij den Militair Geneeskundigen Dienst in Nederl. Indië in de maand Juni 1872', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 199-219

P

- Paehlig, W.F., *Eenige Bladzijden uit de Geschiedenis van den Atjeh-oorlog*, Nieuwediep 1876
- Pauli, F.S., 'Verslag van de Expeditie naar Cerams Noord-Kust', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XIII (1869), p. 66-143
- Penris, P.W.L., 'Medische indrukken uit Indië', in: *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, mei 1946, p. 70-73
- Idem, 'Medische bevolkingshulp in Indië', in: *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, 30-11-1946, p. 292-297
- Idem, 'Artsen voor Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 91 (1947), IV, p. 2867-2868
- Peverelli, P., 'De taak van het Roode Kruis in oorlogstijd', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, afl. 9, deel 75 (1935), p. 718-728
- Idem, 'De transportcolonnes van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Mededeelingen van het Centraal Comité voor Nederlandsch-Indië van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'*, jan. 1936, p. 6-9
- Pieters, A., 'Geneeskundig rapport der krijgsverrichtingen te Pankandjene, Warang-Parang en Bata-Batoea (Celebes), tegen Kraëng Bonto-Bonto, van 13 november tot 1 december 1872', in: *Geneeskundig Archief voor de Zeemacht*, jrg. 3 (1874), p. 1-14
- Pinkhof, H., 'Gevangenisstraf geëischt tegen een arts', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78 (1934), II, p. 1891
- Idem, 'Het pleidooi in hooger beroep voor den off. v. gez. Bos', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78 (1934), III, p. 3611-3612
- Portengen, J.A., 'Het hospitaalschip der Marine 'Filips van Marnix' tijdens de tweede Atjeh-expeditie', in: *Nederlandsch Militair Geneeskundig Archief*, jrg. 20 (1896), p. 429-444, jrg. 21 (1897), p. 1-24

- Idem, 'Het hospitaalschip van het Indisch leger 'Kosmopoliet III' tijdens de eerste Atjeh-expeditie', in: *Nederlandsch Militair Geneeskundig Archief*, jrg. 23 (1899). p. 90-95

R

- *Rede van den Heer H.P.J. van Ketwich Verschuur*. Directeur-Generaal van het Nederlandsche Roode Kruis. Ter Gelegenheid van den Roode Kruis-Dag te Brummen op 10 augustus 1946, Den Haag z.j.
- Rijkels, R.K., 'Medische indrukken uit Indië', in: *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, mei 1946, p. 70-73
- 'Rode Kruis in Midden-Java. Het', in: *Het Nieuwsblad van Sumatra*, 28-12-1948
- 'Rode Kruis Solo', in: *Indonesia*, XVI, (6-4-1946), p. 3
- Roemer L.S.A.M., *Report on the Dutch East Indies Section of the Netherlands Red Cross Society and some personal ideas*, Batavia 1922
- 'Roode Kruis', in: *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, deel VII (supplement), Den Haag 1935, p. 371-372
- 'Roode Kruis, Het. Statuten van het centraal comité in Nederlandsch-Indië', in: *Bijblad van het Staatsblad voor Nederlandsch-Indië*, nr. 2735 (band XIII, nrs. 2644-2877), Batavia 1876, p. 185-189
- 'Roode Kruis, Het. Vrede op aarde', in: *Verslag der Verrigtingen van het Centraal Comité in Nederlandsch-Indie van de Nederlandsche Vereeniging tot het Verleenen van Hulp aan Zieke en Gewonde Krijgslieden in Tijd van Oorlog over het jaar 1875*, Batavia 1876, p. 321-331
- 'Roode Kruis in Indië, Het', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis*, jrg. 1, nr. 7 (juli 1940), p. 147-149
- 'Roode Kruis in Nederlandsch-Indië, Het', in: *Bulletins van het Roode Kruis 1870-1871*, Den Haag 1871, bulletins nr. 25 en 26, Den Haag 23-12-1870, p. 5-12
- 'Roode Kruis in Ned. Oost-Indië, Het', in: *Bulletins van het Roode Kruis 1870-1871*, Den Haag 1871, bulletins nr. 37 en 38, Den Haag 20-5-1871, p. 4-9
- 'Roode Kruis werkt voor Indië', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis*, sept. 1945, p. 10-11
- Roorda, J., 'Actie der geneesheeren ter voorkoming van oorlog', in: *De Volkenbond. Officieel orgaan van de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede*, april 1934, p. 208-211

S

- Schaar, P.J. van der, 'De Indonesische arts', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 22-10-1949, p. 3673-3681 (incl. discussie)
- Scholtens, J., 'Over simulatie van krankzinnigheid en dementia praecox', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XLIX (1909), p. 685-716
- Semmelink, J., 'Verslag van de Expeditie naar Cerams Zuid- en Noordkust', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel IX (1862), p. 581-601
- Siethoff, J.G.A. ten, 'Het Roode Kruis-congres', in: *Mededeelingen van het Centraal Comité voor Nederlandsch-Indië van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'*, mei 1936, p. 51-54
- Idem, 'Taak van het Roode Kruis in vredes- en oorlogstijd', in: *Mededeelingen van het Centraal Comité voor Nederlandsch-Indië van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'*, mei 1936, p. 54-56
- Simons, Ph., 'De geneeskundige taakverdeling in Indië kort voor en terstond na de oorlog', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 90 (1946), III, p. 870-873
- 'Soerabaiasch Roode Kruis. Uitreiking vaandel en diploma's, Het,' in: *Soerabaiasch Handelsblad. Staat- en letterkundig dagblad voor Nederlandsch Indië*, 21-12-1940, 2e blad, p. 2
- Spit, H.J., 'De taak van het Nederlandsch-Indische Roode Kruis in de huidige omstandigheden', in: *Mededeelingen van het Centraal Comité voor Nederlandsch-Indië van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'*, sept. nov. 1939, p. 85-88
- Idem, 'De taak van het Nederlandsch-Indische Roode Kruis', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis*, in: jrg. 1, nr. 1, (jan. 1940), p. 17
- 'Sprookje van den neutralen Roode Kruis-arts en "De Zeven Provinciën", Het', in: *De Stormklok. Strijdorgaan van de Jongeren Vredesactie*, z.pag. z.d. (medio 1934)
- *Statuten van de Afdeling 'Curacao' van de Vereeniging het Nederlandsche Roode Kruis en Reglement van het Steuncomité voor het eiland Curacao*, z.p. z.d.
- *Statuten van de Vereeniging Het Nederlandsch Indisch Roode Kruis*, Batavia 1939
- 'Statuten van de vereeniging 'Het Surinaamse Roode Kruis'', in: *Gouvernements Advertentieblad*, buitengewoon nummer, 1940, nr. 54 (2-10-1940), p. 1-2
- 'Stem uit Borneo, Een', in: *Het Nieuwsblad*, 3-1-1947, p. 1

- Stolk, N.P. van der, 'Wetenschappelijk verslag over de voorgekomen verwondingen bij de 1^e Expeditie tegen het Rijk van Atjeh', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 577-720
- Stolte, J.B., 'Ervaringen van het research team van het Nederlandsche Roode Kruis in Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1947, IV, p. 3404-3414

T

- Tissot van Patot, P.N., 'De internationale organisatie van het Roode Kruis', in: *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 64 (1933), afl. 2, p. 850-859
- Idem, 'De recente reorganisatie van de afdeeling Nederlandsch-Indië van de vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis' in verband met de haar toebedeelde taak in oorlogstijd', in: *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 67 (1936), afl. 2, p. 1034-1051

U

- 'Uit de verslagen van den Geneeskundigen Dienst. Statistisch overzicht van de zieken, gewonden en overledenen tijdens en ten gevolge van de expeditie op Lombok (1894-1895) met de daarbij hoorende toelichtingen', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXVI (1900), p. 657-715
- 'Uit het dagboek van team IV', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, okt. 1946

V

- 'Verpleging van onze troepen in Atjeh', in: *De Indische Gids*, 1902, deel 1, p. 568-569
- *Verslag van de Directie inzake de verrichtingen van het Hoofdbestuur en de Toestand van het Nederlandsche Roode Kruis over het jaar 1948*, z.p. z.d.
- 'Verslag omtrent de verrichtingen van het hospitaal personeel dat van den 6den tot en met den 24sten Mei 1878 onder bevel van den Majoor Coblijn den tocht naar Segli en omstreken heeft mede gemaakt', in: *Nederlandsch Militair Geneeskundig Archief*, jrg. 6 (1882), p. 209-243
- 'Verslag van het verhandelde in de vergadering d.d. 26-10-1894' in: *Vereeniging tot Beoefening der Krijgswetenschap*, jrg. 30 (1894-1895), p. 1-6
- 'Verslag van het wetenschappelijk gedeelte van de vergaderingen der Onderafdeeling Semarang en omstreken der vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Weten-

schappen in Ned.-Indië over 1904', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXVI (1905), p. LV-LXIV

- 'Verslag van het wetenschappelijk gedeelte der vergaderingen van de Vereeniging tot Bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in N.I. te Batavia gehouden in 1907', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XLVIII (1908), p. XX-XLVIII

- *Verzameling van Bulletins Loopende van 13 april 1873 tot 27 februari 1880*, Batavia 1880

- Visser, S., 'Nieuwe Methode om Simulatie van Blindheid of Zwakzinnigheid te ontdekken', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXVI (1896), p. 300-304 (zie ook: p. 100, p. 437-439)

- 'Vonnis van de zeerijksraad, Het', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78, II, p. 2013

- 'Voor het Roode Kruis', in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 13-5-1940, avondblad, p. 1

- Vosse, J. van de, *Het Informatiebureau van het Nederlandsche Roode Kruis. Verslag over zijne werkzaamheden van 1939 tot en met 1947*, Den Haag 1948

- Idem, *Om het Lot van 250.000 Vermisten. Enige opstellen over het werk van het Informatiebureau van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.d.

W

- *Waarheid omtrent de Militaire Geneeskundigen in Nederlandsch-Indië, De. Een woord aan de regeering, aan de vertegenwoordiging en aan allen die belang stellen om juist te zijn ingelicht*, Rotterdam 1867

- Wassink, G., 'Militaire Geneeskunde', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel VII (1859), p. 629-637

- Idem, 'Togt naar Belling (Bali)', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel VII (1859), p. 573-580

- Idem, 'Militaire Geneeskunde', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel VIII (1860), p. 322-339

- Kits van Waveren, E., 'De artsenpositie in Indonesië. Verslag uitgebracht naar aanleiding van een inspectiereis in de archipel van 5 september tot 15 oktober 1947, op verzoek van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 29-11-1947, p. 3430-3469

- Idem, 'De artsensituatie in Indië', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 6-12-1947, p. 3506
- Wertheim, W.F., 'Tussen Batavia en Djakarta', in: *De Nieuwe Stem*, jan. 1961, p. 7-22
- Wertheim, Wim, Hetty Wertheim-Gijse Weenink, *Vier Wendingen in ons Bestaan. Indië verloren, Indonesië geboren*, Wageningen 1991
- Wibaut, F., 'Artsen naar Indonesië in Roode Kruis-verband', in: *Medisch Contact*, jrg. 3, nr. 51 (22-12-1948), p. 1001-1002
- Wilkens, J. Th., *Praeadvies omtrent de Vraag: 'In hoeverre is het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië gereed voor een Oorlogstaak?'*, z.p. 1938 (ongep. man.)
- Wulfften Palthe, P.M. van, 'Psychologische beschouwingen omtrent den huidige toestand op Java', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 90 (1946), II, p. 425-431
- Idem, 'De artsenpositie in Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 92 (1948), I, p. 122

Z

- Zwaan, J., *Soldaat in Indië. De geschiedenis van een peloton*, Zwolle 1969

Literatuur

B

- Bergen, Leo van, *Internationaal Zijn of Niet Zijn: dat is de Keuze. E.E. Meursing: arts pro en contra 'het' Rode Kruis*, Nijmegen 1990
- Idem, *Waarde Generaal: voelt u zich wel Goed? Geneeskunde, leger, oorlog en vrede*, Nijmegen 1992
- Idem, 'For our honour and our rights. The Dutch East Indies Red Cross and the Atjeh-war', in: J.M.W. Binneveld, R. Dekker (red.), *Curing and Insuring. Essays on illness in past times: the Netherlands, Belgium, England and Italy, 16-20th centuries*, Rotterdam 1992, p. 135-149
- Idem, *Voor onze Jongens een Sigaar. Een geschiedenis van het Nederlandsch-Indisch Roode Kruis*, Nijmegen 1993

- Idem, *De Zwaargewonden Eerst? Het Nederlandsche Roode Kruis en het vraagstuk van oorlog en vrede*, Rotterdam 1994
- Idem, 'Hulp als middel', in: Petra Groen, Elly Touwen (red.), in: *Tussen Banzai en Bersiap*, Den Haag 1996, p. 59-71
- Idem, 'Een onmisbare schakel. Het Rode Kruis in Indonesië 1945-1950', in: *Militaire Spectator*, 165, nr. 6 (juni 1996), p. 269-277
- Idem, 'Met plicht komt recht, met recht komt plicht. Rode Kruis, verpleegkunde en oorlog 1867-1950', in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, jrg. 50, nr. 1 (jan. 1997), p. 15-24
- Idem, *Zacht en Eervol. Lijden en streven in een Grote Oorlog*, Den Haag 1999
- Best, Geoffrey, *Humanity in Warfare. The modern history of the international law of armed conflicts*, Londen 1983 (2)
- Binneveld, Hans, 'Nederland en de oorlogsneurosen', in: Hans Binneveld et.al (red.), *Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Hilversum 2001, p. 37-49
- Bleker, Johanna, Schmiedebach, Heinz-Peter, (Hrsg.), *Medizin und Krieg. Vom Dilemma der Heilberufe 1865 bis 1985*, Frankfurt a.M. 1987
- Blom, J.C.H., *De Mouterij op De Zeven Provinciën. Reacties en gevolgen in Nederland*, Utrecht 1983 (2)
- Bossenbroek, Martin, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 2001
- Brocades Zaalberg, Thijs, Wim Willems, 'Onmacht, ontkenning en onderschatting. De evacuatie van Nederlanders uit Zuidoost-Azië na de Tweede Wereldoorlog', in: Conny Kristel (red.), *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming*, Amsterdam 2002, p. 63-92
- Brugmans, I.J., e.a. (red), *Nederlandsch-Indië onder Japanse Bezetting. Gegevens en documenten over de jaren 1942-1945*, Franeker 1960

C

Carpenter, Kenneth J., *Beriberi, White Rice, and Vitamin B: a disease, a cause, and a cure*, Berkeley 2000

D

- Doel, H.W. van den, *Het Rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*, Amsterdam 1996
- Doorn, J.A.A. van, *De Laatste Eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project*, Amsterdam 1994, p. 91-92

E

- Eckart, Wolfgang U., *Medizin und Kolonialimperialismus: Deutschland 1884-1945*, Paderborn 1997

G

- Gijswijt-Hofstra, Marijke, 'In search of Dutch neurasthenics from the 1880s to the early 1920s' in: Marijke Gijswijt-Hofstra, Roy Porter (eds.), *Cultures of Neurasthenia. From Beard to the First World War*, Amsterdam/New York 2001, p. 279-308

H

- Haneveld, Gerhard T., Paul C. van Royen, *Vrij van zichtbare gevolgen. De medische zorg bij de Nederlandse zeemacht in de negentiende eeuw*, Amsterdam 2001
- Hertog, H. den, *De Militair-Geneeskundige Verzorging in Atjeh 1873-1904*, Amsterdam 1991
- Hutchinson, John F., *Champions of Charity. War and the Rise of the Red Cross*, Oxford/Boulder 1996

J

- Jong, Joop de, *De Waaier van het Fortuin. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950*, Den Haag 2000 (3)
- Jong, Lou de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 11 b en 11 c, Leiden 1985/

K

- Kerkhoff, A.H.M., 'De organisatie van de militaire en burgerlijke geneeskundige dienst in de negentiende eeuw', in: G.M. van Heteren e.a. (red.), *Nederlandse Geneeskunde in de Indische Archipel 1816-1942*, Amsterdam 1989, p. 7-22
- Kousbroek, Rudy, *Het Oost-Indisch Kampeyndroom*, Amsterdam 1992

M

- Moor, J.A. de, 'Een extra oorlam voor de troep; legerarts en koloniale oorlogvoering in de Archipel, 1830-1880', in: G.M. van Heteren e.a. (red.), *Nederlandse Geneeskunde in de Indische Archipel 1816-1942*, Amsterdam 1989, p. 129-147
- Idem, *Westerling's Oorlog. Indonesië 1945-1950. De geschiedenis van de commando's en parachutisten in Nederland's Indië 1945-1950*, z.p. 1999
- Moorehead, Caroline, *Dunant's Dream. War, Switzerland and the Rise of the Red Cross*, Londen 1998
- Riesenberger, Dieter, *Für Humanität in Krieg und Frieden. Das Internationale Rote Kreuz 1863-1977*, Göttingen 1992
- Rombach, J.H., *Nederland en het Rode Kruis*, Amsterdam 1992

S

- Salim, I.F.M., *Vijftien jaar Boven-Digoel*, Amsterdam 1973
- Sporken, Paul, *De Arts in Dienst*, Bilthoven 1973
- 'Sultan lässt bitten, Der. Erlebnis eines Schweizer Soldatenarztes', in: Eugen Th. Rimli (Hrsg.), *Das Buch vom Roten Kreuz*, Zürich 1944, p. 177-178

V

- Vanvugt, Ewald, 'Multatuli, Poncke en de anderen. Vierhonderd jaar Nederlandse critici van het koloniale bewind', in: *Vrij Nederland*, 4-2-1995, p. 38-43
- Veer, Paul van 't, *De Atjeh-oorlog*, Amsterdam 1980
- Vegt, H.M. van de, 'Geneeskunst en oorlog', in: *Recent Medisch-ethisch Denken II*, Leiden 1970, p. 100-147
- Velden, D. van, *De Japanse Bezetting*, Franeker 1985 (4)
- J.P. Verhave, 'Malaria: epidemiologie en immuniteit in de Indische archipel', in: G.M. van Heteren (red.), *Nederlandse Geneeskunde in de Indische archipel 1816-1942*, Amsterdam 1989, p. 83-100
- Verspijck, G.M., *Het Nederlandsche Roode Kruis (1867-1967)*, Nijkerk 1967

W

- Willems, Wim, 'Oorlogsslachtoffers uit de Oost', in: Conny Kristel, *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming*, Amsterdam 2002, p. 93-122
- Wit, Jacques de, *Arts in Oorlog. Het medische en humanitaire beleid in Indonesië 1946-1947*, Rotterdam 1994 (ongep.man.)

Verbeteringen:

- p. 35: Van 't Veer => Van 't Veer (na noot 85).
- p. 45: Landsberge => Lansberge (dus zonder 'd') (3^e regel van boven).
- p. 46: generaal Deijkerhoff => kolonel C. Deijkerhoff (2^e regel van boven)
- p. 46 teuku heb ik laten veranderen in Teukoe. Dit moet echter *niet* met een hoofdletter. (ongeveer in het midden)
- p. 48: Soerabaia => Soerabaja (kort voor noot 128)
- p. 91: Soerabaia => Soerabaja (2^e regel van onder)
- p. 105: idem (2^e alinea 3^e regel)
- p. 128: KNIL-majoor Scholten => KNIL-generaal P. Scholten (5^e regel van onder)
- p. 158: Van Tuyll van Serooskerken van Zuylen => F.C.C. van Tuyll van Serooskerken (dus zonder 'van Zuylen') (3^e regel van onder)
- p. 160: Band Nederland-Indië => Bond Nederland-Indië (dus geen 'a' maar een 'o') (voor noot 97)
- p. 161: Pogingen daartoe van Ramaer => Pogingen daartoe van E.M. Ramaer, voorzitter van het Nerkai (2^e regel boven de witregel)
- p. 166: Bonnen toen die eind => Bonne, het hoofd van RAPWI-medische dienst, toen die eind ('Bonne' dus *zonder* 'n' aan het eind) (voor noot 114)
- p. 172: waaraan Doorenbos, Wolff en de => waaraan Doorenbos, J.W. Wolff, het tijdelijk hoofd van de DVG, en de (laatste regel)
- p. 175: E.M. Ramaer-Sibbinga Mulder => E.M. Ramaer (rest van naam kan weg) (helemaal onderaan)
- p. 178: Gutwirth en Gerke traden af => Gutwirth en P.J. Gerké, de voorzitter van het cc-NIRK, traden af (Gerké dus met een accent aan het eind) (helemaal bovenaan)
- p. 205: de Nederlandse gezant te Melbourne, Aerssen van Beijeren van Voshol => de Nederlandse gezant te Melbourne, F.C. baron van Aerssen Beyerens van Voshol (na noot 259)
- p. 208: Van Waveren => Kits van Waveren (2e regel van boven)
- p. 238: in noot 123 het woord 'Insulinde' verwijderen.

Noten

¹ 'For our honour and our rights. The Dutch East Indies Red Cross and the Atjeh-war', in: J.M.W. Binneveld, R. Dekker (red.), *Curing and Insuring. Essays on illness in past times: the Netherlands, Belgium, England and Italy, 16-20th centuries*, Hilversum (Verloren) 1992, p. 135-149; *Voor onze Jongens een Sigaar. Een geschiedenis van het Nederlandsch-Indisch Roode Kruis*, Nijmegen (Studiecentrum voor Vredesvraagstukken) 1993; 'Hulp als middel', in: Petra Groen, Elly Touwen (red.), *Tussen Banzai en Bersiap*, Den Haag (SDU) 1996, p. 59-71; 'Een onmisbare schakel. Het Rode Kruis in Indonesië 1945-1950', in: *Militaire Spectator*, 165, nr. 6 (juni 1996), p. 269-277. Ook zijn delen uit eerder verschenen werken gebruikt zoals: *Internationaal Zijn of Niet Zijn: dat is de Keuze. E.E. Meursing: arts pro en contra 'het' Rode Kruis*, Nijmegen (SVV) 1990; *Waarde Generaal: Voelt u zich wel Goed? Geneeskunde, leger, oorlog en vrede*, Nijmegen (SVV) 1991; 'Met plicht komt recht, met recht komt plicht. Rode Kruis, verpleegkunde en oorlog 1867-1950', in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, jrg. 50, nr. 1 (jan. 1997), p. 15-24. Aanvullend onderzoek is hoofdzakelijk geschied in het kader van het onderzoek voor de Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang in 1999.

² E.M. Ramaer, oud-medewerkster van het internationale Rode Kruis in voormalig Nederlandsch-Indië en voorzitter van het naoorlogse Nederlandsche Roode Kruis, afdeling Indonesië (het Nerkai), deed in 1960 over deze affaire tegenover D. van Velden een boekje open, toen zij informatie verzamelde voor haar proefschrift over de Japanse kampen. 'Toen het Indische Roode Kruis werd opgeheven, bleek het een uitgebreid archief te hebben. Rapporten van alle uithoeken van Nederlandsch-Indië. Dit archief was goed geordend en men wilde het aan het Nederlandse Rode Kruis overdragen. Het Hoofdbestuur weigerde, omdat het er zich niet voor interesseerde. Daar men meende, dat het niet verloren mocht gaan, bood men het aan het Instituut voor de Tropen aan. Dit accepteerde gaarne en verklaarde iemand te zullen aanwijzen, die het keurig zou uitzoeken en toegankelijk maken. Het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis is op de een of andere manier achter dat plan gekomen en zei dat het het archief wel wilde hebben. Sindsdien is er niets meer van gehoord.' Naspeuring mijnerzijds, zowel bij het Koninklijk Instituut voor de Tropen, als bij het NRK, heeft aan deze situatie niets veranderd. NIOD-Ind. afd. nr. 051365: Aantekeningen van D. van Velden over gesprek met mevrouw Ramaer op 5-2-1960.

³ Een recent Duits voorbeeld van die laatste insteek is het boek van Wolfgang U. Eckart, *Medizin und Kolonialimperialismus: Deutschland 1884-1945*, Paderborn 1997.

⁴ Joop de Jong, *De Waaier van het Fortuin. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950*, Den Haag 2000 (3), p. 283, 309-310; Gerhard T. Haneveld, Paul C. van Royen, *Vrij van zichtbare gevolgen. De medische zorg bij de Nederlandse zeemacht in de negentiende eeuw*, Amsterdam 2001, p. 260.

⁵ Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, Amsterdam 1980 (3), p. 1; Ook Den Hertog laat zijn studie over de militair geneeskundige verzorging te Atjeh in 1910 eindigen. H. den Hertog, *De Militair-Geneskundige Verzorging in Atjeh*

1873-1904, Amsterdam 1991, p. 4. Hij spreekt met betrekking tot het bepalen van de einddatum van die oorlog over een nog niet afgesloten discussie.

⁶ H.W. van den Doel, *Het Rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*, p. 143.

⁷ De Jong, De waaier, 467; Van den Doel. Het rijk van Insulinde, 220-223.

⁸ Zie voor dit alles: Dieter Riesenberger, *Für Humanität in Krieg und Frieden. Das Internationale Rote Kreuz 1863-1977*, Göttingen 1992, p. 33-37; Leo van Bergen, *De Zwaargewonden Eerst? Het Nederlandsche Roode Kruis en het vraagstuk van oorlog en vrede*, Rotterdam 1994, p. 37-82; John F. Hutchinson, *Champions of Charity. War and the Rise of the Red Cross*, Oxford/Boulder 1996, *passim*, met name: part two 'The militarization of charity'; Caroline Moorehead, *Dunant's Dream. War, Switzerland and the Rise of the Red Cross*, Londen 1998, *passim*.

⁹ zie: Van Bergen, De zwaargewonden, p. 129-135.

¹⁰ 'Het Roode Kruis. Statuten van het centraalcomité in Nederlandsch-Indië', in: *Bijblad van het Staatsblad voor Nederlandsch-Indië*, nr. 2735 (blad XIII, nr. 2644-2877), Batavia 1876, p. 185-189, p. 187, art. 12; *Statuten van de Vereeniging Het Nederlandsch-Indisch Roode Kruis*, Batavia 1939, p. 16, art. 27.2; G.M. Verspijck, *Het Nederlandsche Roode Kruis (1867-1967)*, Nijkerk 1967, p. 84-85; 'Het Roode Kruis in Indië', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis*, jrg. 1, nr. 7 (juli 1940), p. 147-149, p. 147; Hand., deel XXV, p. 316; Verslag der verrichtingen, deel I, oct. 1870 - 1 juni 1873, p. 2; De statuten van 1870 zijn te vinden op p. 29-34; Een korte geschiedenis van de in deze paragraaf behandelde periode is te vinden in: J.W.F.A. van den Berg de Bruyn, *Voordracht over Organisatie, Wezen en Doel van het Roode Kruis*, z.p. z.d. (1935), p. 10-11.

¹¹ KB 19-7-1867, art. 3; statuten NRK 3-10-1867, art. 2.

¹² Verslag der verrichtingen, oct. 1870 - 1-6-1873, p. 3-4 (verder: 1870-1873).

¹³ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 7.

¹⁴ Statuten NIKK 1870, art. 3.

¹⁵ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 7.

¹⁶ a.w., p. 29.

¹⁷ Verslag der verrichtingen, 28-2-1874 - eind dec. 1874 (verder: 1874), p. 37, 44, 57, 62, 148; a.w., 1875, p. 2-8 (citaat: p. 5); a.w., 1876, p. 6-12.

¹⁸ a.w., 1875, p. 7-8.

¹⁹ J.W.F.A. van den Berg de Bruyn, *De Ontwikkeling van het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië*, Soerabaia z.j. (±1935), p. 3-4; 'Voor het Roode Kruis', in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 13-5-1940, avondblad, p. 1; 'Offerte aan het Roode Kruis; en snel!', in: idem, 14-5-1940, ochtendblad, p. 3. Er was \$100.000,- aan zowel het Belgische als het Nederlandse Rode Kruis overgemaakt.

²⁰ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 25.

²¹ Hand., deel II, p. 8.

²² Hand., deel II, p. 1; H. Beelaerts van Blokland, 'Toen het Roode Kruis werd opgericht', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1942. Herdenkingsnummer 75-jarig bestaan*, Den Haag 1942, p. 15-24, p. 19.

²³ Hand., deel II, p. 2-3, art. 1; Voor het ontwerp van deze regeling zie: Archief NRK (ARA), inv. nr. 310.

²⁴ Hand., deel II, p. 4.

²⁵ a.w., p. 4-5.

²⁶ Hand., deel III, p. 17.

²⁷ Hand., deel XV, 1898, p. 110; zie ook: brief Van Delden aan hoofdcomité NRK, 3-8-1873, in: NRK-archief (ARA), nr. 263.

²⁸ Hand., deel III, p. 14-15.

²⁹ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 65. Er was vaker sprake van strijd voor de eer en de rechten van Koning en Vaderland, een strijd waar het NIRK gaarne zijn bijdrage aan leverde. zie bv. a.w., 1-6-1873 - febr. 1874, p. 8, 10, 29, 36, 40; a.w., 1874, p. 23; a.w., 1894, p. 45.

³⁰ Hand., deel III, p. 15; W. Hingman, *Het Nederlandsche Roode Kruis. Beknopt historisch overzicht*, Rotterdam 1914, p. 14-15; Van den Berg de Bruyn, Voordracht, a.w., p. 3; H.Ch.G.J. van der Mandere, *Gedenkboek. Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1927*, Amsterdam 1927, p. 27.

³¹ Hand., deel III, p. 15.

³² a.w., p. 16.

³³ Voor de hulp tijdens de strijd op Lombok in 1894 werd in korte tijd volgens Verspijck 'tonnen gouds' bijeengebracht, maar de opbrengst van een inzameling ten behoeve van de weer opgelaide strijd te Atjeh twee jaar later viel tegen. Verspijck, a.w., p. 87-88; Ook werd er enkele malen een loterij uitgeschreven, waarvan de winst als fonds achter de hand zou worden gehouden, om de eerste hulp bij het weer oplaaien van de strijd - dus voordat de vrijwillige giften binnenkwamen - te financieren. Verslag der verrichtingen, 1878, p. 101-102; a.w., 1896, p. 13.

³⁴ Van 't Veer, a.w., p. 75. Deze methode werd in de Boerenoorlog herhaald. Toen kwamen de opbrengsten van het werk van J. Gronemann, *Boerenoorlog*, Den Haag 1900, en het zangstuk *Het Roode Kruis* (tekst: W.H. Nieuwenhuizen, muziek: J.M. Bolle) ten goede aan de ambulances in Zuid-Afrika. Hand., deel XVI, p. 149.

³⁵ W.F. Paehlig, *Eenige bladzijden uit de Geschiedenis van den Atjeh-oorlog*, Nieuwediep 1876, p. IV; Andere voorbeelden van dergelijke inkomsten zijn: *Naar Atjeh. Soldaten-zang*, door F.C. Wilson (f155,-), en f146,50 van de afdeling Padang, zijnde de opbrengst van 'enkele dichtregelen, uitgegeven ten voordeele van het Roode Kruis'. H.M. Andrée Wiltens, A.J.W. van Delden, *Het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië*. Bulletin over juni en juli 1873, Batavia 1873, p. 4. Dit laatste werk (en ook het daaropvolgende bulletin over augustus en september 1873) werd uitgegeven omdat het centraal comité van mening was dat met het oog op de noodzakelijke hulp aan de al even noodzakelijke tweede expeditie naar Atjeh, het publiek regelmatig uitgebreid op de hoogte van die hulp gehouden moest worden.

³⁶ Hand., deel XIII, p. 62.

³⁷ Hand., deel XVII, p. 42-43; Hand., deel XVIII, p. 39.

³⁸ F.X.J. van Opdorp, *Atchin en het Roode Kruis*, Helder 1873, p. 3-4.

³⁹ a.w., voorwoord p. 20, 22. In het voorwoord schreef hij met zijn brochure te beogen 'het Gouvernement te steunen ter beëindiging van eene zeer netelige zaak, op eene wijze, waarmede ook de menschlievendheid vrede kan hebben'.

-
- ⁴⁰ Hand., deel III, p. 103; H. Bakker, 'Het Roode Kruis in Ned.-Indië', in: *De Indische Gids*, febr.-maart 1932, p. 97-113/196-211, p. 102. Art. 1 van het NIRK was gelijk aan art. 1 van het NRK. In art. 1 werd de doelstelling van het NRK verwoord, in oorlogs- en vreedetijd; Zie voor het NIRK ook: 'Roode Kruis', in: *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, deel VII (supplement), p. 371-372.
- ⁴¹ Hand., deel III, p. 101; Het Roode Kruis. Statuten, in: Bijblad, p. 187; verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 32.
- ⁴² Best, a.w., p. 20.
- ⁴³ Andrée Wiltens, Van Delden, bulletin juni-juli 1873, p. 14-16.
- ⁴⁴ Persoonlijk denk ik dat inhoudelijk die woorden niet veel afweken van: 'voor de behoeften van de land- en zeemacht'.
- ⁴⁵ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 38.
- ⁴⁶ *Algemeene Regeling der Werkzaamheden van de Nederlandsche Vereeniging tot het Verleenen van Hulp aan Zieke en Gewonde Krijgslieden in Tijd van Oorlog*, Den Haag 1877, p. 8.
- ⁴⁷ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 30-31, art. 5; In de loop der tijd veranderde dit in art. 57, waarover in de statuten van het NIRK-1939 staat te lezen: 'De statuten van de vereeniging 'Het Nederlandsch-Indische Roode Kruis' vormen de 'afzonderlijke regeling', bedoeld in artikel 57 van de statuten van de vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'. *Statuten van de Vereeniging Het Nederlandsch-Indische Roode Kruis*, Batavia 1939, p. 5, art. 3.2.
- ⁴⁸ Bakker, a.w., p. 103.
- ⁴⁹ Chr.F. Haje, *Een Gedenkzuil der Negentiende Eeuw*, Amsterdam 1899, p. 135.
- ⁵⁰ Hand., deel XIX, p. 44; Hand., deel XX, p. 4.
- ⁵¹ Bijblad van het staatsblad, p. 185; Verslag der verrichtingen, p. 29; voor de band NRK-NIRK zie ook: Bakker, a.w., p. 202-203.
- ⁵² *Statuten van de Vereeniging het Nederlandsch-Indisch Roode Kruis*, Batavia 1939, p. 4, art. 1.1).
- ⁵³ Statuten 1939, p. 4.
- ⁵⁴ 'De organisatie van het Rode Kruis', in: *Mededeelingen*, febr. 1940, p. 13-17, p. 15-16; zie ook: Van den Berg de Bruyn, Voordracht, p. 3; Voor het in goed overleg goedkeuren van de statuten door het NRK zie: Hand., 10-6-1938, p. 67; 21-6-1940, p. 50.
- ⁵⁵ Archief-NRK (ARA), nr. 51 (map: 1915-1924), memorandum (beginwoorden: De bij de missive van den 1sten Gouvernements-secretaris...), p. 2-3.
- ⁵⁶ Archief-NRK (ARA), nr. 263, De Waal aan Bosscha, 6-8-1870.
- ⁵⁷ Archief-NRK (ARA), nr. 263, rapport van de 4e sectie omtrent de oprigting van comité's in Nederlandsch-Indië, 15-12-1870, p. 3-5, citaat: p. 4.
- ⁵⁸ zie bv.: Hand., deel III, p. 14-17; deel XV, p. 110; deel XVII, p. 42-43; deel XIX, p. 44.
- ⁵⁹ a.w., deel XIX, p. 44.
- ⁶⁰ a.w., deel XIV, p. 88-90, citaat: p. 90. Het werd overigens steeds moeilijker om van het publiek geld los te krijgen voor de hulp in de kolonie, omdat 'het Nederlandsche volk gewend leek te raken aan berichten over strijd in Atjeh en andere Indische gebieden en zich niet meer tot doneren genoodzaakt voelde'.

⁶¹ a.w., deel XXI, p. 105.

⁶² Archief-NRK (ARA), nr. 263, rapport van de 4e sectie omtrent de oprigting van comité's in Nederlandsch-Indië, 15-12-1870, p. 6.

⁶³ De geschiedenis van de verhouding NIRK-NRK, de constanten in die verhouding, de verschuivingen, de vele briefwisselingen, gesprekken en twisten over die verhouding en in het verlengde daarvan over de statuten en statutenwijzigingen, verdienen een aparte behandeling. Veel van die twisten - niet alleen tussen het NIRK en het NRK, maar ook binnen de gelederen van het NRK zelf - hadden de mate van zelfstandigheid tot onderwerp, zoals bij de besprekingen over de statuten van 1920, en 1939, toen Bakker (wel zelfstandig) en Donker Curtius (niet zelfstandig) nadrukkelijk van mening verschilden. De meningsverschillen beperkten zich daarbij niet tot interpretatieverschillen over de vraag of het NIRK nu wel of niet zelfstandig was, maar ook over de vraag of, en zo ja in hoeverre, het zelfstandig diende te zijn. Enkele documenten die deze kwestie behandelen zijn: Archief-NRK (ARA), nr. 51, map: 1915-1924, De Graeff (voorzitter NRK) aan gouverneur-generaal, 1-5-1918 (nr. 983); Van der Houwen van Oordt aan gouverneur-generaal, 23-10-1916, nr. 928; Archief-NRK (ARA), 50.2, Meyer Ranneft aan hoofdbestuur, 12-6-1936 (nr. 500); 534e bureauvergadering, 20-9-1935.

⁶⁴ 'Afdeeling in Nederlandsch-Indië. Centraal Comité te Batavia, verslag loopende van 8-10-1870 tot 1-6-1873' (H.M. Andreé Wiltens (voorzitter), A.J.W. van Delden (secretaris)), in: Hand., deel III, p. 89-131, p. 104I; Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 40.

⁶⁵ Hand., deel II, p. 9-10; zie ook: *Het Roode Kruis. Vrede op aarde*, nr. 2 der Populaire geschriften tot verspreiding van kennis aangaande 's lands verdediging, Utrecht 1874, p. 1. 'Onze broeders' vochten in Atjeh tegen 'een half beschaafd volk'. Deze brochure was 'bijzonder bestemd voor u, militairen van beroep of door de wet. [...] Het is voor u, het is om in uwe behoefte te voorzien, dat alom [...] mannen en vrouwen bezig zijn, nu reeds in vollen vrede, om het noodige bijeen te brengen. Het is voor u, en om u te kunnen helpen, uw leed te kunnen verzachten'. p. 7 (Dit geschrift is ook terug te vinden in het verslag der verrichtingen, 1875, p. 321-331).

⁶⁶ *Verzameling van Bulletins* loopende van 13 april 1873 tot 27 februari 1880, Batavia 1880, 31-3-1874: telegram luitenant-generaal Van Swieten d.d. 23-3-1874.

⁶⁷ Bakker, a.w., p. 98; Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 8; Van den Berg de Bruyn, *De ontwikkeling*, p. 4-6.

⁶⁸ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 15.

⁶⁹ a.w., p. 41.

⁷⁰ Jaap de Moor, 'Een extra oorlam voor de troep; legerarts en koloniale oorlogvoering in de Archipel, 1830-1880', in: G.M. van Heteren (red.), *Nederlandse Geneeskunde in de Indische archipel 1816-1942*, Amsterdam 1989; p. 129-148, p. 135; Van 't Veer, a.w., p. 100.

⁷¹ Den Hertog, a.w., p. 111-112, 114-115, 119.

⁷² Archief-NRK (ARA), nr. 263, rapport van de 4e sectie omtrent de oprigting van comité's in Nederlandsch-Indië, 15-12-1870, p. 6-7; Van Delden aan De Stuers, 29-5-1873; Hingman, *Het NRK*, p. 12.

⁷³ H.Ch.G.J. van der Mandere, *Geschiedenis van het Nederlandsche Roode Kruis (1867-19 juli-1917)*, Amsterdam 1917, p. 75.

⁷⁴ E.W.A. Ludeking, *Recueil voor den Militair Geneeskundigen Dienst in Nederlandsch-Indië*, Batavia 1871, p. 215.

⁷⁵ A.H.M. Kerkhoff, 'De organisatie van de militaire en de burgerlijke geneeskundige dienst in de negentiende eeuw', in: Van Heteren, a.w., p. 7-22, p. 10, 17-18; Tegen deze verstremgeling is overigens herhaalde malen geprotesteerd, al zal dat meer met economische dan met ideële motieven hebben samengehangen. Zie bv.: Grieven der geneeskundige dienst, a.w., p. 26.

⁷⁶ *Open brief over de geneeskundige dienst, passim* (citaat: p. 180).

⁷⁷ *De Waarheid Omtrent de Militaire Geneeskundigen in Nederlandsch Oost-Indië. Een woord aan de regeering, aan de vertegenwoordiging en aan allen die belang stellen om juist te zijn ingelicht*, Rotterdam 1867, p. V-VII, 12.

⁷⁸ F.W. Neuhaus, 'Militaire artsen en apothekers in Ned. Oost-Indië', in: *Vragen des Tijds*, jrg. 28 (1902), deel I, p. 109-129, met name p. 117.

⁷⁹ Van den Berg de Bruyn, Voordracht, p. 2.

⁸⁰; H.J. Spit, 'De taak van het Nederlandsch-Indische Roode Kruis in de huidige omstandigheden', in: *Mededeelingen*, sept.-nov. 1939, p. 85-88, p. 86; *2e Congres van de Afdeling Nederlandsch-Indië van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'* gehouden te Batavia op 15 en 16 november 1938, z.p. z.d., deel I, p. 18.

⁸¹ zie bv.: Den Hertog, a.w., p. 29-31, 37, 130, 135.

⁸² Kerkhoff, a.w., p. 13.

⁸³ Van 't Veer, a.w., p. 93.

⁸⁴ Kerkhoff, a.w., p. 10-11.

⁸⁵ J.J. Kunst, 'De behandeling der malarialijders in het Nederlandch-Indisch Leger', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XLIII (1903), p. 601-652, p. 601; C.A.M.M. van Ellenrieder, 'Geneeskundig verslag van de Expeditionaire kolonne in de Rawa', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel VII (1859), p. 405-430, p. 410-411, p. 426-428; G. Wassink, 'Militaire Geneeskunde', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel VII (1859), p. 629-637, p. 633-635; G. Wassink, 'Togt naar Belling (Bali)', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel VII (1859), p. 573-580, p. 573; G. Wassink, 'Militaire Geneeskunde', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel VIII (1860), p. 322-339, p. 327; J.F. Buning, 'Geneeskundig verslag der Expeditionaire Kolonne in de Ampat Lawang', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel IX (1862), p. 187-212, p. 195; J. Semmelink, 'Verslag van de Expeditie naar Cerams Zuid- en Noordkust', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel IX (1862), p. 581-601, p. 583; M. van Andringa, 'Geneeskundig verslag van de Expeditie tegen Latoentoer (Zuider- en Ooster-Afdeling van Borneo)', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel IX (1862), p. 838-849, p. 841-842; K.W. Hamilton of Silvertonhill, 'Geneeskundig Verslag van de Expeditie naar Bali', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XIV (1871), p. 30-45; 'Overzicht van het Belangrijkste Voorgekomen bij den Militair Geneeskundigen Dienst in Nederl. Indië gedurende de maand April 1872', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 127-145; p. 127, 129, 145; 'Overzicht van het Belangrijkste Voorgekomen bij den Militair Geneeskundigen Dienst in Nederl. Indië in de maand Mei 1872', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 165-197, p. 165, 190; 'Overzicht van het Belangrijkste Voorgekomen bij den Militair Geneeskundigen Dienst in Nederl. Indië in de maand Juni 1872', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 199-219, p. 199; Haneveld, Van Royen, a.w., p. 233.

⁸⁶ Van den Doel, a.w., p. 129; Haneveld, Van Royen, a.w., p. 106, 205; Kenneth J. Carpenter, *Beriberi, White Rice, and Vitamin B: a disease, a cause, and a cure*, Berkeley 2000, p. 32

⁸⁷ F.S. Pauli, 'Verslag van de Expeditie naar Cerams Noord-Kust', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XIII (1869), p. 66-143, p. 127.

⁸⁸ G. Luchtmans, 'Verslag van den Togt der Kolonne Van Vloten, in de Karrau-landen, Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel X (1863), p. 1-51, p. 32, 35; A.C. Hoogeveen, 'Verslag van een Togt in het Rijk van Koeteij, met eene kolonne sterk 90 man', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel X (1863), p. 52-62; A.J.H. van der Mijl Dekker, 'Togt naar Tonka in October 1861', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XI (1864), p. 350-367, p. 364-365.

⁸⁹ Den Hertog, a.w., p. 36-37; P.W.A. Beijen, 'Geneeskundig Verslag van de Expeditie naar de Zuid- en Noordkust van Ceram (Zuider-kolonne)', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XIII (1869), p. 176-232, p. 216-218.

⁹⁰ De Moor, a.w., p. 133-137, 141-144; zie ook: Van 't Veer, a.w., p. 104; Den Hertog, a.w., p. 11 en hfdst. VII.

⁹¹ Pauli, a.w., p. 126.

⁹² Beijen, a.w., p. 177, 195 (citaat).

⁹³ a.w., p. 215.

⁹⁴ 'Instructie voor de Officiëren van Gezondheid, ingedeeld bij de expeditie tegen het Rijk van Atjeh', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 547-555, p. 552: instructies XV en XVI; H.J. Kesler, 'Simulatie van blindheid of vermindering van het gezichtsvermogen', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXII (1893), p. 610-628, m.n.: p. 610; H.M.C. Kesler, 'Eenige opmerkingen betreffende oogsimulanten', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXIII (1893), p. 438-446; S. Visser, 'Nieuwe Methode om Simulatie van Blindheid of Zwakzinnigheid te ontdekken', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXVI (1896), p. 300-304 (zie ook: p. 100, p. 437-439); 'Verslag van het wetenschappelijk gedeelte van de vergaderingen der Onderafdeeling Semarang en omstreken der vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in Ned.-Indië over 1904', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXVI (1905), p. LV-LXIV, p. LXII-LXIII.

⁹⁵ Van 't Veer, a.w., p. 95; Voor de MGD der KNIL zie: Den Hertog a.w., met name: hfdst. IV en VIII.

⁹⁶ Hand., deel III, p. 104; Bakker, a.w., p. 99.

⁹⁷ Hingman, a.w., p. 12; Ook Haje was overigens van mening dat ambulancewerk in Indië onmogelijk was. De 'onschendbaarheid der deelnemers' zou immers 'door den dweepzieken inlandschen vijand niet geacht worden'. Haje, Gedenkzuil, p. 135.

⁹⁸ Verslag der verrichtingen, 1919, p. 4.

⁹⁹ Van den Berg de Bruyn zei in de jaren dertig, Voordracht, p. 11.

¹⁰⁰ 'Verslag omtrent de verrichtingen van het hospitaal personeel dat van den 6den tot en met den 24sten Mei 1878 onder bevel van den Majoor Coblijn den tocht naar Segli en omstreken heeft mede gemaakt', in: *Nederlandsch Militair Geneeskundig Archief*, jrg. 6 (1882), p. 209-243, p. 239, incl. noot 1.

-
- ¹⁰¹ Hand., deel XV, p. 117. De toenmalige secretaris van het NRK Vervloet, die zelf in Atjeh gewond was geraakt en daar de 'weldoende gaven van het Roode Kruis' had leren waarderen, voegde hier nog toe dat het RK hulp verleende achter het slagveld. In Nederlandsch-Indië was echter geen sprake van een gebied achter het slagveld, omdat het hele land als slagveld beschouwd diende te worden. a.w., p. 118; a.w., deel XVII, p. 110.
- ¹⁰² Gedelegeerden waren met de expedities van het Indisch leger meegestuurde medewerkers van het NIRK die op de verdeling van het materiaal toezagen, al werd de verdeling op zich overgelaten aan de militaire autoriteit ter plaatse. Hand. deel IV, p. 68; Bakker, a.w., p. 103-104; Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 46.
- ¹⁰³ Bakker, a.w., p. 104; H.M. Andrée Wiltens, A.J.W. van Delden, *Het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië*. Bulletin over augustus en september 1873, Batavia 1873, p. 13.
- ¹⁰⁴ L.S.A.M. Roemer, *Report on the Dutch East-Indies section of the Netherlands Red Cross Society and some personal ideas*, Batavia 1922, p. 1.
- ¹⁰⁵ 'Der Sultan lässt bitten', in: Eugen Th. Rimli (Hrsg.), *Das Buch vom Roten Kreuz*, Zürich 1944, p. 177-178; voor geneeskundige verslagen zie bv.: A. Pieters, 'Geneeskundig rapport der krijgsverrichtingen te Pankandjene, Warang-Pasang en Bara-Batoea (Celebes), tegen Kraëng Bonto-Bonto, van 13 november tot 1 december 1872', in: *Geneeskundig Archief voor de Zeemacht*, jrg. 3 (1874), p. 1-14; J. Lamie, 'Geneeskundig rapport der verrichtingen van het eskader, deel uitmakende van de 1ste expeditie tegen het Rijk van Atjeh (Atchin)', in: idem, p. 42-53.
- ¹⁰⁶ Verslag der verrichtingen, 1876, p. 33.
- ¹⁰⁷ a.w., p. 32-35, p. 32; [E.B. Kielstra], 'Verslag der verrichtingen van het centraalcomité in Nederlandsch-Indië van de Nederlandsche vereeniging tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog, over het jaar 1875', in: *Militair Tijdschrift*, 1876, p. 386-388, p. 387.
- ¹⁰⁸ Bakker, a.w., p. 104; 75 jaar later zou het nationale element en het argument van onveiligheid nog steeds een rol spelen bij de medisch-humanitaire hulp ten tijde van de zogenaamde politionele acties. Maar daarover later. Van Bergen, Internationaal zijn of niet zijn, p. 40-45.
- ¹⁰⁹ Verslag der verrichtingen, 1-6-1873 - febr. 1874, p. 3.
- ¹¹⁰ A.J.A. Gerlach, *De Eerste Expeditie naar Atjeh*, Arnhem 1874, p. 49; voor Gerlachs lof zie p. 32.
- ¹¹¹ J.G.A. Ten Siethoff, 'Wat heeft het Nederlandsch-Indische Roode Kruis tot dusverre verricht en in welke richting ligt zijn huidige ontplooiing'. Rede gehouden op het 2e Congres van het NIRK, in: 2e Congres, a.w., deel I, p. 8-15, p. 8.
- ¹¹² 'Het Roode Kruis in Ned. Oost Indië', in: *Bulletins van het Roode Kruis 1870-1871*, Den Haag 1871, bulletins 37 en 38, Den Haag 20-5-1871, p. 4-9, p. 6.
- ¹¹³ *Open Brieven aan den Heer G.F.W. Borel*, Semarang 1879, p. 140, 142.
- ¹¹⁴ Verslag der verrichtingen, 1-6-1873 - febr. 1874, p. 17, 19.
- ¹¹⁵ Volgens De Moor zou zonder de inlandse inbreng de koloniale oorlogvoering absoluut onmogelijk zijn geweest. De Moor, a.w., p. 138.
- ¹¹⁶ Niet te verwarren met de medisch begeleider van de bloedtocht van Van Daalen in 1904, die verantwoordelijk was voor de beruchte foto's van triomfantelijk kijkende marechaussees, met een voet staand op de lijken van overwonnen Atjehers. Den Hertog, a.w., p. 125.

-
- ¹¹⁷ Verslag der verrichtingen, 1875, p. 51-52, citaat: p. 52; zie ook: p. 232-235, met name p. 233 (brief Neeb aan NIRK, 16-11-1875).
- ¹¹⁸ a.w., 1876, Batavia 1877, p. 42, 63-64; ook gedelegeerde Van Bergen had overigens positief geoordeeld. zie: p. 41-43.
- ¹¹⁹ a.w., 1875, p. 52.
- ¹²⁰ a.w., 1874, p. 81, 135; a.w., 1875, p. 16; a.w., 1876, p. 14; a.w., 1877, p. IV.
- ¹²¹ Statuten 1939, p. 24, art 42; Voor het strikt handelen overeenkomstig de toch niet meer dan wensen van het legerbestuur zie bv.: *1e Congres van de Afdeling Nederlandsch-Indië van de Vereeniging het Nederlandsch-Indisch Roode Kruis* (moet Nederlandsch Roode Kruis zijn. LvB) gehouden te Batavia-centrum op 21 april 1936, zp. z.d., deel III. p. 24.
- ¹²² Statuten 1939, art 41.
- ¹²³ Verslag der verrichtingen, 1876, p. 37.
- ¹²⁴ a.w., p. 284.
- ¹²⁵ Andrée Wiltens, Van Delden, bulletin aug.-sept. 1873, p. 11-13.
- ¹²⁶ Hand., deel XVIII, p. 25; Hand., deel XVI, p. 23.
- ¹²⁷ J. Haga, 'Atjeh-herinneringen', in: *Nederlandsch Militair-Geneskundig Archief*, jrg. 4 (1880), p. 17-28, p. 28.
- ¹²⁸ B.E.J.H. Becking, 'Verslag der verrichtingen van den geneeskundigen Dienst bij de Eerste Expeditie tegen het Rijk van Atjeh', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 433-537, p. 466; Haneveld, Van Royen, a.w., p. 261; naast het zeer uitgebreide artikel van Becking verscheen er ook nog een nog uitgebreider artikel dat een algeheel overzicht van de tijdens de eerste Atjeh-expeditie opgelopen wonden en de wijze van behandeling gaf. N.P. van der Stolk, 'Wetenschappelijk verslag over de voorgekomen verwondingen bij de 1^e Expeditie tegen het Rijk van Atjeh', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 577-720.
- ¹²⁹ a.w., p. 433-434, 464-466, 494, 502.
- ¹³⁰ Den Hertog, a.w., p. 12; Haneveld, Van Royen, a.w., p. 262; De Jong, Waaier van fortuin, p. 312.
- ¹³¹ De Moor, a.w., p. 143.
- ¹³² Van den Doel, a.w. Insulinde, p. 127, 130.
- ¹³³ Van den Doel, a.w., p. 129, 131, 133, 137; Van 't Veer, a.w., p. 101-102, 125, 156-162, 167-170, 184, 211, 267-270; Den Hertog, a.w., p. 9-20, 96-99, 127-128. De Jong, Waaier van fortuin, p. 312, 328, 333, 335, 339; Van 't Veer spreekt over twee doden bij Van Daalens troep, Den Hertog over 35.
- ¹³⁴ Aletta Jacobs, *Herinneringen*, Nijmegen 1978 (2), p. 133.
- ¹³⁵ C.E. van Koetsveld, *Vijf en Twintig Jaren onder het Roode Kruis. Gedachtenisrede*, Den Haag 1892, p. 22.
- ¹³⁶ De Jong, Waaier van fortuin, p. 329-332.
- ¹³⁷ J.H. Rombach, *Nederland en het Rode Kruis*, Amsterdam 1992, p. 43.
- ¹³⁸ Van Bergen, De zwaargewonden eerst, p. 148-155.
- ¹³⁹ Archief NRK (ARA), inv. nr. 1, doos 1, hoofdbestuursvergadering 19-19-1894.
- ¹⁴⁰ Haneveld, Van Royen, a.w., p. 196-197.

¹⁴¹ 'Overzicht van het Belangrijkste Voorgekomen bij den Militair Geneeskundigen Dienst in Nederl. Indië in de maand november 1871', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 1-22, p. 4; ofschoon tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog ook al medische belangstelling was gewekt voor de geestelijke effecten van oorlogvoering, was het toch pas tijdens de Russisch-Japanse oorlog dat door nota bene de militair-medisch gezien achtergebleven Russen voor het eerst psychische nood erkend en als dusdanig behandeld werd. Richard A. Gabriel, Karen S. Metz, *A History of Military Medicine. Volume II: From the renaissance through modern times*, Westport 1992, p. 235-238.

¹⁴² J.K. Jacobs, 'Bijdrage tot onze kennis van de Neurasthenia Cerebralis', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXII (1893), p. 693-725; ook: Marijke Gijswijt-Hofstra, 'In search of Dutch neurasthenics from the 1880s to the early 1920s' in: Marijke Gijswijt-Hofstra, Roy Porter (eds.), *Cultures of Neurasthenia. From Beard to the First World War*, Amsterdam/New York 2001, p. 279-308, p. 295-296

¹⁴³ Leo van Bergen, *Zacht en Eervol. Lijden en streven in een Grote Oorlog*, Den Haag 1999, p. 204-205; Hans Binneveld, 'Nederland en de oorlogsneurosen', in: Hans Binneveld et al. (red.), *Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Hilversum 2001, p. 37-49, p. 38

¹⁴⁴ Jacobs, a.w., p. 695.

¹⁴⁵ a.w., p. 708.

¹⁴⁶ a.w., p. 712-713, 716.

¹⁴⁷ a.w., p. 713.

¹⁴⁸ a.w., p. 713-714.

¹⁴⁹ a.w., p. 714-716.

¹⁵⁰ a.w., p. 716-718.

¹⁵¹ a.w., p. 719.

¹⁵² a.w., p. 720.

¹⁵³ a.w., p. 720-725.

¹⁵⁴ a.w., p. 725.

¹⁵⁵ R. Oostingh, 'Uit de verslagen van den Militair Geneeskundigen Dienst. Een geval van traumatische neurose', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel (XXXV) (1895), p. 566-571, p. 566-567: een dwangarbeider met een geval van traumatische neurose waarschijnlijk als gevolg van een schotwond. Dit moest althans opgemaakt worden uit de anamnese van de patiënt, die echter zeer summier was, 'wat ten deele ook aan de stupiditeit van patiënt is toe te schrijven'. Ook: 'Verslag van het wetenschappelijk gedeelte der vergaderingen van de Vereeniging tot Bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in N.I. te Batavia gehouden in 1907', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XLVIII (1908), p. XX-XLVIII, p. XXI-XXII.

¹⁵⁶ J.M.E. Kunert, 'Uit de verslagen van den Militair Geneeskundigen Dienst. Eenige gevallen van traumatische neurose', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXVI (1897), p. 79-88, p. 79, 87-88.

-
- ¹⁵⁷ 'Uit de verslagen van den Geneeskundigen Dienst. Statistisch overzicht van de zieken, gewonden en overledenen tijdens en ten gevolge van de expeditie op Lombok (1894-1895) met de daarbij hoorende toelichtingen', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXVI (1900), p. 657-715, p. 658.
- ¹⁵⁸ J. Scholtens, 'Over simulatie van krankzinnigheid en dementia praecox', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XLIX (1909), p. 685-716, p. 685-686.
- ¹⁵⁹ a.w., p. 687-690.
- ¹⁶⁰ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 41.
- ¹⁶¹ Idem.
- ¹⁶² Hand., deel III, p. 104; E.B. Kielstra, a.w., p. 387; af en toe werd er ook sterke drank verzonden. Dit was echter het gevolg van schenkingen. Het NIRK zelf kocht geen spiritualiën in. Verslag der verrichtingen, 1874, p. 4.
- ¹⁶³ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 56; 1875, p. 56-57, 133, 147 (Overigens was het biljart een geschenk. Het was niet door het NIRK zelf betaald.).
- ¹⁶⁴ Becking, a.w., p. 505-507.
- ¹⁶⁵ 'Raadgevingen aan de leden en begunstigers der Nederlandsche comité's onder 'Het Roode Kruis'', in: Nuyens, a.w., p. 30-35, p. 34; zie ook: Van der Mandere, Geschiedenis van het NRK 1867-1917, p. 75: Omdat de MGD voor zijn taak was toegerust, 'heeft het Indische Roode Kruis er zich toe bepaald om de gezondheid van den soldaat te bevorderen door het zenden van verfrisschingen of ververschingen.'
- ¹⁶⁶ Verslag der verrichtingen, 1874, p. 22-23, citaat: p. 23.
- ¹⁶⁷ a.w., 1875, p. 18-19; Ook Van den Berg de Bruyn zag 'de menschenmin' van het Rode Kruis en het deelnemen aan 'de nationale taak' als allesbehalve tegengesteld. Berg de Bruyn, Voordracht, p. 18.
- ¹⁶⁸ 'Het Roode Kruis. Vrede op aarde', a.w., p. 6-7; Voor het oorlogsondersteunende werk van de Rode-Kruisverpleegster zie bv.: Herbert Grundhewer, 'Die Kriegskrankenpflege und das Bild der Krankenschwester im 19. und 20. Jahrhundert', in: Johanna Bleker, Heinz-Peter Schmiedebach (Hrsg.), *Medizin und Krieg. Vom Dilemma der Heilberufe 1865 bis 1985*, Frankfurt a.M. 1987, p. 135-152.
- ¹⁶⁹ J.A. Portengen, 'Het hospitaalschip van het Indisch leger 'Kosmopoliet III' tijdens de eerste Atjeh-expeditie', in: *Nederlandsch Militair Geneeskundig Archief*, jrg. 23 (1899), p. 90-95, p. 94.
- ¹⁷⁰ Verslag der verrichtingen, 1874, p. 68.
- ¹⁷¹ Becking, a.w., p. 491.
- ¹⁷² zie bv: Hand., deel XIV, p. 14, 19, 30, 31; deel XV, p. 25-28; Verslag der verrichtingen, 1876, p. 2; 1877, p. II; 1878, p. I-II; in de in deze paragraaf behandelde periode werd op deze wijze hulp verleend bij alle militaire expedities zoals Borneo 1870, Sumatra 1871, Deli 1872, Celebes 1872, Atjeh 1873 en 1874, Celebes 1874, Lombok 1894, Bali 1906, Flores 1907 en dus ook de beruchte Atjeh-expeditie uit 1904.
- ¹⁷³ zie bv.: Den Hertog, a.w., p. 112.
- ¹⁷⁴ Hand., deel VI, Den Haag 1879, p. 7; deel IX, Den Haag 1885, p. 8; deel XIII, p. 7; deel XIV, Den Haag 1894, p. 31-32; Van den Berg de Bruyn, a.w., p. 11; Verslag der verrichtingen, oct. 1870-juni 1873, p. 78.
- ¹⁷⁵ Verslag der verrichtingen, 1875, p. 51; 1876, p. 49.
- ¹⁷⁶ a.w., 1-6-1873 - febr. 1874, p. 1.

-
- ¹⁷⁷ a.w., 1870-1873, p. 46.
- ¹⁷⁸ Hand., deel XXV, p. 308; Verslag der verrichtingen, 1924, p. 5.
- ¹⁷⁹ Verslag der Verrigtingen, 1870-1873, p. 66-67.
- ¹⁸⁰ Becking, a.w., p. 499; P.J. van 't Hooft, 'Verslag over de inrichting van het ziekschap Kosmopoliet', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XVI (1874), p. 539-546, p. 539; zie ook: Haneveld, Van Royen, a.w., p. 262.
- ¹⁸¹ Haneveld, Van Royen, a.w., p. 56, 262-263.
- ¹⁸² Kerkhoff, a.w., 15; zie voor de weinig opwekkende omstandigheden in de ziekeninrichtingen: Den Hertog, a.w., p. 56-60.
- ¹⁸³ Hand., deel III, p. 123-124; Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 67.
- ¹⁸⁴ zie bv.: De Moor, a.w., p. 132-135.
- ¹⁸⁵ zie ook: Hand., deel III, p. 126-129.
- ¹⁸⁶ 'Verpleging onzer troepen te Atjeh', in: *De Indische Gids*, 1902 (deel 1), p. 568-569, p. 569; zie ook: Bakker, a.w., p. 197-198.
- ¹⁸⁷ Hand., deel XVI, p. 85-89; deel XVII, p. 31, 36; deel XVIII, p. 24, 27; Verslag der verrichtingen, 1901, p. 3-4; 1902, p. 3-4.
- ¹⁸⁸ Hand., deel IV, p. 5-6.
- ¹⁸⁹ Archief-NRK (ARA), nr. 263, cc-NIRK aan De Stuers, 10-10-1874 (nr. 491); Hand., deel IV, p. 6.
- ¹⁹⁰ E.B. Kielstra, 'Het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië', in: *Militair Tijdschrift*, 1876, p. 1-8, p. 2-3, 5.
- ¹⁹¹ Verslag der verrichtingen, 1874, p. 6-7.
- ¹⁹² a.w., 1875, p. 56.
- ¹⁹³ a.w., 1-6-1873 - febr. 1874, p. 10.
- ¹⁹⁴ Kielstra, Roode Kruis, p. 5.
- ¹⁹⁵ Verzameling van bulletins, 37 en 38, p. 7.
- ¹⁹⁶ Van den Berg de Bruyn, De ontwikkeling, a.w., p. 14, 20; Hand., deel XIX, p. 29; Den Hertog, a.w., p. 23; ook: a.w., p. 122.
- ¹⁹⁷ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 55, 71-72.
- ¹⁹⁸ Andrée Wiltens, Van Delden, Bulletin juni-julij 1873, p. 12-13.
- ¹⁹⁹ Hingman, a.w., p. 12.
- ²⁰⁰ Verslag der verrichtingen, 1-6-1873 - febr. 1874, p. 57-58, 71.
- ²⁰¹ a.w., 1874, p. 27.
- ²⁰² a.w., 1-6-1873 - febr. 1874, p. 30-32, citaat: p. 32; zie voor de herhaalde lof op Von Bultzingslöwen, behalve vele plaatsen in de Handelingen, J.F.D. Bruinsma, *De Verovering van Atjeh's groote Missigit*, Sneek 1889, p. 110-111. In de brieven die Von Bultzingslöwen aan het centraal-comité schreef, is aldoor sprake van 'onze troepen', 'ons bivak', 'onze soldaten'. Open brieven aan Borel, p. 148.
- ²⁰³ Verslag der verrichtingen, 1874, p. 45-46.
- ²⁰⁴ a.w., p. 144.

²⁰⁵ a.w., 1875, p. 10-12, citaat: p. 11.

²⁰⁶ a.w., p. 102; zie ook p. 232.

²⁰⁷ Van 't Veer, a.w., p. 172-173; Haneveld, Van Royen, Vrij van zichtbare gebreken, p. 13, 195.

²⁰⁸ Verslag der verrichtingen, 1876, p. 45; zie ook: Bakker, a.w., p. 107; en: Th. de Meester, J.A. van Dijk, 'Ingezonden', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. 40 (1900), p. 230-232. Het NIRK zorgde ook voor de lichamelijke gesteldheid van gezonde militairen.

²⁰⁹ Verslag der verrichtingen, 1876, p. 46-47.

²¹⁰ a.w., 1894, p. 14. Dwangarbeiders waren misdadigers die werden verplicht hand- en spandiensten voor het KNIL te verrichten.

²¹¹ a.w., p. 18; zie ook: p. 31.

²¹² Hand., deel V, p. 52; zie ook: Bakker, a.w., p. 107-108.

²¹³ Hand., deel IV, p. 95.

²¹⁴ a.w., deel VI, p. 35.

²¹⁵ 2e congres, p. 8.

²¹⁶ Van den Berg de Bruyn, De ontwikkeling, p. 21. Deze relatie was ook een Japans diplomaat al opgevallen nadat Japan tot de kring van beschaafde landen was toegelaten. Geoffrey Best, *Humanity in Warfare. The modern history of the international law of armed conflicts*, Londen 1983 (2), p. 141.

²¹⁷ Hand., deel VII, p. 26.

²¹⁸ a.w., deel VIII, p. 12-13. Het begin van art. 5 luidde nu: 'Het Centraal-Comité regelt in geval van oorlog in Nederlandsch-Indië of in de naburige bezittingen van andere Europeesche mogendheden, hetzij Nederland daar al dan niet in betrokken is, zoo ook in tijd van oproer, verzet en andere omstandigheden die het noodzakelijk doen zijn dat de wapens in de Nederlandsch-Oost-Indische bezittingen worden opgevat, de hulp door de Vereeniging te verleenen.' En art. 9 luidde: 'In geval van oorlog, oproer, verzet en andere omstandigheden die het noodzakelijk doen zijn dat de wapens [...] worden opgevat, treedt het voor de behoeften van de Nederlandsche land- en zee-macht in overleg met den Chef van het departement van Oorlog en dien van de Zeemacht in Nederlandsch-Indië'; Bakker, a.w., p. 109-110.

²¹⁹ Statuten 1939, p. 17, art. 28.3.

²²⁰ 'Het Roode Kruis in Ned. Oost-Indië', in: Verzameling van bulletins, a.w., p. 5. Er kon weer meer geld vanuit de kolonie naar het moederland worden overgemaakt, omdat de uitgebroken opstand, dankzij de moed en de volharding van 'onze krijgers' gedempt was.

²²¹ zie ook: Van den Berg de Bruyn, a.w., p. 13-14.

²²² Hand., deel III, p. 106. De brief van Uhlenbeck is gedateerd 17-2-1870. Dit moet echter 17-2-1871 zijn; Verslag der verrichtingen, oct. 1870-juni 1873, p. 46-47.

²²³ Hand. deel III, p. 106 (Indische soldaten zijn soldaten van het KNIL); Verslag der verrichtingen, oct. 1870-juni 1873, p. 47-48.

²²⁴ Hand. deel III, p. 107; Bakker, a.w., p. 100; Van den Berg de Bruyn, a.w., p. 6; Voor de dank van het leger zie ook: Gerlach, a.w., p. 32, 49; Kielstra, Verrichtingen 1876, p. 109. '[De verrichtingen van het NIRK] worden [...] bij

het leger steeds op den hoogsten prijs gesteld, en de door ieder beaamde verklaring: 'Het Roode Kruis doet in Indië veel goed' is het schoonste loon voor hen, die daaraan bij voortduring zoo belangeloos hunne krachten wijden.'; Open brieven aan Borel, p. 217; Kielstra, Roode Kruis, p. 3.

²²⁵ Den Hertog, a.w., p. 112-113.

²²⁶ 'Verslag van het verhandelde in de vergadering 26-10-1894', in: *Vereeniging tot Beoefening der Krijgswetenschap*, jrg. 30 (1894-1895), p. 1-6, p. 2.

²²⁷ Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 74.

²²⁸ a.w., p. 75-77; a.w., 1876, p. 13-14; Andrée Wiltens, Van Delden, bulletin juni-julij 1873, p. 13, ook: p. 17-18.

²²⁹ Archief NRK (ARA), nr. 306, dossier 35.2: J. van Swieten aan cc-NIRK 17-1-1874

²³⁰ Brief van het hoofdcomité te Den Haag aan het cc-NIRK 29-4-1874: 'De lof aan den arbeid van 'Het Roode Kruis' in Indië, en meer in het bijzonder in Atjeh, door dien bevelhebber uitgesproken, heeft het Hoofd-Comité de grootste voldoening geschonken.' Verslag der verrichtingen, 1874, p. 73.

²³¹ Verslag der verrichtingen, 1-6-1873 - febr. 1874, p. 42; tekenend voor de verhouding met de militaire instanties was ook dat in de vele dankbrieven aan het NIRK zelden of nooit dank werd gezegd voor het humanitaire streven, maar wel voor de getoonde belangstelling en sympathie voor de KNIL-soldaten. Zie bv.: Verslag der verrichtingen, 1875, p. 106. 108.

²³² Kielstra, Roode Kruis, p. 6-7.

²³³ E.B. Kielstra, 'Verslag der verrichtingen van het Centraalcomité in Nederlandsch-Indië van de Nederlandsche vereeniging tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog, over het jaar 1876', in: *Indisch Militair Tijdschrift*, 1877, p. 109-113, p. 111.

²³⁴ idem. Voor de hele discussie zie: Verslag der verrichtingen 1875, in: mil. tijdschr. 1876, p. 388; Verslag der verrichtingen 1876, in: Ind. mil. tijdschr., 1877, p. 110-113; E.B. Kielstra, Het Roode Kruis, p. 5-8.

²³⁵ a.w., p. 5-6.

²³⁶ Kielstra, Verrichtingen 1876, p. 112-113.

²³⁷ Verslag der verrichtingen, 1876, p. 35, 283-284.

²³⁸ Van den Berg de Bruyn, a.w., p. 20.

²³⁹ 'Aantekeningen over de verpleging onzer troepen te Atjeh in de hospitalen en te velde', in: *De Indische Gids*, 1901 (deel 2), p. 1053-1063, p. 1053, 1062-1063; Verslag der verrichtingen, 1876, p. 35.

²⁴⁰ Bakker, a.w., p. 111.

²⁴¹ Aantekeningen over de verpleging onzer troepen, a.w., p. 568; zie ook: Hand., deel XVII, p. 34-36; Verslag der verrichtingen, 1901, p. 5, 8-10.

²⁴² Hand., deel III, p. 109, 113; Verslag der verrichtingen, 1870-1873, p. 49.

²⁴³ Off. van gez. Noordewier aan boord van de Filips van Marnix, 16-5-1874. Verslag der verrichtingen, 1874, p. 75-78.

²⁴⁴ L.A. Demmers, 'Een en ander omtrent eene expeditie in 1896 te Atjeh van medisch standpunt', in: *Militair Geneeskundig Tijdschrift*, 1898, p. 1-6/77-87, p. 85-86; Hand., deel XVII, p. 32-33; tegen het artikel van Demmers werd door het cc-NIRK overigens geprotesteerd. De kritiek van Demmers was hier en daar wel terecht, maar zeer

overtrokken, wat te wijten zou zijn aan onbekendheid van Demmers met de doelstellingen van het NIRK. Dat NIRK - men gaf het toe - verleende weliswaar ook hulp aan gezonden, maar die hulp was en bleef secundair. Kritiek op de kwantiteit en kwaliteit van die bepaalde hulp was dan ook niet op haar plaats. Th.H. de Meester, J.A. van Dijk jr., 'Ingezonden', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. XL (1900), p. 230-232; Demmers op zijn beurt kwam hiertegen weer in het geweer. Hij had ten eerste nooit de bedoeling gehad het NIRK als geheel aan te vallen, maar enkel en alleen de specifieke hulp tijdens die bepaalde expeditie onvoldoende gevonden, en dat vond hij nog. Dit had niets met onbekendheid met de statuten te maken. Die kende hij wel. Hij onderschreef ze ook en juichte het werk van het NIRK over het geheel genomen van harte toe. L.A. Demmers, 'Ingezonden', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. XL (1900), p. 348-353.

²⁴⁵ G.F.W. Borel, *Onze Vestiging in Atjeh*, Den Haag 1878, p. 261.

²⁴⁶ C. de Mooy, 'Herinnering aan mijn verblijf te Atjeh', in: *Nederlandsch Militair Geneeskundig Archief*, jrg. 6 (1882), p. 75-92, 181-208, p. 191; een typisch voorbeeld van een militaire dankbrief - over het algemeen grote hulde, maar... - is te lezen in: J.A. Portengen, 'Het hospitaalschip der Marine 'Filips van Marnix' tijdens de tweede Atjeh-expeditie', in: *Nederlandsch Militair Geneeskundig Archief*, jrg. 20 (1896), p. 429-444, jrg. 21 (1897), p. 1-24, p. 22-24; de raderbaar was een draagbaar op wielen, waar zeer eenvoudig, zonder veel tilwerk, de gewonden op konden worden gelegd en af konden worden gehaald.

²⁴⁷ Hand., deel III, p. 110.

²⁴⁸ Het rechtevenredige verband tussen militaire actie en NIRK-hulp was ook Van den Berg de Bruyn en Ten Siethoff opgevallen. Berg de Bruyn, *De ontwikkeling*, p. 13, 15, 17; 2e congres, a.w., p. 9.

²⁴⁹ Hand., deel XXII, p. 78.

²⁵⁰ Hand., XXV, p. 278; Verslag der verrichtingen, 1914, p. 3-4.

²⁵¹ zie bv.: Berg de Bruyn, *De ontwikkeling*, p. 21; idem, Voordracht, p. 11; Bakker, *Het Roode Kruis*, p. 201).

²⁵² Hand., XXI, p. 105-106.

²⁵³ Archief-NRK (ARA), nr. 51 (map: 1915-1925), Pleyte aan gouverneur-generaal, 14-10-1914 (nr. 55/2520), p. 1-2.

²⁵⁴ a.w., p. 3.

²⁵⁵ a.w., p. 3-4.

²⁵⁶ Archief-NRK (ARA), nr. 51 (map: 1915-1925), Pleyte aan hoofdcomité, 17-3-1916 (nr. 82).

²⁵⁷ Archief-NRK (ARA), nr. 51 (map: 1915-1925), Pleyte aan gouverneur-generaal, 23-6-1915.

²⁵⁸ Verslag der verrichtingen, 1915, p. 3; 2e congres, a.w., deel I, p. 9.

²⁵⁹ Hand., XXV, p. 279; Verslag der verrichtingen, 1914, p. 4-5.

²⁶⁰ Hand., deel XXV, p. 303.

²⁶¹ Berg de Bruyn, Voordracht, a.w., p. 12; Hand., XXV, p. 303-306; Verslag der verrichtingen, 1915, p. 4, 5; idem, 1916, p. 3.

²⁶² Verslag der verrichtingen, 1915, p. 5.

²⁶³ Idem.

²⁶⁴ a.w., 1916, p. 4.

²⁶⁵ a.w., 1917, p. 4, 15.

²⁶⁶ a.w., 1918, p. 7.

²⁶⁷ a.w., 1919, p. 7.

²⁶⁸ R.B. van Dijken, W.M.G. Helfferich, 'De taak van het Roode Kruis op Java in oorlogstijd en de daaruit voortvloeiende voorbereidende arbeid in vreedetijd', in: *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 65 (1934), afl. 2, p. 1190-1197, p. 1192; P. Peverelli, 'De taak van het Roode Kruis in oorlogstijd', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel 75 (1935), afl. 9, p. 718-128, p. 725.

²⁶⁹ zie: Van Bergen, De zwaargewonden eerst, p. 226-256.

²⁷⁰ Hand., deel XXVI, p. 118.

²⁷¹ Verslag der verrichtingen, 1915, p. 18.

²⁷² Berg de Bruyn, De ontwikkeling, p. 24.

²⁷³ Berg de Bruyn, Voordracht, p. 12-13. Zelf wist Van den Berg de Bruyn niet precies wat de oorzaak van de neergang was geweest. 'Gebrek aan gezond verstand of gemis aan naastenliefde dan wel fouten in de opzet. Ik ben geneigd tot de laatste veronderstelling over te hellen.' a.w., p. 12; zie ook: Verslag der verrichtingen, 1925-1926, p. 28.

²⁷⁴ Berg de Bruyn, Voordracht, p. 13.

²⁷⁵ Berg de Bruyn, Voordracht, p. 13.

²⁷⁶ Verslag der verrichtingen, 1876, p. 48; zie ook: Bakker, Het Roode Kruis, p. 109; Berg de Bruyn, De ontwikkeling, p. 13.

²⁷⁷ Verslag der verrichtingen, 1899, p. 4; Hand., deel XVI, p. 25.

²⁷⁸ Verslag der verrichtingen, 1919, p. 4.

²⁷⁹ Bakker, Het Roode Kruis, p. 197. Een kleine veertig jaar later, dus na het aanvaarden van het vredeswerk, deed zich een eendere situatie voor. Ook de ambulance die vanuit Nederlandsch-Indië in 1937 naar China werd gestuurd, had niets met het NIRK van doen. Zij was geheel en al opgezet door de Chinese gemeenschap. Verschil is wel dat het NIRK zich op déze ambulance absoluut niet heeft beroemd. Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 247: V. d. Bussche, secr. dagelijks bestuur NIRK, aan gouverneur generaal, 21-10-1937. Verder kan nog gewezen worden op de ambulance die door het NRK in diezelfde tijd naar Ethiopië werd gestuurd waar de troepen van negus Haile Selassie vochten tegen de legers van het Italië van duce Mussolini. Het NIRK besloot geen oproep te laten plaatsen in de Nederlands-Indische pers voor geldelijke steun aan die Nederlandse ambulance, omdat die steun wellicht ten koste zou gaan van steun voor het NIRK zelf. Het Nederlands-Indische belang diende voorop te staan. Om toch de eenheid in het streven van moeder- en dochtervereniging te bewaren werd een eenmalig bedrag ter grootte van vijf procent van de inkomsten over 1934 naar Den Haag overgemaakt. 'De Nederlandsche ambulance naar Abessynië', in: *Mededeelingen*, december 1935, p. 8-16, p. 8-9.

²⁸⁰ Bakker, Het Roode Kruis, p. 200-201; 1e congres, a.w., deel III, p. 34; Berg de Bruyn, Voordracht, p. 3-4, 11; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 67-68; deze pest-ambulance diende volgens Van der Mandere een nationaal-koloniaal belang, en was enkel mogelijk door het bestaan van een organisatie als het Roode Kruis. Van der Mandere, Gedenkboek, p. 36.

²⁸¹ Archief-NRK (ARA), nr. 51 (map: 1915-1925), Lingbeek aan hoofdcomité, 25-8-1915.

²⁸² H. Bakker, 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Officieel Gedenkboek. Uitgegeven ter gelegenheid van het 40-jarig regeeringsjubileum van koningin Wilhelmina*, Amsterdam 1938, p. 819-825, p. 821.

²⁸³ Statuten 1939, p. 10; deze statuten waren op 9-12-1938 op de hoofdbestuursvergadering door het NRK goedgekeurd.

²⁸⁴ Verslag der verrichtingen, 1934, p. 9; zie ook: 2e congres, a.w., p. 14-15.

²⁸⁵ Archief-NRK (ARA), nr. 51 (map: 1925-1935), J.W. Meyer Ranneft, *Aan de Ingezeten van Nederlandsch-Indië*, propaganda-folder, 1-11-1935.

²⁸⁶ zie bv.: 1e congres, deel III, p. 25-26.

²⁸⁷ 2e congres, a.w., deel I, p. 54.

²⁸⁸ J. Th Wilkens, *Prae-advies omtrent de Vraag 'In hoeverre is het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië gereed voor een Oorlogstaak?'*, z.p. 1938 (ongep. man. Rode-Kruisbibl. nr. 4072).

²⁸⁹ J.G.A. Ten Siethoff, 'Het Roode Kruis-congres', in: *Mededeelingen*, mei 1936, p. 51-54, p. 53.

²⁹⁰ Van Dijken, Helfferich, a.w., p. 1190.

²⁹¹ Berg de Bruyn, Voordracht, p. 10.

²⁹² H.J. Spit, 'De taak van het Nederlandsch-Indische Roode Kruis in de huidige omstandigheden', in: *Mededeelingen*, sept.-nov. 1939, p. 85-88, p. 86.

²⁹³ J.A.J. Meijer, 'Het Roode Kruiscongres-1938 in Nederlandsch-Indië', in: *Het Reddingwezen/De Samaritaan*, 1938, p. 349-352, p. 349-350, citaat: p. 350; 1e congres, deel I, p. 60; ook: 2e congres, deel I, p. 50-53.

²⁹⁴ 1e congres, deel I, p. 9.

²⁹⁵ J.G.A. Ten Siethoff, 'Taak van het Roode Kruis in vredes- en oorlogstijd', in: *Mededeelingen*, mei 1936, p. 54-56.

²⁹⁶ Hand., 10-6-1938, p. 66; 2e congres, deel I, p. 15.

²⁹⁷ J.A.A. van Doorn, *De Laatste Eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project*, Amsterdam 1994, p. 91-92. Hier kan nog aan worden toegevoegd dat een deel van dat werk werd uitgevoerd door twee Duitse artsen, Ernst Rodenwaldt en diens militair-geneeskundige medewerker Wolfgang Weck, werkzaam op het Eijkman-Instituut te Batavia waar onderzoek werd gedaan op het gebied van de volksgezondheid. Bij het onderzoek naar Malaria werkte Rodenwaldt bij tijd en wijle samen met de bekende Nederlandse zoöloog en epidemioloog Nicolaas Hendrik Swellengrebel. Behalve in malaria-onderzoek was hij ook gespecialiseerd in rassenhygiëne en 'bastaard-' of 'mestiesproblematiek', waarbij de veronderstelde lichamelijke en geestelijke problemen van kinderen voortgekomen uit ouders van twee verschillende rassen onderwerp van onderzoek waren. In 1932 en 1933 was hij lid van de 'Auslands-NSDAP'. Volgens de Duitse medisch-historicus Wolfgang Eckart stond in ieder geval een deel van zijn in Nederlandsch-Indië uitgevoerde werk, zoals het op de autochtone bevolking uitproberen van nieuwe geneesmiddelen van de Duitse farmacologische industrie, in dienst van de Duitse oorlogsvoorbereiding. Het in oktober 1940 gereedgekomen 'Kolonialblutschutzgesetz' vertoonde, aldus Eckart, duidelijk de hand van zowel Rodenwaldt als Weck. Eckart, a.w., p. 519, 525, 531, 534-535, 590; J.P. Verhave, 'Malaria: epidemiologie en immuniteit in de Indische archipel', in: G.M. van Heteren (red.), *Nederlandse Geneeskunde in de Indische archipel 1816-1942*, Amsterdam

1989, p. 83-100, p. 93; Rodenwaldt schreef bijvoorbeeld samen met Swellengrebel het boek: *Die Anophelen von Niederländisch-Ostindien*, Jena 1932

²⁹⁸ Spit, a.w., p. 88; ook: P.N. Tissot van Patot, 'De recente reorganisatie van de afdeeling Nederlandsch-Indië van de vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis' in verband met de haar toebedeelde taak in oorlogstijd', in: *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 67 (1936), afl. 2, p. 1034-1051, p. 1051.

²⁹⁹ bv.: Van Dijken, Helfferich, a.w., p. 1192.

³⁰⁰ bv: 2e congres, deel I, p. 20.

³⁰¹ Van Dijken, Helfferich, a.w., p. 1193-1194.

³⁰² a.w., p. 1195.

³⁰³ Idem.

³⁰⁴ a.w., p. 1195-1196.

³⁰⁵ a.w., p. 1196-1197; zie ook: 'Mobilisatie van het Roode Kruis', in: *Deli-courant*, 16-12-1941, 1e blad, p. 3.

³⁰⁶ P. Peverelli, 'De taak van het Roode Kruis in oorlogstijd', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel 75 (1935), afl. 9, p. 718-728, p. 725.

³⁰⁷ a.w., p. 726.

³⁰⁸ a.w., p. 727-728.

³⁰⁹ Tissot van Patot, a.w., p. 1034-1035; Verslag der verrichtingen, 1935, p. 9.

³¹⁰ Tissot van Patot, a.w., p. 1035; Verslag der verrichtingen, 1935, p. 9-10, 18-19.

³¹¹ Tissot van Patot, a.w., p. 1035-1036.

³¹² a.w., p. 1036-1037, citaat: p. 1037.

³¹³ a.w., p. 1036.

³¹⁴ Verslag der verrichtingen, 1935, p. 26-28, citaat, p. 28.

³¹⁵ a.w., 1936, p. 20; Tissot van Patot, a.w., p. 1037; het rapport is weergegeven in: 1e congres, deel II.

³¹⁶ Tissot van Patot, a.w., p. 1038.

³¹⁷ a.w., p. 1041.

³¹⁸ a.w., p. 1042.

³¹⁹ a.w., p. 1042-1043.

³²⁰ a.w., p. 1043.

³²¹ a.w., p. 1044.

³²² a.w., p. 1046, 1049; citaat: 1e congres, deel II, p. 49.

³²³ Tissot van Patot, a.w., p. 1050.

³²⁴ 1e congres, a.w., deel II, p. 44.

³²⁵ Van den Doel, a.w., p. 245.

³²⁶ H.M. van de Vegt, 'Geneeskunst en oorlog', in: *Recent Medisch-ethisch Denken II*, Leiden 1970, p. 100-147, p. 128.

³²⁷ J.A. Verdoorn, 'Medische ethiek en militaire normatiek', in: J.A. Verdoorn, *Mars en Aesculapios*, Utrecht 1985, p. 133-194, p. 147.

-
- ³²⁸ H. Pinkhof, 'Gevangenisstraf geëischt tegen een arts', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78 (1934), II, p. 1891.
- ³²⁹ J.C.H. Blom, *De Mouterij op De Zeven Provinciën. Reacties en gevolgen in Nederland*, Utrecht 1983 (2), p. 51-52. (Of Boshart ook inderdaad de grote initiator is geweest, wordt door Blom betwijfeld.) Bos was overigens niet de enige die voor het gerecht werd gedaagd. Hij was slechts één van de zestien officieren die het 'onjuist optreden bij mouterij' op een proces was komen te staan. a.w., p. 63.
- ³³⁰ Van de Vegt, *Geneeskunst en oorlog*, p. 131; 'Het vonnis van de zee krijgsraad', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78, II, p. 2013; 'Het sprookje van den neutralen Roode Kruis-arts en "De Zeven Provinciën"', in: *De Stormklok. Strijdorgaan van de Jongeren Vredesactie*, z.pag. z.d. (medio 1934); Pinkhof, a.w., p. 1891.
- ³³¹ Verdoorn, *Medische ethiek*, p. 147.
- ³³² J.J. Louwerse, 'Het pleidooi in hoger beroep voor den off. v. gez. Bos', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78, III, p. 4000-4003, p. 4001.
- ³³³ Pinkhof, a.w., p. 1891.
- ³³⁴ idem, noot 2..
- ³³⁵ 'De motiveering van het vonnis van het Hoog Militair Gerechtshof', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78 (1934), III, p. 3820-3821, citaat: p. 3821.
- ³³⁶ H. Pinkhof, 'Het pleidooi in hooger beroep voor den off. v. gez. Bos', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78 (1934), III, p. 3611-3612.
- ³³⁷ Louwerse, a.w., p. 4000-4001.
- ³³⁸ a.w., p. 4002-4003, citaat: p. 4003.
- ³³⁹ F.H.A. Kothe, 'Arts en officier van gezondheid', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 78 (1934), III, p. 3301-3304 (met een naschrift van H. Pinkhof), p. 3301-3303, citaat: p. 3303.
- ³⁴⁰ a.w., naschrift Pinkhof, p. 3303-3304.
- ³⁴¹ Van de Vegt, a.w., p. 131-132.
- ³⁴² zie voor de pacifistische acties tegen het NRK: Van Bergen, *De Zwaargewonden Eerst?*, p. 343-355.
- ³⁴³ F.J. Domela Nieuwenhuis, 'Roode Kruis en vredesbeweging in Ned. Indië', in: *Vredeswerk*, jrg. 5, nr. 6 (15-6-1935), p. 1-2; van Rode-Kruiszijde werd er aan gerefereerd door P. Peverelli tijdens het *1e Congres van de afdeling Nederlandsch-Indië van de Vereeniging "Het Nederlandsch-Indische Roode Kruis"* (sic) *gehouden te Batavia-centrum op 21 april 1936*, z.p. z.j., p. 49.
- ³⁴⁴ J. Roorda, 'Actie der geneesheeren ter voorkoming van oorlog', in: *De Volkenbond. Officieel orgaan van de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede*, april 1934, p. 208-211, p. 208-209.
- ³⁴⁵ Het sprookje van den neutralen Rooden Kruis-arts, a.w.
- ³⁴⁶ Verslag der verrichtingen, 1936, p. 14.
- ³⁴⁷ 1e congres, deel III, p. 53; Verslag der verrichtingen, 1936, p. 20.
- ³⁴⁸ Verslag der verrichtingen, 1936, p. 23-24; a.w, 1937, p. 15-16.
- ³⁴⁹ a.w., 1936, p. 15.

³⁵⁰ 1e congres, a.w., deel I, p. 3; Meyer Ranneft had de volgende visie op het Rode Kruiswerk: '[Het NIRK is] een klein en onvolkomen doch algemeen en actief werkend lichaam bezielde door vorstelijk voorbeeld met hoge nobele doelstelling, werkend met de bescheiden Indische middelen waaraan wij gewend zijn in en voor en aangepast aan de Indische samenleving, niemand in den weg staand, niemand bestrijdend, samengaan met Nederland en vóór alles strevende naar zakelijkheid, eenvoud en gereed zijn.' Jaarverslag van het hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis, 1936, p. 27; Hand., 1937, p. 37.

³⁵¹ 1e congres, deel III, p. 9.

³⁵² a.w., p. 15.

³⁵³ a.w., p. 25-26, citaat: p. 26.

³⁵⁴ a.w., p. 25-26, 30.

³⁵⁵ a.w., p. 30-31, 37.

³⁵⁶ a.w., p. 44.

³⁵⁷ a.w., p. 57.

³⁵⁸ a.w., p. 57-58.

³⁵⁹ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 029884.

³⁶⁰ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 030145, 029899.

³⁶¹ 2e congres, a.w., deel I, p. 2.

³⁶² Jaarverslag van het hoofdbestuur van de het NRK, 1937, p. 24; Wilkens, a.w., p. 1-13.

³⁶³ Wilkens, a.w., p. 14.

³⁶⁴ Idem.

³⁶⁵ a.w., p. 15; J.A.J. Meijer onderschreef Wilkens bevindingen. Dossier centraal comité Nederlandsch-Indië, in: NRK-archief, Leeghwaterplein 27, Den Haag, historisch archief, ordner 2, trefwoord: Indië, hoofdstuk: de voorbereiding tot de oorlogstaak, p. 6.

³⁶⁶ Wilkens, a.w., p. 17.

³⁶⁷ a.w., p. 18-19.

³⁶⁸ a.w., p. 24.

³⁶⁹ Idem.

³⁷⁰ 2e congres, deel I, p. 45.

³⁷¹ a.w., p. 46.

³⁷² Idem.

³⁷³ zie: Van Bergen, Met plicht komt recht, *passim*.

³⁷⁴ Hand., 21-6-1940, p. 44.

³⁷⁵ Dossier centraal comité Nederlandsch-Indië, a.w., hoofdstuk: samenvatting van de hoofdzaken van hetgeen tijdens de vergadering van het dagelijksch bestuur op 27 juli j.l. verhandeld werd, p. 2.

³⁷⁶ Archief-NRK (ARA), nr. 51 (map: 1938-1940), Winckel aan hoofdbestuur, 13-9-1939.

³⁷⁷ 2e congres, deel I, p. 42-43.

³⁷⁸ a.w., p. 18; Wilkens, a.w., p. 19.

-
- ³⁷⁹ Dossier centraal comité a.w., samenvatting, p. 4-5, citaat: p. 5.
- ³⁸⁰ NIOD-Ind. afd., archiefmap 029848-030011, nr. 029883.
- ³⁸¹ zie bv.: 'Hoe een hospitaal ontruimd werd. Onder het oog van den vijand', in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 27-1-1942, 3e blad, p. 2.
- ³⁸² NIOD-Ind. afd., archiefmap 029848-030011, nr. 029884.
- ³⁸³ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 04419.
- ³⁸⁴ Marine commandant Australië, inv. nr. HC-16/33, Nederlands consulaat Sydney aan landvoogd Batavia, 12-2-1942.
- ³⁸⁵ Dossier centraal comité, a.w., Meijer aan Beelaerts van Blokland, 13-7-1939, p. 1-2; de voorbereiding tot de oorlogstaak, p. 4-7, citaat: p. 5-6; in het artikel *Het Soerabaiasch Roode Kruis. Uitreiking vaandel en diploma's*, uit december 1940, was sprake van enkele tientallen helpsters. 'Het Soerabaiasch Roode Kruis. Uitreiking vaandel en diploma's', in: *Soerabaiasch Handelsblad*, 21-12-1940, 2e blad, p. 2.
- ³⁸⁶ Dossier centraal comité, J.A.J. Meijer aan Beelaerts van Blokland, Tjater 13 juli 1939.
- ³⁸⁷ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 029891.
- ³⁸⁸ Dossier centraal comité, samenvatting, p. 1.
- ³⁸⁹ Idem.
- ³⁹⁰ a.w., p. 8.
- ³⁹¹ De Jong, Waaier van fortuin, p. 577; de ellende in de kampen in de archipel was het gevolg van de oorlogsomstandigheden, desinteresse, het toevallige karakter van de kampcommandant, superioriteitsgevoelens, en was daardoor min of meer te vergelijken met de toestanden die heersten in de Nederlandse kampen uit de jaren dertig, zoals dat te Boven-Digoel, opgezet voor Indonesische nationalisten en communisten, kampen overigens waar het Rode Kruis geen bemoeienis mee heeft gehad. Rudy Kousbroek, 'Vijftien jaar Boven-Digoel', in: idem, a.w., p. 167-172; I.F.M. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, Amsterdam 1973, passim.
- ³⁹² gec. uit: Rudy Kousbroek, 'Acht jaar maagpijn', in: idem, a.w., p. 468-486, p. 481-482.
- ³⁹³ Eindrapport, p. 13-14.
- ³⁹⁴ J.J. Brugmans e.a. (red.), *Nederlandsch-Indië onder Japanse Bezetting. Gegevens en documenten over de jaren 1942-1945*, Franeker 1960, doc. nr. 161, p. 290-292: 'Het werk van het Roode Kruis in Oost-Java, p. 290, noot 3.
- ³⁹⁵ J. van de Vosse, *Het Informatiebureau van het Nederlandsche Roode Kruis. Verslag over zijne werkzaamheden van 1939 tot en met 1947*, Den Haag 1948, p. 42.
- ³⁹⁶ Riesenberger, a.w., 127 (met dank aan de volkenrechtskundige K.C. Wellens, Universiteit Nijmegen).
- ³⁹⁷ Wim Wertheim, Hetty Wertheim-Gijse Weernink, *Vier Wendingen in ons Bestaan. Indië verloren, Indonesië geboren*, Wageningen 1991, p. 255-256.
- ³⁹⁸ Van den Doel, a.w., p. 273-274; De Jong, Waaier van fortuin, p. 579.
- ³⁹⁹ D. van Velden, *De Japanse Burgerkampen*, Franeker 1985 (4), p. 184; NIOD-Ind. afd. doc. nr. 029885.
- ⁴⁰⁰ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 055288.
- ⁴⁰¹ Van Velden, a.w., p. 184, noot 1.

-
- ⁴⁰² NIOD-Ind. afd. doc. nr. 029885.uit: *Eindverslag van de Werkzaamheden door het Nederlandse Rode Kruis gedurende vele jaren in Ned. Indië verricht*, NIOD-Ind. afd. doc. nrs. 029848-030177.
- ⁴⁰³ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 11b, eerste helft, Leiden 1985, p. 383; ook: Wertheim, a.w., p. 269.
- ⁴⁰⁴ Wertheim, a.w., p. 296.
- ⁴⁰⁵ L.F. Jansen, *In deze Halve Gevangenis. Dagboek Batavia/Djakarta 1942-1945*, Franeker 1988, p. 137.
- ⁴⁰⁶ Idem.
- ⁴⁰⁷ a.w., p. 189, 400 (noot 46).
- ⁴⁰⁸ J. Soesman, *Rapport Roode Kruis-Malang*, NIOD-Ind. afd. doc. nrs. 004397-004427, 004419.
- ⁴⁰⁹ NIOD-Ind. afd. doc. nrs. 051365; 064087; 016365; 004418.
- ⁴¹⁰ zie bv. Jean Claude Favez, *Une Mission Impossible? Le CICR, les déportations et les camps de nazis*, Genève 1988, passim, met name: p. 387-390.
- ⁴¹¹ J. André Jansma, *Outline of Activities in Sourabaia and Elsewhere during and after the Japanese Occupation*, NIOD-Ind. afd. doc. nrs. 016365-016368, nr. 016366
- ⁴¹² NIOD-Ind. afd. doc. nr. 016366.
- ⁴¹³ De Jong, a.w., p. 383; Van Velden, a.w., p. 185.
- ⁴¹⁴ Van Velden, a.w., p. 185.
- ⁴¹⁵ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 029983.
- ⁴¹⁶ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 004416.
- ⁴¹⁷ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 061833.
- ⁴¹⁸ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 016366.
- ⁴¹⁹ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 003171.
- ⁴²⁰ Brugmans, a.w., doc. nr. 257, p. 413-414, 'Uit het verslag van een geïnterneerde vrouw in West-Java' 23-1-1946, p. 413 (voorafgaand redactioneel); Voor de hulp in de kampen en het positieve eindoordeel over het NIRK-werk in de bezettingstijd zie: NIOD-Ind. afd., archiefmap 029848-030011, nr. 029884. 'Dat het Roode kruis op grote schaal personeel opgeleid had, kwam vooral tijdens de bezetting de maatschappij ten goede in de kampen en elders.'
- ⁴²¹ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 028756.3.
- ⁴²² De Jong, a.w., p. 383.
- ⁴²³ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 016367.
- ⁴²⁴ Idem.
- ⁴²⁵ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 060809.
- ⁴²⁶ zie: De Jong, a.w., p. 383, noot 2.
- ⁴²⁷ De Jong, a.w., tweede helft, p. 894.
- ⁴²⁸ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 061366.
- ⁴²⁹ zie bv.: Brugmans, a.w., p. 292.
- ⁴³⁰ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 004415; De Jong, a.w., eerste helft, p. 384.

-
- ⁴³¹ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 004415.
- ⁴³² J.H. Soesman, Rapport Roode Kruis-Malang, NIOD-Ind. afd. doc. nr. 004397-004427, 004416.
- ⁴³³ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 004415.
- ⁴³⁴ a.w., p. 290.
- ⁴³⁵ Idem.
- ⁴³⁶ a.w., p. 290-291.
- ⁴³⁷ J.H. Soesman, *Antwoord op Enqueteformulier*, NIOD-Ind. afd. doc. nrs. 004385-004390, 004387.
- ⁴³⁸ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 004388.
- ⁴³⁹ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 004385, 004404.
- ⁴⁴⁰ NIOD-Ind. afd. doc. nr. 004403, 004405, 004416.
- ⁴⁴¹ Brugmans, a.w., p. 291.
- ⁴⁴² Idem.
- ⁴⁴³ a.w., p. 290-291.
- ⁴⁴⁴ a.w., p. 292.
- ⁴⁴⁵ Marine commandant Australië, inv. nr. Hd-5/3, N.S. Blom aan de leden van den Raad van Departementshoofden Hr. Ms. Gezant, 22-6-44; Nederlandse stafofficieren South East Asia Command, inv. nr. Fd-8/17, P.J.G. Huijjer aan ned. stafoff. SEAC, 8-7-44.
- ⁴⁴⁶ Londen 1940-45, BB-RK, NI 101.
- ⁴⁴⁷ Ministerie voor algemeene oorlogvoering, doos 63, nr. 353.83.602 en 353.83.806.1 [diversen].
- ⁴⁴⁸ Marine commandant Australië, inv. nr. Hd-5/1, Hd-5/2.
- ⁴⁴⁹ P.J. Drooglever, M.B. Schouten (red.), *Officiële Bescheiden Betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen 1945-1950*, Den Haag 1971 e.v., I, nr. 36; C.L. Bense jr., 'Het huidige medische werk in Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 90 (1946), IV, p. 1548-1550, p. 1549.
- ⁴⁵⁰ Notulen Dagelijks bestuursvergaderingen, verg. 29-8-1945, p. 3.
- ⁴⁵¹ Martin Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 2001, p. 150-153; De Jong, Waaier van fortuin, p. 584-585; Thijs Brocades Zaalberg, Wim Willems, 'Onmacht, ontkenning en onderschatting. De evacuatie van Nederlanders uit Zuidoost-Azië na de Tweede Wereldoorlog', in: Conny Kristel (red.), *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming*, Amsterdam 2002, p. 63-92, p. 66.
- ⁴⁵² Een van de zendingsartsen was J.A. Verdoorn, die later een der oprichters van de Nederlandse Vereniging voor Medische Polemologie zou worden en schrijver van het standaardwerk *Arts en Oorlog*. Hij zou een van de mensen zijn geweest die Poncke Princen hadden geholpen bij zijn tocht van het Nederlandse naar het Indonesische leger.
- ⁴⁵³ 'Rode Kruis Solo', in: *Indonesië*, XVI, (6-4-1946), p. 3.
- ⁴⁵⁴ Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, II, nr. 258: Verslag Spits (chief commanding officer Amacab Sumatra), p. 512-542, 528.
- ⁴⁵⁵ Verspijck, Het NRK, p. 204.

⁴⁵⁶ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie; W. Doorenbos, *Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946*, p. 7.

⁴⁵⁷ Algemene secretarie 1942-1950, nr. 3766, O.M. Lehner, Rapport kamp Belawan en Siantar, 15-11-1949; J.J. Molet (gen.maj.KNIL), 23-11-1949; P. Scholten (gen.maj.) aan kabinet legercommandant, 17-11-1949; P. Hendriks (maj. KNIL) aan kabinet legercommandant, 12-12-1949.

⁴⁵⁸ Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, II, nr. 100; Archief Kabinet legercommandant Indonesië, Archief 4.1: Medische toestanden en verzorging, J.W. Wolff aan gouverneur-generaal, 2-4-1946; Archief Kabinet legercommandant Indonesië, Archief 4.1: Medische toestanden en verzorging, Ontwerp-besluit april 1946; Archief van het min. van VWS, Archief DGV, 1216, W.B. Doorenbos, Verslag van het NRK in Indië, 1-10-1945 - 1-10-1946, 28; C.J. Brenkman, 'Overheidszorg voor de volksgezondheid in Indonesië', in: *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, 15-8-1947, p. 231-232, 231; E. Kits van Waveren, 'De artsenpositie in Indonesië. Verslag uitgebracht naar aanleiding van een inspectiereis in de archipel van 5 september tot 15 oktober 1947, op verzoek van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 29-11-1947, p. 3430-3469, p. 3459.

⁴⁵⁹ Kabinet legercommandant Indonesië, 4.1: Medische toestanden en verzorging, J.W. Wolff aan gouv. gen., 2-4-1946; Kabinet legercommandant Indonesië, 4.1: Medische toestanden en verzorging, Ontwerpbesluit, april 1946; Directoraat-generaal volksgezondheid, nr. 1216: Doorenbos, verslag NRK in Indië, 1-10-1945 - 1-10-1946, 28; Brenkman, Overheidszorg, p. 231; Kits van Waveren, De artsenpositie, p. 3459.

⁴⁶⁰ Eindverslag Rode Kruiswerk in Indonesië 1945-1950, H.J.V.O. Kluit-Kelder, *Eindverslag van de Werkzaamheden door het Nederlandse Rode Kruis gedurende vele jaren in Nederlands Indië Verricht*, p. 33 (verder: Eindverslag).

⁴⁶¹ Idem.

⁴⁶² Idem.

⁴⁶³ a.w., p. 33-34.

⁴⁶⁴ a.w., p. 36-37.

⁴⁶⁵ a.w., p. 37.

⁴⁶⁶ Archief 1945-1985, nr. 106: J. Heusdens, *Verslag over de Werkzaamheden van het Nederlandsche Roode Kruis gedurende het jaar 1945*, p. 12; [J. Heusdens,] *Het Nederlandsche Roode Kruis in de Tweede Wereldoorlog*, z.p. z.j. (1947) (ongep. man.), p. 365.

⁴⁶⁷ J. van de Vosse, *Om het Lot van 250.000 Vermisten. Enige opstellen over het werk van het Informatiebureau van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.d., p. 3-4.

⁴⁶⁸ Archief 1945-1985, nr. 106: Heusdens, Verslag 1945, p. 12-13; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 362, 365; Van de Vosse, *Om het Lot*, p. 4.

⁴⁶⁹ Archief 1945-1985, nr. 106: Heusdens, Verslag 1945, p. 13; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 366.

⁴⁷⁰ J. van de Vosse, *Om het Lot van 250.000 Vermisten. Enige opstellen over het werk van het Informatiebureau van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.d., 4-5

⁴⁷¹ Eindverslag, p. 35; Archief Indië, Doos 1, Gen. maj. dr. F. Daubenton, 'Toestand der Nederlanders in kampen en beschermde gebieden in het Verre Oosten' (voorjaar 1946), p. 2, 4; Brocades Zaalberg, Willems, Onmacht, ontkenning en onderschatting, p. 67, 78.

⁴⁷² Eindverslag, p. 36.

⁴⁷³ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, Gutwirth en Van Hattum aan Noë, 21-6-1946, p. 1-2.

⁴⁷⁴ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, Gutwirth en Van Hattum aan Noë, 21-6-1946, p. 2-4 (citaat: p. 4).

⁴⁷⁵ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandsche Roode Kruis Missie, Van Ketwich Verschuur aan Dagelijks Bestuur, 13-7-1946.

⁴⁷⁶ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 21.

⁴⁷⁷ Jaap de Moor, *Westerling's Oorlog. Indonesië 1945-1950*, z.p. 1999, p. 257; De Jong, Waaier van fortuin, p. 599, 603.

⁴⁷⁸ Eindverslag, p. 36.

⁴⁷⁹ Idem.

⁴⁸⁰ Eindverslag, p. 36.

⁴⁸¹ Idem.

⁴⁸² Idem.

⁴⁸³ 'De blokken los... onze verpleeghulpen naar Indië', *Het Nederlandsche Roode Kruis*, april-mei 1946, p. 4.

⁴⁸⁴ *Rapport inzake de Taak en de Organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.d., p. 11-12.

⁴⁸⁵ a.w., bijlage 3, p. 3.

⁴⁸⁶ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen handelingen OIK (opgemaakt door Boerstra en De Groot), 15-6-45 - 1-7-46, p. 1 (verder: verslagen OIK); 'De Oost-Indische Kamer. Resumé uit de handelingen 1-7-1948 - 1-1-1949', in: *Het Nederlandche Roode Kruis*, 10, 4 (april 1949), p. 6; Verspijck, Het NRK, p. 209.

⁴⁸⁷ Archief Indië, doos 5, map 1: Nederland Helpt Indië, 'Ook het Roode Kruis helpt Indië. Uit alle macht', z.p. z.d., p. 1.

⁴⁸⁸ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 1-2 (citaat: p. 2); Archief 1945-1985, nr. 106: Heusdens, Verslag 1945, p. 27; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 348. De vervanging van Van Lynden was niet de enige personele wijziging. Tamzil vertrok binnen het jaar naar Indië en zijn plaats bleef vacant, omdat geen andere Indiër kon worden gevonden. In 1947 verliet hij ook in naam de OIK. Bannier werd na korte tijd vervangen door R.K.A. Bertsch en H.P.J. van Ketwich Verschuur verving Heusdens. In 1947 traden mevr. Wicherts-Dutilh en de arts Hogerzeil toe en werd de hoofd-officier van gezondheid 1e klasse Broekhoff, adviserend lid. Bovendien werd in dat jaar Boerstra uitgenodigd de dagelijks bestuurvergaderingen van het NRK bij te wonen, om de band tussen OIK en NRK nog hechter te maken. Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 2; Hand., 7-8-1948, p. 80.

⁴⁸⁹ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 3.

⁴⁹⁰ Idem.

-
- ⁴⁹¹ Mantri: opzichter, afdelingshoofd, ambtenaar van lagere rang.
- ⁴⁹² a.w., p. 3-4; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 350; Van Bergen, Een onmisbare schakel, p. 270.
- ⁴⁹³ Archief Indië, doos 5, map 1: NHI, Ook het Roode Kruis helpt, p. 1.
- ⁴⁹⁴ 'De Oost-Indische Kamer van het NRK 16 juli 1945 - 1 augustus 1950, in: *Het Nederlandsche Roode Kruis*, sept. 1950, p. 3-5, p. 3-4; 'Oost-Indische Kamer', in: *Directieverslag Nederlandsche Roode Kruis 1950*, z.p., z.d., p. 52.
- ⁴⁹⁵ De OIK, in: NRK, sept. 1950, p. 3-4; OIK, Directieverslag 1950, p. 52.
- ⁴⁹⁶ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 4; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 350.
- ⁴⁹⁷ De blokken los, p. 4-5; Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 12; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 360.
- ⁴⁹⁸ De blokken los, p. 4-5; Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 12-13; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 360.
- ⁴⁹⁹ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-7-46 - 1-1-47, p. 4; Hand., 7-8-1948, p. 80.
- ⁵⁰⁰ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 4.
- ⁵⁰¹ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 4-5; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 351-352.
- ⁵⁰² Notulen Dagelijks bestuursvergaderingen, verg. 18-5-1945, Waarom eenheden, z.d..
- ⁵⁰³ a.w., Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 5.
- ⁵⁰⁴ Idem.
- ⁵⁰⁵ a.w., p. 6.
- ⁵⁰⁶ De OIK, in: NRK, april 1949, p. 6-7; Verspijck, Het NRK, p. 209.
- ⁵⁰⁷ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen handelingen OIK (opgemaakt door Boerstra en De Groot), 15-6-45 - 1-7-46, p. 6-7 (citaat: 7).
- ⁵⁰⁸ Heusdens, Het NRK in WOII, p. 352-353; Bossenbroek, Meelstreep, p. 148-150.
- ⁵⁰⁹ Archief Indië, doos 5, map 1: Nederland Helpt Indië, Nota Van Lynden en Heusdens, 25-8-1945, p. 2.
- ⁵¹⁰ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 14; a.w., doos 5, map 1: Nederland Helpt Indië, p. 2-3; a.w., doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 22; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 359.
- ⁵¹¹ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 22.
- ⁵¹² Idem.
- ⁵¹³ a.w., Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 14.
- ⁵¹⁴ a.w., doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 22-23.
- ⁵¹⁵ a.w., p. 23.
- ⁵¹⁶ a.w., Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 14.
- ⁵¹⁷ a.w., p. 5.
- ⁵¹⁸ a.w., p. 5-6.
- ⁵¹⁹ a.w., doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 21.

-
- ⁵²⁰ Brocades Zaalberg, Willems, Onmacht, ontkenning en onderschatting, p. 78
- ⁵²¹ *Verslag van de Handelingen der Staten Generaal*, 1945-46, Bijlagen II, 1-226, Bijlage 123-2 (Nota omtrent een aantal punten van Regeeringsbeleid), p. 5; Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 12.
- ⁵²² Archief Indië, doos 4, map 1: repatriëring, Notulen der vergadering, gehouden te 's Gravenhage, 29-10-1945, inzake repatriëring uit Indië, p. 1-2 (citaat: p. 2); Brocades Zaalberg, Willems, Onmacht, ontkenning en onderschatting, p. 64.
- ⁵²³ Archief Indië, doos 4, map 1: repatriëring, Notulen der vergadering, gehouden te 's Gravenhage, 29-10-1945, inzake repatriëring uit Indië, p. 2-3.
- ⁵²⁴ *Verslag handelingen Staten Generaal*, 1945-1946, Bijlagen II, 1-226: Bijlage 123-4, p. 27, nadere nota, ingez. bij brief 14-1-1946 Logemann.
- ⁵²⁵ Archief Indië, doos 4, map 1: repatriëring, Notulen der vergadering, gehouden te 's Gravenhage, 29-10-1945, inzake repatriëring uit Indië, p. 3.
- ⁵²⁶ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 21; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 358; *Verslag handelingen Staten Generaal*, 1945-46, Bijlagen II, 1-226, Bijlage 123-2 (Nota omtrent een aantal punten van Regeeringsbeleid), p. 5; Rede Van Ketwich Verschuur, p. 23.
- ⁵²⁷ Archief Indië, doos 5, map 1: Nederland Helpt Indië, p. 2; NRK-archief 1945-1985, nr. 106: Heusdens, *Verslag over de werkzaamheden*, p. 27.
- ⁵²⁸ a.w., doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 23.
- ⁵²⁹ a.w., 1-7-46 - 1-1-47, p. 1.
- ⁵³⁰ a.w., 1-1-47 - 1-7-47, p. 12.
- ⁵³¹ idem; a.w., 1-7-46 - 1-1-47, p. 12, 14.
- ⁵³² Archief Maand- en weekverslagen, 145: Maandoverzichten 1946-1948, Sgt. S.M. v. Tol aan bestuur NRK, 10-2-1947.
- ⁵³³ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-1-47 - 1-7-47, p. 12.
- ⁵³⁴ a.w., 1-7-1947 - 1-1-1948, p. 12.
- ⁵³⁵ a.w., 1-1-1948 - 1-7-1948, p. 13; *Verslag van de Directie inzake de Verrichtingen van het Hoofdbestuur en de Toestand van het Nederlandsche Roode Kruis over het jaar 1948*, z.p. z.d., p. 61.
- ⁵³⁶ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 22-23; a.w., 1-7-1949 - 1-1-1950, 11; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 370; Netherlands Red Cross Feedingteam, Report, Inleidend woord G.M. Boerstra, p. 2; Verspijck, Het NRK, p. 211.
- ⁵³⁷ *Aan onze Repatriërende Landgenoten*, februari 1946, p. 8-10; Wim Willems, 'Oorlogsslachtoffers uit de Oost', in: Conny Kristel, *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming*, Amsterdam 2002, p. 93-122, p. 95-96.
- ⁵³⁸ Heusdens, Het NRK in WOII, p. 361-362; Archief UVV, Gemeentearchief Amsterdam, inv. nr. 1144, 317: Jaarverslag NIWIN 1947, z.p. z.d., 2, 7-9; Rombach, Nederland en het RK, p. 104.
- ⁵³⁹ A. van Helvoort, *De Verzwegen Oorlog. Dagboek van een hospik in Indië 1947-1950*, Groningen 1988, p. 91.

-
- ⁵⁴⁰ Eindverslag, p. 8. Hoofd van de BIAM was mevr. M.C.H. Marseille-Reinecke, die na haar vertrek in 1949 werd opgevolgd door mevr. W.E. Vos-de Boer.
- ⁵⁴¹ a.w., p. 8-9.
- ⁵⁴² a.w., p. 9.
- ⁵⁴³ a.w., p. 224.
- ⁵⁴⁴ a.w., p. 9.
- ⁵⁴⁵ a.w., p. 10; Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, Boerstra aan dag. bestuur NRK, 1-6-1946.
- ⁵⁴⁶ 'Roode Kruis werkt voor Indië', *Het Nederlandsche Roode Kruis*, sept. 1945, p. 10-11, p. 10.
- ⁵⁴⁷ Hand., 24-10-47, p. 41; Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 15-6-45 - 1-7-46, p. 8; Archief 1945-1985, nr. 106: Heusdens, Verslag 1945, p. 27; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 355; De OIK, in: NRK, sept. 1950, p. 4; Verspijck, Het NRK, p. 208-209; *Rede van den Heer H.P.J. van Ketwich Verschuur*. Directeur-Generaal van het Nederlandsche Roode Kruis. Ter Gelegenheid van den Roode Kruis-Dag te Brummen op 10 augustus 1946, p. 24.
- ⁵⁴⁸ Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, I, nr. 37: Van Mook aan Logemann, 26-8-1945, p. 60-62, p. 60.
- ⁵⁴⁹ J.B. Stolte, 'Ervaringen van het research team van het Nederlandsche Roode Kruis in Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1947, IV, p. 3404-3414, p. 3404, 3409; Heusdens, Het NRK in WOII, p. 358; Netherlands Red Cross Feedingteam, *Report on Nutritional Survey in the Netherlands East - Indies*, oct. 1945-juni 1946, Den Haag 1948, Inleidend woord G.M. Boerstra, p. 2-3.
- ⁵⁵⁰ a.w., p. 8.
- ⁵⁵¹ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 14.
- ⁵⁵² Dit werd op 21 januari 1946 nog eens schriftelijk werd bevestigd door het hoofd van de medische afdeling van de RAPWI, Bonne, het tijdelijk hoofd van de DVG, Wolff, en Doorenbos zelf. Heusdens, Het NRK in WOII, p. 356-357; Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 6-7.
- ⁵⁵³ Heusdens, Het NRK in WOII, p. 354.
- ⁵⁵⁴ Het getal negentien heb ik bereikt door het optellen van de diverse namen die in de verslagen als gesneuveld of overleden worden genoemd. Verspijck noemt echter het getal 15. OIK, in: Directieverslag 1950, p. 52; Verspijck, Het NRK, p. 210.
- ⁵⁵⁵ Rede Van Ketwich, p. 27.
- ⁵⁵⁶ Archief Indië, Doos 3, nr. 8: Reactie op krantenartikelen betreffende Rode Kruis in Indonesië, Van Emden, aan dag. bestuur en kringcommissarissen, 9-9-1947.
- ⁵⁵⁷ 'Noodtoestand in Indonesië. Tachtig pct. der bevolking ondervoed en vervuild', *de Volkskrant*, 4-9-1947, p. 1.
- ⁵⁵⁸ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 10; Eindverslag, p. 29.
- ⁵⁵⁹ Directoraat volksgezondheid, nr. 1224: Overzicht over de organisatie 'Inspectie en Mobiele Teams' van het NRK, afd. Indonesië, in het bijzonder gedurende het jaar van de 1e politionele actie, p. 452-453; Eindverslag, p. 29;

Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 14; Brenkman, Overheidszorg, p. 232.

⁵⁶⁰ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 10.

⁵⁶¹ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen handelingen OIK (opgemaakt door Boerstra en secretaris H.J. de Groot), 1-7-46 - 1-1-47, p. 1.

⁵⁶² a.w., p. 2.

⁵⁶³ a.w., 1-1-1948 - 1-7-1948, p. 1.

⁵⁶⁴ Directoraat generaal volksgezondheid, 1216: Doorenbos, Verslag van het NRK in Indië, p. 21.

⁵⁶⁵ Jacques de Wit, *Arts in Oorlog. Het medische en humanitaire beleid in Indonesië 1946-1947*, Rotterdam 1994 (ongep.man.), p. 6.

⁵⁶⁶ Heusdens, Het NRK in WOII, p. 353-354.

⁵⁶⁷ a.w., p. 361; *Op de Bres. Een beknopte samenvatting van het werk van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.j. (begin 1946), onder kop 'Repatriëring Indië'.

⁵⁶⁸ Hoofdkwartier generale staf Ned. Oost-Indië, GG54-3456: Verslag L.H.Simons inspectiereis Oost-Java 11-18 febr. 1949, p. 4; ook: Hoofdkwartier generale staf Ned. Oost-Indië, GG74: wekelijkse verg. MGD, 22-2-49, p. 2; Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, X, 98-99: Medische hulp aan de burgerbevolking.

⁵⁶⁹ Hand., 7-8-1948, p. 80; Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen handelingen OIK (opgemaakt door Boerstra en De Groot), Verslag handelingen OIK, 1-1-1948 - 1-7-1948, p. 11; V. Haag, 'De medische nood in Indië en de arbeid van de Mobiele Teams van het Ned. Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, jrg. 3, nr. 7 (5-4-1949), p. 103-104.

⁵⁷⁰ Heusdens, Het NRK in WOII, p. 361.

⁵⁷¹ Idem.

⁵⁷² a.w., p. 362.

⁵⁷³ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-1-1947 - 1-7-1947, p. 3-4.

⁵⁷⁴ Hand., 7-8-1948, p. 81; Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-7-1947 - 1-1-1948, p. 1-2.

⁵⁷⁵ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-7-1947 - 1-1-1948, p. 1.

⁵⁷⁶ Deze Bense deed voor zover mij bekend eenmaal van zich spreken. Inlanders die eerder wegens niet zichtbare afwijkingen zoals bijvoorbeeld epilepsie waren afgekeurd, zouden volgens hem een merkteken moeten krijgen zodat ze niet nogmaals konden proberen in dienst te geraken. C.L. Bense, 'Een en ander over het keuren van Inlanders voor den militairen dienst en eenige opmerkingen naar aanleiding van "iets over Polsfrequentie en Beriberi" in 't Geneeskundig Tijdschrift voor Ned. Indië DI XXXIV afl. 5 en 6', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, deel XXXV (1895), p. 160-172, p. 163, noot 1.

⁵⁷⁷ C.L. Bense, 'Practisch werk bij het Roode Kruis in Indonesië', in: *Medisch Contact*, jrg. 2, nr. 43 (24-12-1947), p. 741-744.

⁵⁷⁸ Hand., 24-10-1947, p. 111.

⁵⁷⁹ De Wit, Arts in oorlog, p. 8.

-
- ⁵⁸⁰ F. Wibaut, 'Artsen naar Indonesië in Roode Kruis-verband', in: *Medisch Contact*, jrg. 3, nr. 51 (22-12-1948), p. 1001-1002.
- ⁵⁸¹ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-7-1948 - 1-1-1949, p. 6.
- ⁵⁸² Van Helvoort, *De verzwegen oorlog*, p. 147.
- ⁵⁸³ Ant.P. de Graaff, *Brieven uit het Veld. Het vergeten leger thuis*, Franeker 1989, p. 23.
- ⁵⁸⁴ P.W.L. Penris, 'Medische bevolkingshulp in Indië', in: *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, 30-11-1946, p. 292-297, p. 292, 295.
- ⁵⁸⁵ Eindverslag, p. 26.
- ⁵⁸⁶ Directoraat volksgezondheid, nr.1224: Overzicht van de organisatie 'Inspectie en Mobiele Teams' van het NRK, afd. Indonesië, in het bijzonder gedurende het jaar van de 1e politionele actie, p. 455; Penris, Medische bevolkingshulp, p. 293; P.W.L. Penris, 'Artsen voor Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 91 (1947), IV, p. 2867-2868, p. 2868.
- ⁵⁸⁷ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 10; Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-7-1946 - 1-1-1947, p. 9-10.
- ⁵⁸⁸ Ministeries van AOK en AZ, 1064: Rapport omtrent de werkzaamheden van de afdeling *Inspection and Mobile Teams* van het NIRK, medio 1946, p. 5-6.
- ⁵⁸⁹ Directoraat generaal volksgezondheid, 1216: Doorenbos, Verslag van het NRK in Indië, 1-10-45 - 1-10-46, p. 19.
- ⁵⁹⁰ De Oost-Indische Kamer, Directieverslag 1949, p. 58; Eindverslag, p. 6, 29.
- ⁵⁹¹ 'Uit het dagboek van team IV', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, okt. 1946; Eindverslag, p. 28.
- ⁵⁹² Centraal archieven depot, Min. van def. Archief Hoofdkwartier Generale Staf Ned. Oost-Indië (inv. nr. 30), GG80, verg. hoofdkw. MGD 20-12-49, p. 1.
- ⁵⁹³ W. Kramer, 'Een jaar militaire psychiatrie bij troepeneenheden der Koninklijke Landmacht in Indonesie', in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, oktober 1948, p. 336-349, p. 337, 338, 341, 349 (citaat); ook: 'Militaire psychiatrie bij de troepen in Indonesië', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 22-1-1948, p. 280.
- ⁵⁹⁴ Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, I, nr. 80, bijlage I: Aantekeningen K. Posthumus, 17-9-1945, p. 134-139, p. 135.
- ⁵⁹⁵ Verspijck, Het NRK, p. 205-207.
- ⁵⁹⁶ De Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden, 11c: Nederlands-Indië III, p. 525.
- ⁵⁹⁷ Notulen Dag. best. verg., 13-9-1946, p.1.
- ⁵⁹⁸ Verspijck, Het NRK, p. 207; Eindverslag, p. 16.
- ⁵⁹⁹ Eindverslag, p. 16.
- ⁶⁰⁰ a.w., p. 17.
- ⁶⁰¹ Eindverslag, p. 1-2, 6, 20-21.
- ⁶⁰² Eindverslag, p. 6, 10.
- ⁶⁰³ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 8.

⁶⁰⁴ a.w., p. 13.

⁶⁰⁵ a.w., p.16; NIOD-Ind. afd. doc. nr. 029887.

⁶⁰⁶ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946'. p. 9.

⁶⁰⁷ Eindverslag, p.15-16.

⁶⁰⁸ a.w., p. 17.

⁶⁰⁹ a.w., p. 17, 29.

⁶¹⁰ a.w., p. 17.

⁶¹¹ a.w., p. 17-18.

⁶¹² a.w., p. 100-101.

⁶¹³ a.w., p. 102-105.

⁶¹⁴ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, Samenvattend verslag der werkzaamheden van het NIRK over de maand juli 1946, p. 4.

⁶¹⁵ Eindverslag, p. 110.

⁶¹⁶ a.w., p. 124.

⁶¹⁷ a.w., p. 163, 167.

⁶¹⁸ a.w., p. 199-200.

⁶¹⁹ a.w., p. 218-219.

⁶²⁰ a.w., p. 233, 245-246.

⁶²¹ a.w., p. 254-255.

⁶²² a.w., p. 17-18.

⁶²³ Heusdens, Het NRK in WOII, p. 354-355.

⁶²⁴ Kabinet van de legercommandant Indonesië 1945-1950, 33.2 Status Rode Kruis: Minister van oorlog aan HB-NRK, 7-5-1946.

⁶²⁵ a.w., Spoor aan min. van oorlog, sept. 1946; Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-7-46 - 1-1-47, p. 8; a.w., 1-1-47 - 1-7-47, p. 8.

⁶²⁶ Eindverslag, p. 26.

⁶²⁷ Kabinet van de legercommandant Indonesië, 1945-1950, 33.2 Status Rode Kruis: Spoor aan voorzitter MCR, 18-10-1946; a.w., 4.1 Medische toestanden en verzorging: J.W. Wolff (DVG) aan Spoor, 2-4-1946, p. 2-3.

⁶²⁸ a.w., 98 Status Rode-Kruispersoneel: Spoor aan gouv. gen., 19-12-1946, p. 1; Procureur generaal Nederlandsch-Indië, nr. 736: A.H.C. Gieben, dir. gen. justitie, aan gouv. gen., 13-2-1947.

⁶²⁹ Kabinet legercommandant Indonesië 1945-1950, 4.1 Medische toestanden en verzorging: Wolff aan Spoor, 2-4-1946, p. 2-3; R.K. Rijkels, 'Medische indrukken uit Indië', in: *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, mei 1946, p. 70-73, p. 70; De Wit, Arts in Oorlog, p. 8.

⁶³⁰ Ministeries van AOK en AZ, 1064: Rapport omtrent de werkzaamheden van de afdeling *Inspection and Mobile Teams* van het NIRK, (voorjaar 1946), p. 5; Herinneringen Wicherts, p. 47, 54, 61; 'In Patjet gestrand. Op stap met

een mobiel team', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, febr. 1947; Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, IV, nr. 297: Verslag Abbenhuis (chief commanding officer Amacab Batavia), medio 1946, p. 558.

⁶³¹ Ph. Simons, 'De geneeskundige taakverdeling in Indië kort voor en terstond na de oorlog', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 90 (1946), III, p. 870-873, p. 873.

⁶³² De Graaff, a.w., p. 44 (ook: 49).

⁶³³ De Wit, Arts in Oorlog, p. 15; Van Helvoort, De verzwegen oorlog, p. 150; De Graaff, a.w., p. 32-33.

⁶³⁴ De Graaf, a.w., p. 50

⁶³⁵ Bossenbroek, Meelstreep, p. 148.

⁶³⁶ Hoofdkwartier generale staf Ned. Oost-Indië, GG74: Wekelijkse vergadering hoofdkw. MGD, 5-4-49, 2-3.

⁶³⁷ Eindverslag, a.w., p. 8.

⁶³⁸ a.w., p. 9.

⁶³⁹ a.w., p. 33.

⁶⁴⁰ a.w., p. 26.

⁶⁴¹ Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, XII, nr. 441: Van Mook aan Jonkman, 16-2-1948, p. 797-798, p. 797; ook leden van het CICR werden regelmatig ervan verdacht het persoonlijk belang scherp in het oog te houden. Collectie De Weerd, 005183: Public Peace Intelligence Bulletin, 16th Army Headquarters, 25-9-1945.

⁶⁴² Hoofdkwartier generale staf Ned. Oost-Indië, GG17: Verslag verg. hoofdkantoor MGD, nr. 678-I (geheim, ongedateerd), p. 1 (Het verslag zelf was helaas onvindbaar.)

⁶⁴³ Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, XVI, 511-522: Verslag besprekingen op 4-1-49 betreffende toestand te Djocjakarta en Soerakarta, p. 516.

⁶⁴⁴ Herinneringen Wicherts, p. 57-58.

⁶⁴⁵ Hoofdkwartier generale staf Ned. Oost-Indië, GG74: Wekelijkse vergadering hoofdkwartier MGD, 25-1-1949, p. 2. Een volgend voorbeeld van frictie tussen MGD en Rode Kruis betrof de ernstige onenigheid tussen de leiders van de Rode-Kruis- en de militair geneeskundige bloedtransfusiedienst. Beiden zouden volgens Simons moeten worden vervangen aangezien het deels persoonlijke, deels zakelijke conflict te hoog was opgelopen om nog te kunnen worden opgelost. Hierna zou een nauwere samenwerking tussen beide diensten geregeld moeten worden. A.w., 9-8-1949, p. 1.

⁶⁴⁶ Verspijck, Het NRK, p. 210.

⁶⁴⁷ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946', p. 8-9.

⁶⁴⁸ a.w., p. 10.

⁶⁴⁹ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-7-46 - 1-1-47, p. 15; Notulen Dagelijks bestuursvergaderingen., 13-9-1946, p. 2-3.

⁶⁵⁰ Notulen Dagelijks bestuursvergaderingen, 11-4-1947, p. 2.

⁶⁵¹ a.w., 12-9-1947, p. 5, 10.

⁶⁵² Hoofdkwartier generale staf Ned. Oost-Indië, GG74: Wekelijkse verg. MGD, 5-4-49, p. 3.

⁶⁵³ Herinneringen Wicherts, p. 64.

-
- ⁶⁵⁴ H.P.J. van Ketwich Verschuur, 'Het Roode Kruis in Indië', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, jan. 1947, p. 1; Kabinetsarchief, nr. 194a.
- ⁶⁵⁵ Archief 1945-1985, doos 15a: verslagen van afdelingen van het NRK, map: algemene zaken, Korte samenvatting der rapporten van zr. F.M. Volkers, 'matron' NIRK, 9-23 aug. 1946, p. 1.
- ⁶⁵⁶ Archief Indië, Doos 1, map 4: Nederlandse Roode Kruis Missie, W. Doorenbos, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië. 1945 - 1 oktober - 1946, p. 14.
- ⁶⁵⁷ J. Zwaan, *Soldaat in Indië. De geschiedenis van een peloton*, Zwolle 1969, p. 151-168 (Hfdst: Het hospitaal). Bv. p. 161-162, waar een der patiënten tegenover een verbaasde nieuweling, Jaap Koornman genaamd, commentaar levert bij een watergevecht tussen verpleegsters en patiënten: "Naast onze kwalen lijden we hier allemaal aan één of andere vorm van heimwee. De zusters net zo goed als de patiënten, en daarvoor is maar één recept: verstrooiing. Welnu, dat bieden ze elkaar dan ook. De roeping van verpleegster in een militair hospitaal omvat meer dan alleen hulp aan de lijdenden. Ze vraagt ook lijdzaamheid en gezamenlijkheid. Snappez-vous?" Jaap begreep. Hij kende Indië goed genoeg om te begrijpen hoe de verhouding tussen de verpleegden en de verpleegsters was. Hij zag het gezicht van zuster Kamper voor zich zoals hij het die morgen gezien had tijdens het wassen en wist wat een spanning ontstond als je na een lange periode van onthouding en gevaren, overgeplaatst werd in een gemeenschap waar weer vrouwen aanwezig waren. Hij voelde dat in een situatie als in dit hospitaal, waar het contact geregeld en vrij intiem was, spanningen vrij vlug ontlaadden, vooral als ook de andere sekse, zoals hier, in een betrekkelijk geïsoleerde en ongecontroleerde omstandigheid verkeerde door het ontbreken van normale remmingen als traditie, gezin, kerk of vertrouwde gemeenschap.'
- ⁶⁵⁸ Van Helvoort, De verzwegen oorlog, p. 126, 165-166.
- ⁶⁵⁹ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-7-46 - 1-1-47, p. 4.
- ⁶⁶⁰ Heusdens, Het NRK in WOII, p. 361; Archief 1945-1985, doos 15a: verslagen van afdelingen van het NRK, map: algemene zaken, 14-6-46, p. 4.
- ⁶⁶¹ Collectie De Weerd, Verklaring Soesman, 7-7-1946, 008878-008879.
- ⁶⁶² Procureur-generaal Nederlands-Indië, 108-2, 861-j.
- ⁶⁶³ Wicherts, Herinneringen, a.w., p. 26. Naar eigen zeggen was Wicherts overigens zowel werkzaam voor het NRK als voor Sociale Zaken. a.w., p. 48.
- ⁶⁶⁴ 'Het Rode Kruis in Midden-Java', in: *Het Nieuwsblad van Sumatra*, 28-12-1948.
- ⁶⁶⁵ J.D. Edens, 'De artsen en Indonesië', in: *Medisch Contact*, jrg. 2, nr. 44 (31-12-1947), p. 769-770, p. 770 (naschrift redactie).
- ⁶⁶⁶ Directoraat generaal volksgezondheid, nr. 1221: B. van Tricht, Overzicht eerste fase van het Rode Kruiswerk, vanaf 20-12-1948, p. 94.
- ⁶⁶⁷ Algemene secretarie 1942-1950, nr. 5169: Verslag van de werkzaamheden op sociaal terrein in de nieuw bezette gebieden, afgesloten op 15-2-1949, 5 en 'aanvulling'.
- ⁶⁶⁸ Procureur generaal Ned. Oost-Indië, 108-2: Resolutie betreffende samenwerking Nerkai-PMI, 2-4-1949.
- ⁶⁶⁹ 'Een stem uit Borneo', in: *Het Nieuwsblad*, 3-1-1947, p. 1.
- ⁶⁷⁰ Zie voor het geval Diapari en het PMI-rapport: Procureur generaal Ned.-Indie, nr. 851-a.

-
- ⁶⁷¹ Procureur generaal Ned.-Indië, nr. 851-a, S. Tol, hoofdcommissaris politie Batavia, nov. 1948, aan Nerkai.
- ⁶⁷² a.w., A.G. Deelman, Resident der zuider-afdeling van Borneo, aan de proc. generaal bij het hooggerechtshof van Ned.-Indië, 7-2-1947.
- ⁶⁷³ Verspijck, Het NRK, p. 207.
- ⁶⁷⁴ Ministeries van AOK en AZ, 1064: Belevissen van Rode-Kruispersoneel werkzaam in pas bevrijd gebied, (z.p., z.d.) (jan. 1948); Herinneringen Wichers, p. 52, 67; Bense, Het huidige medische werk, p. 1548-1550; *Het Nederlandse Rode Kruis afdeling Indonesië*, (z.p., z.d.) (1947), p. 5, 11, 14; M. Boerstra, 'Het Nederlandsche Roode Kruis in Indië', *Nederlandsche Roode Kruis*, april 1947, p. 5-6, p. 6; Oost-Indische kamer, Directie verslag 1949, p. 57; Penris, Medische bevolkingshulp, p. 295-296; Penris, Artsen voor Indië, p. 2868; E. Kits van Waveren, 'De artsenspositie in Indonesië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 91 (1947), IV, p. 3430-3469, p. 3434-3435; Brocades Zaalberg, Willems, Onmacht, ontkenning en onderschatting, p. 63-64.
- ⁶⁷⁵ C.D. de Langen, 'Het huidige medische werk in Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 90 (1946), III, p. 1052; Bense, Het huidige medische werk, p. 1549; ook: De Wit, Arts in oorlog, p. 4-5.
- ⁶⁷⁶ W.F. Wertheim, 'Tussen Batavia en Djakarta', in: *De Nieuwe Stem*, jan. 1961, p. 7-22, p. 7, 10.
- ⁶⁷⁷ a.w., p. 15.
- ⁶⁷⁸ Algemene secretarie 1945-1950, nr. 5169: J.N.F. Tuybens, Korte samenvatting van het verloop en de stand der evacuatie 8-10-48, p. 2.
- ⁶⁷⁹ Wertheim, Tussen Batavia en Djakarta, p. 19.
- ⁶⁸⁰ Collectie De Weerd, 007165: T.S. Tull, Political situation on Soerakarta (Solo), 7-10-1945.
- ⁶⁸¹ Penris, Artsen voor Indië, p. 2877: noot 2.
- ⁶⁸² Herinneringen Wicherts, p. 35
- ⁶⁸³ 'Het beleid van de Oost-Indische Kamer', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, sept. 1950, p. 5-6, p. 6; Brenkman, Overheidszorg, p. 231; De Wit, Arts in oorlog, p. 11.
- ⁶⁸⁴ De Wit, Arts in oorlog, p. 12.
- ⁶⁸⁵ Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, X, p. 59-60, noot 3: The Statesman, 25-7-1947, p. 60, a.w., XV, 810-813: Kort verslag onderhoud min. Sassen met Hatta, 30-11-48, p. 810.
- ⁶⁸⁶ a.w., VII, nr. 9: Memorandum Van Mook, 8-1-1947, p. 27; Ministeries van AOK en AZ, 1064: Belevissen van Rode-Kruispersoneel in pas bevrijd gebied; Collectie K.A. de Weerd, 008877: Verklaring J. Soesman, 7-7-1946; Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-1-1948 - 1-7-1948, p. 11; Brenkman, Overheidszorg, p. 231; Van Helvoort, De verzwezen oorlog, p. 70; De Graaff, Brieven, p. 21.
- ⁶⁸⁷ Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-7-46 - 1-1-47, p. 9.
- ⁶⁸⁸ a.w., p. 12.
- ⁶⁸⁹ Directoraat generaal volksgezondheid, 1216: Doorenbos, Verslag NRK in Indië, 1-10-45 - 1-10-46, p. 2-3.
- ⁶⁹⁰ Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, IV, nr. 297, p. 552-585, p. 558.
- ⁶⁹¹ Collectie De Weerd, 008877-008879: Verklaring Soesman, 7-7-1946, 008877.
- ⁶⁹² Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, IV, nr. 107: Nota van Wertheim, p. 272-274, p. 273.
- ⁶⁹³ De Wit, Arts in oorlog, p. 6.

-
- ⁶⁹⁴ De Graaf, Brieven, p. 74.
- ⁶⁹⁵ De Jong, Waaier van fortuin, p. 601, 607.
- ⁶⁹⁶ Notulen Dagelijks bestuursvergaderingen, 7-1-1949, p. 23.
- ⁶⁹⁷ a.w., p. 54.
- ⁶⁹⁸ Van Bergen, Waarde generaal, p. 85-87.
- ⁶⁹⁹ 'Australië en zijn nabuur', in: *Indonesië*, jrg. 16, nr. 33 (9-2-1946), p. 5.
- ⁷⁰⁰ De Jong, Waaier van fortuin, p. 587.
- ⁷⁰¹ J.A.A. van Doorn, *De Laatste Eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project*, Amsterdam 1994, p. 259; Van den Doel, a.w., p. 279; De Jong, Waaier van fortuin, p. 590-591.
- ⁷⁰² De Jong, Waaier van fortuin, p. 605.
- ⁷⁰³ Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, III, 692, noot 2: Van Mook 3-4-1946; a.w., II, Van Mook aan Logemann, 8-12-1945, p. 324-325, p. 325; Archief Maand- en weekverslagen, 145: Maandoverzichten 1946-1948, 14-6-1946, p. 4; Bossenbroek, Meelstreep, p. 153-154.
- ⁷⁰⁴ Zie ook: Drooglever, Schouten, Officiële bescheiden, III, Gezant te Melbourne aan min. van BZ, 25-1-1946, p. 228-240, p. 231.
- ⁷⁰⁵ a.w., III, nr. 369: Logemann aan Van Mook, 30-3-1946, 691-692; a.w., IV, nr. 61: Blom en Van Bylandt, Ned.-Ind reg., aan Logemann, 23-4-1946, noot 1; a.w., IV, nr. 328: De Ranitz, zaakgel. te Melbourne, aan Van Boetzelaer van Oosterhout, min. van binn. zaken, 9-7-1946, 622-624, 622 noot 5; Archief 1945-1985, doos 15a: verslagen van afdelingen van het NRK, map: algemene zaken, 14-6-46, p. 4; Bossenbroek, Meelstreep, p. 148.
- ⁷⁰⁶ Kits van Waveren, De artsenpositie, p. 3443-3444, 3451.
- ⁷⁰⁷ a.w., p. 3437, 3438, 3439.
- ⁷⁰⁸ E. Kits van Waveren, 'De artsensituatie in Indië', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 6-12-1947, p. 3506
- ⁷⁰⁹ a.w., 3432, 3437-3440; 'Ingezonden. Medische Coördinatie Commissie', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 27-12-1947, p. 3755-3756
- ⁷¹⁰ a.w., p. 3438.
- ⁷¹¹ Hoofdkwartier generale staf Ned. Oost-Indië, GG17: Verslag vergadering MGD, 13-12-1947, p. 1.
- ⁷¹² P.M. van Wulfften Palthe, 'De artsenpositie in Indië', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 92 (1948), I, p. 122.
- ⁷¹³ Kits van Waveren, De artsenpositie, p. 3451.
- ⁷¹⁴ P.M. van Wulfften Palthe, 'Psychologische beschouwingen omtrent den huidige toestand op Java', in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 90 (1946), II, p. 425-431, p. 426-428; een eendere houding tegenover de Indonesische arts als in het stuk van Kits van Waveren is ook te bespeuren in het artikel van P.J. van der Schaar, 'De Indonesische arts', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 22-10-1949, p. 3673-3681 (incl. discussie).
- ⁷¹⁵ zie: Paul Sporken, *De Arts in Dienst*, Bilthoven 1973, p. 108.
- ⁷¹⁶ Ministeries van AOK en AZ, 1064: Rapport omtrent de werkzaamheden van de afdeling *Inspection and Mobile Teams* van het NIRK, medio 1946, p. 2.

⁷¹⁷ a.w., p. 4.

⁷¹⁸ Notulen Dagelijks bestuursvergaderingen, verg. 18-4-1946, p. 2.

⁷¹⁹ Kabinet van de legercommandant Indonesië 1945-1950, 33-2: Status Rode Kruis, Spoor aan Baas Becking, 8-10-1946.

⁷²⁰ Ministeries van AOK en AZ, 1064: Rapport omtrent de werkzaamheden, 9, bijlage brief Spiering, 19-7-1946.

⁷²¹ Hoofdkwartier generale staf Ned. Oost-Indië, GG17: verslag verg. MGD, 6-9-1947, p. 1.

⁷²² P.W.L. Penris, 'Medische indrukken uit Indië', in: *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, mei 1946, p. 70-73, p. 72.

⁷²³ De Wit, Arts in oorlog, p. 11.

⁷²⁴ C.J. Brenkman, 'Indië en gezondheidszorg', in: *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, 9-5-1947, p. 132.

⁷²⁵ Notulen dagelijks bestuursvergaderingen, 18-4-1946, p. 1-2; De Wit, Arts in oorlog, p. 8-10.

⁷²⁶ A.H. Nasution, *Fundamentals of Guerrilla Warfare*, Londen 1965, p. 308-318.

⁷²⁷ Notulen dagelijks bestuursvergaderingen, Daubenton en Verspijck aan CC-NIRK, 3-5-1946; Verspijck, Het NRK, p. 211; De Wit, Arts in oorlog, p. 11.

⁷²⁸ Notulen dagelijks bestuursvergaderingen, 13-9-1946, p. 3; Archief Indië, doos 8, map 1: vergaderingen OIK, 3-2-48, p. 8.

⁷²⁹ De Wit, Arts in oorlog, p. 10.

⁷³⁰ Bense, Het huidige medische werk, p. 1549.

⁷³¹ Penris, Medische bevolkingshulp, p. 297.

⁷³² Kits van Waveren, De artsenpositie, p. 3460.

⁷³³ De Wit, Arts in oorlog, p. 10.

⁷³⁴ Ewald Vanvugt, 'Multatuli, Poncke en de anderen. Vierhonderd jaar Nederlandse critici van het koloniale bewind', in: *Vrij Nederland*, 4-2-1995, p. 38-43, p. 43.

⁷³⁵ Edens, De artsen en Indonesië, p. 769-770.

⁷³⁶ Naschrift bij a.w.

⁷³⁷ J.D. Edens, 'De artsen en Indonesië. Antwoord aan de redactie', in: *Medisch Contact*, jrg. 3, nr. 4 (28-1-1948), p. 92.

⁷³⁸ E.E. Meursing, 'De artsen en Indonesië. Nationaal of Internationaal Rode Kruis', in: *Medisch Contact*, jrg. 3, nr. 4 (28-1-1948), p. 92-93, p. 92 (incl. naschrift redactie)

⁷³⁹ a.w., p. 93.

⁷⁴⁰ Archief E.E. Meursing, UMC St.Radboud, Nijmegen, afdeling EFG: archiefstuk 30, E.E. Meursing aan C. Meursing, 3-9-1946; Van Bergen, Internationaal zijn of niet zijn, p. 38-39.

⁷⁴¹ Archief Meursing, archiefstuk 31: antwoord CICR aan C. Meursing, 25-9-1946; Van Bergen, a.w., p. 39.

⁷⁴² naschrift redactie bij: Meursing, De artsen en Indonesië, p. 93.

⁷⁴³ Archief Meursing, archiefstuk 32: J.M. Planteydt aan E.E. Meursing, 20-1-1948; Van Bergen, a.w., p. 40.

Meursing en Edens waren in die tijd overigens niet de enigen die in *Medisch Contact* op de discrepantie wezen tussen het vervullen van een humanitaire, hulpverlenende taak door mensen deel uitmakend van een

geweldsapparaat. Zie bv.: A.J.P. Borstlap, 'Militair Geneeskundige Dienst en Rode Kruis', in: *Medisch Contact*, jrg. 5, nr. 52 (28-12-1950), p. 1021-1025.

⁷⁴⁴ Notulen Dag. best. verg., 10-2-1950, p. 57-58.

⁷⁴⁵ a.w., p. 58.

⁷⁴⁶ Idem.

⁷⁴⁷ Idem.

⁷⁴⁸ Eindverslag: resumé van nota aangeboden aan mr. E. Schokker betreffende de toenadering tussen Nerkai en PMI, z.d., verslag Nerkai-PMI verg. 22-8-1949, p. 1.

⁷⁴⁹ Notulen Dagelijks bestuursvergaderingen, 10-2-1950, p. 58-59.

⁷⁵⁰ a.w., p. 59.

⁷⁵¹ Procureur generaal Ned. Indië, 108-2: B. van Tricht, Resumé van nota toenadering Nerkai-PMI, 22-8-1949.

⁷⁵² Directoraat generaal volksgezondheid, nr. 1225: Gemeenschappelijke commissie PMI-leden. Resumé van nota aangeboden aan mr. E. Schokker betreffende de toenadering tussen Nerkai en PMI, p. 533-534.

⁷⁵³ Hoofdkwartier generale staf, GG17: Wekelijkse verg. MGD, 9-8-1949, 2, 27-9-1949, p. 2.

⁷⁵⁴ Eindverslag, Nerkai aan voorzitters afdelingen 19-11-1949.

⁷⁵⁵ a.w., Het secretariaat van de gemeenschappelijke commissie van overdracht, Het Nieuwe Rode Kruis van Indonesië, 30-11-1949; Herinneringen Wicherts, p. 64.

⁷⁵⁶ Notulen Dagelijks bestuursvergaderingen, 10-2-1950, p. 58-59.

⁷⁵⁷ a.w., 59.

⁷⁵⁸ Idem.

⁷⁵⁹ a.w., 30-12-1949, p. 665-666; a.w., 17-3-1950, p. 102; Eindverslag, p. 10.

⁷⁶⁰ Notulen Dagelijks bestuursvergaderingen, 10-2-1950, p. 59-60.

⁷⁶¹ Eindverslag, p. 11; a.w., circ. nr. 4, 1; Oost-Indische Kamer', Directieverslag 1950, p. 51; 'Een laatste samenkomst', in: *Nederlandsche Roode Kruis*, okt. 1950, p. 7-8; Verspijck, Het NRK, 212.

⁷⁶² Archief Indië, doos 8, map 3: verslagen OIK, 1-7-1949 - 1-1-1950, p. 9; a.w., 1-1-1950 - 1-7-1950, p. 7, citaat: p. 8; a.w., 1-7-1950 - 1-1-1951, p. 1.